

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Милица М. Иносављевић Вучетић

**ШПАНСКЕ ТЕМЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ
КЊИЖЕВНОЈ ПЕРИОДИЦИ
ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ
ВЕКА НА СРПСКОХРВАТСКОМ
ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ**

докторска дисертација

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Milica M. Inosavljević Vučetić

**SPANISH THEMES IN THE 1930s
YUGOSLAV LITERARY PERIODICALS
IN THE SERBO-CROATIAN
SPEAKING REGION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Милица М. Иносавлевич Вучетич

**ИСПАНСКИЕ ТЕМЫ В ЮГОСЛАВСКОЙ
ЛИТЕРАТУРНОЙ ПЕРИОДИКЕ
ТРИДЦАТЫХ ГОДОВ ДВАДЦАТОГО
ВЕКА НА СЕРБСКОХОРВАТСКОЙ
ЯЗЫКОВОЙ ТЕРРИТОРИИ**

докторская диссертация

Белград, 2018

Ментор:

др Јасна Стојановић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. др Јасна Стојановић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
2. др Александар Јерков, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
3. др Ивана Лончар, доцент, Филозофски факултет Свеучилишта у Задру

Датум одбране:

Изјаве захвалности

Искрено захваљујем менторки, професорки др Јасни Стојановић, на несебичној и драгоцену помоћи, разумевању и подршци у свим фазама израде ове дисертације. Њена стручност и посвећен менторски рад умногоме су допринели побољшању мог књижевног израза и мишљења уопште, што се повољно одразило на моје укупно филолошко образовање.

Захвалност упућујем и ујаку Тодору који ми је 1998. године поклатио своју дисертацију, те ме је тим чином задужио да му, када за то дође време, узвратим истом мером.

Такође захваљујем породицама Вучетић, Јовичић, Милановић, Попов и Вулић које су, свака на свој начин, подржале и олакшале мој истраживачки рад.

Хвала пријатељима Горани, Бојану и Игору јер су увек у првом реду на трибинама на мојим животним утакмицама. Такође хвала колегама Јелени, Љиљи и Драгану на сарадњи и охрабрењима у тренуцима када сам губила снагу и мотивацију да истрајем.

Ипак, највећу захвалност дугујем својој породици, мајци Снежани, оцу Милану и истоименом супругу који су неретко стављали моје потребе испред сопствених. Мама, тата, хвала вам на љубави, стрпљењу и трпљењу. Мико, хвала ти јер си снага која ме подигне и покрене када се спотакнем.

Дисертацију посвећујем мом сину Сави.

ШПАНСКЕ ТЕМЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ПЕРИОДИЦИ
ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА
НА СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ

Резиме

У жижи светске, али и југословенске јавности тридесетих година двадесетог века, нашли су се снажни утисци о друштвеним, политичким и културним приликама у Другој шпанској републици, а потом и о сукобима и страхотама Шпанског грађанског рата. Ова појава одразила се у великој мери на периодику.

Све до тада код нас је перцепција Шпаније била претежно романтична и површна. Писало се о њеном романтичном декору. Она је за многе била непозната земља, те су информације о тадашњим тешким догађајима неретко постајале предмет противречних и погрешних тумачења. Почетна претпоставка овог истраживања јесте да је по обиму и интензитету присуства шпанских тема, првенствено у књижевној периодици, то био јединствен период, односно феномен, имајући у виду наше иначе недовољно развијене везе са Шпанијом и слабу хиспанистичку традицију до тада.

Ослањајући се на теорију полисистема израелског теоретичара књижевности и културе Итамара Евен-Зохара, као и на теоријске постулате постструктуралистичке интердисциплинарне имагологије засноване на темељима компаратистике, задатак дисертације је да: 1. класификује и систематизује шпанске теме издвојене из југословенских књижевних часописа датог периода; 2. опише, анализира и вреднује обележја, својства, могућности и условљености текстова које проучава, у циљу представљања Шпаније, њене стварности, њеног народа и културе тадашњој југословенској јавности.

Систематизација и подробно испитивање корпуса састављеног од жанровски, формално, стилски и квалитативно различитих текстова, расветљавају три тачке у којима се сусрећу горепоменути методолошки приступи: 1. услове производње, дифузије и рецепције књижевних текстова који су градили представу о шпанском народу и култури у југословенској јавности; 2. формирање националног књижевног система, обogaћеног преводном књижевношћу са

шпанског језика и 3. утицај анализираних текстова на формирање одређених културних и националних образаца тадашњег југословенског друштва.

Умножавање шпанских тема у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју посматрано је истовремено као друштвени и књижевни феномен чијом генезом су руководиле одређене економске, политичке и културне прилике. Производња, пласман и рецепција поменутих тема усклађени су са правилима игре коју диктирају првенствено поља политичке моћи.

Преломна тачка у виђењу и пријему слике о Шпанији тог периода на овим просторима био је управо Грађански рат који је развејао поменуту романтичарску представу Шпаније као земље сунца, вина, кориде и страствених фламенко играчица. Стереотипна слика фолклорне Шпаније ишчезла је уступивши место далеко мрачнијој представи тешког историјског момента у којем се обрела земља.

Иако се показало да стереотипи нису неуништиви, односно да се преображавају са преображајем друштва чији су производ и да нестају са протоком времена којег су израз, било је изузетака и отпорних механизма, попут, на пример, представе о шпанском верском фанатизму. Зашто је то тако и да ли су опстајале само оне представе о Шпанији које чине окосницу националног идентитета и које пружају слику „праве“ Шпаније и суштине шпанског бића – неке су од тема које је истраживала наша интелектуална јавност, инспирисана општом духовном атмосфером књижевника и интелектуалаца *Генерације '98*, првенствено Мигела де Унамуна. Југословенски интелектуалци, књижевници, преводиоци, новинари, јавни и културни радници уједињени у потрази за смислом и суштином шпанског духа, постављају питања о шпанском проблему, бинарном размишљању и дихотомизујућој реторици која га прати, модерној и традиционалној Шпанији у сукобу, поларизацији мишљења и драматично конфигурираној борби за реafirмацију националног идентитета између „праве Шпаније“ или „анти-Шпаније“, у зависности од политичке и идеолошке преференције учесника поменуте борбе и посматрача. Инсистирају на постојању шпанског националног карактера, пресудног за формирање дијалектичко-диференцијалног идентитета, чија је најаутентичнија манифестација Сервантесов Дон Кихот.

Потреба за посвећивањем адекватне теоријске и критичке пажње питањима и полемикама подстакнутим Шпанијом, њеном стварношћу, историјом и културом, а вођеним у југословенским књижевним часописима на српскохрватском говорном подручју побуђена је и претпоставком да су наши књижевници тридесетих година двадесетог века неретко у Дон Кихоту и судбини Шпаније видели домаћег човека и судбину наше земље.

Кључне речи: шпанске теме, југословенска књижевна периодика, теорија полисистема, компаративна имагологија.

Научна област: хиспанистика.

Ужа научна област: српско-шпанске књижевне везе.

УДК:

SPANISH THEMES IN THE 1930s YUGOSLAV LITERARY PERIODICALS IN THE SERBO-CROATIAN SPEAKING REGION

Summary

In the 1930s, the Yugoslav public shared a global fascination with the social, political and cultural conditions in the Second Spanish Republic, and a keen interest in the conflicts and atrocities of the Spanish Civil War. This fascination was largely reflected in Yugoslav literary periodicals.

Until the 1930s, the perception of Spain in Yugoslavia was predominantly romantic and superficial. It was an unfamiliar country for many, and the available information about the ongoing conflict was often misunderstood and/or misinterpreted. This research claims that this period was unique for the scope and intensity of the presence of Spanish themes, primarily in the literary periodicals. It was a veritable phenomenon, bearing in mind the otherwise underdeveloped ties with Spain and the weak Hispanic tradition in Yugoslavia.

Drawing on the theory of the Israeli literature and culture theoretician, Itamar Even-Zohar, as well as the theoretical postulates of the poststructuralist interdisciplinary imagology based on comparative studies, the task of the dissertation is to: 1. classify and systematize Spanish themes found in Yugoslav literary journals of the time; 2. describe, analyze and evaluate the features, characteristics, possibilities and conditionality of the texts studied in order to present Spain, its reality, its people and culture to the Yugoslav public.

The systematization and detailed examination of a corpus consisting of generically, formally, stylistically and qualitatively different texts, will shed light on three points in which the above methodological approaches meet: 1. the conditions of production, diffusion and reception of literary texts that constituted the idea of the Spanish people and culture in the Yugoslav public; 2. the formation of a national literary system, enriched with translated literary texts from Spanish, and 3. the influence of analyzed texts on the formation of certain cultural and national patterns of the Yugoslav society.

The proliferation of Spanish themes in the Yugoslav literature of the 1930s in Serbo-Croatian is discussed as both a social and a literary phenomenon which was set in

motion by a number of economic, political and cultural circumstances. The production, distribution and reception of these topics were in line with the rules of the game dictated by the political power structure.

The breakthrough in the perception and reception of the image of Spain in the 1930s came with the outbreak of the Civil War, which dispensed with the aforementioned romantic perception of Spain as a land of sun, wine, *corrida* and passionate flamenco dancers. The stereotypical image of folklore Spain disappeared by giving way to a much darker representation of the grave events that Spain was going through.

Although stereotypes have been shown not to be indestructible, but to transform with social changes or disappear with the flow of time, there were exceptions such as the stereotype of Spanish religious fanaticism. The Yugoslav scholars and intellectuals were interested in the reasons for this, and they investigated whether only those ideas of Spain which provide a picture of the "real" Spain and the essence of the Spanish being survived. They were inspired by the writings of the Generation of '98, primarily Miguel de Unamuno. Yugoslav intellectuals, writers, translators, journalists, public and cultural workers, united in the search for the meaning and essence of the Spanish spirit, raised questions about the Spanish problem, binary thinking and the dichotomizing rhetoric that followed it, modern and traditional Spain in conflict, polarization of opinions and the dramatic struggle for the reaffirmation of the national identity between "real Spain" or "anti-Spain", depending on the political and ideological preferences of the participants and observers. They insisted on the existence of a Spanish national character, crucial for the formation of a dialectic-differential identity, the most authentic manifestation of which was Servantes' Don Quixote.

This research will devote considerable theoretical and critical attention to questions and controversies inspired by Spanish society, history and culture which were debated in the Yugoslav literary journals. More often than not, in the eyes of the Yugoslav scholars writing in Serbo-Croatian, Don Quixote and the fate of Spain were a reflection of the local man and the fate of their own country.

Key words: Spanish themes, Yugoslav literary periodicals, polysystem theory, comparative imagology.

Scientific area (broadly defined): Hispanic studies.

Scientific area (narrowly defined): Serbian-Spanish literary relations.

UDC:

ИСПАНСКИЕ ТЕМЫ В ЮГОСЛАВСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПЕРИОДИКЕ ТРИДЦАТЫХ ГОДОВ ДВАДЦАТОГО ВЕКА НА СЕРБСКОХОРВАТСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ТЕРРИТОРИИ

Резюме

В центре мировой, а также и югославской общественности, в тридцатых годах двадцатого века оказались сильные впечатления в связи с общественными, политическими и культурными событиями, происходящими во время Второй испанской республики, а затем и в связи с ужасами Испанской гражданской войны. Все это в большой мере отразилось и в литературе.

До тех пор представление об Испании у нас в основном было романтическим и поверхностным. Много было написано об ее романтическом декоре. Для многих Испания была неизвестной страной, и информации о происходящих в то время тяжелых событиях стали предметом противоречивых и ошибочных толкований. Основное предположение данного исследования состоит в том, что по объему и интенсивности присутствия испанской темы, в первую очередь в литературных периодических журналах, это было уникальным периодом, т.е. феноменом, имея ввиду наши тогда недостаточно развитые связи с Испанией и слабую традицию исследований по Испании до тех пор.

Опираясь на поли-системную теорию израильского теоретика литературы и культуры Итамара Евен-Зохара, а также на теоретические основы пост-структуральной интер-дисциплинарной имагологии, основанной на фундаменте сравнения, заданием диссертации является: 1. классификация и систематизация испанской темы, выделенной из югославских литературных журналов данного периода; 2. описание, анализ и оценка значения, свойств, возможностей и условленности изучаемых текстов, целью которых было представление югославской общественности Испании того времени, ее реальности, народа и культуры.

Систематизация и подробное исследование содержания текстов, различных по жанрам, форме, стилю и качеству, предполагают три вида вышеуказанных способов методологии: 1. условия производства, диффузии и рецепции литературных текстов, которые составили представление югославской

общественности об испанском народе и его культуре; 2. формирование национальной литературной системы, обогащенной переводной литературой с испанского языка и 3. влияние анализированных текстов на формирование определенных культурных и национальных образцов югославского общества того времени.

Пролиферация испанских тем в югославской литературной периодике тридцатых годов двадцатого века на языковой сербскохорватской территории рассматривается одновременно как общественный, так и литературный феномен, генезисом которого руководили определенные экономические, политические и культурные условия. Производство, оборот и прием указанных тем были согласованы с правилами игры, которые, в первую очередь, диктовали сферы политической власти.

Переломным пунктом в перцепции и представлении об Испании того периода на наших просторах стала именно Гражданская война, которая развеяла упомянутое романтическое представление об Испании, как о стране солнца, вина, корриды и страстных танцовщиков фламенко. Стереотипное представление о фольклорной Испании исчезло, уступив место более мрачному представлению о тяжелом историческом моменте, в котором оказалась страна.

Хотя и подтвердилось, что стереотипы непросто уничтожить, т.е. что они преобразуются вместе с преобразованием общества, продуктом которого являются и проходят со временем, были также и исключения вместе с сопротивляющимися механизмами, как например, представления об испанском религиозном фанатизме. Почему это так, и пережили время ли только такие представления об Испании, которые являются основой национальной идентичности, и которые дают картину „настоящей“ Испании и сути испанского народа – вот некоторые из тем, которыми занималась наша интеллектуальная общественность, вдохновленная общей духовной атмосферой, особенно писателями и интеллектуалами движения *Поколение '98*, которых прежде всего представляет Мигель де Унамуна. Югославские интеллектуалы, писатели, переводчики, журналисты, общественные и культурные деятели объединились в поисках смысла и сущности испанского духа, задавая вопросы по испанской проблеме, высказывая бинарное мышление с дихотомизирующей сопровождающей риторикой

о современной и традиционной Испании, находящейся в конфликте, при поляризации мнений и драматичной борьбе за подтверждение национальной идентичности «настоящей Испании» или «анти-Испании», в зависимости от политических и идеологических предпочтений участников упомянутой борьбы и наблюдателей. Они настаивали на сути испанского национального характера, имеющего решающее значение для формирования диалектико-дифференциальной идентичности, наиболее достоверным проявлением которой является Дон Кихот Сервантеса.

Потребность посвятить адекватное теоретическое и критическое внимание проблемам и вопросам в связи с Испанией, ее реальностью, историей и культурой, со стороны югославских литературных журналов на языковой сербско-хорватской территории, вызвана предположением, что наши писатели тридцатых годов двадцатого века нередко в Дон Кихоте и судьбе Испании видели нашего человека и судьбу нашей страны.

Ключевые слова: испанские темы, югославские литературные журналы, полисистемная теория, сравнительная имагология.

Научная область: испанистика.

Узкая научная область: сербско-испанские литературные связи.

УДК:

Садржај

- I -

1. Увод	1
1.1. Проблематика коју покреће рад са периодиком.....	2
1.2. Критеријуми систематизовања корпуса и класификовања шпанских тема	6
2. Методолошки оквир А: Кратак приказ историје компаративне имагологије и преглед постојеће критичке литературе	11
2.1. Слика Другог – слика колективног менталитета.....	14
2.2. Стереотипи и предрасуде.....	15
2.3. Књижевност и култура у изградњи националног идентитета.....	19
3. Методолошки оквир Б: Кратак приказ историје теорије полисистема Итамара Евен-Зохара и преглед постојеће критичке литературе	21
3.1. Положај преводне књижевности унутар књижевног полисистема.....	24
4. Историјски оквир, друштвенополитичка ситуација и економске прилике у Шпанији	27
5. Интелектуална традиција, политизација културних и националних питања и институционално окружење у Шпанији	29
6. Историјски оквир, друштвенополитичка ситуација и економске прилике у Југославији	35
7. Културнообразовна клима, институционално окружење, успон комунизма и одзив Југословена у Шпанском грађанском рату	39
7.1. Књижевнополитички покрет социјалне литературе и Сукоб на књижевној левици.....	42
7.2. Гласила левице и читалачка публика у Југославији.....	46
8. Аналогије и паралелни токови историја Шпаније и Југославије	50

- II -

9. Шпанске теме у преводној књижевности у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју	55
9.1. Преводи са шпанског језика.....	56
9.1.1. Преведене прозне форме Мигела де Унамуна.....	58
9.1.2. Поезија преведена са шпанског.....	61

9.1.3. Нефикционални жанрови преведени са шпанског	65
9.2. Преводи са других језика текстова страних аутора на шпанске теме	68
9.2.1. Текстови преведени са руског	69
9.2.2. Текстови преведени са француског	71
9.3. Текстови наших аутора подстакнути југословенским издањима дела преведених са шпанског језика	73
9.3.1. Текстови настали поводом објављивања превода дела Мигела де Сервантеса на српскохрватски језик	74
9.3.2. Текстови настали поводом објављивања превода дела Мигела де Унамуна са шпанског на српскохрватски језик	76
9.3.3. Прикази књижевних превода осталих аутора са шпанског на српскохрватски или друге стране језике	79
9.3.4. Прикази превода информативних текстова, вести о актуелностима или нефикционалних текстова инспирисаних друштвеноисторијским збивањима у Шпанији	81
9.4. Разматрања о преводној књижевности	86
10. Нефикционални жанрови	91
10.1. Нефикционални написи о животу и делу Сервантеса	96
10.2. Нефикционални написи о животу и делу Унамуна	99
10.3. Нефикционални написи о осталим припадницима <i>Генерације '98.</i>	108
10.4. Нефикционални написи о Златном добу шпанске књижевности	110
10.5. Нефикционални написи о актуелностима у Шпанији	119
10.6. Полемике наших аутора у Сукобу на књижевној левици подстакнуте шпанском тематиком	124
10.7. Појединачни, изоловани нефикционални написи	130
11. Информативни блок	133
11.1. Кратки публицистички написи на шпанске теме – вести, обавештења, прилози, белешке и др.	138
11.2. Дужи публицистички написи на шпанске теме, условљени друштвеноисторијским и економскополитичким приликама – извештаји, репортаже, новински чланци, коментари и др.	143
11.3. Културноуметнички и књижевно оријентисани, дужи публицистички написи на шпанске теме – прикази, осврти, оцене и критике догађаја, дела или његовог аутора	149

11.4. Разматрања о публицистичким, информативним, некњижевним написима на шпанске теме.....	158
12. Поезија наших аутора инспирисана Шпанијом	160
- III -	
13. Слика Шпаније у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју	167
13.1. Шпанска уметност.....	169
13.1.1. Представа о шпанској позоришној уметности.....	174
13.1.2. Представа о шпанској књижевности.....	176
13.2. Однос Шпанаца према науци у очима југословенског читалаштва књижевне периодике.....	182
13.3. Поимање религијског аспекта Шпаније.....	185
13.4. У потрази за „правом“ Шпанијом и суштином шпанског духа	192
13.4.1. Шпански карактер.....	199
13.4.2. Симболизам Дон Кихота.....	204
13.5. Шпански грађански рат – деконструкција стереотипа.....	210
14. Закључак.....	216
15. Извори.....	224
16. Секундарна литература.....	234
17. Прилог тези.....	247

- I -

„Над Шпанијом ће се пролити сад река мастила. Толике књиге написане су већ о Шпанији и толике ће се још написати“

Милош Црњански („Мој шпански увод“. *XX век*, 7, 1938, стр. 221).

1. Увод

Докторска дисертација *Шпанске теме у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју* има за циљ да домаћој научној јавности укаже: 1. на значајан обим корпуса текстова о Шпанији тридесетих година прошлог века у Југославији на српскохрватском говорном подручју, сасвим неуобичајен када су у питању интеркултурне и друге везе између наших земаља до тада; 2. на проблематику коју покрећу ти текстови, а потом, посредно, и на питања која она отвара.

Методолошка подлога истраживања биће теорија полисистема Итамара Евен-Зохара, као и теоријске методе постструктуралистичке интердисциплинарне имагологије, засноване на темељима компаратистике. Кратак приказ историјског развоја основних теоријских постулата ових методолошких приступа, као и преглед постојеће критичке литературе излажемо на почетним страницама дисертације.

Будући да полазиште рада друштвена детерминисаност текста покреће специфичну проблематику у којој се сусрећу исходишта поменутих методолошких усмерења, у почетном делу дисертације такође посвећујемо пажњу друштвеном и културном контексту, односно историјском оквиру, политичкој ситуацији, економским (не)приликама, али и интелектуалној традицији, институционалном окружењу, културној клими, политизацији културних и националних питања, како у Шпанији, тако и у Југославији тридесетих година двадесетог века. Истраживањем аналогична и паралелна између ових двеју земаља покушавамо да образложимо како и зашто су опште погоршање прилика у свету, затим конкретно у Шпанији, али и све ближа најава агресије фашизма и диктатура у Југославији, утицали на пролиферацију шпанских тема у нашој међуратној књижевној периодици.

Други део дисертације обухвата опис и систематизацију шпанских тема у југословенским књижевним часописима у четвртој декади прошлог века. Вођени полисистемском теоријом Итамара Евен-Зоара класификујемо изворе, публицистичке жанрове, преводе фрагмената или интегралних дела шпанске књижевности и дела наших аутора у вишеструки систем, састављен из делова који пресецају једни друге, делимично се преклапају, а ипак функционишу као компактна целина чији су чланови међузависни. Овако сложен корпус јесте сажета критичка библиографија текстова о Шпанији штампаних у књижевној периодици тридесетих година прошлог века на српскохрватском говорном подручју, својеврсна подлога при анализи и вредновању шпанских тема, којима до сада није била посвећена заслужена теоријска и критичка пажња.

Трећи део тезе бави се преиспитивањем слике шпанског народа у југословенској књижевној периодици. Проучавамо оне аспекте и појавне облике шпанске културе који служе формирању колективних представа о карактеристичним особинама шпанског народа. Истраживања се крећу у ширем опсегу, од колективних опажања и представа другог, преко предрасуда и националних стереотипа до изградње књижевних и културних идентитета. Захтев да се проучи начин на који је извесна представа конструисана, шта преноси и због чега, отвара питања културних догми, канона укуса, правила књижевног стварања, политичких импликација приликом интеркултурних трансфера и сл.

1.1. Проблематика коју покреће рад са периодиком

„Књижевна периодика¹ није само својеврсна ризница књижевноисторијских и културних чињеница већ и особен облик структурирања

---

¹ Дефиниција је преузета са почетне веб странице сајта пројекта „Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца“. Пројекат за проучавање књижевне периодике, под називом „Историја српске књижевне периодике“, основан је 1970. године у оквиру Института за књижевност и уметност у Београду, и са малим изменама назива, постоји до данас. Иницијатива за покретање пројекта проучавања периодике поникла је 1969. године у оквиру редакције *Књижевне историје*, специјализованог институтског часописа за проучавање историје и теорије књижевности. Главни и одговорни уредник *Књижевне историје* тада је био Александар Петров, а уредници и чланови редакције били су Јован Деретић, Васо Милинчевић, Мирјана Миоциновић-Киш, Марија Митровић и Миодраг Сибиновић. Часопис *Књижевна историја* такође је имао кључну улогу у промовисању и афирмацији ове нове истраживачке области. Пројекат за проучавање књижевне периодике у свом развојном периоду имао је неколико циклуса. Након седамнаестогодишњег руководства Александра Петрова, пројектом је од 1987. до 2006. године

укупне књижевне и поетичке праксе у одређеном временском сегменту и културолошком оквиру. Колико рефлекс и огледало књижевног и културног живота, периодика је и један од њихових генератора и регулатора, и стога незаобилазна у националним књижевним и културноисторијским проучавањима“ (Матовић и др. 2013).

Иако југословенска књижевна периодика тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју није циљ, већ темељ и извор нашег проучавања, у раду са истом искрсава мноштво потешкоћа и недоумица.

Међу првим проблемима јавља се потреба за одређењем књижевне периодике у односу на некњижевну. То питање није новина у историји наше књижевности. Одговор на њега готово педесет година траже истраживачи са пројекта „Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца“ у Институту за књижевност и уметност у Београду. Још се 1984. године Ђорђије Вуковић суочио са чињеницом да су часописи и листови „мешавина у правом смислу речи“ (161). У многим номинално књижевним часописима значајан број текстова је некњижевног карактера. С друге стране, у публицистици неретко проналазимо литерарне жанрове. Свакако не треба запоставити ни питање књижевних прилога у дневној штампи и осталим некњижевним периодичним публикацијама. Иако је Вуковић ову дилему окарактерисао као вештачку, најавио је непрекидно суочавање истраживача са њом током рада и позвао на конкретно доношење одлука (1984: 162). Охрабрени позивом овог аутора, а имајући у виду став Марије Циндори да књижевне прилоге у дневним листовима и другим периодичним публикацијама не треба издвајати из контекста, јер издвојени из средине дају варљиву и непотпуну слику о присуству књижевности у публицистици (2010: 220-221), одлучујемо се за уже поимање термина књижевна периодика. Односно, под југословенском књижевном периодиком тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју подразумевамо само оне часописе који су се нашли у пописима,

---

руководио Миодраг Матицки, а од 2006. године (под измењеним називима „Место и улога периодике у историји нове српске књижевности“, односно „Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца“) руководи Весна Матовић. Изнете информације преузете су са веб странице Историјат пројекта <http://periodika.ikum.org.rs/pages.php?page=istorijat> 21.02.2017.

библиографијама и регистрима начињеним од стране књижевних ауторитета или реномираних институција у региону².

Како су мерила националне припадности периодике релативна и промењива³, одредивши се за проучавање југословенске књижевне периодике на српскохрватском говорном подручју, избегавамо парцијална решења оријентисана првенствено на сопствену нацију. У прилог нашем одређењу иде став Станише Тутњевића, који тврди да је „напросто немогуће, бар у случају народа који говоре српско-хрватским језиком, направити иоле потпуну, заокружену и континуирану библиографију било које националне књижевности, посебно када су у питању прилози објављивани у периодици“ (2014: 30).

Што се тиче временске омеђености проучаваних часописа (тридесете године двадесетог века), период није насумично одабран, већ је прихваћен предлог истраживача са пројекта *Историја српске књижевне периодике*. Временски распон од 1929. до 1941. године, који је требало да обухвати VI том поменуто историје, релевантан због важних стожерних часописа и групе блиских листова који су обележили своје време (Матицки 1999: 149), готово се поклапа са периодом развоја две етапе социјалне литературе (1928-1932, 1933-1941). Ипак, то не значи да су сви књижевни часописи који су обрађивали нама битне теме тридесетих година прошлог столећа били гласила левице. О томе сведочи случај *XX века*, који у наш истраживачки корпус улази са пет књижевних прилога. Поменуто гласило престало је да излази чим је пала десничарска Стојадиновићева влада, која га је, по свему судећи, финансирала или помагала, иако је номинални

---

² 1. Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије у Загребу (Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 1, Nauka o književnosti. 2, Jugoslavenska književnost. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1956; Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 1, Nauka o književnosti. I/2 Historija jugoslavenskih književnosti. L-Ž. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1957; Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 3, I/3 Historija stranih književnosti; Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959; Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 4, Nauka o književnosti. I/4 Književne periodičke publikacije. I/5 Historija narodne književnosti. I/6 Književna društva. Jugoslavenska književnost. II/1 Poezija. (A-F). Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959; и др.) 2. Института за књижевност и уметност у Београду и 3. Матице српске у Новом Саду (Витошевић, Д. [и др.] Српска књижевна периодика: 1768-1941 : попис и други прилози. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984; Голубовић, В. Попис српских књижевних часописа и других периодичних публикација са књижевним прилозима: 1768-1941. Београд: Култура, 1984; Кисић, М. и Б. Булатовић. Српска штампа: 1768-1995. : историјско-библиографски преглед. Београд: Медија центар, 1996; и др.).

³ У зависности од истраживача, крећу се: од писма, преко националног одређења уредника, чланова уредништва и сарадника, места излагања, изјава уредништва, до уредби из поднаслова часописа (Витошевић и др. 1984: 7).

власник био Геца Кон (Вуковић 1984: 161). Ни *Нова смена*, културна и књижевна смотра нових нараштаја, није припадала левој књижевности. Напротив, уредништво и сарадници овог часописа, својим делима и ангажовањем били су интегрисани у владајући друштвени поредак и декларисани као представници грађанске књижевне мисли.

Треба напоменути да су стожерни часописи претходне епохе (модерне) у континуитету излазили и у међуратном периоду. Часописи-институције, попут *Српског књижевног гласника (СКГ)* или *Летописа Матице српске (ЛМС)*, стоје изнад покрета и школа. Иако су доживљавани као централни поетички опоненти новим уметничким струјањима и уређивачким политикама авангардних, некомерцијалних, једнобројних или изразито кратковекних часописа, све време објављују прилоге писаца различитих естетских и идеолошких схватања. Другим речима, отворени су за сваког ко испуњава одређене норме писања.

Авангардни аутори и њихова гласила (*Нова Европа*, *Нова литература* и др.) такође трају паралелно са зачецима прве фазе социјалне литературе, али већ се у надреалистичкој периодици региструју померања интелектуалних тежишта са естетских на друштвена питања (Матовић и др. 2012: 18).

Од велике помоћи при одабиру часописа који су обрађивали шпанске теме назначеног периода јесу библиографски регистри расправа, чланака и књижевних радова Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије. С друге стране, знатан број селектованих књижевних периодичних публикација није нам доступан. Имајући на уму да је нама потребна књижевна периодика на српскохрватском језику расута по заводима, архивима, библиотекама и сличним установама у најмање четири државе бившег југословенског простора⁴, важно је истаћи да је корпус сужен, парцијалан и подложен допуњавању у будућности. Књижевни текстови и прилози које систематизујемо, класификујемо, анализирамо и вреднујемо прикупљени су у: 1. Народној библиотеци Србије у Београду, 2. Библиотеци Матице српске у Новом Саду и 3. Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Такође су прегледане дигиталне базе података

---

⁴ Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори.

наведених установа⁵, као и дигитализована грађа из фонда Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске⁶.

Проблем ауторства, анонимни текстови, текстови потписани псеудонимима, иницијалима (правим или лажним), или пак једним словним знаком, представљају први проблем са којим се суочавамо радећи на правилном и доследном попису корпуса. Следећу недоумицу стварају ненасловљени текстови које пописујемо интегрално (у оквиру часописне рубрике у којој се налазе). Ситуацију не олакшава коегзистенција два „равноправна“ писма на бившем југословенском простору. Иако су званично двадесет два часописа уврштена у корпус штампана латиницом, тринаест ћирилицом, а девет наизменично (периодично или местимично), понекад паралелно, и ћирилицом и латиницом; у пракси се срећемо са правом збрком написа на оба писма⁷, те је правило пописивања периодике писмом на којем је штампана отежано.

1.2. Критеријуми систематизовања корпуса и класификовања шпанских тема

Доследно пописан корпус проучавамо, систематизујемо и класификујемо према чврстим критеријумима. Немачки теоретичар књижевности Волфганг Кајзер (Wolfgang Kaiser) сматрао је да проучавање књижевног дела захтева тумачење садржине и форме као неодвојивог јединства са два аспекта: аналитичког и синтетичког (Кајзер 1973: 391). Третирајући књижевни часопис као скуп књижевноуметничких остварења, а сваки текст који обрађује шпанске теме као дело за себе; потом имајући на уму да су форма и садржина аутономни, али испреплетени и неодвојиви делови истог система, разврставамо корпус нашег истраживања на основу два критеријума: 1. жанровског и 2. тематског, условно речено – формалног и садржајног; не губећи из вида тематску разноврсност периодике разврстане према жанровском принципу, и обрнуто, жанровску разноврсност периодике разврстане према тематском принципу (Петров 2010: 33).

---

⁵ Дигитална Народна библиотека Србије – Новине и часописи; Дигитална библиотека Матице српске и Дигитални репозиторијум Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ 21.08.2017.

⁶ Дигитална Народна и универзитетска библиотека Републике Српске 21.08.2017.

⁷ Нпр. од 1936. године само су корице часописа *Наше доба* штампане лат., остало ћир. (Узајамна база података: COBIB.SR <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=1912560597752985&rec=3&sid=2> 21.02.2017).

Насупрот становишта Шкловског, Богдана Поповића, Александра Петрова, Станише Тутњевића и др. да часопис постоји као оригинални књижевни облик и „да су жанрови у периодици у органској вези са осталим текстовима и чине целину са њима“ (Матовић 2010: 8), ближи смо мишљењу да је периодика само оквир, место испољавања књижевних жанрова. Душан Иванић сматра да можемо говорити о степену модификације књижевних врста под утицајем контекста периодике, али не и о часопису као новој жанровској појави. „Приповјетка у часопису или роман у часопису остају приповјетка и роман“ (Иванић 2010: 46).

„Извесно је да постоји јача органска веза између одређеног типа периодичних публикација и неких врста жанрова“ (Матовић 2010: 8). Штампаност романтизма пронашла је свој израз у поезији, реализма у сеоској приповеци, песма у прози везује се за часописе модерне, док је колаж, особен спој визуелног и текстуалног, карактеристичан за авангардну периодику. „Несумњиво је и да је одређени тип периодике, попут дечије, омладинске, верске, струковне, женске итд., утицао на већу заступљеност одређених жанрова, прилагођавао их и трансформисао у складу са циљевима своје уређивачке политике“ (Матовић 2010: 8). Понекад је и непосредна политичка ангажованост опредељивала жанровски репертоар.

Весна Матовић упозорава да супротстављене ставове 1. о часопису као интегралном књижевном облику и 2. периодици као контексту и месту испољавања књижевних жанрова и врста није мудро конфронтирати, јер се аргументи лако проналазе за оба становишта. Ипак, ауторка истиче да између ових супротстављених мишљења такође постоји и широко поље додира и укрштања (Матовић 2010: 10). Другим речима, новински жанрови ипак постоје (фелџони, репортаже, извештаји, дневници и сл.), неретко са тенденцијом литераризације; али и они гранични, на размеђи књижевности и публицистике, попут есеја, путописа, мемоара. Књижевна, позоришна, ликовна или музичка критика не постоје изван часописног контекста. Неки други, ситнији, али не мање битни жанрови, као што су уводници, писма читалаца, белешке, некролози такође су органски везани за периодику (не нужно књижевну). С друге стране, полемике, манифести и памфлети у најтешњој су вези управо са књижевном периодиком. „Као дијалогични жанрови – јер су адресирани на актере савремене књижевне,

културне или политичке сцене, са намером да је преобликују или бар покажу у критичком светлу, добијају снагу и убојитост управо из тог непосредног сучељавања или оспоравања. Објављени касније као целина или као део неке друге целине у књизи, они постају чињеница књижевноисторијског значаја, тј. лишени су примарног облика деловања у савременој пракси и у том смислу мењају своју функцију“ (Матовић 2010: 10).

Нарочито скрећемо пажњу на значај контекста периодике када су у питању „чисти“ књижевни жанрови као што су роман, приповетка, песма итд. У часопису они функционишу по другачијим начелима него у облику књиге. Подложни су различитим врстама промена и адаптација. Прилагођавају се ритму излажења, захтевима уредништва, али и укусу и интересовањима публике. То утиче на тематско-формалне и структурне особености текста. Идеалан пример за то је појава „петпарачке литературе“ која задовољава захтев за сензационализмом и комерцијалношћу.

Ипак, непобитно је да су у широком, хетерогеном систему књижевне периодике уочљивија сложена идејна превирања, поетички помаци, резони и раскиди са претходним епохама, па и жанровски репертоар одређеног периода. Те промене могу бити постепене, али и радикалне, еволутивне и експлозивне, као у случају периодике четврте деценије прошлог века.

Питањем функционалне међузависности периодике и жанра бавио се Станиша Тутњевић. Аутор истиче да је тешко одлучити шта је на шта пресудније утицало: или је периодика својом природом и динамиком утицала на појаву нових жанровских облика, подврста и могућности; или је жанровска разноврсност нужно захтевала простор у оквиру којег ће се остварити и који ће обликовати (Тутњевић 2010: 64).

Утицајем периодике на традиционалне књижевне жанрове, као и стварањем нових жанрова ради себе бавио се Душан Иванић (2010: 52). Ипак, пресудан утицај на наш критеријум систематизовања и класификовања шпанских тема у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју извршио је Александар Петров.

„Жанровски фактор игра велику улогу у периодици с обзиром на њен мултижанровски карактер“ (Петров 2010: 28). Грађа се распоређује према

жанровима, а садржај, огледало тог распореда, знатно је важнији у периодици него у књигама. Понекад се распоредом грађе исказује и уређивачка политика часописа. Петров истиче да чак и у гласилима у којима жанровски фактор није чинилац књижевне стратегије и уређивачке политике, обично постоји подела текстова по жанровским рубрикама. Чак и ако рубрике нису насловљене, доминантан положај у књижевној периодици заузимају: 1. поезија и проза, 2. студије, огледи и есеји, па тек потом 3. критике, прикази и белешке (Петров 2010: 28).

Ослањајући се на хијерархију часописне грађе овог аутора, делимо наш корпус на три велике целине. Како су махом чисти књижевни жанрови, који према Петрову заузимају доминантан положај у књижевној периодици назначеног периода, парцијално или интегрално превођени са шпанског, први битан блок у проучавању шпанских тема обухвата *преводну књижевност*. Она се даље према традиционалном критеријуму лако може разврставати на многобројне прозне, поетске или драмске жанрове. Међутим, уколико превод, попут Александре Манчић, сагледавамо као аутономни књижевни жанр са сопственим правилима и циљевима у односу на изворно дело (2010: 499), покрећемо низ питања: нпр. да ли преводи и преводиоци представљају значајну врсту посредника у књижевнокултурним међународним разменама и колика је њихова улога у кристализацији националних култура? Која су дела превођена са шпанског и објављивана у југословенској књижевној периодици у четвртој деценији двадесетог века и због чега? Ко их је преводио и зашто? Другим речима, покушавамо да одговоримо на питања: ко су произвођачи селектоване преводне књижевности, ко су конзументи, а ко су контролори тржишта који регулишу пренос хиспанских тема са шпанског на српскохрватски језик у датом контексту; као и да опишемо положај шпанске преводне књижевности унутар југословенског књижевног полисистема и њен утицај на исти.

Други блок у проучавању шпанских тема у југословенској периодици српскохрватскога говорног подручја назначеног периода, под којим је Петров подразумевао студије, огледе или есеје, обухватио би дела наших аутора инспирисана Шпанијом. Та група радова, коју ћемо насловити са *нефикционални жанрови*, заузима највише простора у нашој међуратној периодици и самим тим

завређује највише пажње. Формално, стилски, па и квалитативно то су различити доприноси, али садржајно слични и изразито ангажовани на платформи антифашизма. Кроз те текстове наши аутори постају посредници између југословенске и шпанске културе, што је, узимајући у обзир дотадашње слабе везе са Шпанијом и мало развијену хиспанистичку традицију, представљало врло карактеристичан феномен.

У односу на претходне две жанровске целине које се манифестују у књижевној периодици уопште, а не само у истраживању хиспанистичке традиције у датом просторном и временском контексту, прикази и белешке, према Петрову, заузимају последње место у жанровској хијерархији распоређивања грађе у књижевним часописима. То је донекле оправдано јер су у питању махом некњижевне врсте. Њих и остале сличне садржаје подвели смо под *информативни блок*.

Како већина текстова описује, проучава или указује на мноштво питања, поставља се дилема сврсисходности прављења предметног регистра према тематском критеријуму разврставања шпанских тема. Пошто рад има за циљ да преиспита перцепцију Шпаније у нашој међуратној књижевној периодици, битно је разумевање друштвеноисторијског и идеолошког контекста који је одређеног аутора навео да се писмено изрази. Стога ће теме нашег истраживања, према садржини, првенствено бити класификоване по областима друштвене делатности човекове, односно на основу социјално маркираних референтних оквира који служе појединцу, између осталог за изградњу националног идентитета (уметности, политике, религије, науке, традиције и др.).

„Како је књижевна периодика у односу на појединачно књижевно дело или текст хетерогенији и лабавији историјски омеђен оквир, у коме поред естетичких постоји и мноштво других реалија – идеолошких, моралистичких, научних, социо-културних, драгоцен је извор за проучавање националних културних образаца. Коначно, као подручје друштвене праксе, књижевни часописи нису лишени ни борбе за друштвену моћ (чак и у ситуацијама када је оспоравају). Наметањем одређених критеријума о лепом, етичких, идејних или универзалних вредности, периодичне публикације непосредно утичу и на формирање националног обрасца као веома битног елемента културног развоја сваког народа“ (Матовић и др.

2013). Другим речима, часописи нам непогрешиво разоткривају путеве колања друштвене енергије, облике конституисања неформалних центара моћи, природу и начела њиховог деловања. Управо у овој тачки преплићу се и преклапају методолошка усмерења која користимо при проучавању, описивању, анализи и вредновању корпуса. И полисистемска теорија Итамара Евен-Зохара, и постструктуралистичка компаративна имагологија проучавају различите видове моћи који неминовно обликују културу, диктирају догме, каноне укуса и правила књижевног стварања. Самим тим, доприносе формирању националног дијалектичко-диференцијалног идентитета, који потиче из сталног поређења нас и других.

2. Методолошки оквир А: Кратак приказ историје компаративне имагологије и преглед постојеће критичке литературе

Имагологија је значајно методолошко усмерење у савременој науци о књижевности засновано на темељима компаратистике. Првобитно компаратистичко исходиште ове методе, кристализовано у Француској у првој половини двадесетог века, подразумевало је откривање, тумачење и објашњење слике неког народа у књижевности другог народа (Константиновић 1986: 12). Проучавање слика и опсена (*études d'images et de mirages*⁸) води ка постављању интеркултурних односа као задатка упоредне књижевности. На тај начин компаратистика даје свој допринос свеукупном расветљавању историје културе. Од позитивизма, преко структурализма до постструктурализма компаративна имагологија је неминовно интердисциплинарна теоријска метода која фокус виђења света ставља на културу. Тиме отвара различита питања, попут: одакле разлике у културама, како их објаснити, на чему почива наша слика о појединим народима, итд. Пропагирајући ова питања о разликама у култури, постструктуралистичка интердисциплинарна имагологија интензивно размишља о идентитету и алтеритету, о *сопству* и *другојачности*, о своме и туђем (Константиновић 1986: 12).

---

⁸ Термин који је за имагологију користио Жан Мари Каре половином двадесетог века.

Термин *имагологија* не потиче из књижевности. Настаје у подручју француске етнопсихологије половином прошлог века, како би касније био проширен на појам *слике колективног менталитета* (Гвозден 2001: 214). Већ крајем шездесетих година двадесетог века овај термин у Француској означава анализу слика страног у књижевним делима неког народа. Проучавање слика, приказивање страног или имагологија постаје омиљена активност француске школе упоредне књижевности. Жан-Мари Каре (Jean - Marie Carré) је први подстакао оваква истраживања након Другог светског рата. Он је 1951. године програмски усмерио компаратистику на изучавање национално релевантних слика. Подршка је прво стигла од сународника. Маријус Франсоа Гијар (Marius-François Guyard) у завршном поглављу свог рада *Упоредна књижевност* даје додатни подстрек имаголошкој методологији изучавања књижевности. Упркос одбацивању ове гране компаратистике од стране америчких формалистички усмерених књижевних теоретичара, предвођених Ренеом Велеком (René Wellek), имагологија налази следбенике широм Европе, првенствено у Немачкој, где су критичко проучавање националног идентитета и деконструкција национализма схваћени као задатак наметнут од стране новије историје (Гвозден 2001: 215). Осамдесетих година прошлог века, Хуго Дисеринк (Hugo Dyserinck), професор компаратистике у Ахену, усмерава целокупан рад своје катедре на имагологију. Он, са позиције културне неутралности, одбацује став да је имаголошко усмерење само једна грана етнопсихологије, наглашава књижевни карактер ове методе и уводи данас општеприхваћен термин *компаративна имагологија*. Главну улогу у преносу идеја са немачког на српскохрватски језик средином осамдесетих одиграо је угледни компаратиста Зоран Константиновић. Ипак, пресудни ударац утемељењу имагологије као нове гране компаратистике која се бави проучавањем слика страног и Другог у књижевности неког народа задао је Данијел-Анри Пажо (Daniel-Henri Pageaux), професор науке о књижевности на Сорбони. Он тумачење слика Другог претвара у аналитичко-синтетички интердисциплинарни методолошки приступ. Он сматра да имаголог треба да узме у обзир истраживачке радове суседних дисциплина, преузме резултате етнолога, антрополога, социолога, историчара менталитета и сензибилитета, односно свих оних који покрећу питања о другим културама, алтеритету, идентитету,

акултурацији, декултурацији, културном отуђењу, јавном мњењу или друштвеној уобразиљи (Гвозден 2001: 216). Поред горепомнутих, развоју и дивулгацији имагологије као светске књижевнаучне методе допринели су: Ирина Неупокојева (Ирина Григорьевна Неупокоева), Умберто Еко (Umberto Eco), Јуриј Лотман (Юрий Михайлович Лотман), Ханс Роберт Јаус (Hans Robert Jauss), Жак ле Гоф (Jacques le Goff), Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu), Мишел Фуко (Michel Foucault), Јирген Хабермас (Jürgen Habermas), Лисјен Голдман (Lucien Goldmann), Александар Дити (Alexandru Duțu), Питер Борнер (Peter Boerner), Густав Зиберман (Gustav Siebermann), Карл Попер (Charles Popper), итд.

Под утицајем развоја теорије књижевности, првобитна имаголошка исходишта неминовно су се мењала. То више нису само једноставна виђења слика неког народа у књижевности другог народа. Владимир Гвозден (2001: 222) наглашава да је циљ савремене постструктуралистичке имагологије испитивање динамике моћи која руководи начином на који посматрамо свет. Задатак имаголошких студија је да покаже како су се идентитет и слика Другог, као легитимне јединице текста, мењали и излазили у сусрет различитим друштвеноисторијским, политичким и идеолошким, а не искључиво књижевним захтевима. Значај оваквих истраживања, која се баве додиром књижевног текста и стварности није занемарљив за оно што би се могло назвати *књижевна дипломатија* (Гвозден 2001: 223), чији је циљ да проучи, прошири и усмери интеркултурне односе.

Јасно је да данас имагологија у широком распону својих тема далеко превазилази своје првобитно компаратистичко исходиште. Конкретно, аспекти компаративне имагологије који нас занимају су: проучавање књижевног и културног идентитета кроз узајамно посматрање слике Другог (*hetero-image*) и слике о самом себи (*auto-image*), утицај националне свести на конституисање истих, као и на конструкцију сложеног књижевног полисистема, и обрнуто, утицај књижевних слика на конституисање националне свести и културног / књижевног идентитета.

2.1. Слика Другог – слика колективног менталитета

Imago (лат. слика, лик) замишљена је несвесна представа или слика неког објекта. Термин је у психоанализу увео Јунг, да би означио слику значајне фигуре (мајке или оца) која постоји у колективно несвесном. Фројд га је прихватио, популаризовао, проширио његово значење и примену. Француски теоретичари књижевности први преузимају појмове *imago* и *imagologie* из етнопсихологије (психологије народа) како би означили слику Другог, као и анализу исте у књижевним делима. Дакле, значајна тријада *voyages, images, mirages*⁹ (путовања, слике, опсене), као и књижевни појам *имагологија*, настају у Француској. Сlike су 1930. године биле предмет студије Жоржа Асколија (Georges Ascoli). Проучавање истих, приказивање страног или имагологија добија додатни подстрек од Ж-М. Кареа и М-Ф. Гијара који, ову нову грану упоредне књижевности усмеравају на проучавање национално релевантних слика.

Свака слика, са становишта компаратистике, произилази “[...] из једног Ја које извештава о Другом, из једног Овде које говори о неком Тамо. Слика је, дакле, израз, књижевни, или не, значајног *размака*, односно, значајне разлике између два поретка, две ‘културе’, приказ једне културолошке стварности (*la réalité culturelle*) кроз коју индивидуа или група излаже (или пропагира), открива и преводи простор културе, идеологије, имагинарног унутар којег заузима своје положаје“ (Гвозден 2001: 216).

Задатак имагологије није проучавање степена истинитости слике. Свака је *a priori* лажна јер представља приказ, тумачење и конструкцију стварности. Одавде произилази радикални конструктивизам имаголошке методе упоредне књижевности. Сlike Другог су конструкције нашег знања. Како се мења наше знање, односно стичу нова сазнања, слике неминовно трпе измене. Оне су или митови, или обмане јер пројектују оно што ми као посматрачи желимо да видимо. Путем анализе слика, аутоимажа и хетероимажа, компаративна имагологија даље изграђује свест неке заједнице о другој, другој, или пак о себи самој. Тај развој свести води од модела колективних опажања и представа, преко предрасуда и националних стереотипа до изградње књижевних и културних идентитета.

---

⁹ Термин *mirages* потиснут је из теорије књижевности. Задржао се у социологији.

Задатак савремене постструктуралистичке имагологије је да проучи начин на који је одређена слика конструисана, како се преноси, шта истиче, у каквом је односу према сликама истог у другим књижевним делима. Иако не одговара објективној реалности, књижевна слика може да створи нову реалност, стога је битно промислити какав ефекат може да остави на стварност, на друштвени, политички, или ма који други аспект реалног живота.

Радикални конструктивизам имагологије нарочито је јасан у случају конструисања националних слика „јер историја, која је постала део фонда знања или идеологије нације, државе или покрета није оно што се истински чува у народном сећању, већ оно што је изабрано, писано, сликано, популаризовано и институционализовано од оних чија је функција била да то чине“ (Hobsbawn 1983: 13; наведено према Гвозден 2001: 221).

Зоран Константиновић сматра да се истинско историјско кретање не огледа у спектакуларним догађајима, великим биткама и славним владавинама појединаца, већ напротив, у колективним променама свести (1986:13). Реч менталитет добија своје термилошко значење управо у смислу свести одређеног колектива, онако како се огледа у припадницима тог колектива, у начину мишљења, понашања, изражавања и испољавања осећања. Такав колектив је свака национална заједница. У њеном менталитету, у садржајима њеног мишљења, присутна је одговарајућа слика о другим народима.

Дакле, слике су подједнако индивидуални и колективни феномен. Са једне стране, то су „слике у глави“ које сваки појединац ствара, а са друге стране оне су нека врста резимеа, сажетка, представе једне културе. Слике неминовно обликују колективну свест једне заједнице. Носе у себи митове, идеологије и утопије, које завређују нашу пажњу. Овакав приступ имагологије је седамдесетих година Жак ле Гоф дефинисао као истраживање менталитета, а наш савременик, компаратист Владимир Гвозден, означава као проучавање слика колективног менталитета.

2.2. Стереотипи и предрасуде

Реч „стереотип“ први је употребио француски типограф Фирмен Дидо (Firmin Didot, 1764-1836) назвавши тако плочу на којој се налазио комплетан отисак странице за штампање и на тај начин направио помак у штампарству јер се

до тада свака страница ручно слагала слово по слово. Данашње, модерно значење термина, дугујемо америчком новинару Волтеру Липману (Walter Lippmann). Он је 1922. године у делу *Јавно мишљење (Public Opinion)* истакао да слике и идеје у штампи утичу на то како ће људи схватити стварност. На основу њих формирају се стереотипи, фиксирани импресије које се нужно не подударају са реалним стањем ствари. Већина истраживача, без обзира на дисциплинарне разлике, углавном се слагала у једном – да стереотип значи поједностављено, емблематично приказивање појава, група, колектива. Стереотипи су подложни принципу когнитивне економије. Уз минимум когнитивне обраде превазилазе објективне информације. Често настају аутоматски, несвесно, а могу и да утичу на просуђивање, а да тога нисмо свесни. То не значи да су стереотипи у потпуности ван свесне контроле, али значи да је стереотипизација дубоко укореењена у свакодневним когнитивним процесима. Брисање или мењање стереотипа није нимало једноставан процес. Садржај стереотипа, њихова друштвена улога, а посебно степен штетности варирају од културе, времена и друштва.

Појмови предрасуда и стереотип често се користе као синоними, па је препоручљиво направити разлику.

Предрасуде су ставови које Гордон Олпорт дефинише као „антипатије засноване на погрешним и ригидним генерализацијама“ (Allport 1958: 8). По овом аутору, етнички стереотипи су први степен изражавања предрасуда према другим народима. Наши аутори Попадић и Биро стереотипе третирају не само као узрок, већ и као последицу предрасуда (1999: 89). Дакле, предрасуда је суд донет без претходног расуђивања, став без логичке основаности који подразумева субјективност, одрживост и отпор према променама, док је стереотип фиксирани израз, једнозначан и моносемичан, који занемарује критички приступ и упућује на једну суштинску поруку.

Ђерић и Студен сматрају да се у проучавању стереотипа може приступити са три становишта: психоанализе, когнитивних процеса и социокултуре (2006: 458). Психоаналитички приступ није релевантан за наша истраживања јер стереотип посматра као индивидуални феномен, механизам одбране појединца у очувању интегритета личности и самопоштовања. Когнитивни приступ је двојак. Стереотип се посматра и са становишта индивидуе, и са становишта колектива.

Проучава се утицај стереотипа на наша сазнања и формирање перцепције. Социокултурни приступ стереотип посматра искључиво као колективни феномен. Бави се утицајем друштвенокултурног контекста на настанак стереотипа који даље обликују когницију појединца.

Етнички или национални стереотипи предмет су проучавања имаголошког приступа науке о књижевности. Међутим, данашња имагологија се темељи на претпоставци да је истиносна вредност ових слика небитна. Иако је веровање у стереотип ирационално, последица тог веровања може бити и те како стварна. Национални стереотипи, засновани на уверењу да објективно постоје нације које се могу изоловати, разликовати и анализирати, почивају на синхронијском егзистенцијализму, односно износе једну есенцијалну поруку којом се маркира посматрани народ. То су општа места, устаљене, поједностављене колективне представе, карактеристичне слике неког народа које учествују у процесу изграђивања националне свести и идентитета. Такви стереотипи, који се стварају у литератури и преносе кроз литературу, делују на књижевност посматрача и обликују јавно мњење преко читалачке публике. Како те поједностављене колективне представе више говоре о коментатору него о ономе што се коментарише, задатак имагологије је да се запита како одређени народи виде друге, али и себе и себи својствено и које се особине неког народа приписују другом. Интердисциплинарна компаративна имагологија данас тумачи ове фиксирани, историјски и друштвено условљене аутоимаже или хетероимаже и објашњава моделе колективних опажања и представа појединих националних заједница.

Стереотип је нека врста резимеа, сажетка, емблематична представа једне културе. Суштина постојања стереотипа је наглашавање различитости. Да би до диференцирања дошло, чланови једног народа морају заиста да верују да се разликују од других народа. Зато се политике идентитета у циљу истицања контраста „ми – они“ често ослањају на стереотипе. Производња аутоимажа, баш као и хетероимажа, може бити свесна или несвесна. У виду позитивних аутостереотипа долази из „националистичког табора“ , у виду негативних аутостереотипа из „космополитског табора“ (Ђерић 2003: 179). Стварање негативне пројекције Другог и идеализоване слике о себи и својој заједници

објашњава се и оправдава потребом јачања унутрашњег јединства исте. Осећај заједништва и колективни идентитет гради се причама о заједничком пореклу или заједничкој судбини, вредностима и сталним заједничким особинама. Иако ове приче имају велики значај у формирању и одржавању интегритета заједнице, оне се на нивоу свакодневног живота најчешће одржавају у форми стереотипа о националним карактеристикама. Разложно расуђивање, критичка анализа и воља да се о односима културно и верски различитих националних заједница размишља аналитички, има мању привлачност од прихватања и ширења готових и лако примењивих слика Другог (Николић 1991: 177).

Како се ми налазимо у непрекидном процесу конструисања таквих представа и слика, предрасуда и стереотипа које условљава и одређује култура којој припадамо, задатак ове дисертације ће бити да испита улогу књижевности у том процесу. Иако су стереотипи о народима фиксирани изрази, подложни су променама и зависни од историјског и политичког контекста. Самим тим, имагологија не усмерава своја проучавања слике Другог само синхронијски, већ и дијахронијски (Секулић 2012:19). Пажо нас подсећа да стереотипе одликује датум њихове производње, време настанка (2007: 61), иако се увек изражавају у садашњости. Са становишта имагологије, разматрање процеса стварања стереотипа током дужег временског периода је потребно. Тиме утврђујемо у ком контексту те слике настају, како и када се потврђују, зашто се преображавају или нестају. Да бисмо то испитали, биће потребно да суочимо слике из књижевних текстова са референтном тачком поређења која се не мора нужно налазити у књижевној литератури. Конкретно, у овом раду, део корпуса који анализирамо обухвата информативни блок о дешавањима у Шпанији током Друге републике и Шпанског грађанског рата. Иако је екстрахован из књижевних часописа, жанр овог блока махом је публицистички. Одавде произилази интердисциплинарност имаголошког методолошког усмерења. „Задатак имаголога би отуда био да разоткрива међусобно блиско повезане писане документе који се протежу од књижевних, историјских и научних, до политичких, па чак и војних и административних списа, јер сви они утичу на стварање и преношење одређених слика и стереотипа“ (Гвозден 2001: 222).

2.3. Књижевност и култура у изградњи националног идентитета

Национални идентитет само је један од друштвених феномена који чине идентитет појединца. Дефинише се као начин на који особе, на основу свог етничког порекла, постављају себе у односу на друге, и обрнуто. Под етничким пореклом сматра се да је индивидуа социјализована у датој етничкој групи или да су њени преци били чланови исте групе. Национални идентитет гради се на јасно развијеном концепту етничке самосвести. Когнитивна димензија националног идентитета подразумева представе о себи и о сопственој групи које су често стереотипије. Она такође укључује знање о културном наслеђу групе и историјској прошлости које не мора нужно бити објективно. Често је то знање селектовано или сведено на одређене симболе групног искуства и прошлости, другим речима, стереотипе.

Културни идентитет можемо посматрати као вредносни референтни оквир за мишљење и понашање индивидуа са становишта дате културе. То је образац заједничког искуства на којем се темељи организациона шема за функционисање стандардизованог понашања (Голубовић 1999: 32). Будући да је култура суштински део друштва и његова основа, културни идентитет специфичан је израз друштвеног идентитета. То је објективни опис заједничког начина живота и мишљења, средство самоидентификације и начин организације животних процеса.

Према Нори Мол (Nora Moll) централна идеја имагологије је дијалектичко-диференцијални идентитет који потиче из сталног поређења „нас“ и „других“ (2002: 370). Крајем прошлог века Пажо је скренуо пажњу на чињеницу да културни идентитет омогућава диференцијацију (Други насупрот Ја / мене) или асимилацију (Други сличан Ја / мени) између две културне стварности (1994: 112). Ако је књижевна слика израз значењског раздвајања између те две стварности, задатак имагологије био би да тумачи културне идентитете и њихова виђења алтеритета.

Како бисмо утврдили колики је књижевни допринос у формирању националног идентитета, потребно је идентификовати поменуте опозиције у тексту, односно друштвене представе које се карактеришу биполарношћу: идентитет и алтеритет, односно другојачност, друкчост (Константиновић 2002:

37). Ослањајући се на Јаусову (Hans Robert Jauss) теорију рецепције и естетске комуникације, Константиновић је дефинисао алтеритет као „предуслов литерарног комуницирања између национално и етнички различитих књижевности и култура [...] Разрешавање овог аспекта у поимању алтеритета изискује свакако не само да се успемо одвојити од своје историјске позиције већ у много већој мери и да се свесно уживимо у ‘своје’ и ‘туђе’јер из овакве рефлексије и настаје дијалог у литерарној комуникацији“ (1989: 7).

Слика Другог конституише се у непрестаном поређењу које се креће од идентитета ка алтеритету. Нора Мол запажа да је говор о Другом неминовно начин на који у ствари говоримо о себи (2002: 349). Из тога произилази да се представа о сопству, односно нама самима, формира у кретању од алтеритета ка идентитету. Заправо, ради се о две стране исте медаље, о два начина сагледавања света и конституисања представа о културној стварности.

Крајем прошлог века књижевни допринос у формирању националних, културних и литерарних идентитета, отворено се признаје и избија у први план савремене реформисане имагологије. Проблематика властитог статуса и слике Другог постаје битан аспект књижевне динамике. Томе несумњиво доприноси процес интернационализације који је у очигледној вези са политичким процесима у свету након 1989. године (Гвозден 2001: 220). Како таква истраживања махом финансира Европска унија, Гвозден поставља питање: „да ли такве промене у односима између друштава и у начинима њихове институционализације имају неког утицаја на књижевне активности и књижевне идентитете или је можда обрнуто“ (Гвозден 2001: 220).

Данас су питања идентитета неодвојиво везана за проучавање књижевности. Између осталог, задатак имаголошких проучавања јесте да оцрта основне токове у књижевности. Самим тим, задатак нашег истраживања јесте покушај да одгонетнемо зашто су по обиму и интензитету присуства шпанских тема у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесете године прошлог века биле јединствен период? Да ли је тај феномен био део или противтежа ажурирања међународних културолошких мапа које је тада било присутно? „У сваком случају може да употпуни одговор на важно питање: како смо ми (као припадници једне нације) посматрали друге, и

како смо кроз друге посматрали себе“ (Гвозден 2001: 220). Књижевност у том двосмерном комуникацијском процесу преузима, али и ствара низ слика о Другом, које се даље репродукују као митови, модели или стереотипи, позитивне или негативне конотације. Како се одређена књижевна слика уклапа у глобалну представу коју један народ има о Другом, или пак себи самом, у којој мери књижевна дела одступају од таквих слика и да ли на њих утичу открићемо на раскршћу књижевности, социологије, етнологије и психологије. Задатак савремене интердисциплинарне компаративне имагологије јесте да деконструише представе и слике у циљу разоткривања линија моћи које управљају начином на који посматрамо свет (Гвозден 2001: 222), али и да их поново склопи, како би на основу њих изградила табелу мњења, менталних ставова једне епохе одређеног народа.

3. Методолошки оквир Б: Кратак приказ историје теорије полисистема Итамара Евен-Зоухара и преглед постојеће критичке литературе

Теорија полисистема израелског теоретичара књижевности и културе Итамара Евен-Зоухара новији је методолошки увид у проучавању процеса интеркултурних трансфера у оквиру књижевних студија. Утемељена је деведесетих година прошлог века књигом *Полисистемске студије*, у којој су приметни критика статичности структуралистичког појма система и постструктуралистичко настојање да се ма који систем представи као динамична међуигра синхронијских и дијахронијских друштвених и културних односа. То је функционалистички семиотички приступ којим се проучавају питања културног идентитета, књижевних канона, политичке импликације књижевног утицаја, књижевне историје и периодизације.

Представа о томе да књижевна дела и појаве можемо схватити као системе присутна је већ код руских формалиста. Тињанов (Юриј Николаевич Тынянов), који међу првима говори о томе, полази од система као целовитости у којем сваки део обавља своју функцију. Ирина Неупокојева прва књижевне појаве види као системе у кретању који сами собом управљају. Њено размишљање о књижевним епохама, родовима, националним и регионалним књижевностима подстакнуто је

термодинамиком и кибернетиком. Елементи и појаве у системима мењају се и крећу, али у том кретању задржавају свој узајамни однос. Кретање се одвија у регулационом кругу. Доминантна појава делује на остале и усмерава их, но ове такође делују на доминантну појаву, што се у терминологији теорије система зове повратна спрега (Константиновић 1986: 140). Према Неупокојевој свака национална књижевност је монолитерарни систем за себе, али свака књижевна појава може бити присутна и у другом систему, епохалном, родовском или регионалном, како у синхронији, тако и у дијахронији.

Умберто Еко види књижевни текст као систем који почива у ширем културном контексту. Указује на то да је текст отворена структура. Јуриј Лотман, напротив, текст сматра фиксираним системом знакова. Док је он сталан и непромењив, његова актуализација у читаочевој свести изложена је променама. Иако су настале независно једна од друге, Лотманове идеје о семиосфери и теорија полисистема Итамара Евен-Зохара сличне су због импулса који је дошао од руских формалиста, динамичног функционализма и семиотичког приступа који поставља питање промене кодова у времену.

Наш компаратист Гвозден Ероп сматра да полисистемска теорија даје подстицај и ново усмерење поредбеним студијама јер помаже да се пажња фокусира на разматрање кодова који су оперативни у друштвенокултурним институцијама са којима су књижевни системи у узајамној вези (Ероп 2010: 187). Другим речима, полисистемски приступ није усредсређен на крајњи производ књижевне делатности, већ на различите структуре и функције које условљавају настајање и промене књижевних знакова, самим тим грађење и измену доминантних начина књижевне производње. С друге стране, Владимир Гвозден, поред компаратистичке црте, подвлачи да се полисистемски приступ наслања и на теорију комуникације (2008¹⁰). Итамар Евен-Зохар напушта појам контекста Романа Јакобсона (Ромán Óсипович Јакобсон) и уместо њега говори о институцији састављеној од збира фактора који учествују у очувању књижевности као друштвенокултурне активности (Евен-Зохар 1990). За разлику од контекста, институција намеће ограничења комуникацији. Увођењем појма репертоар, који

---

¹⁰ Гвозден, В. *Појмови компаративне књижевности (2)*. Друштво књижевника Војводине. http://www.dkv.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=655&Itemid=38 20.7.2017.

подразумева скуп правила и материјала који руководе стварањем и очувањем, односно производњом и потрошњом сваког датог производа, појму кода додају се материјални елементи важни за производњу и потрошњу семиотичког догађаја (Евен-Зохар 1990; 1999; 2008). Књижевност је дакле, семиотички систем, саставни део ширег полисистема, а главна пажња истраживача треба да буде усмерена на средства преношења знакова између књижевности и других делова полисистема (социологије, психологије, историје, филозофије, политике, идеологије и сл.). Они се пресецају и делимично преклапају, па ипак функционишу као структурирана целина чији су чланови у сталном односу међузависности, јер чим се тај однос губи и систем се раствара.

Међуигра разнородних система одређена је непосредно логиком културе којој они припадају, али и посредно, различитим видовима моћи који обликују поменуто културу комуникације. Моћ интелекта, морала, економска моћ, па и политичка моћ у сировом облику диктирају културне догме, каноне укуса, правила књижевног стварања и сл. Из овога произилази питање које полисистемска теорија, али и компаратистичка имаголошка теорија проучавања слика колективног менталитета, стављају у први план:

Како је дошло до тога да књижевност почне да служи широко империјалистичком погледу на свет?

Да је књижевност хетерономни, а не аутономни систем, и да се структура ванлитерарних елемената који се уграђују у књижевне низове може објаснити посматрајући еволуцију књижевног система у контексту, тврдио је пре Евен-Зохара француски социолог и истраживач слика колективног менталитета Пјер Бурдије у својој теорији књижевног поља. Према Бурдијеу, генезом одређеног књижевног феномена руководе одређене политичке, економске, друштвене и културне прилике. Такође је и функционисање књижевне производње усклађено са правилима игре коју диктирају поља моћи.

Постојале су повремене иницијативе да у вокабулар поредбених студија уђу хеуристички конструкти термина из теорије полисистема. Чак француски имаголог Данијел-Анри Пажо подвлачи неколико елемената у погледу културолошких околности књижевне производње које би требало да размотри компаратистика: независне симбиотичке књижевности, зависне несимбиотичке

књижевности, књижевности мете, књижевности у настајању, интернационалне, националне и регионалне књижевности, паракњижевност, маргинализоване књижевности итд. Међутим, очекивања да ће полисистемска теорија дати подстицај и ново усмерење поредбеним студијама, како је изгледало крајем прошлог века, нису се испунила јер је Итамар Евен-Зохар преусмерио своја истраживачка интересовања и почео да се бави пројектима који искључују књижевност.

Теорија полисистема развила је неколико хеуристичких опозиција којима се структурира књижевни систем: канонизована / неканонизована књижевност (званична, призната, висока / незванична, маргинализована, ниска, иако може бити и популарна, масовна, „некњижевна“); примарна / секундарна књижевност (иновативна, динамична, склона промени / фосилизована, статична, задовољава се затеченим стањем); централна / периферна. Бави се феноменима као што су контакт и интерференција међу системима који коегзистирају унутар макросистема, и посебно питањем превода у таквом контексту, с успостављеним разликама између прихватљивог и адекватног превода (Ерор 2010: 64). Главни циљ и остварива могућност ове теорије је, према Владимиру Гвоздену, „да истраживача наведе да се бави условима, односно својствима полисистема која омогућавају да једна књижевност ступи у однос са другом књижевношћу“ (2008).

3.1. Положај преводне књижевности унутар књижевног полисистема

Данас је међу најзначајније компаратистичке теме увршћено и питање књижевног превода јер преводи и преводиоци представљају значајне посреднике у књижевним и културним разменама међу народима и имају важну улогу у кристализацији националних култура. Како се у основи полисистемске теорије Итамара Евен-Зохара налази идеја превођења, компаратисти широм света препознали су њен значај и применили је на конкретним примерима. Дакле теорија полисистема оријентисана је према пракси, сопственој верификацији и кориговању.

Теорија Итамара Евен-Зохара настоји да пробуди свест о постојању преводне књижевности као посебног књижевног система, да сачини историјски

приказ књижевних превода појединих периода на кохерентан начин и да установи функције и положај преводне књижевности у оквиру књижевности уопште. Истраживања су показала да периферија система (нпр. преводна књижевност, нефикционални жанрови, дечја књижевност и сл.) често може да игра значајнију улогу од центра (домаће канонизоване књижевности) (Гвозден 2008). Итамар Евен-Зохар тврди да унутар наизглед произвољне групе преведених текстова постоји иста културна и вербална мрежа односа какву смо спремни да претпоставимо када је реч о домаћој (циљној) књижевности. Његов став је да су „преведена дела међусобно повезана на барем два начина:

- начином на који је циљна књижевност изабрала изворни текст [...]
- начином на који преведена дела усвајају специфичне норме, понашања и стратегије (репертоар), који проистиче из њихових односа са другим повезаним системима [...]" (Евен-Зохар 2007: 5).

Стога било који истраживачки покушај описа и објашњења књижевног полисистема у синхронији и дијахронији не сме искључити преводну књижевност.

Положај преводне књижевности у проучавању књижевности је незавидан. Ипак, положај преводне књижевности у књижевном полисистему није нужно периферан. „Да ли ће преводна књижевност бити у центру или на периферији, и да ли ће њен положај бити повезан са иновативним (примарним) или конзервативним (секундарним) репертоаром, то зависи од специфичне констелације посматраног полисистема“ (Евен-Зохар 2007: 6).

Када преводна књижевност задржава централни положај у књижевном полисистему, она је иновативна сила и интегрални део крупних догађаја књижевне историје. Итамар Евен-Зохар издваја три најважнија случаја када се то дешава:

- када је домаћа (циљна) књижевност млада, у процесу заснивања;
- када је домаћа (циљна) књижевност периферна унутар шире групе повезаних књижевности;
- у време кризе, преокрета или вакуума у домаћој (циљној) књижевности (2007: 7).

У таквим ситуацијама преводна књижевност представља најважнији канал кроз који стижу подстицајни репертоар и извори алтернатива.

Итамар Евен-Зохар даље истиче јаку везу између књижевних додира и статуса преводне књижевности. Наиме, што је интерференција јача преводна књижевност је ближе центру полисистема (Евен-Зохар 2007: 9).

До сада анализирана историјска грађа и спроведена истраживања указују на то да је „нормалан“ положај преводне књижевности унутар полисистема периферан. Међутим, нису сви макросистеми структурирани на исти начин. Уколико преводна књижевност ипак заузме централни положај у књижевном полисистему, можемо претпоставити да такво стање неће потрајати на дуже стазе. Динамика макросистема ствара прекретнице, историјске тренутке када установљени модели постају неодрживи. Ниједан систем не може остати у сталном стању слабости или кризе, „иако не треба искључити могућност да неки полисистеми могу веома дуго бити у таквом стању“ (Евен-Зохар 2007: 9).

Једно од питања које полисистемска теорија ставља у први план својих истраживања је: како положај преводне књижевности утиче на преводилачку праксу, норме и политику? Претпоставка је да разлика између преведеног и изворног дела зависи од позиције у полисистему коју у датом тренутку заузима преводна књижевност. У околностима када она заузима централни положај, у раздобљима великих промена у домаћем систему (криза, вакуума или преокрета), већи су изгледи да ће превод бити близак оригиналу у смислу адекватности. Преводилац је тада спреман да наруши домаће конвенције и учествује у процесу стварања нових примарних модела. У стабилним условима, када преводна књижевност заузима периферни положај, преводилац углавном настоји да пронађе већ постојеће секундарне моделе за страни текст. Резултат је тада неретко неадекватан превод.

Другим речима, одбацује се статична и неисторична концепција превођења. Превођење није појава чија је природа ограничена и дата, већ делатност која се одређује на основу контекста и операција које владају полисистемом и која зависи од односа унутар извесног културног система (Евен-Зохар 2007: 10).

4. Историјски оквир, друштвенополитичка ситуација и економске прилике у Шпанији

Почетком тридесетих година прошлог века Шпанију, тешко оптерећену дуговима изазваним расипништвом диктатора Мигела Прима де Ривере (Miguel Primo de Rivera), погодио је крај економског просперитета 1920-их. Пошто су парламентарна монархија и војна диктатура изгубиле углед, долази до поновног успона републиканске опције (Алварес Хунко 2008: 83).

Јануара 1930. године поменути генерал и председник владе Шпаније прихвата предлог краља Алфонса XIII да сиђе са власти и одлази у Париз. Друга република изгласана је 12. априла 1931. године. Много наде полагано је у нови режим, оличен у два, по много чему некомпатибилна пројекта реформе: 1. општу модернизацију и 2. радикалну прерасподелу друштвеног богатства (Алварес Хунко 2008: 84). Међу самим републиканцима владала је подела по питању кључних аспеката организације државе и спровођења предложених реформи.

Социјалистичко-републиканска коалиција владала је у првом двогодишњем периоду Републике. Влада са Мануелом Асањом (Manuel Azaña) на челу успела је да спроведе амбициозан програм школовања, одвоји цркву од државе и започне пренос власти извесним регионима. Најочигледнији промашај била је аграрна реформа, одобрена после многобројних тешкоћа (Алварес Хунко 2008: 85). Анархистички *CNT (Confederación Nacional de Trabajo¹¹)* искористио је незадовољство сељака да организује низ побуна које су изазвале оштру реакцију владе, што је и довело до губитка популарности исте и пораза на изборима новембра 1933. године.

На поменутих изборима победила је *CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas¹²)*, католичка коалиција предвођена Хосе-Маријом Хил-Роблесом (José-María Gil-Robles), којег су многи сматрали будућим вођом шпанског фашизма и радикалом Алехандром Леруом (Alejandro Lerroux), којег су индустријалци и земљопоседници препознали као свој глас у парламенту. Проблем је искрсао одмах. Ниједна од тих партија није имала већину довољну да влада сама. Председник Друге шпанске републике, Нисето Алкала Самора и

---

¹¹ Национална конфедерација рада (прев. аут.).

¹² Шпанска конфедерација аутономне деснице (прев. аут.).

Торес (Niceto Alcalá-Zamora y Torres), именује Леруа за председника владе. Како овај није могао да влада сам, без парламентарне подршке Хил-Роблеса, политичка ситуација у држави постаје извор нестабилности.

Хил-Роблес врши константан притисак на Леруа да буде мање толерантан према левици. Нова влада се обрачунава са анархистима и синдикалистима: социјалистичким *UGT*-ом (*Unión General de Trabajadores*¹³) и његовом руралном фракцијом *FNTT*-ом (*Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*¹⁴). Октобра 1934. године Алкала Самора бива приморан да укључи три *CEDA* министра у Леруову владу. Левица то тумачи као долазак фашизма на власт и позива на генерални штрајк који прераста у устанак. Најозбиљнија ситуација била је у Астурији. Побуна астуријских рудара, који су две недеље држали регион под контролом, палили цркве и убијали свештенике, сматра се увертиром у предстојећи Грађански рат. Следи жесток одговор од стране деснице, која се од тог момента ослања на војску и колонијалне трупе доведене из Африке.

Из догађаја у октобру 1934. године левица је извукла науку да јој је потребно јединство (Алварес Хунко 2008: 86). Предузети су кораци да се повежу различите републиканске групе, што доводи до формирања Народног фронта, широке коалиције коју су по директиви из Москве с одушевљењем дочекали комунисти. У страху од новог престројавања левице, десница се такође уједињује у тзв. Национални блок. Новонастала политичка ситуација обележена је поларизацијом.

Нови избори сазвани су у фебруару 1936. године. Победник, Народни фронт, понавља грешку својих претходника покушавајући да елиминира опозицију. За председника републике изабран је Мануел Асања, док је место председника владе понуђено Индалесију Пријету (Indalecio Prieto Tuero), али су супарништва унутар Социјалистичке партије ставила вето на тај предлог. У међувремену, у држави влада хаос. Синдикати преузимају политичку улогу и мобилишу раднике. Омладинске организације и фашисти позивају на оружје. Монархисти убеђују војску да се укључи у завереничке подухвате. Побуна војске заиста се и одиграва

---

¹³ Генерални савез радника (прев. аут.).

¹⁴ Национална федерација земљорадника (прев. аут.).

17. јула 1936. године. Поменути догађај постаје окидач спонтане друштвене револуције која ескалира у дуготрајан и крвав Грађански рат.

Био је то догађај века који је највише изменио курс шпанске економије, драматичан скок уназад (Хулија 2004: 272). Ипак, није дошао изненада. Главне економске варијабле које су сада вртоглаво падале, кретале су се надоле још од 1929. године. Политичка промена одиграла се у неповољним околностима. Историчар Сантос Хулија наводи три типа економских проблема који се преплићу у пролеће 1931. године, у време када се рађа Република (2004: 264-266). Прву линију економских тешкоћа створила је светска криза која се у Шпанији поклопила са истрошеним економским циклусом погађајући три кључне тачке: извоз, прилив капитала и одлазак у емиграцију. Дакле, троструки је канал кроз који последице међународне рецесије праве дисбаланс „у нестабилној равнотежи шпанске економске структуре“ (Хулија 2004: 265). Други фронт потешкоћа везује се за изношење националног и одлив страног капитала, обуставу приватних инвестиција, смањење пословних иницијатива и пад продуктивности. Трећи, можда и одлучујући проблем који је обележио кретање шпанске економије тридесетих година прошлог века, проузрокован је спорим ходом аграрне реформе, заустављањем исте и покушајем да се уништи њена вредност. Незадовољство сељаштва постаје најтежи извор конфликта за време Друге републике.

Немогућност режима да промени ток ствари и олакша терет притисака у друштву повећава економске неуравнотежености које кулминирају између 1936. и 1939. Грађански рат, назадак ненадокнадив деценијама, био је догађај који је изменио курс шпанске економије. О томе сведочи термин „ратна економија“ који Сантос Хулија објашњава као прост еуфемизам вођења колективних немаштина и антитезу науке чији је циљ благостање људи (2004: 272).

5. Интелектуална традиција, политизација културних и националних питања и институционално окружење у Шпанији

Демократски режим уведен је мирним путем априла 1931. године уз протест или подршку и директно или индиректно учешће две генерације интелектуалаца:

1. *Генерације '98*, Мигела де Унамунa (Miguel de Unamuno), Асорина (Azorín) и Пија Барохе (Pío Baroja) и

2. *Генерације '14*, Ортегине (José Ortega y Gasset), Хуана Рамона Хименеса (Juan Ramón Jiménez Mantecón), Марањона (Gregorio Marañón y Posadillo), Гомеса де ла Серне (Ramón Gómez de la Serna Puig), Габријела Мирoa (Gabriel Miró Ferrer), Асање, Америка Кастра (Américo Castro y Quesada), Салвадора де Мадријаге (Salvador de Madariaga y Rojo), Еухенија д' Орса (Eugeni d'Ors i Rovira), Фернанда де лос Риоса (Fernando de los Ríos Urruti), Педра Салинаса (Pedro Salinas y Serrano), и др. „Укупно 99 интелектуалаца приступило је Ортегином савезу“ (Хулија 2004: 362).

Генерација 1898. прва је генерација интелектуалаца која оличава националне аспирације у политичком и културном смислу (Мермол 2008: 170). Њу одликује нека врста закаснелог романтизма, угледање на немачки модел националности и културног идентитета, идеалистички узор попут Хердера, Фихтеа, Шелинга и Краузеа. Била је то генерација шпанских интелектуалаца која је показивала забринутост и немир над сликом искварене Шпаније чије право биће и суштину треба тражити у историјској прошлости и сопственој традицији. Покушала је да артикулише шпански карактер и национални дух (Хердеров *Volksgeist*) оваплоћен у уметности и језику народа.

Генерација 1914. живела је у другачијем времену. Није се надањивала сопственом историјом и традицијом. Посвећени научним истраживањима и техничким професијама, њени припадници одлазили су у иностранство на школовање. Веровали су да је у примату науке, модернизацији и процесу европеизације кључ обнове и будућег просперитета Шпаније.

Централна, контроверзна тема шпанске културе о којој се полемисало међу припадницима различитих генерација интелектуалаца био је такозвани „проблем Шпаније“. Под њим се подразумева трагање за шпанским идентитетом, проистекло из сукоба традиције и модернитета, као и незаобилазно питање односа Шпаније и Европе. Поларизација на два интелектуална блока није била новитет у модерној шпанској историји. Био је то резултат и одговор уобличавања слике „две Шпаније“ у сталној напетости. Две различите Шпаније у вечитом сукобу постају опште место у проучавању и интерпретацији Шпаније. Још почетком 19. века

настаје поменути наратив, метафора која ће се касније користити у различитим контекстима и варијантама. Проучавајући друштвенополитичку и економску стварност Шпаније, проналазимо удвајања на модерну и заосталу, либералну и конзервативну, урбану и руралну, северну и јужну, званичну и реалну Шпанију итд. Дуализам реторичких стратегија „ради представљања и тумачења историје, у којима су супротстављене моралне и естетске вредности“ (Секулић 2015: 142), кулминира током Грађанског рата. Узрок вероватно почива у међународној ситуацији, ривалитету политичких опозиција (комунизма и фашизма) који су противнике хранили арсеналом оружја без којег би сукоб вероватно био краћи (Алварес Хунко 2008: 86).

Национална политика почиње да се схвата као „манихејска битка између ‘праве Шпаније’ и ‘анти-Шпаније’“. Склоност да се прибегне бинарном размишљању, а друштвени и политички сукоб замисли као спорни национални идентитет била је на врхунцу за време турбулентних година Друге републике (1931-1936)“ (Бојд 2008: 88). Левица је, у име „праве“ нације, настојала да демократизује и модернизује све аспекте живота, па и културу. Десница је игнорисала програм републиканских реформи и није толерисала поменуто „скрнављење“ традиционалних вредности.

Дихотомизујућа реторика о националном идентитету само је погоршавала политичку поларизацију и јула 1936. године гурнула Шпанију у амбис Грађанског рата. Иако је расцеп који се тада догодио далеко надилазио замишљени пар две Шпаније, политизација културе, првенствено уметности и књижевности настављена је на обе зарађене стране. Културна продукција постаје пропагандна машинерија са циљем да се књигама, драмама и рециталима допре до обичног војника. Рат је постао важнији од уметничких циљева и одредио је теме. Обе зарађене стране производе културне артефакте: историју, уметност и књижевност, намењене трансформисању јавне сфере и изградњи националне свести и нових вредности. Такав друштвенополитички ангажман намеће неизбежно питање: да ли је нација културни артефакт или је култура производ нације?

Терен за каснију потпуну политизацију културе, уметности и књижевности у Шпанији 1930-их година прошлог века припремило је стварање институција. Република је представљала победу жудње за потпуном променом политичког и

социјалног живота, преображај националног осећања за који је заслужна легија интелектуалних радника.

„Републику су могућом учинили интелектуалци“ (Асорин, према Хулија 2004: 380). Била је то победа старе Слободне институције за образовање *La Institución Libre de Enseñanza (ILE)*, у којој се од 1876. до 1936. године образовао значајан део шпанског интелектуалног миљеа.

Од самог оснивања Република је улагала у културу. Буџет за образовање повећан је за 50% у односу на претходни период. Како је забрањено образовање од стране религиозних редова, за само две године обучено је око 7000 нових учитеља и саграђено око 10000 школа. Организоване су педагошке мисије које су културу (библиотеке, предавања, биоскоп, хор, репродукције уметничких дела) преносиле у рурални амбијент. Само у прве три године постојања отворено је више од 5000 народних библиотека. „Ла Барака“ (*La Barraca*), универзитетско позориште на челу са Федериком Гарсија Лорком (Federico García Lorca), које је по унутрашњости играло дела класичног шпанског театра, имало је од јануара до априла 1936. године 22 турнеје. Оснивани су народни универзитети, вечерњи курсеви за радничку класу које су држали професори и студенти. У Мадриду је први пут 1933. године одржан сајам књига. Исте године у Сантандеру отворен је Међународни летњи универзитет. Републиканска влада започела је реформе универзитета на основу аутономије истог, смањења броја испита, флексибилности плана студија и увођења изборних предмета. Режим је такође реформисао законодавство повезано са уметничким наслеђем, створио мрежу националних архива и основао савет за куповину књига за библиотеке.

Упркос свему, променити интелектуални и морални живот земље било је тешко (Хулија 2004: 383). Друштво није увек одговарало у складу са очекивањима Републике. Ширење културе ка народним масама није променило типичан шпански популизам који је прожимао филм, спорт, кориду и остале манифестације народне културе. Променити националну и територијалну перцепцију Шпаније, прихватити плуралитет и регионалну аутономију, такође је било тешко и контрадикторно, како из идеолошких, тако и из емоционалних разлога. Ипак, уз сва ограничења и контрадикторности, Република је била период кулминације културне еволуције (Хулија 2004: 384).

Управо је тај републикански зенит открио нову осећајност интелектуалаца, која је насупрот дехуманизацији и експериментализму авангарде, тражила повратак социјалне уметности и политичко ангажовање уметника. Тридесетих година прошлог века у Шпанији су цветале револуционарне издавачке куће, затим политички есеј радикалне идеологије и пролетерски, социјални роман. Излазили су часописи револуционарних интелектуалаца који су били чланови Комунистичке партије, или њој блиски. Писци и уметници предвођени Рафаелом Албертијем (Rafael Alberti Merello) и Маријом Терезом Леон (María Teresa León) окупали су се око листа *Октобар*.

Политизација интелектуалаца није се одвијала само на левици. Недељник *Освајање државе* означио је званичну појаву фашизма у Шпанији. Политичари и идеолози националистичког монархизма створили су ревију и политичко удружење *Шпанска акција*, на челу са Рамиром де Маестуом (Ramiro de Maeztu у Whitney) који су представљали средство за политичко мишљење антилибералне, католичке, традиционалистичке деснице.

На захтев за повратак социјалне уметности и политичког ангажовања уметника одговорио је Грађански рат. Рат је интелектуалце обележио заувек. Једни су остали лојални Републици: Антонио Мањачо (Antonio Machado), Хуан Рамон Хименес, Санчес-Алборнос (Sánchez-Albornoz), Америко Кастро, Мадријага, Асања, Де лос Риос, Салинас, Алберти, Гарсија Лорка, Макс Ауб (Max Aub), Блас Кабрера (Blas Cabrera), Буњуел (Buñuel), Пикасо (Pablo Ruiz у Picasso), Миро и др. Други су подржали војну побуну: Еухенио д' Орс, Мануел Мањачо (Manuel Machado), Бенавенте (Jacinto Benavente у Martínez), Хименес Кабаљеро (Ernesto Giménez Caballero), Маесту, Херардо Диего (Gerardo Diego Cendoya), Дали (Salvador Dalí) итд. Многи су осетили одвојеност од тока ствари у рату две Шпаније и привремено емигрирали: Ортега, Асорин, Менендес Пидал (Ramón Menéndez Pidal), Марањон, Сулоага (Ignacio Zuloaga у Zabaleta), Бароха, Перес де Ајала (Ramón Pérez de Ayala) и Фаља (Manuel de Falla у Matheu). Унамуно, самовољно одвојен од друштвеног и интелектуалног живота, раскрстио је са свим режимима. За време Републике његово дело обележио је протест против политичког апарата демократских и парламентарних вредности. На прагу Грађанског рата подржао је побуњенике, али се убрзо обрео у кућном притвору

јер се одлучно супротставио генералу Миљан-Астрају (José Millán-Astray у Terreros) који је на добро познатом јавном скупу у Саламанки узвикнуо чувено: „Смрт интелигенцији“. Култура је постала вид психолошког рата (Хулија 2004: 397). Пропаганда на обе стране, часописи (нпр. *Плави мајмун* у републиканској зони; *Хијерархија* и *Врх* у националистичкој зони), плакати и „поезија оружја“ били су борбени инструменти.

Победа Франка (војске, цркве, фаланге, конзервативног монархизма и карлистичког традиционализма) довела је до краја изузетног културног периода у којем се нашла Шпанија у првој трећини двадесетог века захваљујући генерацијама: '98, '14. и '27. Франкизам је стао на пут модернизму и авангардној естетици подржавши конвенционалне форме. Више од свега желео је да наследи и настави империјалну прошлост: књижевност златног доба, архитектуру Ел Ескоријала и кастиљанско црквено сликарство. Иако су се многи познати интелектуалци и уметници нашли на фашистичкој страни, један догађај потресао је свет. Убиство Федерика Гарсија Лорке појавило се пред европском савешћу као стална оптужба против Франковог режима и симбол судбине културе под њим. Франко, католик, конзервативац и антикомуниста, није имао поверења у интелигенцију. У културном смислу, био је отеловљење разарајуће прозаичности. Према историчару Хосе-Луису Абељану (José-Luis Abellán García-González) његов режим представљао је културну пустош (наведено према Хулија 2004: 401).

Културна политика Франковог режима била је политика контроле преко цензуре. Штампa је озбиљно назадовала. Либерални и републикански часописи су забрањени, а просторије им одузете од стране државе. Штампa, радио и информативне агенције ступили су у службу режима. Државна контрола и цензура служили су идеолошком пројекту поновног успостављања католичке догме и националног идеализма. Одбрана католичанства постала је темељ шпанске империјалне величине, те је добила доминантну улогу. Црква је вршила моралну цензуру над књигама, позоришним представама и биоскопским пројекцијама, неретко ригиднију од политичке цензуре режима. „Зато се стваралачка књижевност и књижевна критика тог периода морају читати активног ума истренираног да запази идеолошки став аутора и многе алузије које су

промакле цензури, од којих су неке биле намера аутора, а друге је смислило живо и креативно неповерење читалаца“ (Поуп 2008: 137).

Ипак, културна клима Франковог режима била је више дефинисана субкултуром маса него сопственом званичном културом (Хулија 2004: 407). Народна култура следила је сопствени курс, баш као и за време Републике. Та субкултура маса без интелектуалних и политичких преокупација, али велике популарности, била је бег од реалности. „Шпанија даира (*La España de pandereta*) – романтична и католичка земља Бизеове ватрене Кармен и Сориљиног пожудног али покајничког Дон Хуана – пуштена је у оптицај као фетишизована представа ‘праве’ Шпаније“ (Гијес 2008: 1). Користећи званичне институције за производњу културе, Франков режим је такву слику Шпаније подржао и ширио у циљу социјалне реинтеграције у земљи и прелаза оружаних снага и војне индустрије из ратног у мирнодопско стање.

Какву културну производњу је подстицала држава и због чега? Да ли је реч о плуралитету култура (можда о бинарним опозицијама: култура елите наспрам културе масе; култура деснице наспрам култури левице) или о једној јединој култури? Који ће фрагменти шпанске културе доспети до тадашње Југославије и зашто? Ко су произвођачи културе, а ко конзументи? Како контролори културе управљају тржиштем културних артефаката и како регулишу њихов увоз и извоз међу различитим нацијама? Имајући у виду да култура може бити 1. супститут за политику (начин изношења привидних решења за стварне проблеме), 2. проба за политику (испробавање вредности и уверења допустивих у уметности али забрањених у друштвеном животу) и 3. бег од политике (ако је тако, треба утврдити од чега се бежи и зашто), покушаћемо да одговоримо на постављена питања.

6. Историјски оквир, друштвенополитичка ситуација и економске прилике у Југославији

Погибија хрватских посланика у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1928. године била је повод за одустајање од демократског начина решавања политичких и међународних проблема. Атентат је запечатио судбину парламентаризма, отворио врата његовом укидању и проглашењу

апсолутизма (Петрановић 1980: 94). Шестог јануара 1929. године краљ Александар Први Карађорђевић распустио је Народну скупштину, суспендовао Видовдански устав и завео диктатуру. Изричито је забранио рад свих странака и удружења која су имала верска или национална обележја, покушавајући да се издигне изнад поделе на Србе, Хрвате и Словенце. Земљу је административно поделио на девет бановина које нису пратиле историјске границе. Прокламовао је идеологију југословенства и у складу с њом променио име државе у „Краљевина Југославија“.

Непопуларност диктатуре и незадовољство народа због тешког економског стања утицали су на краља да обнови уставност. У септембру 1931. године краљ је донео Октоисани устав. Њиме су створане заблуда да је диктатура ублажена и „илузија да је режим чврст, да не страхује од обнове уставних права, да је југословенска идеја победила и кохезија земље осигурана“ (Петрановић 1980: 104-105). У стварности је излазио у сусрет притисцима и захтевима из иностранства.

Краљевина Југославија је и даље била централистички уређена држава, дефинисана као уставна монархија. Краљ је симболизовао народно јединство (национални унитаризам) и државну целину (Петрановић 1980: 105). Уведено Народно представништво састојало се из два дома: Народне скупштине и Сената. Владу је постављао владар.

У спољној политици Краљ Александар Први Карађорђевић тражио је ослонац у силама победницама у Првом светском рату. Под покровитељством Француске склопљен је савез са Чехословачком и Румунијом (Мала антанта). Како би смањио утицај Италије на Балканском полуострву, подстакао је стварање војног савеза балканских држава. Балкански пакт чиниле су Краљевина Југославија, Румунија, Грчка и Турска.

Промена односа снага између великих сила уследила је с доласком Адолфа Хитлера на власт. Италија, која је гајила отворене територијалне претензије према Југославији, под покровитељством диктатора Бенита Мусолинија, окупљала је хрватске политичке емигранте. Под вођством Анте Павелића организован је усташки покрет чији је циљ била самостална и независна Хрватска. У декларацији истог владар Краљевине Југославије био је осуђен на смрт.

Забринут због новонастале ситуације у Европи, краљ се у октобру 1934. године упутио у посету савезничкој Француској. Истог дана када је допловио у луку Марсеј краљ Александар Први Карађорђевић је убијен у атентату, заједно са Лујем Бартуом (Jean Louis Barthou), француским министром иностраних послова.

Малолетном престолонаследнику Петру Другом Карађорђевићу постављено је намесништво. Краљ је у тестаменту за намеснике одредио: 1. кнеза Павла Карађорђевића, свог брата од стрица, 2. сенатора и министра просвете Раденка Станковића и 3. бана Савске бановине Иву Перовића. Смена на државном врху утицала је на опозиционе политичке партије да обнове своју делатност. Хрватске партије захтевале су решавање националног питања, док су српске углавном тежиле ка обнови демократије. Пред захтевима грађанских опозиционих снага и под притиском народног незадовољства, режим је напустио отворену диктатуру, али није одбацио централизам и унитаристичку идеологију. На парламентарним изборима 1935. године, уз притисак државног апарата и изборне малверзације, победу је однела владина Југословенска национална странка (Петрановић 1980: 111).

Незадовољан изборним резултатима, кнез Павле Карађорђевић сменио је владу. Дужност председника исте поверио је бившем министру финансија, Милану Стојадиновићу, који је заједно са Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом основао Југословенску радикалну заједницу (ЈРЗ). Нова режимска странка чврсто се држала централизма и унитаризма, али је по питању национализма показала прилагодљивост (Чалић 2010: 150). Један од важнијих задатака ЈРЗ-а било је решавање хрватског питања. Што се спољне политике тиче, склапањем Споразума о пријатељству, Стојадиновић је настојао да поправи односе са Италијом, док је привредна сарадња са Немачком допринела превазилажењу кризе. Више од трећине нашег извоза одлазило је у ту земљу, што је постепено довело Краљевину Југославију у опасну привредну, а тиме и политичку зависност (Чалић 2010: 161).

Велика Британија није благонаклоно гледала на превласт Немачке на Балканском полуострву. Била је то препрека њеним интересима. За јачање свог утицаја Лондон је користио пријатељске везе са кнезом Павлом Карађорђевићем. Британска влада је стабилност Југославије видела у равнотежи између Срба и

Хрвата, те је подстицала решавање хрватског питања. Како је централизам Милана Стојадиновића стајао на путу том решењу, кнез Павле је у фебруару 1939. године сменио председника владе.

Нову владу формирао је Драгиша Цветковић, који је само неколико дана пре избијања Другог светског рата постигао споразум са Влатком Мачеком. Установљена је аутономна хрватска управна област унутар Југославије, са центром у Загребу. Први пут су у заједничку владу ушли и политички представници Хрвата. Споразумом Цветковић-Мачек створена је Бановина Хрватска, што је изазвало велико незадовољство српског народа и захтев за груписањем српских националних снага и простора.

За то време унутрашња политика Краљевине Југославије била је под утицајем тешких привредних и социјалних прилика (Чалић 2010: 147). Каскајући за индустријски развијеним земљама, средином тридесетих година светска економска криза и велика депресија стигле су и у југоисточну Европу. Последице су биле разарајуће. Слом југословенске националне привреде највише су осетили сељаци чију оскудицу су искористиле банке, хватајући их у своје повереничке мреже, уз велике камате, продубљујући њихову економску беду (Петрановић 1980: 153).

Док је цена жита на светском тржишту опадала, цене увозних индустријских производа у земљи су расле. Пошто су индустријски развијене земље протекционистичким мерама спречавале јефтин увоз, југоисточна Европа је изгубила извозно тржиште. Југославија је јефтино продавала аграрне производе на светском тржишту, а несразмерно скупо куповала туђе занатске производе.

Све више банака потраживало је враћање кредита. Народна банка је имала мањак капитала. У таквој ситуацији, земља је из страха од инфлације држала чврст стабилизациони курс динара и уздржавала се од инвестиција финансираних кредитима. Након приватне, и јавна потражња почела је да стагнира. Привреда је посртала, а незапосленост расла. Цене аграрних производа биле су 1934. упола ниже од цена из 1926. године. „Приход по становнику на селу у просеку је 1928. износио 3414 динара, а 1934. био је само 121 динар“ (Вучо 1968: 92).

У потрази за зарадом све више људи одлазило је у градове, али занатство и индустрија нису били довољно развијени да би свима обезбедили надницу и хлеб.

„Између 1930. и 1939. број регистрованих незапослених порастао је са 150000 на 651000 лица“ (Чалић 2010: 148). Док је за стручну радну снагу и факултетски образоване било готово немогуће наћи посао, приход запослених у Југославији опао је у доба кризе за више од 70%. Иако је дно рецесије превазиђено 1934. године, што је знатно касније него у Западној Европи, ниво благостања из двадесетих година није достигнут до избијања Другог светског рата (Чалић 2010: 148-149).

„У контексту диктатуре и економске депресије многимима је изгледало уверљивије тумачење разлика на наизглед очигледном пољу историје, језика и вере, него на пољу недокучивих економских и политичких супротности интереса. Тешки социјални проблеми, као што су били неодлучно спроведена аграрна реформа у претходном периоду, застрашујући колапс цена и приходи уз стални пораст пореских оптерећења, али и антимодерно осећање одбојности села према граду и раширени страхови од мајоризације, могли су се лако протумачити као наводно суштинска разлика између Срба и Хрвата“ (Чалић 2010: 151-152).

7. Културнообразовна клима, институционално окружење, успон комунизма и одзив Југословена у Шпанском грађанском рату

Упркос ниском просечном степену опште просвећености и културе, на заосталој економској основи, носећи бреме негативног историјског наслеђа развијало се друштво Краљевине Југославије (Петрановић 1980: 150). Иако је у погледу писмености земља била једна од најзаосталијих у Европи, порастао је број школа, ученика и наставника. „Од 1918. број народних основних школа повећао се с 5610 на 8357, број ученика са 650000 на 1393422, док је број учитеља достигао 25000 1937-1938“ (Петрановић 1980: 151-152). Овај историчар даље наводи да, упркос свему, те исте године за 300000 ученика није било места у школама основног образовања. У Дравској, Дунавској и Приморској бановини уведено је осмогодишње образовање 1929. године. Нагло су се развијале грађанске, средње школе које су спајале опште и стручно образовање, у којима је поменуте 1937-1938. школске године било 39850 ученика. Гимназије су представљале елитне средње школе и одговарале су имућнијим слојевима

друштва. Настава је извођена на српскохрватском језику, сем у Словенији, где се одвијала на словеначком. Националне мањине под међународном заштитом, Немци, Мађари и Румуни, имали су право на наставу на матерњем језику. Како је у другој половини тридесетих година прошлог века школски програм почивао на култури владајуће нације и националном унитаризму, влада је настојала да обједини наставне планове не би ли интегрално југословенство укоренила у области образовања и васпитања. У формирању таквог културног и националног обрасца учествовала су спортска друштва и војска.

„Режим је покушавао да ојача југословенску националну мисао новим видом информационе политике, путем штампе, пропаганде, филма, науке и културе“ (Чалић 2010: 145). У циљу подстицања љубави према отаџбини, радиостанице у Београду, Загребу и Љубљани су од 1934. године, према немачком узору у тзв. „Националном часу“, преносиле вести из свих делова земље. У црквеним и интелектуалним круговима креирале су се националноунитаристичке представе. Масовни медији служили су томе да у добром светлу представе династију и владу, и да улепшају слику Југославије у свету. Материјале са националистичким садржајем било које од југословенских нација било је забрањено користити. Стога је комунистички став у вези са националним питањима (који је бранио право свих народа на самоопредељење и оцепљење) представљао најопаснију појаву за режим. Иако је КПЈ (Комунистичка партија Југославије) пред растућом опасношћу од фашистичке агресије ревидирала своје ставове 1935. године и изјаснила се за очување Југославије као савезне државе равноправних народа (према совјетском узору), остала је илегална организација све до почетка Другог светског рата 1941. године.

Иако забрањене од стране владе и династије, комунистичке идеје су се преко културних удружења, књижевних друштава и спортских клубова шириле по целој земљи. Нарочит утицај имале су на следеће социјалне групе: 1. младу генерацију сеоских учитеља који су стекли образовање у граду и 2. нову класу радника-сељака, односно гранични слој између космополитизма града и традиционализма села (Чалић 2010: 151-152). Критиком морала патријархалне културе, комунизам је објаснио неопходност стварања праведног света, путем марксизма готово на научнотеоријској основи. Тиме је понуђена привлачна

политичка алтернатива интелектуалцима, омладини и грађанском слоју. Левица је пустила корење у школама и на универзитетима. Студенти су се у све већем броју илегално организовали. Политизација образовања била је реакција на мањак демократије и полицијску државу (Чалић 2010:158).

Узнемирени због успона фашизма, милитаризма и заостравања међународних односа у Европи и свету, интелектуалци, омладина и грађанство Краљевине Југославије међу првима су испољили солидарност са борбом шпанских републиканаца и демократски изабране владе Шпаније против националистичких снага Франсиска Франка, подржаних од стране Хитлера и Мусолинија (Петрановић 1980: 150). Преко 1600 Југословена учествовало је у Шпанском грађанском рату у редовима интернационалних бригада. Они су у Шпанију одлазили искључиво илегално, већином из дијаспоре. Били су то углавном економски и политички емигранти, војна лица и студенти. Влада Краљевине Југославије је по сваку цену настојала да онемогући одлазак њених држављана у рат у Шпанију, те је, поред великих успеха КПЈ у организовању помоћи и одласка добровољаца, било и осујећених акција. Ти „југословенски Шпанци“ или „шпански борци“, како их је називала потоња историографија, по повратку у земљу, говорили су о тешким догађајима, сукобима и страхотама које су задесиле шпански народ. Њихова сведочанства и мемоари покренули су лавину написа широм земље о историји и актуелностима, друштвенополитичкој ситуацији, култури и уметности Шпаније. Обрели су се у центру међуратне леве књижевности у тадашњој Југославији, заступајући различите правце социјалне литературе. Најупутније их је пратити управо кроз часописе који представљају главно поље књижевног живота левице. У периодици аутори ових текстова проналазе склад између два вида своје активности: стваралачке и друштвенополитичке акције. Савремени социјални проблеми постају садржај уметничких дела, а дела инспирисана Шпанијом бивају ангажована у друштвеној и идејној борби. Нажалост, историјска и естетска вредност културног деловања „шпанских бораца“ и њихова обимна заоставштина још нису проучене нити утврђене.

7.1. Књижевнополитички покрет социјалне литературе и Сукоб на књижевној левици

Књижевно стварање једног раздобља одраз је друштвене стварности, али и значајно утиче на друштвену стварност тог раздобља (Јовановић 1949: 155). Књижевност, дакле, у првом реду, одражава своју средину и своје време. Опустошена домовина, разочарање у победу, економске тешкоће, борбени талас радничке класе, трвења у новонасталој држави, губитак демократије, убрзано друштвено раслојавање, нестајање патријархалних односа, довели су до реаговања уметника на положај у ком су се нашли. Почев од тридесетих година прошлог века та реакција није само последица тешког социјалног живота, него и одраз нових токова. „Тај активизам и борбена осећања изливали су се свесно или подсвесно у нове облике богатог распона: од дадаистичког крика, надреалистичке осуде, експресионистичког геста, метафизичко-дадаистичке резигнације, до социјалног протеста“ (Ћетковић 1990: 31). Општа одлика ових покрета је да су на плану уметности као носиоци модерних естетских схватања у другој четвртини двадесетог века сви употребљавали реч „револуција“ (Ћетковић 1990: 35). Док су надреалисти инсистирали на револуцији духа и свести, социјална уметност је захтевала стварну револуцију. „После лома и прелома [...] на Харковском скупу писаца 1930, [...] београдски надреалисти су у свој, како им се чинио, апстрактан фројдовско-бретоновски сан, убацили будан сан о социјализму“ (Лукић 1968: 71). Убрзо су се и они поделили око питања ангажованости уметника у припремању социјалистичке револуције. У раздобљу од 1931. до 1932. године, за време дефинисања и утврђивања надреалистичког покрета код нас, постојале су и снаге које су испољавале неслагање са теоретским постулатима надреализма у односу према друштвеним појавама. Оне су преиспитивале покрет и његову улогу са аспекта социјалне одрживости, значаја и сврсисходности. Треба истаћи да су многи надреалисти мењали, а често и негирали раније прокламоване ставове. Углавном су постали комунисти или блиски сарадници КПЈ. У погледу књижевног израза, потреба да се дубље проникне у друштвену стварност и конкретније делује довели су до постепеног гашења надреализма. Био је то период размишљања, полемика, сукоба, борби мишљења и разилажења, али и

преласка у чист социјални покрет. „Фактички, после 1933. године, од нашег надреализма остали су само бивши надреалисти [...]“ (Лукић 1968: 71)

„Социјална литература најпре би се могла назвати књижевно-политичким покретом“ (Лукић 1968: 74). С једне стране, била је то књижевна школа, правац са одређеном поетиком; с друге стране, окупљала је уметнике и интелектуалце изразито ангажоване на платформи антифашизма. Та два вида социјалне литературе подударала су се са фазама у њеном развоју. Прва фаза, од 1928. до 1932. године, представља *Sturm und Drang*¹⁵ наше леве књижевности уопште. Њене тадашње ставове објашњавају програмски текстови Отокара Кершованија, Стевана Галогаче, Милана Дурмана и Јована Поповића. Теоријски задатак социјалне литературе било је разилажење са модернистичком традицијом и класичним реализмом. У пракси је то представљало непосредно ангажовање у борби пролетеријата за стварање новог друштва. Љубица Ђорђевић истиче да је практичан резултат социјалне литературе почетног периода био велики број неуметничких текстова о уметничким темама (Ђорђевић 1965: 393; Лукић 1968: 74). У другој фази, од 1933. до 1941, поетика социјалне литературе се проширила и продубила, али и даље није била јединствена. Лукић сматра да догматично настројени историчари књижевности опонирају социјалну литературу грађанској књижевности, нарочито надреализму. Аутор даље тврди да та супротност не би могла бити историјски симултана, јер се надреализам као покрет раније формирао и већ био угасио (Лукић 1968: 74). Треба имати на уму да су неки бивши надреалисти учествовали у другој фази развоја социјалне литературе, па самим тим и у књижевним сукобима који су се тридесетих година прошлог века одигравали у оквиру ње саме.

Сукоби и неспоразуми на књижевној левици трајали су дуго. Обухватили су велики број теоретичара, књижевника и политичара који су међу собом водили

---

¹⁵ **Штурм унд драг** (нем. *Sturm und Drang* - олуја и нагон) је уметнички покрет настао седамдесетих и осамдесетих година осамнаестог века у немачкој књижевности и музици. Одликују га изражени култови: личности, субјективних осећања и природе. Најпознатији присталица штурмундранга био је Јохан Волфганг фон Гете (*Johann Wolfgang von Goethe*), иако је касније прекинуо везе са овим покретом. Инспирација за уметнике било је учење Жан-Жак Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*) који се залагао за признавање осећања и емоција у свету где је преовладала филозофија науке. Русо је славио првобитно стање човека, идеализовао је село, и певао химне природи. Интелектуалци из времена штурмундранга називани су дивљим или бурним генијима. Најчешће су се окупљали у кружоке. Тежили су оригиналности, необуздатим осећањима и индивидуализму до крајности.

расправе и полемике око оријентације социјалне литературе и уметности уопште. У средишту расправа главног спора нашла су се два књижевнотеоријска питања, замаскирана недовољном експлицитношћу и идеолошкополитичким ставовима аутора. Прво је питање последица класне суштине уметности, а друго, питање уметности у служби револуције (Лукић 1977: 25). Лукић потврђује да је писац одређен епохом у којој живи и ствара, па између осталог и својим класним положајем. Далеко је од тога да тек рефлектује погледе своје класе. Писац их формира и артикулише у свом раду. Дакле, свако књижевно дело је историјски одређено и ограничено, али је истовремено и порука *per se*. Књижевност у служби револуције, постулирана „ради нечег другог“, уметност која игра улогу у историји, главна је идеја европског духа почев од ренесансе. „Социјалистички реализам је законит наследник те традиционалне европске идеје“ (Лукић 1977: 26).

Есеј Марка Ристића, насловљен „Сан и истина Дон Кихота“ и објављен у *Печату* 1939. године био је један од главних повода поменутог сукоба. Управо је драма Шпаније послужила као декор за расправу о другачијем схватању ларпурлартизма. Улога књижевности у друштву, проблем непосредног ангажовања и текућег тренутка, били су предмет спора. Есеј је критикован у *Нашој стварности*, што је изазвало Мирослава Крлежу да напише *Дијалектички антибарбарус*, главно сведочанство сукоба на књижевној левици, које је испунило двоброј 8-9 часописа *Печат*. Уследили су напади у бројним гласилима социјалне литературе. Одговори противника сакупљени су у *Књижевним свескама* и штампани у Загребу 1940. године. Они су можда затворили међуратно раздобље југословенске напредне књижевне критике, али не и сам спор. Он је свој епилог добио далеко касније од стране носилаца књижевне политике по ослобођењу Југославије.

Наше књижевнике, готово искључиве на почетку расправе, мучило је питање праве уметничке истине и њеног израза у датој ситуацији (Ћетковић 1990: 31). Распон мишљења је широк. Креће се од прагматичног третмана уметности Жарка Пламенца, преко гносеолошке концепције уметности као сазнавања стварности Ђорђа Јовановића, до уметности као друге, нове стварности Марка Ристића и Мирослава Крлеже (Лукић 1977: 28). У спору су учествовали многи.

Ипак, приметна је поларизација мишљења на књижевној левици, која је засенила чак и централну конфротацију леве књижевности и критике са грађанском књижевном мишљу и стваралаштвом. Са *Печатом* и „печатовцима“ који су били повезани са КПЈ и напредним покретом, укрстили су пера Радован Зоговић¹⁶, Огњен Прица, Милован Ђилас, Едвард Кардељ и Јован Поповић, потпомогнути бугарским академиком Тодором Павловим и Кочом Поповићем, повратником из шпанске револуције и политичарем који се привремено вратио књижевности, не би ли више духовито него аргументовано прокоментарисао текстове Марка Ристића и Мирослава Крлеже. Бивши надреалисти из круга око *Наше стварности* (Александар Вучо, Душан Матић и Ђорђе Јовановић) нису учествовали у спору који је, залазећи у сферу политике и додирујући проблем јединства покрета уочи светског рата, превазилазио књижевне оквире.

„Случај *Печата* у целини означава важну, неуралгичну тачку у комплексу проблема који проистичу из односа између Партије и културе, Партије и интелигенције под њеним утицајем или која се њој приклања, односно са њеном акцијом симпатише“ (Лукић 1968: 76). Та историја дуго није била расветљавана. Тек је Станко Ласић 1970. године у расправи *Сукоб на књижевној левици 1928-1952* покушао да установи функционисање прецизних партијских механизма, нарочито у односу према култури, да сагледа позицију књижевника и интелектуалца пред револуционарном акцијом и да пружи приказ односа књижевне политике и књижевности дате епохе. Ласић „преко разликовања дубоке хуманистичке бити марксизма од његовог прагматичног вида иде ка крајњем закључку о односу између револуције и уметности уопште [...] Другим речима, проглашава Крлежину одбрану уметности не само оправданом већ једином марксистичком“ (Лукић 1977: 21), што је становиште насупрот позицији коју у *Књижевним свескама* заступа Милован Ђилас.

Социјална литература испољила је разлике у схватању и тумачењу марксизма, посебно на пољу књижевне критике. Света Лукић говори о различитим варијантама или верзијама марксизма које ни теоријски није могуће усагласити, а камоли то учинити на практичном нивоу књижевне и друштвено-

---

¹⁶ Сукоб се повео због Зоговићеве песме „Дон Кихот на бомбардеру“ о којој ће бити речи у даљем раду. Директно инспирисана Шпанијом, у жижи је нашег интересовања.

политичке праксе. Овај аутор сматра да, тек свеобухватна представа, свих разлика и варијанти, даје праву слику марксизма у односу на књижевност, критику и естетику. Такође тврди да је типологију текстова, сведочанстава сукоба на књижевној левици, немогуће извести; да је припадност различитим струјама леве књижевности у то полемичко доба сужавала видике; и да би дихотомна класификација социјалне критике на догматску и антидогматску, борбено марксистичку и артистичку знатно упростила истину (Лукић 1977: 27).

Упркос разилажењима мишљења, заједничко за левицу било је: 1. негативно одређење према грађанској књижевности и књижевној мисли чији су аутори делима и ангажовањем интегрисани у владајући друштвени поредак; 2. веровање да ће у новом друштву процветати универзална, хуманистичка уметност, која ће превазићи класне ограничености и успоставити другачији систем вредности. На прелому треће и четврте деценије прошлог века, представници социјалне литературе своје књижевне ставове претворили су у акцију, било као левичари, посредно или непосредно ангажовани уметници и интелектуалци, организовани комунисти, борци или револуционари.

7.2. Гласила левице и читалачка публика у Југославији

Југословенску књижевност и критику најупутније је пратити кроз часописе који тридесетих година двадесетог века представљају главно поље књижевног живота левице. Представници леве књижевне мисли исцрпљују се у периодици. Ту објављују највише и најбоље. Мало је написаних књига, а још мање оних вредних пажње (Лукић 1977: 11). У међуратном периоду у оквиру социјалне литературе јављају се динамични, бунтовни и борбени часописи који, изражавајући књижевно врење, али и ставове КПЈ и међународног радничког покрета, делују даље на књижевна кретања у земљи.

Од маја 1928. године у Загребу, под уредништвом Стевана Галогаче поново излази часопис *Критика*. Децембра исте године браћа Павле и Ото Бихаљи-Мерин покрећу у Београду часопис *Нова литература* који се залаже за прогресивна стремљења у књижевности и представља језгро социјалне литературе у њеној првој фази развоја. Библиотека тог часописа издавала је дела Б. Травена, Аптона Синклера, Максима Горког, Леонида Леонова, Михаила Зошченка,

Михаила Шолохова и других напредних писаца. Тиме је давала младим нараштајима незамењиво штиво за васпитање и припрему за револуцију (Петрановић 1980: 153). Оријентација часописа могла би се одредити као негација буржоазије и малограђанштине, залагање за синтезу политички левих тенденција са набојима бунтовне светске авангарде и захтев за ревизијом вредности у друштву и уметности (Лукић 1977: 13).

Све до 1930. године југословенска социјална литература била је под утицајем културних оријентација западног комунистичког покрета. Ситуација се променила након Харковског конгреса светских пролетерских писаца у корист тадашњег СССР-а, али не без полемике у којој је као представник немачких пролетерских писаца учествовао Ото Бихаљи-Мерин. Часопис *Стожер*, који је након новембра 1930. наследио сараднике и програм тада већ забрањене *Нове литературе* провлачио је кроз своја потоња издања фрагменте те полемике. Ситуација на југословенској књижевној сцени се заоштравала. Критиковани су прогресизам Драинца, десно опредељење Црњанског и многи други. Ипак, мета најжешћих напада били су београдски надреалисти.

Загребачки часопис *Култура* објавио је 1933. године чланак Јована Поповића о социјалној литератури. Слабљење шестојануарске диктатуре охрабрило је аутора да отворено говори о заокрету југословенске леве књижевности ка совјетској варијанти комунистичког покрета. Инспириран одјецима раповске¹⁷ доминације, часопис *Литература*, коме су од половине 1931. до почетка 1933. године изашла свега четири броја, још јаче се залаже за активистички однос књижевности према савремености, доследно представљајући стил прве фазе развоја социјалне литературе.

Социјална литература налазила се у распону између модернизма који се формирао двадесетих година, на једној страни, и грађанског реализма, на другој страни (Лукић 1977: 15). У ужем смислу била је то књижевност ангажована у борби пролетеријата за стварање новог друштва. У ширем контексту леве књижевности, обухватала је и надреализам у фази социјализације. Његова интересантна унутрашња превирања приказује часопис *Надреализам данас и овде*

---

¹⁷ РАПП –руско удружење пролетерских писаца.

који као званичан орган надреалистичког покрета излази од јула 1931. до лета 1932. године.

Часопис *Данас*, који су уређивали Мирослав Крлежа и Милан Богдановић, затвара прву фазу леве књижевне мисли и критике. Од јануара до маја 1934. године, у пет бројева износи неке од најзначајнијих текстова по особености и ширини антидогматског, активистичког, марксистичког гледања (Лукић 1977: 16).

У другој фази развоја леве књижевности, концепције социјалне литературе доживљавају преображај. Коригована су застрањивања из претходног периода по питању искључивог класног тумачења књижевности и запостављања уметничког израза, односно форме. Најзад, у другој половини четврте деценије прошлог века, на књижевну сцену ступа нова генерација талентованих социјалних писаца.

Београдски часопис *Наша стварност* излази у двобројима од септембра 1936. године до априла 1939, као израз разномишљеника и дојучерашњих противника, окупљених на линији антифашистичке негације рата и грађанског друштва у целини. Под номиналним уредништвом бившег надреалисте Александра Вуча и стварним утицајем Комунистичке партије, *Наша стварност* међу првима покреће лавину написа о историји и актуелностима, друштвено-политичкој ситуацији, култури и уметности Шпаније. У два информативна блока, готово темата, у двобројима 1/2 и 9/10, штампаним 1937. године, обавештава југословенску јавност о дешавањима у Шпанској републици, а потом о сукобима и страхотама Шпанског грађанског рата и његовим последицама. Тим чином Шпанија је стављена у фокус домаће левнице.

Сарајевски левичарски часопис *Преглед* по броју прилога, питања и полемика подстакнутих Шпанијом, њеном стварношћу, историјом и уметношћу (књижевношћу), у стопу прати *Нашу стварност*. Потом је уследио низ књижевних периодичних публикација на територији целе Југославије. Београдски: *Југословенски расвит*, *Уметност и критика*; загребачки: *Савременик*, *Хрватска ревија* и многи други, преводили су фрагменте или интегрална дела шпанске књижевности, али и објављивали прозне и поетске прилоге наших аутора, инспирисане Шпанијом.

Књижевне написе окренуте социјалним питањима који животне проблеме обичног човека (па макар био и Шпанац) стављају у први план, радо је дочекала

југословенска читалачка публика, која у датим околностима није могла да разуме рафинирани артизам футуризма, експресионизма, дадаизма, надреализма и осталих авангардних усмерења. Читалачки аудиторијум је све мање налазио у овим књижевним стварањима оно што је њему по диктату новог времена и у новим условима било потребно. „Почело је да се нариче о књизи књиге, да се оплакује наша културна заосталост, хтело се да се сва кривица пребаци на публику, а заправо је тек требало створити широку књижевну публику, а једна оваква књижевност, разуме се, није могла да је створи“ (Јовановић 1949: 159).

У ери недемократских режима, фашизам који је за многе нечујно умарширао у све сфере друштвеног живота, регрутовао је књижевне најамнике. Наш књижевни кадар се цепа. Једни приступају реакцији, други демократском прогресу. Одлучних и стидљивих има и код једних и код других (Јовановић 1949: 160). Претпостављамо да се и књижевна публика до неке мере поларизује. Како год, не можемо више говорити о индоленцији читалаштва. Чињеница је да се рађа нова публика која жуди да се упозна са културним тековинама савременог света. „Та публика није састављена искључиво од интелигенције, мада је интелигенција у њој претежна. Бесмислено је данас и помислити да радник не воли књигу и да је не тражи. Све су виднији трагови да и сељак жели да чита. Али та наша нова публика, чија је огромна већина састављена од свих радних слојева, изискује оно што одговара њеним тежњама и њеним напорима“ (Јовановић 1949: 160). Ђорђе Јовановић такође истиче да је читалачка публика тридесетих година двадесетог века пре свега млада и неискусна, али да јој младост и неискуство нису сметали да саслуша и схвати постојеће односе своје епохе. На основу прелистаних гласила југословенске левице, штампаних у четвртој деценији прошлог века, закључујемо да један Црњански није допирао до ње. Потврђујемо и износимо Јовановићев став да су Винаверове „ватрометске бравуре“ поменутом читалачком аудиторијуму туђе; да је драма Тодора Манојловића за њега празна, а поезија Растка Петровића неприметна; да је Велмар Јанковић прозрет до сржи; да је друштвени роман Милана Кашанина неубедљив; да Драинчева „авантуристичка и лирска фраза“ нема оног одзива који је имала некад итд. Чак и према великанима попут Јована Дучића, Милана Ракића, Иве Андрића, Вељка Петровића и др. нова југословенска читалачка публика остаје равнодушна и нехатна. „Иако млада и неискусна, наша

савремена, у основи напредна књижевна публика довољно је зрела да се не само не одазива, већ и да одбацује овакву књижевност. Та чињеница не сме се тумачити њеном културном заосталошћу, већ њеном друштвеном напредношћу“ (Јовановић 1949: 160-161).

Тридесетих година прошлог века, по први пут у историји југословенске периодике уредници књижевних часописа своју реч и мисао прилагођавају очекивањима читалачке публике (Пековић 2010: 220). Јавно мњење постаје снажан елемент у стварању часописне политике. Иако су неретко зависили од владајућег режима, државног уређења, материјалне подршке појединаца, удружења или политичких партија, часописи се формирају двострано: с једне стране, намећу публици своје узусе, с друге стране, подилазе укусу публике. Како знатан број књижевних периодичних публикација показује негативан став према укусу широких народних маса, труде се да постану нека врста арбитра по питањима стварања и утицаја на књижевни укус читалачког аудиторијума (Пековић 2010: 220). Другим речима, завршила се ера *СКГ*-а који је у првој трећини прошлог века постављао и љубоморно држао за себе искључиво право да одређује књижевне вредности, креира целебритете и намеће их читалачкој публици, док се ова, са своје стране, некритички и покорно подвргавала том туторству (Матовић 2010: 315).

8. Аналогије и паралелни токови историја Шпаније и Југославије

Истраживањем аналогија и паралела између друштвенополитичке, економске и културне ситуације у Југославији и Шпанији тридесетих година прошлог века, покушавамо да образложимо како и зашто су опште погоршање прилика у свету, затим конкретно у Шпанији, али и све ближа најавна агресије фашизма и диктатура у Југославији, утицали на пролиферацију шпанских тема у нашој социјалној литератури и левој књижевности уопште. Упркос сличностима, Шпанија и Југославија, стицајем историјских и географских околности, дуго су биле далеке и недовољно познате једна другој. „Преовлађивала је у великој мери импресионистичка слика о овој земљи и разним видовима њене прошлости и културе“ (Стојановић 2015). Шпанија је до тада за многе била непозната земља, те

су оскудне информације о тадашњим тешким догађајима неретко стварале забуне и постајале предмет противречних и погрешних тумачења. Упркос дистрибуцији стереотипа, која неизбежно прати ширење информација о једној страни земљи, то присуство у периодици ипак је донело боље познавање Шпаније и њене културе. Тридесетих година двадесетог века појачан је осећај солидарности нашег народа са по судбини блиским шпанским народом (Секулић 2012: 257).

Како су аналогije, поларизације, упоредне хронологије и паралелни токови нужна, али не и омиљена метода савремене историографије, Весна Матовић упозорава да при подвлачењу поменутих историјских паралела неке случајне догађаје не сагледамо као закономерне, не бисмо ли им накнадно, са пристојне временске дистанце, дали смисао који првобитно нису имали (Матовић 2010: 9). Лотман опомиње да „хаотична слика догађаја за посматрача из руку историчара излази као накнадно организована” односно „из обиља чињеница које су сачуване у памћењу он (историчар) конструише линију континуитета“ (Лотман 2004: 31; наведено према Матовић 2010: 9).

Позивајући се на историчара Николу Самарцића који је у књизи „Идентитет Шпаније“, спознавајући место и значај Шпаније у Европи и свету, уочавао сличности иберијског са балканским простором, али и имајући на уму претходна упозорења, упустили смо се у проучавање друштвеноисторијског контекста Шпаније и Србије / Југославије поменутих неконвенционалним историографским приступом. „Искуство у односима са исламском цивилизацијом, заједничка историја шпанских, потом и балканских Јевреја - Сефарда, искушења християнизације и рехристиянизације, суочавање с рационализмом и просветитељством, национални ослободилачки прото-либерализам првих деценија XIX века, клерикални или рурални конзервативизам и традиционалистичка реакција на модернизацијске процесе, ауторитарна владавина и грађански ратови (1936-1939, 1941-1945)“ (цитирано према Стојановић 2015) били су јак подстицај за испитивање аналогija и паралелних токова историја поменутих земаља.

Конкретно, тридесете године двадесетог века у међуратној Европи биле су у знаку успона фашизма и болшевизма. У државама, попут Шпаније и тадашње Југославије, које су више патиле од пропасти пољопривреде него од кризе

индустријског друштва, обе варијанте радикалне критике и схватања света само су делимично наилазиле на одзив (Чалић 2010: 152). Показало се да је популарнија алтернатива грађанском друштвеном поретку и његовим болним аномалијама била аграрна идеологија, што је представљало значајну разлику у односу на индустријски развијеније европске земље. Иако су аграрни покрети тог времена били водећа идејна, друштвена и политичка снага у Шпанији и Југославији, нису успели да придобију потпуну подршку у друштву. То је зато што, за разлику од комунизма и фашизма, аграрни покрети нису понудили целовит поглед на свет са препознатљивим нормама, који би се апсолутно наметнуо као владајући (Чалић 2010: 153), те су се на крају политичке снаге у овим земљама претвориле на два понуђена фронта: 1. левицу и 2. десницу. Таква поларизација политичких снага ескалирала је у поменуте дуготрајне и кржаве братоубилачке ратове.

Бројне су аналогije приметне при паралелном испитивању токова историје Шпаније и Југославије тридесетих година двадесетог века: почев од 1. економске ситуације (последича светске кризе и међународне рецесије, слома националне привреде, неодлучно спроведене аграрне реформе, тешког положаја сељака); преко 2. друштвенополитичких прилика (ауторитарне владавине, немогућности режима да измени ток ствари, подлагања иностраним захтевима и притисцима, јачања националистичких осећања и избијања грађанског рата); до 3. културног контекста (снажне интелектуалне традиције, школа мишљења, политизације културних и националних питања, размишљања о националном идентитету) који је свакако у жижи нашег интересовања. Све је то довело до појаве и ширења шпанских тема, првенствено у нашој књижевној периодици тог периода. Био је то упечатљив феномен, имајући у виду до тада недовољно развијене везе са Шпанијом и слабу хиспанистичку традицију у Југославији.

Аутори тих текстова у југословенској књижевној периодици, али и преводиоци дела са шпанског језика, па и уредници часописа који су пласирали информације о Шпанији, постају посредници између југословенске и шпанске културе. Како је слика Шпаније која је допрла до наше читалачке публике била посредована друштвеним, политичким и идеолошким ставовима, постаје јасно да је канал којим су пажљиво бирани фрагменти шпанске културе доспевали до

југословенске читалачке публике вишеструк. Поново отварамо питања о плуралитету култура, произвођачима, конзументима и контролорима тржишта културних производа. Како је (књижевна) периодика увелико зависила од промењивих историјских прилика, требало би првенствено видети у каквој је вези са правцима, школама и покретима свога времена (Витошевић 1984: 167) Према томе, пошто су се у тридесетим годинама прошлог века издвојила гласила левице, претпостављамо да је канал социјалне литературе и леве књижевности уопште, којим су до југословенског читалачког аудиторијума стизале вести о Шпанији, био најпроходнији.

То не значи да су остали токови информација о збивањима у Шпанији били непроходни. Аутори друге идеолошке оријентације, попут Милоша Црњанског, такође су обрађивали шпанске теме, фрагменте шпанске културе који су њима пласирани, а које су они даље, неретко користећи званичне институције за производњу културе попут дневне штампе, ширили.

Која ли је представа Шпаније права? Представа романтичне, католичке земље *La España de pandereta* (Шпаније даира) коју је подржала културна клима Франковог режима? Представа Шпаније народних маса без интелектуалних и политичких преокупација, Шпаније интелектуалне елите, Шпаније левице, Шпаније деснице [...] Шпаније коју нам тридесетих година прошлог века пласирају гласила југословенске социјалне литературе и леве књижевности? Или пак она која се нашла у медијима финансираним од стране Стојадиновићеве десничарске владе?

Позивајући се на задатак постструктуралистичке интердисциплинарне имагологије, који није проучавање степена истинитости представе, већ изградња свести једног народа о другом, или пак о самом себи, путем анализе исте, избегавамо притисак да одговоримо на горе постављена питања. Упркос томе, постављају се друга, далеко комплекснија. Тај развој свести води од колективних опажања и представа другог, преко предрасуда и националних стереотипа до изградње културних и књижевних идентитета. Захтев да се проучи начин на који је извесна представа конструисана, шта преноси, а шта истиче, отвара питања културних догми, канона укуса, правила књижевног стварања, политичких импликација приликом интеркултурних трансфера и сл.

Проучавање друштвеноисторијског контекста, тражење аналогија и подвлачење паралела између политичке, економске и културне ситуације у Југославији и Шпанији тридесетих година двадесетог века помогло нам је да сагледамо услове производње, дифузије и рецепције шпанских тема у тадашњој југословенској књижевној периодици на спрскохрватском говорном подручју. То је специфична проблематика у којој се сусрећу исходишта како компаративне имагологије, тако и теорије полисистема Итамара Евен-Зоара. Наш даљи задатак је да анализом прикупљеног корпуса текстова, путем поменутих методолошких усмерења, објаснимо улогу те пролиферације шпанских тема у југословенској књижевној периодици у формирању културних и националних образаца, као и улогу у конституисању националног књижевног система тридесетих година прошлог века у Краљевини Југославији.

- II -

9. Шпанске теме у преводној књижевности у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју

„Превод није двојник изворног текста; није, не сме хтети да буде то исто дело, само са другачијим речником. Ја бих рекао: превод чак и не припада истом књижевном жанру којем припада оно што је преведено [...] Превод је посебан књижевни жанр, различит од других, са сопственим правилима и циљевима¹⁸“ (Ортега и Гасет 2004: 56-57). Теорије превођења Хосеа Ортега и Гасета и Итамара Евен-Зохара срећу се у једној тачки. Оба аутора сагледавају преводну књижевност као аутономни систем са сопственим нормама и исходиштима у односу на изворно дело. Вођени постулатима њихових традуктолошких студија, покушаћемо да сачинимо историјски приказ преводне књижевности са шпанског језика у оквиру нама доступне југословенске књижевне периодике на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века.

Треба имати на уму да је књижевна периодика врло комплексан полисистем у којем су публицистика и књижевност у спрези међузависности, преплићу се и преклапају, аутономне су, али и неодвојиве. Те иако највећи број „чистих“ књижевних жанрова проналазимо управо у оквиру система преводне књижевности, из његове анализе не смемо изоставити ни прелазне жанрове на размеђи књижевности и публицистике (репортаже, извештаје, дневнике са јасном тенденцијом литераризације; есеје, путописе, мемоаре, књижевну критику, уводнике, писма и др.), које ћемо подробније, описати, анализирати и вредновати у даљем раду, у поглављу насловљеном *Нефикционални жанрови*; као ни строго информативне некњижевне текстове, преведене са шпанског језика, којима ће бити посвећена пуна пажња у поглављу насловљеном *Информативни блок*.

Такође не смемо губити из вида да прилози који обрађују шпанске теме у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју датог периода нису нужно превођени са шпанског језика. Углавном се ради о

---

¹⁸ Превела са шпанског језика Александра Манчић.

преводима текстова нефикционалне књижевности са руског или француског језика, ређе са италијанског или немачког. Изузетак међу „чистим“ књижевним жанровима представља кратка приповетка „Хуан“ Мигела де Унамуна, објављена у *Католичком свијету* 1937. године, коју је са немачког језика превео Александар Лукић.

Преводи са шпанског или текстови страних аутора о Шпанији превођени са других језика, а објављени у српскохрватским часописима у четвртој деценији прошлог века подстакли су наше ауторе да се изразе поводом њих. Прикази и критике југословенских издања дела шпанских књижевника или дела о Шпанији иностраних аутора множили су се у нашој периодици, што је даље покренуло лавину написа, како о тим делима, тако и о њиховим ауторима. Низали су се есеји, осврти, виђења и тумачења, анализе дела, биографије њихових аутора, извештаји и репортаже о догађајима које описују. У овим текстовима о преводној књижевности уочавамо обиље моралних категорија. Страној књижевности се приступа са етичког становишта у којем се тражи њена друштвена и уметничка функција. Тако је управо преводна књижевност била једна од иницијалних каписли пролиферације шпанских тема у југословенској периодици, која је видно допринела јачању хиспанистичке традиције у Југославији тридесетих година двадесетог века.

9.1. Преводи са шпанског језика

У нама доступним књижевним часописима или књижевним прилозима релевантних часописа тог доба проналазимо двадесет и пет прилога директно преведених са шпанског језика. Од тога петнаест припада „чистим“ књижевним жанровима, поезији или прози. У оквиру есеја „Цвијеће из шпањолске мистичне дубраве“ аутора Милана Бекара¹⁹, објављеног у *Хрватској просвјети* 1929. године, проналазимо још четири песме („Тамна је ноћ“ Хуана де ла Круса (Juan de la Cruz), „Сједињење“ Тересе де Хесус (Teresa de Jesús), „Маријина успаванка“ Лопеа де Вега (*Lope de Vega*) и „Разговор душе с пропетим“ Хосеа де

---

¹⁹ Милан Бекар или Весаги (1897-1966), у овом конкретном случају потписан псеудонимом Бршљански.

Валдивијелса (José de Valdivielso²⁰) за које претпостављамо да су преведене директно са шпанског језика. Податак о преводиоцу не постоји, те је могуће да се ради о самом аутору текста. Од петнаест горепоменутих превода једанаест су поетске форме које потписују аутори *Генерације '14.* (из које је најзаступљенији Хуан-Рамон Хименес са чак три преведене песме) или *'27.* (из које је најзаступљенији Федерико Гарсија Лорка са такође три преведене песме), док прозне форме представљају искључиво дела писца и филозофа Мигела де Унамуна, припадника претходне генерације шпанских интелектуалаца (*Генерације '98.*). Од преосталих десет прилога, осам припада нефикционалној књижевности (углавном есејима), док последња два (Говор Мануела Асање, председника Шпанске републике на дан годишњице генералске побуне и изјава Алварес дел Ваја (Álvarez del Vayo), главног ратног комесара републиканске Шпаније и представника у Друштву народа, о странцима у Шпанији), оба објављена у двоброју 9-10 *Наше стварности* 1937. године, припадају публицистичким, некњижевним, строго информативним формама, којима ће у сегменту дисертације који обрађује информативни блок бити посвећена пажња.

Податке о преводиоцима са шпанског језика горепоменутих публицистичких, некњижевних текстова немамо. Такође, углавном немамо информације о преводиоцима прилога који припадају нефикционалној књижевности. Изузетак је текст „Шпански клерикализам“ Салвадора де Мадријаге, објављен из два дела, у два узастопна броја сарајевског *Прегледа* 1936. године. Њега је са шпанског превео Калми Барух. За петнаест прилога који припадају „чистим“ књижевним формама, зна се ко их је превео. Песму „Позив харфи“ Рафаела Албертија, такође објављену у *Прегледу* 1936. године, превео је Хајим Алкалај. „Посмртну песму за Игнасија Санћеса Мехијаса²¹“ и „Одсутну душу“ Федерика Гарсија Лорке, објављене у *Нашој стварности* 1937. године, превели су, тим редом, Душан Матић и Коча Поповић. Преводилац „Мјесечарске романце /sic/ - Romance sonambulo“ истог аутора, штампане у *Хрватској ревији* 1939. године, као и песме „Злочин се догодио у Гранади“, која је 1941. године

---

²⁰ Valdivielso или Valdivieso.

²¹ „Posmrtna pesma za Ignacia Sancheza Mejiasa /sic/“ (латиничним писмом) – како стоји у извору. Иначе, наслови књижевних прилога које анализирамо наведени су латиничним писмом онако како су дати у изворима из којих смо их преузели. На ћирилично писмо су транскрибовани од стране аутора.

публикована у загребачком *Савременику*, био је Драго Иванишевић. Песме: „Небеса“, „Април“ и „Удесни епитаф једнога морнара“ Хуана Рамона Хименеса, потом „Истина“ Хосеа Морена Виле, као и „Нова победа“ Дамаса Алонса, објављене у *Српском књижевном гласнику* 1941. године, превео је Анте Цетинео; баш као и песму „Лепота“ Мигела де Унамуна, објављену 1934. године, али у сарајевском *Прегледу*. Прозна дела Мигела де Унамуна: приповетку „Маркиз од Лумбрије“, есеј „Кастиља“ и један од чланака објављених у мадридском листу *El Sol* „Циганска игра“, објављена у *СКГ*-у, 1929, 1930. и 1934. године превели су са шпанског на српскохрватски језик Богдан Радица, Калми Барух и Д. Ј²².

9.1.1. Преведене прозне форме Мигела де Унамуна

Интересовање за Мигела де Унамуна у српскохрватској периодици пробудило се још у трећој деценији прошлог века. Од појаве првих написа 1924. године у часопису *Нова Европа* (који нису ушли у корпус због временске омеђености истог) па до 1940. године, када излазе последњи прилози, објављивани су преводи, чланци, писма, есеји, огледи, студије, прикази и белешке који представљају живот, стваралаштво и политичку делатност овог шпанског мислиоца. Запажа се да су сви написи у нашој средини о делу овог филозофа и књижевника објављени поводом неког догађаја, било из његовог личног живота, било поводом друштвеноисторијских збивања у Шпанији. „Те чињенице упућују на закључак да је интересовање за Унамуна код нас било мотивисано више културнополитичким него филозофским и књижевноуметничким мерилима“ (Рајић 1982: 165). Хронолошки приказ преведених прозних форми Мигела де Унамуна објављених у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју у четвртој деценији прошлог века, не исцрпљује ниједну област његовог стваралаштва. Представља само сажети преглед књижевних жанрова који су били заступљени и централних тема о којима је размишљао.

Унамунов пролог за књигу *Vida de Don Quijote y Sancho* насловљен „Дон Кихотов гроб“, у преводу Калмија Баруха, објављен је 1929. године у сарајевском

---

²² На основу чланка „Мигуел /sic/ де Унамуно (1864-1936) – Miguel de Unamuno“, потписаног са Жив. П. Јов. (Јовановић, Ж. П.), објављеног у *Српском књижевном гласнику* 1937. године, сазнајемо да је презиме преводиоца „Циганске игре“ и сарадника *СКГ*-а који је писао у рубрици Прикази и белешке такође Јовановић.

Прегледу. Писан у епистоларној форми, у ствари је позив шпанском народу да устане против лажи, злоупотреба и неправде и крене у потрагу за гробом Дон Кихота, односно ревалоризацијом етичких вредности у друштву. На том путу, према Мигелу де Унамуну, места за уметност и науку нема. Етика је питање вере (Унамуно 1929: 93). Превод пролога прати истоимени текст Калмија Баруха, штампан у истом броју часописа у рубрици „Белешке“. Барух истиче да се тема Дон Кихота и Санча провлачи кроз готово све филозофске списе Мигела де Унамуна. У већини есеја проналазимо бар по једну мисао о поменутих ликовима, док је књига *Живот Дон Кихота и Санча* опширан, страствен коментар појединих пустоловина из Сервантесовог романа, јер „Quijote“ није више Сервантесов него сваког оног који га буде читао и осећао. Сервантес је извадио Дон Кихота из душе свога народа и из душе свега човечанства, и у својој бесмртној књизи вратио га свом народу и целом човечанству (Барух 1929: 111).

Приповетка „Маркиз од Лумбрије“ објављена у *Српском књижевном гласнику* 1929. године, преведена од стране Богдана Радице, огољена је прича у којој протагонисти кроз драматичне дијалоге, саопштавајући универзалне људске проблеме, откривају сложеност људског постојања. Приповетка је у ствари трећа по реду новела Унамуновог дела *Три узорне новеле и један пролог*. У прологу (који у првој трећини прошлог века југословенском читаоцу није био доступан) писац даје теоријско образложење свог приповедачког поступка, битно за разумевање како дате „узорне новеле“, тако и целокупног његовог опуса. „Унамуно објашњава да реално у књижевном стваралаштву не чини објективна, већ интимна стварност, под којом он подразумева свет унутрашњих противречности људског бића“ (Рајић 1982: 29). Ликове не гради исцрпним описивањем њихових психолошких стања, нити води радњу механичким приповедањем о материјалној стварности. Искључиво се удубљује у противречност човековог постојања који, упркос сазнању о својој коначности, прижељкује вечност. У оваквом поимању стварности лежи огољено приповедање, ослобођено свега што упућује на одређену средину и време.

Под насловом „Кастиља“, наредне године, такође у *СКГ-у*, објављени су одломци другог поглавља огледа *О расним одликама*, у преводу Калмија Баруха. Према Јелени Рајић, преводилац прави грешку у самом наслову (1982: 65). Иначе,

превођење појма *casticismo* јесте спорно, јер не постоји одговарајући еквивалент на српскохрватском језику. Чини се да је најбоље решење транскрипција и објашњење да под кастицизмом Мигел де Унамуно подразумева чистоту шпанског језика и начин мишљења ослобођен од утицаја страног културног наслеђа. Рајић даље наводи да у преводу ових огледа такође греши Богдан Радица који нуди решење „Повратак кастељанству“ (1982: 65). Осим тога, наслов другог поглавља у преводу Калмија Баруха наведен је непотпуно. У оригиналу наслов овог поглавља гласи „Историјска каста, Кастиља“ (*La casta histórica, Castilla*). Преводилац је навео само други део наслова. Иначе, ако се ови одломци упореде са оригиналом, делује више као да су препричани, него преведени (Рајић 1982: 65). Такође се тешко прихвата превод придева *castizo* у значењу „расно“. Према нашем мишљењу превод поменутог придева требало би да гласи „чисто“.

У средишту ових Унамунових размишљања јесу Шпанија као симбол једне посебне духовности, њен језик, њена књижевност и њен народ, чија је најјаснија историјска манифестација Дон Кихот. Он својом величином и лудошћу открива шпански народ у својој најдубљој и најсублимнијој апокалипси (Унамуно 1930: 204).

Оглед „Циганска игра“, превео је Д. Јовановић и објавио у *СКГ*-у 1934. године. Преводилац је у истом броју часописа у рубрици „Прикази и белешке“ објаснио да се ради о једном од чланака објављених у мадридском листу *El Sol*, који му је уступио сам писац. Јовановић даље говори о Унамуновом интересовању за нашу историју и народну епску књижевност. Истиче пишчеву подршку у борби југословенских народа за ослобођење и уједињење у току Првог светског рата. Посебно наглашава могућност да шпански филозоф напише нешто искључиво за *Српски Књижевни гласник*.

Чланак „Циганска игра“ тешко је жанровски дефинисати. Писац балансира између књижевности и филозофије, приближавајући се понекад коментару, понекад личној исповести. Мисао му се развија хаотично, без тежње за исцрпним третирањем проблема. С формалне тачке гледишта није артикулисана у систем. Ипак, такав начин излагања, обојен личним доживљајима и аутобиографским размишљањима, наука о књижевности дефинише као есеј. Његова централна тема јесте могућност или немогућност досезања слободе човека као конкретног

појединца, растрзаног између потребе за вечним трајањем и разума који ту опцију негира.

Приповеци „Хуан“ Мигела де Унамуна, објављеној у *Католичком свијету* 1937. године, коју је са немачког језика превео Александар Лукић (о чему је већ било речи) претходи чланак И. Лендића који износи неколико биографских података о шпанском филозофу, као и његову несвеобухватну дотадашњу библиографију.

Мигел де Унамуно је представљен као познати књижевник, мислилац и активан учесник политичких збивања у Шпанији. Аутор га назива „оцем шпањолске републике“ и оштро критикује јер је својим ставовима „допринео сувременом каосу и сукобу назора о свијету у Шпањолској, гдје се данас крв лије на потоке“ (Лендић 1937: 32). Ова критика потиче из Лендићевог неслагања са Унамуновим религиозним схватањима, односно са тумачењем католичанства. „Иако аутор не образлаже ово тврђење и не наводи са којим религиозним ставовима у овим огледима се не слаже, јасно је да је његова критика упућена на рачун Унамунове осуде језуитства, догматизма католичке цркве и тежње за превазилажењем средњовековне традиције у приступу религији“ (Рајић 1982: 132).

9.1.2. Поезија преведена са шпанског

У доступним изворима проналазимо једанаест преведених песама са шпанског на српскохрватски. Ова поетска остварења дела су књижевника припадника три различите генерације развоја шпанске филозофскоуметничке мисли (*Генерације '98, '14. и '27*).

О песничком стваралаштву Мигела де Унамуна, водеће личности *Генерације '98*, ретко се писало. У истраживачком корпусу проналазимо само једну Унамунову песму, насловљену „Лепота“ и објављену у сарајевском *Прегледу* 1934. године. Аутор је једноставним стиховима покушао да створи песнички еквивалент својих филозофских идеја. У поетској форми истиче да је суштина лепоте у њеном неограниченом трајању.

„А сад ми кажи, о Господе, кажи ми у ухо:

толика лепота

да ли ће погубити смрт²³“ (Унамуно 1934: 468).

Тежња за вечношћу, односно жудња за бесмртношћу главно је одређење свих бића и ствари, како конкретних, тако и апстрактних (попут лепоте). Вера да ће лепота „погубити смрт“ јесте стваралачка моћ човека и највиши облик његове активности, насупрот разуму који је деструктиван, опире се вери, негира је и представља пут ка ништавилу.

Бисери шпанске мистичарске поезије „Тамна је ноћ“ Хуана де ла Круса, „Сједињење“ Тересе де Хесус, „Маријина успаванка“ Лопеа де Вега и „Разговор душе с пропетим“ Хосеа де Валдивијелса, до којих долазимо посредно, преко есеја „Цвијеће из шпањолске мистичне дубраве“ Милана Бекара, објављени су у *Хрватској просвјети* 1929. године.

Мишљења смо да је интересовање за шпанске мистичарске песнике код нас било подстакнуто интересовањем управо за Унамуна и његову друштвенополитичку (на првом месту), па потом књижевноуметничку и религиознофилософску мисао. С обзиром на своје одлике, Унамунова поезија може се везати за стваралаштво шпанских мистичара. Између њих има разлика, али и доста сличности. Од мистичарске школе Унамуно наслеђује основу виђења Бога и религије, истицање разлика између разума и љубави, заступање љубави као јединог пута ка Богу и наглашавање индивидуалности.

Други представник *Генерације '98*, Антонио Мањадо, такође је у српскохрватској књижевној периодици датог периода заступљен само једном поетском формом. То је песма „Злочин се догодио у Гранади“, посвећена смрти Федерика Гарсија Лорке. Објављена је у *Савременику* 1941. године.

Поезија Антонија Мањада формирана под снажним утицајем краусистичких идеала *Генерације '98*, такође је заслужна за продор симболизма на поетску сцену Шпаније. Овај песник наговештавао је стања ума путем индиректног језика, мита, метафора, алузија. Његово дело било је намењено образованој мањини. Заједно са Хуаном Рамоном Хименесом веровао је да уметност може довести до духовне регенерације нације (Кардвел 2008: 185). Ипак, песма „Злочин се догодио у Гранади“ написана је у позно доба његовог стваралаштва када је песник напустио симболистичке назоре и суочио се са

---

²³ Предео са шпанског језика Анте Цетинео.

личним и националним опсесијама. Био је то крик изгнаника, у име свих оних под шпанским небом (образованих или не) чији је врисак остао пригушен, а реч спутана.

„Федерико паде мртав
– крв на челу и олово у утроби –
[...] У Гранади се догодио злочин,
знајте – јадна Гранада –
у његовој Гранади²⁴! [...]“ (Мањадо 1941: 82).

Убиство Федерика Гарсија Лорке, захваљујући Мањадовој песми, одјекнуло је још јаче, пробудило европску савест и постало симбол судбине песника под Франковим режимом.

Песништво Хуана Рамона Хименеса представљено је путем три кратка прилога насловљена „Небеса“, „Април“ и „Удесни епитаф једнога морнара“ у *Српском књижевном гласнику*, 1941. године.

Шпански песник, добитник Нобелове награде за књижевност 1956. године, водећа је фигура *Генерације '14*, али и спона која повезује стару гарду књижевника, надахнутих историјом и традицијом, са новом генерацијом младих песника. Другим речима, био је уметник који је успео да премости јаз између популарне традиције и авангардног елитизма; касни краусиста у покушају да поново продухови нацију путем уметности и самоаналитичан поета који је уздизао патњу, бол, лепоту и идеале у уметности изнад ортодоксне вере (Кардвел 2008: 185). Његова поезија била је поезија промене. Убрзо је напустио симболизам и декаденцију. Кренуо је у потрагу за суштином видљивог света који ће песника учинити Богом. „Хименез */sic/* се најзад окренуо метонимичном стилу тражећи у симболима пропадања и смрти истински вјечну суштину у привремености, стварајући парадокс у којем душевна патња постаје радосна афирмација. Уметност тријумфује над животом“ (Кардвел 2008: 186).

Те ратне '41. теме и проблеми којима се овај велики шпански песник бавио не поклапају се са егзистенцијалним преокупацијама нашег народа, те је у *СКТ*-у представљен више из обавезе према култури, него због књижевне вредности његовог дела. О томе сведоче још две кратке песничке форме, „Истина“ Хосеа

---

²⁴ Предео са шпанског језика Драго Иванишевић.

Морена Виле и „Нова победа“ Дамаса Алонса, припадника нових песничких снага, *Генерације '27*, формиране под Хименесовим утицајем, „збијене“ на тој истој страници *Српског књижевног гласника*.

Генерација '27. била је генерација младих, углавном андалузијских песника, надахнутих стваралаштвом горепоменутих Антонија Мањада и Хуана Рамона Хименеса. Њихов тежак песнички језик инспирисан је Гонгором, а тристагодишњица његове смрти (1927. године) била је тренутак окупљања генерације. Одликује их истицање значаја метафоре у песничком изразу и разигран тон вербалне домишљатости. „Нови пјеснички језик је такође веома књижевни, заправо језик интертекстуалне алузије, мита, дјечијих игара, пјесама, вулгарних израза често коришћених да замаскирају личне опсесије. Јукстапозиција високог и ниског стила представља изазов естетским хијерархијама [...]“ (Кардвел 2008: 188). Рафаел Алберти и Федерико Гарсија Лорка излажу нову естетику метафоре и са највише одважности коментаришу до тада друштвено неприхватљиве теме попут сексуалности (хетеро и хомо), страсти, насиља, асоцијалног понашања, бунта и друштвеног протеста. Управо ови аутори представљени су југословенском читалачком аудиторијуму путем књижевне периодике тридесетих година двадесетог века.

Песма „Позив харфи“ Рафаела Албертија, објављена у *Прегледу* 1936. године, надреалистичка је творевина. Аутор снажним сликама и симболима преноси сугестивне личне утиске који нису произвољни или случајни. Другим речима, Албертијев надреализам је контролисан (Кардвел 2008: 188). Овај песник предност даје традицији истраживања човекове душе.

За разлику од Албертија, недокучиви стихови Гарсија Лорке, неретко су аутоматске реакције на снажне емоције (нпр. смрт, осећај отуђености од буржоаског капитализма или осећај неправде услед тлачења слабих и беспомоћних, итд.). Мада су заоденута модерним плаштом, ова дела су заправо традиционално романтична. Искузују срцбу, празнину, усхићеност, судар идеала и стварности. Једина новина је „проширење граница симболичког језика“ (Кардвел 2008: 188). Нашој читалачкој публици биле су представљене три песме овог поете новог доба. „Посмртна песма за Игнасија Санћеса Мехијаса */sic/*“ и „Одсутна душа“ Гарсија Лорке, објављене у *Нашој стварности* 1937. године,

одавале су почаст (прва директно, а друга такође инспирисана смрћу, могуће истом, дакле индиректно) славном шпанском тореадору Игнасију Санћесу Мехијасу (Ignacio Sánchez Mejías), књижевнику и мецени на чију је иницијативу *Генерација '27*. добила име.

„Мјесечарска романца */sic/* - Romance sonambulo“, данас сигурно најпознатија Лоркина песма на овим просторима, незаобилазна у средњошколским уџбеницима за књижевност, добила је 1939. године место у *Хрватској ревији*.

9.1.3. Нефикционални жанрови преведени са шпанског

Од осам прилога директно преведених са шпанског језика који припадају нефикционалној књижевности (углавном есејима), четири су објављена у рубрици *Данашњица*, посвећеној темама спољне политике, у двоброју 9-10 *Наше стварности* 1937. године. Есејима се, заправо, образованој публици пружало лично, разумно и зналачко мишљење о темама које су будиле интересовање (Мермол 2008: 166). „Шпански грађански рат је био догађај који је пратила цела Европа, о коме се писало у многим државама, па тако и у Краљевини Југославији“ (Мирковић 2013: 138). Како је *Наша стварност* био часопис левичарске оријентације, у прилозима се осећала наклоност према шпанским републиканцима, страх од агресивне фашистичке пропаганде и нескривених освајачких амбиција. У часопису оваквог формата, есеј као књижевна форма нарочито погодна за ширење критичких приказа, спорних питања и идеја, лако је пронашао своје место.

Есеј „Поука шпанске револуције“ кубанског интелектуалца и политичара Хуана Маринелџа (Juan Marinello Vidaurreta) почиње ауторовим приказом чланка „Дон Кихот се лаћа оружја“ шпанског антифашистичког песника Леона Фелипеа (León Felipe) који је заступао становиште да људски живот има два израза готово увек паралелна: песнички и политички (Маринелџо 1937: 86).

Аутор даље указује на постојање два лиризма у Шпанији од памтивека. Први подразумева аристократску поезију страног порекла вођену разумом, а не страстима, љупке елеганције, али „шупље виртуозности и плесниве извештачености“ (Маринелџо 1937: 86). Други представља народну, јасну,

једноставну, реалистичку, традиционалну поезију. Поред ових супротстављених лиризама забележен је усамљен покушај Хорхеа Манрикеа (Jorge Manrique) да својевремено направи савршену синтезу, споји и сједини две поетике у виши облик (Маринелџо 1937: 86).

Од чувених Манрикеових копли па до данас Шпанија је поље несводивих противречности. Иако се кубански интелектуалац у начелу слаже са шпанским песником, пориче да се Дон Кихот, „велики и немоћни бол Шпаније“, латио оружја; нити сматра да би он требало да предводи борбу. Хорхе Манрике је тај који је потребан Шпанији да помири своје противречности и оствари јединство духа (Маринелџо 1937: 90).

„Шпански карактер“, кратак извод из говора Анхела Осорија и Гаљарда (Ángel Ossorio y Gallardo), шпанског амбасадора у Паризу, приликом отварања Шпанског павиљона на Међународној изложби, одражава конкретну идеологију и снажну потребу аутора да укаже на „сјајан парадокс“ да рат служи смањењу неписмености, „пошто се могу избројати на хиљаде људи који су научили да читају и да пишу на бојним пољима. Како је величанствен симбол чињеница да су ти шпански војници успели да пронађу најплеменитију синтезу личности, ону која се састоји у томе да буду свесни и у сваком часу спремни да погину истог тог тренутка и да имају истовремено машту подложну илузијама као да се никад неће умрети²⁵“ (Осорио и Гаљардо 1937: 61).

Текст „Једна успомена“ Карлоса Монтиље (Carlos Montilla), бившег председника Одбора за заштиту уметничког блага Шпаније, потресно је сведочанство о бомбардовању Музеја Прадо (Museo del Prado) од стране побуњеника, и о бризи републиканске владе за уметничка дела. Експонати из музеја и драгоцене књиге из Националне библиотеке пренесени су у Валенсију, према речима Карлоса Монтиље „сигурније склониште него што им је властити дом²⁶“ (Монтиља 1937: 91). Аутор такође оспорава тврдње профашистичке француске штампе која је Музеј Прадо називала „поприштем најгоре пљачке“ и позива побуњенике на одговорност, питајући се са стрепњом каква је судбина

---

²⁵ Подаци о преводиоцу нису наведени.

²⁶ Исто.

задесила уметничка дела која су они затекли нетакнута захваљујући заштитним мерама републиканске владе.

Такође кратак уопштен напис есејисте, песника, прозног и драмског писца Хосеа Бергамина (José Bergamín) „Шпанска литература писана је крвљу“ похвала је одбрани културе Шпанске републике.

Оглед „Шпански клерикализам“ Салвадора де Мадријаге, дипломате, писца, историчара и пацифисте, објављен је из два дела, у два узастопна броја *Прегледа* 1936. године. Аутор у овом опширном есеју осуђује злоупотребе клерикализма, не нападајући католичку веру која је „већ двадесет векова, можда најважнији елемент шпанске културе²⁷“ (Мадријага 1936: 520). Као главне злоупотребе наводи немогућност склапања цивилног брака ван цркве и присилно наметање католичке верске наставе. Мадријага закључије да је Шпанија „дубоко и искрено религиозна, са вером *sui generis* која се у пракси поклапа са католицизмом, али је исто тако дубоко супротна сваком клерикализму²⁸“ (1936: 611). Писац полаже наду у реформе у оквиру саме цркве, које би дозволиле еволуцију објективних и независних мисли у земљи.

Фрагмент „Ријеч о невољи Европе“ из књиге *Побуна маса (La rebelión de las masas)* либералног филозофа и есејисте Хосеа Ортега и Гасета, објављен је у *Савременику: мјесечнику друштва хрватских књижевника* 1937. године. Ортега и Гасет, водећа личност *Генерације '14*, Европљанин према личном опредељењу, одлучно захтева препород Шпаније. У свом најпознатијем делу истражује утицај модернитета на феномен човека-маса. Конкретно, у овом фрагменту, критикује настанак хомогеног и безличног друштва које нема осећај за историју и културне вредности. „Све би било врло једноставно, кад бисмо с каквим једноставним НЕ могли покопати прошлост [...] Прошлост има право, своје властито право. Не да јој ли се оно, она се враћа, да га захтијева, и захтијева га, кад се пружи прилика, и ондје гдје га нема²⁹“ (Ортега и Гасет 1937: 91).

Чланак „Земљописна изучавања у Шпањолској“ Еухенија д' Орса, објављен је у истом часопису наредне године. Иако је за време Шпанског грађанског рата овај књижевник, филозоф, новинар и критичар стао на страну побуњеника, својим

---

²⁷ Предео са шпанског језика Калми Барух.

²⁸ Исто.

²⁹ Подаци о преводиоцу нису наведени.

радом и посвећеношћу заслужио је место и у оквиру генерално лево оријентисане југословенске периодике тог доба. Како је у току ратних година имао функцију „равнатеља јавне наставе³⁰“ (Перковић, 1938: 587), чланак који је представљен југословенској читалачкој публици заступа у *Савременику* само једну од многих теза за које се залагао. „Мање повијести, више земљописа³¹“ централна је тема овог прилога који опонира Ортегином горепоменутом становишту.

9.2. Преводи са других језика текстова страних аутора на шпанске теме

Откако је на конгресу у Харкову 1930. године усвојен програм социјалне књижевности, инсистирало се на утилитарности књижевног дела у друштвенополитичкој борби. Заокрет ка Русији и руској литератури након поменутог конгреса осетио се и у уредништвима југословенских књижевних часописа. Тих тридесетих година у југословенској књижевној периодици више простора се одвајало за књижевност са социјалном нотом, као и за популаризацију одабраних дела из совјетске савремене књижевности коју у то доба објављује „Нолит“ (Поповић 1990: 201). Од четрнаест пописаних текстова из нашег корпуса, преведених са страних језика (не рачунајући преводе са шпанског), пет прилога преведено је управо са руског језика. У односу на руски, по бројности предњаче једино преводи са француског. За то вероватно можемо захвалити чврстим српскофранцуским везама и добрим односима између ове две земље, који су датирали још од Првог светског рата. Прилога преведених са француског има седам. Не смемо занемарити ни кратке литераризоване информативне написе „Бутер и сонет“ Бертолта Брехта, за који претпостављамо да је преведен са немачког; и „Опростите нам...“ Николе Потенце (Nikola Potenza) који је изворно, опет претпостављамо, написан на италијанском језику. О преводиоцима ова два „усамљена“ прилога, објављена у двоброју 9-10 *Наше стварности* 1937. године, као ни о језицима са којих су преведени, немамо информације. Док се Потенца извињава у име народа фашистичке Италије народу републиканске Шпаније, Брехт својим написом истиче суштину готово свих превода текстова страних

---

³⁰ Данас би то била функција министра просвете.

³¹ Подаци о преводиоцу нису наведени.

аутора који обрађују шпанске теме. „Култура, која је тако дуго, и сувише дуго, имала да се брани само оружјем духа, противу материјалног оружја нападача, та култура је не само једна еманација духа, већ исто тако, а нарочито, једна материјална ствар. Са материјалним оружјем она треба да се брани“ (Брехт 1937: 85).

Од четрнаест пописаних текстова преведених са страних језика, дванаест припада граничним жанровима између периодике и књижевности, тзв. нефикционалним жанровима. Како завређују посебну пажњу, поново ћемо се осврнути на њих у делу који обрађује ове жанровске појаве. Изузеци су једино „Сид“, фрагмент истоимене драме Пјера Корнеја (Pierre Corneille), који је са француског превео Н. Цакић, објављен у *Југословенском расвиту* 1936. године (дакле, чиста књижевна форма) и текст Луја де Фијеа (Louis de Fier) „Шпански грађански рат и међународно право“, објављен 1938. године у часопису *XX век*. Текст припада строго информативним формама некњижевног карактера, те ће, сходно томе, у том сегменту дисертације поново бити скренута пажња на њега. О превођењу и преводиоцу овог прилога, претпостављамо са француског језика, немамо података.

9.2.1. Текстови преведени са руског

Са руског језика превођени су Илија Григорјевич Еренбург (совјетски писац, новинар, активиста, културни радник, бољшевик, симпатизер Друге шпанске републике, припадник међународних бригада и дописник из Шпанског грађанског рата), Константин Димитријевич Баљмонт (песник – симболиста, преводилац и светски путник) и Иван Сергејевич Тургењев (један од најважнијих руских књижевника деветнаестог века). За есеј „Живот Сервантесов“ Илије Николајевича Голенишчева-Кутузова, објављен у *Југословенском расвиту, часопису за књижевност и науку* 1940. године, не можемо са сигурношћу тврдити да је дело преводне књижевности, с обзиром на чињеницу да је аутор био врсни познавалац словенске филологије, који је један део свог живота провео у тадашњој Југославији као руски емигрант, професор, преводилац, песник, па чак и аутор антологије српске поезије.

За оштро писмо које је Еренбург упутио Мигелу де Унамуну, написано 21. августа 1936. и објављено у *Нашој стварности* исте године, претпостављамо да је преведено са руског језика, јер су нам подаци о преводиоцу и језику са којег је преведено непознати. Због специфичности жанра овог прилога, органски везаног за периодику, додуше не нужно књижевну (Матовић 2010: 8), отвореног става и занимљиве садржине, посветићемо му извесну пажњу. Обрађујући се адресату са „Господине Мигеле де Унамуну, професоре Универзитета у Саламанки, бивши песниче, сарадниче генерала Моле [...]“, Еренбург од почетка формалним тоном поставља дистанцу, коју ће пажљиво одржавати до самог краја писма (Еренбург 1936: 65). Иако обојица у руци држе „не пушку, не будак, већ перо“, руски књижевник наглашава да му је то једина заједничка ствар коју дели са шпанским мислиоцем. Он смело оптужује Унамуна да, иако говори много о љубави према свом народу, скреће поглед са жена које у рукама држе гладну децу, док истовремено пише префињеним стилем чланке за мадридске десничарске листове. Осуђује Унамунов став да има право да се не опредељује, упозоравајући га да не постоји неутралан писац. „Онај који није са народом, против њега је“ (Еренбург 1936: 66). Како га приводи крају, тон постаје све оштрији, а порука директнија. Еренбург завршава речима: „Не, ви нисте Дон Кихот, па чак ни Санчо Панча. Ви сте један од оних циничних старкеља заљубљених у саме себе, који из свог дворца гледају како верне слуге шибају несрећног витеза“ (Еренбург 1936: 67).

Исте године у Загребачком *Раднику* објављен је путописни чланак Иље Еренбурга насловљен „У шпањолском селу“. Информација о преводиоцу поново изостаје. Напис отворено упућује на стварност и стециште је података о духовној атмосфери на републиканској страни Шпаније у селу Малпика (Malpica). Идиличан сеоски пејзаж пресеца слика уплакране мајке која је изгубила сина на фронту, као и упечатљив монолог борца који, иако је изгубио вид, жели да се врати на поприште борбе и допринесе одбрани слободе и културе у Шпанији.

Есеј „Шпанац-песма“ Константина Димитријевича Баљмонта, који је са руског превео књижевник и преводилац Миодраг М. Пешић, објављен у *Српском књижевном гласнику* 1936. године, стилски одудара од осталих прилога страних аутора који обрађују шпанске теме. Наиме, аутор не приступа са етичког становишта шпанској књижевности и не захтева њену друштвену улогу.

Напротив, он са чисто естетског становишта истиче уметничку функцију и богатство шпанске народне поезије. Петотомну ризницу шпанских песничких творевина *Cantos populares españoles*, које је сакупио, приредио и илустровао Франсиско Родригес Марина (*Francisco Rodriguez Marin*) у Севиљи 1882. године, Баљмонт пореди са сличним збиркама руских народних песама.

Предавање Ивана Тургенјева о Хамлету и Дон Кихоту првобитно је са руског језика превео Ђорђе Д. Шоптрајановић. Излагање у форми есеја објављено је из два дела у два броја београдског часописа *Венац* почетком тридесетих година прошлог века на ћириличном писму. Готово деценију касније, исто излагање, овог пута у преводу Стјепана Крањчевића, бива објављено у Загребачком *Књижевнику* 1939. године на латиници. У позадини овог феномена, који није остао изолован у југословенској књижевној историји наслућујемо поларизацију и историјски потврђено затезање односа између Београда и Загреба у оквиру тадашње Краљевине Југославије крајем четврте деценије прошлог века (Чалић 2010: 151-152). Ипак не треба превидети чињеницу да је Тургенјев предавање о Шекспировом и Сервантесовом јунаку одржао у Паризу 10. јануара 1860. године, а да је прва српска верзија неидентификованог преводиоца штампана још 1884. у *Преодници*, а потом 1920. у *Новој Европи* у преводу Марка Цара (Стојановић 2005: 207). Суштина предавања Ивана Сергејевича Тургенјева је у дуализму еволуције. Хамлет представља основну центрипеталну силу природе на основу које свако биће себе сматра центром стварања, а све остало гледа као нешто што постоји само за њега. Насупрот њему стоји Дон Кихот, центрифугална сила према чијем закону све што постоји, постоји за другога (Тургенјев 1931: 320).

9.2.2. Текстови преведени са француског

У двоброју 9-10 *Наше стварности* 1937. године, насловљеном „Данашњица – одбрана културе у Шпанији“ штампана су четири текста за које претпостављамо да су преведена са француског језика. Подаци о преводиоцима нису наведени. На првом месту, ту је говор Луја Арагона одржан на Другом конгресу писаца за одбрану културе у Паризу. Иако садржи дубоко интимне исповести из живота писца, чак неприкладне за научни конгрес, писан је у име одбране: 1. реализма у духу социјализма и 2. републиканске Шпаније. Аутор

подвлачи истоветност између одбране културе и одбране нације. Наду полаже у народ, националну стварност, а не у тобожње национализме, јер културна баштина човечанства, према овом аутору, мора бити национална по облику, али социјалистичка по садржини (Арагон 1937: 84).

Кратак текст Тристана Царе (Tristan Tzara) о лепотама Шпаније, које у том моменту наружавају свирепе слике грађанског рата, у ствари је апел за помоћ Енглеској и Француској, али и упозорење да ће, уколико остану неме поводом овог страшног питања, морати да се правдају пред историјом (Цара 1937: 57).

Есеј „Шпанија и Шпаније“ Луја Пароа (Louis Parrot) кратак је осврт на историју Шпаније и уобличавања слике „више Шпанија” у сталној напетости. Шпаније у вечитом сукобу постају опште место у тумачењу ове земље. Кроз историографију и историју књижевности, аутор је у потрази за коренима шпанске декаденције. У основама исте открива буђење национализма и централизације. Хронолошки, стигавши и до тридесетих година прошлог века, закључује да се даље не може говорити о Шпанијама, алудирајући на разноликост провинција Иберијског полуострва. „Данас не постоје више до две Шпаније [...] и то је борба живота против историје“ (Паро 1937: 60).

Текст насловљен „Само једно сведочанство (мир Шпаније – радост Шпаније, култура Шпаније – цивилизација Шпаније, очајање Шпаније – рушевина Шпаније и повратак међу људе)” Андреа Шамсона (André Chamson) припада путописној прози. Веома наликује текстовима које је у то време за нашу дневну штампу писао Црњански. Једина разлика је у томе што се овај аутор налазио на другој (републиканској) страни фронта зараћене Шпаније.

У сарајевском *Прегледу* 1937. године објављен је текст Жана Касуа (Jean Cassou) „Унамуно – симбол Шпаније“, који је са француског превео Сефард Хајим Алкалај. Дуализам реторичких стратегија када говоримо о Шпанијама отелотворио се у Унамуновој подељеној личности (Касу 1937: 103). Удвајања на стару и нову, заосталу и модерну, сеоску и градску Шпанију мистика и лаика, Шпанију прошлости и алтернатива (могућности и будућности) итд., Унамуно је посматрао као загонетку, вртоглаву и онеспокојавајућу. Посматрајући себе као тачку у којој су се среле све те могуће Шпаније, он је преузео „тешку дужност да се Шпанији представи као одраз њене судбине“ (Касу 1937: 103).

За разлику од горепоменутих нефикционалних текстова који обрађују шпанске теме преведене са француског језика, већ смо споменули да је „Сид“, фрагмент истоимене драме Пјера Корнеја „чиста“ књижевна форма. Претпостављамо да је интересовање за Сидом Кампеадором од стране уредништва *Југословенског расвита* дошло посредно, преко интересовања за Унамуна. Управо је Унамуно тај који је запазио сличности између свог „сународника“ Сидом и нашег Краљевића Марка. „ – Сид је био врло сличан Краљевићу Марку; помало позер, неодређен, насртљив, превртљив у суштини, доста непоштен, обичан вазал, који се чак врло често прибојавао Мавра. Али народ га је волео и чувао у доброј успомени зато што се под њим боље живело него ли у другим покрајинама. Он је живео од плена. Било би потребно упоредити Сидом Кампеадором са вашим циклусом Краљевића Марка“, рекао је Унамуно још 10. августа 1928. године при сусрету са Богданом Радицом (књижевником, дипломатом и публицистом са овог подручја), који је потом превео дату изјаву и објавио је у *Српском књижевном гласнику* 1937. године (Радица 1937: 624). Остаје отворено питање зашто се посегло за Корнејевом драмом на француском језику, а не за изворним шпанским текстом. Намерно или случајно? Из незнања, неинформисаности или нпр. доступности преводиоца са француског језика?

Други прилог преведен са француског који обрађује шпанске теме, а који не припада нефикционалним формама, такође је горепоменути информативни текст професора париског правног факултета Луја де Фијеа „Шпански грађански рат и међународно право“ који је заступао тезу да се тежиште и еволуција Шпанског грађанског рата измештају са бојног поља и преносе на дипломатско. Текст је писан у циљу спречавања општег рата. Искустве стечено у Шпанији показало је аутору да се закони у рату не поштују, чак ни они који су постулати „дивилизованог човечанства“ (Фије, 1938: 72).

9.3. Текстови наших аутора подстакнути југословенским издањима дела преведених са шпанског језика

Утисци о економскополитичким, друштвеним и културним дешавањима у Другој шпанској републици, вести о разорним последицама Шпанског грађанског рата и страх од фашистичких освајачких амбиција тридесетих година двадесетог

века, покренули су бујицу бележака, извештаја, публицистичких и књижевних прилога о Шпанији у југословенским листовима и часописима пре свега левог усмерења. Тих година „шпанска цивилизација, а такође њена књижевност, у начелу незнатно присутне у нашој средини, направиле су велики пробој“ (Стојановић 2005: 223). Преводили су се фрагменти или интегрална дела шпанске књижевности. Перципирани као најаутентичнији симболи Шпаније и шпанског народа, Сервантесов *Дон Кихот* и *Генерација '98*. са Унамуном на челу, заузимали су почасно место у оквиру преводне књижевности са шпанског језика код нас. Записи страних аутора о њима, Шпанији, њеној култури, уметности и друштвеноисторијским збивањима такође су превођени са других језика.

Тржиште хиспанских тема, путем превода преношених са шпанског или других страних језика на тадашњи српскохрватски, испратили су наши аутори који су низали приказе, есеје, огледе, осврте, анализе и интерпретације, и друге пропратне написе, жанровски веома разноврсне. Ове написе разврставамо у четири категорије: 1. текстови настали поводом објављивања превода Сервантесових дела са шпанског на наш језик, 2. текстови који су се осврнули на преводе Мигела де Унамуна такође са шпанског на српскохрватски 3. усамљени текстови, прикази књижевних превода насумично изабраних аутора са шпанског на српскохрватски или друге стране језике, 4. прикази превода информативних текстова, вести о актуелностима или нефикционалних текстова инспирисаних актуелним друштвеноисторијским збивањима у Шпанији.

У овом сегменту дисертације не анализирамо написе наших аутора који се баве књижевно-критичком рецепцијом дела шпанске књижевности, или дела страних аутора о Шпанији, него дајемо преглед искључиво написа наших аутора који су испратили поменуте преводе. О „зрачењу на српску имагинативну књижевност“ (Стојановић 2005: 272) и критичком вредновању шпанских тема од стране наших аутора биће речи у поглављу о нефикционалним жанровима.

9.3.1. Текстови настали поводом објављивања превода дела Мигела де Сервантеса на српскохрватски језик

„Сада посматрани кроз призму крвавог братоубилачког рата, Сервантес и његов јунак доживљавани су као оличење пучке Шпаније бачене у смртоносни вртлог против своје воље [...]“ (Стојановић 2005: 224). Таква друштвенополитичка

ситуација у Шпанији, стрепња над судбином свог народа пред налетима све учесталије фашистичке пропаганде у Југославији и виђење Дон Кихота као симбола отпора (не само шпанског, већ и универзалног, светског некомформистичког духа) мотивисали су београдски ЕОС да баш 1938. године објави *Дон Кихот* - друго издање превода Ђорђа Поповића Даничара, али и *Узорне новеле*, по први пут на српском језику у преводу Хајима Алкалаја.

У том периоду у Краљевини Југославији штампано је више популарних и адаптираних *Кихота* (1931, 1934, 1937. и 1942³²). Ипак, нису сви подједнако оставили трага у југословенској књижевној периодици³³. Након издања из 1931. године, запажен је текст Александра Илића у *Књижевној Крајини* који потврђује обнову интересовања за Сервантеса на нашим просторима. Године 1934, огласио се доцент Београдског Универзитета Милан Марковић у *Венцу*, приказом Сервантесовог *Дон Кихота*, информативним штивом лишеним тумачења. Богослов по образовању, али такође књижевник, критичар и преводилац Здравко Јагодић у *Хришћанској мисли* 1937. године објављује два текста о *Дон Кихоту*.

Тих година у југословенској књижевној штампи запажен је и текст Ђорђа Киселиновића у *Нашој искри*. Марковић је о Сервантесовом јунаку писао и раније, такође у *Венцу*, бавећи се углавном кратким упоредним студијама („Сервантес и Марк Твен“, „Алфонс Доде и Сервантес“). У сарајевском *Прегледу* Аугустин Тин Ујевић објављује проницљива размишљања о утицају стваралаштва холандског писца, филолога и теолога Еразма на Сервантесово дело. Барух такође не остаје нем пред делима овог великана, не само шпанске, већ и светске књижевности.

Од страних аутора, изнова је превођен и прештампаван већ помињани текст о Хамлету и Дон Кихоту Ивана Тургејева. У *Студенту* је објављен текст Жана Касуа, док је такође помињани Илија Голенишчев Кутузов своје место добио у *Југословенском Расвиту*.

Прекретница је ипак направљена 1938. године. Поводом тих „последњих“ превода огласили су се Ђуро Рибар у београдској *Младој Култури*, Хајим Алкалај

---

³² Погледати „Библиографију превода Сервантесових дела на српски (у засебним издањима, антологијама и периодичи)“ (Стојановић 2005: 279-283).

³³ Погледати поглавље „Сервантес у српској књижевној критици“; као и „Библиографију критичких текстова о Сервантесу и његовом делу у српској књижевности“ (Стојановић 2005: 189-279; 283-292).

у сарајевском *Прегледу* и Марко Цар у новосадском *Летопису Матице српске*. Додуше, треба имати у виду да је Царев текст већ био објављен тридесетак година раније у сарајевској *Нади* и да је овим поводом лако осавремењен и у начелу прештампан (Стојановић 2005: 213).

Преводом Хајима Алкалаја три узорне новеле („Љубоморни Естрадаурац“, „Славна судопера“ и „Стаклени лиценцијент“) на српски језик, Мигел де Сервантес Сааведра престаје да буде „аутор само једног дела“ (Стојановић 2005: 224). Поводом овог догађаја први се у сарајевском *Прегледу* огласио Калми Барух, сународник Хајима Алкалаја. Он је у први план свог приказа истакао реалистичност Сервантесовог приповедања, као и загледаност у душевна стања јунака. Наредне године, у *Задружној застави*, Ели Финци износи своје виђење ових кратких прозних форми. Насупрот Баруху који наглашава психолошки, Финци истиче социјални моменат *Узорних новела*, те су за њега оне реално сведочанство о животу у Шпанији тог времена.

Међу малобројним књигама о Сервантесу објављеним код нас, хронолошки прва била је романирана биографија Бруна Франка, издата 1936. године у хрватском преводу Томислава Прпића. Иначе, и овај превод, штампан у Загребу, подударао се са избијањем Шпанског грађанског рата и порастом занимања за Шпанију широм југословенског културног простора. Распрострањеност и читаност овог дела на српскохрватском говорном подручју потврђује оновремена књижевна штампа. Наредне године, поводом издања ове „лагане“ Сервантесове биографије, огласили су се приказима исте Павле Аскоченски у часопису *Мисао*, Хајим Алкалај у сарајевском *Прегледу* и Х. Петрис у *Хрватској ревији*.

9.3.2. Текстови настали поводом објављивања превода дела Мигела де Унамуна са шпанског на српскохрватски језик

Тридесетих година прошлог века *Дон Кихот* је, у југословенској средини био присутан и посредно, кроз дела писца и филозофа Мигела де Унамуна. Већ смо писали о томе да је интересовање за Унамуна код нас било мотивисано пре друштвенополитичким него филозофским и књижевноуметничким мерилима и да су сви написи у нашој средини о делу овог филозофа и књижевника објављени поводом неког догађаја (Рајић 1982: 165). Иако је он један од ретких шпанских

аутора који је био познат југословенској читалачкој публици међуратног периода, мишљења смо да је интересовање за Унамуна на нашим просторима такође додатно мотивисано његовом перцепцијом Дон Кихота као „митске фигуре и отелотворења вечних људских стремљења“ (Стојановић 2005: 218), симбола отпора и слободе, не само шпанског народа, него човечанства уопште.

О преведеним делима Мигела де Унамуна, објављеним на страницама југословенске књижевне периодике датог периода, такође је већ било речи. Потребно је истаћи да то ни у ком случају нису сва дела представљена тадашњем југословенском читалачком аудиторијуму³⁴. Још су 1928. године у преводу Богдана Радице у Загребу штампане *Магла* и *Три узорне новеле*. Потом је 1929. године у Сарајеву у преводу Калмија Баруха објављен *Мушкарац од главе до пете*. Ово је трећа по реду новела из књиге *Три узорне новеле и један пролог*, која је објављена и у преводу К. Кадмоновића под насловом *Човек* у Београду 1930. године. Према Јелени Рајић превод Калмија Баруха више одговара оригиналном наслову него превод К. Кадмоновића (1987: 61). Прву новелу *Маркиз Лумбриски /sic/* из већ поменуте књиге *Три узорне новеле и један пролог*, такође је превео Кадмоновић исте године. Те 1930. у Загребу штампан је и текст *Дон Кихотов гроб* у преводу Калмија Баруха.

О популарности ових превода сведоче различита реаговања наше књижевне јавности³⁵. На првом месту, Богдан Радица, предратни публициста, писац и преводилац, аутор је бројних прилога о делу овог шпанског мислиоца. Потом Милан Предић, књижевник, позоришни управник и синовац сликара Уроша Предића, написао је више ктатких приказа Унамуновог живота и стваралаштва у *Српском књижевном гласнику*. Уз полемичку жестину Аугуста Цесарца и одмерену критику Велимира Кораћа, Унамуно је у нашим књижевним круговима дочекан са наклоношћу и одобравањем (Рајић 1987: 54). Посредно, на основу књиге Адријана Тилгера (Adriano Tilgher) *Филозофи и моралисти XX века*,

---

³⁴ Погледати Јовановић, Ж. П. „Мигуел /sic/ де Унамуно (1864-1936) – Miguel de Unamuno“. *Српски књижевни гласник*, 50/2, 1937, 151-153; чланак који садржи преглед преводљених дела Мигела де Унамуна на српски језик.

³⁵ Погледати „Библиографију чланака и огледа о Унамуновом животу и делу, као и превода Унамунових текстова, објављених у српским и хрватским часописима за књижевност, друштвене, политичке и културне проблеме“ (Рајић 1987, 53-62).

„у којој италијански аутор представља Унамунову мисао као синтезу шпанске мистичарске традиције и рационализма савремене европске филозофије“ (Рајић 1987: 54), наш књижевник и преводилац Олинко Делорко пише кратак информативни чланак у којем објашњава суштину Унамуновог стваралаштва. Дело шпанског мислиоца и филозофа било је блиско и песнику Виктору Види, који је, полазећи од личног утиска као јединог критеријума у тумачењу истог, изнео понеко занимљиво поређење (Унамуно-Достојевски, Унамуно-Пирандело). У *Књижевнику* 1929. године, поводом Радичиног превода и издања „Загребачке библиотеке“, Лука Перковић пружа информације о формалним одликама романа „Магла“. Иако критикује Унамунов солипсизам (понирање у личну драму и усмереност ка личним хтењима човека), сматрајући да такав приступ не одговара захтевима епохе, Перковић наглашава истински хуманизам којим је надахнут Унамунов роман, због чега поседује „дубоко значење и општељудску вредност“ (Рајић 1987: 55). Поводом Кадмоновићевих превода узорних новела *Човек и Маркиз Лумбриски /sic/*, објављених у Београду 1930. године, огласио се кратким приказом С. Митровић у чалопису *Стожер*. Даље, подстакнути преводима, макар и фрагментарних приказа Унамунових есеја „Владимир Вујић и Душан Жанко настоје да сагледају један посебан аспект Унамуновог мишљења. Њих занима *кихотизам*, схваћен у делу шпанског филозофа као духовно одређење религиозног карактера, супротно сваком филозофском правцу који представља доминацију разума“ (Рајић 1987: 55). Унамуново религиознофилозофско усмерење коментарисао је и помињани Иво Лендић у *Католичком свијету*, али и непознати аутор у часопису *Живот*. На крају овог сажетог прегледа текстова који су у југословенској међуратној књижевној периодици настали поводом превода дела Мигела де Унамуна на српскохрватски језик истичемо рад Калмија Баруха и Јосипа Табака, који су, први у *Српском књижевном гласнику*, а други у *Хрватској ревији*, у мноштву написа приказали стваралаштво шпанског филозофа опширно и систематично.

Одабрани књижевни написи огледало су реаговања наше међуратне књижевне јавности на живот и дело шпанског књижевника и мислиоца Мигела де Унамуна. Како је позитиван суд изречен у већини прилога, закључује се да су

Унамунова уметничкофилозофска схватања пронашла пут до наших читалаца (Рајић 1987: 59).

9.3.3. Прикази књижевних превода осталих аутора са шпанског на српскохрватски или друге стране језике

У односу на Мигела де Унамуна, остали представници *Генерације '98.* у југословенској књижевној периодици датог периода, али и у преводилачкој делатности и књижевности уопште, маргинализовани су и запостављени. Бележимо по једну усамљену напомену о превођењу дела Пија Барохе или Хосеа Ортега и Гасета, али не на српскохрватски језик.

Јосип Берковић у *Хрватској ревији* 1932. даје преглед издања „Тисковне задруге“ у Љубљани за 1931. годину. У оквиру текста издвајамо кратко саопштење о преводу са шпанског на словеначки дела Пија Барохе *Pot k popolnosti* и коментар аутора: „Роман би требало да приказује данашњу Шпањолску, да опажа, да шиба, али писцу очито мањка рељефности, пластичности; приповедање наличи на доста дуго, растегнуто набрајање. Опажања, премало истакнута, изгледају безначајна и неважна“ (Берковић 1932: 402).

У *Српском књижевном гласнику* 1937. године изашао је кратак осврт Богдана Радице на италијанско издање избора из литературе филозофа и есејисте Хосеа Ортега и Гасета, насловљеног *Шпанија и Европа (La Spagna e l'Europa)*, штампаног у Напуљу претходне године. Нашег аутора је изненадило учестало превођење на италијански језик дела, како Ортега и Гасета, тако и Унамуна, који нису били у складу са друштвенополитичким ставовима врха италијанске државе. За разлику од Италије, први интегрални превод неког дела Хосеа Ортега и Гасета на српскохрватски језик појавио се у Загребу 1941. године. Била је то *Побуна маса* у преводу Златка Гашпаровића (Телећан 1972-1973: 819).

Текст Богдана Радице „Шпанија као духовна вреднота“, објављен у *Хрватској ревији* још 1929. године информисхе југословенску читалачку публику о присуству шпанске преводне књижевности у Француској у прве три деценије прошлог века. „Све париске ревије, сви париски листови, сва париска театарска и артистичка подuzeћа испуњају своје најбоље тачке шпањолским креацијама и износе Шпанију на први степен књижевно-умјетничког интересирања. Има помало ту и снобизма. Париз се пред неколико година и упоредо с њим читава

Европа, заносио помамно за Русијом. Данас он јури свим својим фантастичним и неисцрпним снагама за чарима Шпаније“ (Радица 1929: 498). Текст је у ствари опширан приказ поглавља „Шпанска књижевност“ (*Littérature espagnole*) Жана Касуа у збирци *Panoramas des Littératures Contemporaines*, објављеној исте године у Паризу. “Овај преглед сувремене шпањолске књижевности рапидна је и језгровита слика свих књижевних шпањолских манифестација од пред 1898. – година врло значајна за развој модерне шпањолске литературе – пак до данашњих дана“ (Радица 1929: 499).

Напис „Једна визија духовне Шпањолске“ Антона Низетеа, штампан у *Хрватској ревији* готово деценију касније, такође је приказ поменутог поглавља из Касуовог прегледа савремене литературе. Претпостављамо да је због новонасталих друштвених, политичких и културних прилика у Шпанији крајем тридесетих година прошлог века текст поново постао актуелан. Низетео наглашава да за Касуа, познаваоца иберијске културе и њених манифестација, Шпанија није затворен систем из којег су се вековима црпели „витешки кодекси, туристички водичи и гитаре“. Напротив, указао је француској јавности на „дубоку Шпанију“, насталу у превирањима препородитељске *Генерације '98*. (Низетео 1938: 103).

Док се Богдан Радица трудио да представи пријем шпанске литературе у Италији и Француској, у загребачком *Савременику* 1940. др Емил Штампар представио је читалачкој јавности новеле којима се претходне године обогатила југословенска преводна књижевност. Међу њима је био и „Тророги шешир“ Педра Антонија де Аларкона (Pedro Antonio de Alarcón) у преводу Јакше Седмака. Према Штампару, по вештини приповедања ова новела завређује примат у антологији преводне књижевности у којој се наша (Штампар 1940: 376).

Текст Драга Иванишевића „De cosas sucedidas a Sancho en el camino³⁶“ објављен у *Хрватској ревији* 1939. године, одбрана је његовог превода песме Федерика Гарсија Лорке „Мјесечарска романца /sic/“, штампаног у претходном броју часописа, од напада „анонимуса“ који је своје замерке изнео у „Хрватској стражи“. Овај текст је на неки начин преседан у југословенској књижевној периодици која обрађује шпанске теме, јер је први запис о размишљањима о

---

³⁶ О стварима које су се догодиле Санчу на путу (прев. аут.).

преводној књижевности са шпанског језика и претеча каснијих традуктолошких разматрања, те стога завређује посебну пажњу.

Преводилац подвлачи да је напад пре свега усмерен на оригиналну верзију и на стваралаштво Федерика Гарсија Лорке. „Јер тко онако, да се пристојно и благо изразимо, говори о оригиналу, којим правом може да друкчије говори о пријеводу?“ (Иванишевић 1939: 610). Он даље наглашава да га само културна дужност према неупућеним читаоцима наводи да одговори на напад. Потом, по реду, исцрпно и аргументовао одговара на замерке. Правда свој избор речи *кум* за шпанско *compadre*, наводећи примере превода дате песме на немачки (*Gevatter*), француски (*compere*), енглески (*godfather*) и италијански језик (*compare*). Такође свој превод шпанске присвојне заменице *su*, у контексту: *Compadre, quiero cambiar, mi caballo por su casa*, брани признатим и хваљеним преводима на немачки и француски језик: *Gevatter, ich möchte tauschen für eur Haus mein Pferd / Compère, je veux changer mon cheval pour votre maison*. Превод на српскохрватски за који се Иванишевић залаже гласи: „Куме, хоћу да мијењам свога коња за вашу кућу“ (цитирано према Иванишевић 1939: 611). Затим одговара и на трећу замерку „анонимуса“. Образлаже свој избор речи *покривач* за шпанску *tanta*, упозоравајући га да постоје две речи на шпанском језику *tanto* и *tanta*, које не значе исто. Даље објашњава свој избор придева *гитански* и именице *гитанчица*, уместо *цигански* и *циганчица*, позивајући се на „питање песничког укуса“ (Иванишевић 1939: 611). На самом крају своје „одбране“ Драго Иванишевић користи овај напис да сам исправи свој велики превид и пропуст. „Умјесто *Мјесечарска романца /sic/* наслов је требало да гласи *Романца /sic/ мјесечарка [...]* Наш анонимус, наравно, то није ни опазио“ (Иванишевић 1939: 611).

9.3.4. Прикази превода информативних текстова, вести о актуелностима или нефикционалних текстова инспирисаних друштвеноисторијским збивањима у Шпанији

Шпански грађански рат био је догађај који је пратила цела Европа. Одједи ратних страдања нису заобишли ни Краљевину Југославију, што се првенствено одразило на периоду. Београдски часопис *Наша стварност* међу првима објављује више чланака о тој теми, „вероватно и стога што су у Шпанском грађанском рату на страни републиканаца били ангажовани и југословенски

добровољци, присталице радничког покрета и Комунистичке партије Југославије“ (Мирковић 2013: 138). Како би допринео бољем разумевању друштвенополитичке ситуације, културе и уметности Шпаније, уредништво овог часописа, по директиви Комунистичке партије Југославије, преводи вести, чланке, репортаже, осврте и извештаје из светске штампе (*Larousse Commercial*, *L'Europe Nouvelle*, *Anuario estadístico de España*, *A.B.C.*, *Le Figaro*, *L'Oeuvre* итд.) То су махом строго информативни, публицистички текстови о економској и друштвеној структури Шпаније, актуелностима и историјским збивањима. Значајан простор добили су у двобројима 1–2 (1936) и 9–10 (1937. године) *Наше стварности*.

Поред мноштва непотписаних прилога, управо у *Нашој стварности* 1937. године проналазимо приказ Радована Зоговића, насловљен „Књига о Шпанији“, испраћен овим речима: „Један од стотину и више дана грађанског рата у Шпанији обиљежен је код нас појавом једне књиге, која је једини наш озбиљнокултурни */sic/* докуменат на томе плану [...] Ту књигу, топлу књигу *Шпанија* од Жан Ришар Блоха, издао је Нолит“ (Зоговић 1937: 109). Зоговић истиче да Блохова књига садржи неколико „савршених“ репортажа и интересантних чланака, иако јој недостаје сигурнији политички став (1937: 109). Књигу је на наш језик превео Стеван Миловић, а технички опремио Павле Бихаљи. Према Зоговићу Миловићеви преводи „морали би бити мало сигурнији у избору српских ријечи [...], као и у јасном и поузданом слагању реченица [...]“ (1937: 109).

Готово истовремено са Зоговићевим кратким приказом књиге *Шпанија* Жана Ришара Блоха у београдској *Нашој стварности*, Хајим Алкалај поводом истог догађаја објављује књижевну белешку у сарајевском *Прегледу*. „У Шпанији се лију потоци интернационалне крви. Болони и потреси које она буди у свету, интернационални су. Под зидовима Мадрида одлучује се за најмање три деценија, судбина човечанства [...] Величина догађаја дозрела је за највећа пера. Жан Ришар Блош */sic/*, велики дух и ингениозан писац, пропутовао је у друштву великог броја познатих француских писаца, шпанска подручја под влашћу Народног фронта, и донео из ње потврду за многе наде, али и за многе зебње“ (Алкалај 1937: 123). Оба аутора (Зоговић и Алкалај) слажу се да је политички најважнији део књиге објашњење става Француске републике према шпанској влади. Образложење овог питања које износи Жан Ришар Блох је битно историјско сведочанство. „Значај

грађанског рата шири се, поприма међународне размере. Одбор за немешање претвара се у позориште [...] драма се даље расплиће, игра сила има једног редитеља: интерес“ (Алкалај 1937: 123-124). На крају приказа Алкалај подвлачи да ова књига и њена аутентичност дају одговор на питање: „Зашто је немогуће једном паметном човеку, хуманом и мирољубивом, да остане без мржње и без неке нарочите наклоности између два табора, подједнако обливена крвљу и неправдом? (1937: 123-124). Ми ћемо бити слободни да додамо питању епитет „унамуновско“.

Приказ „Једне књиге о Шпанији“ М. Ж. Чиплића, штампан је у *Летопису Матице српске* неколико месеци касније, исте 1937. године. Чиплић представља Жана Ришара Блоха као писца коме је стало до правде и истине, правде за шпански народ и истине са којом треба упознати Европу (1937: 223). Из приказа даље сазнајемо да је Блохова *Шпанија* репортажа кроз грађански рат. Она и нема других претензија јер није сложено и сређено дело (Чиплић 1937: 223). Жан Ришар Блох заузео се да предочи страшне и тешке жртве шпанског народа, али и да стави до знања јавности да је Шпанија арена у којој се води окршај за европску сутрашњицу. Чиплић такође коментарише превод са француског Стеве Миловића. У начелу се слаже са Зоговићем по том питању. „Жив, гибак и течан језик“ често је недостајао преводиоцу (1937: 224).

Прилог „Две књиге о годишњици шпанске трагедије (П. Мерин³⁷: Шпанија између смрти и рађања; И. Еренбург: No pasarán!)“ Јована Поповића, штампан у *Нашој стварности* 1937. године, осетно је литераризован. Стилски, балансира на размеђи публицистике и књижевности. Ипак, садржајно јесте књижевна критика, која по жанровској хијерархији распоређивања грађе у књижевним часописима Александра Петрова спада у информативни блок (Петров 2010: 28). Уводни део почиње реченицом: „Већ преко годину дана из дана у дан свет уздржана даха послушкује откуцај срца Шпаније“; наставља се упозорењем аутора да се у „земљи сунца и крви“ не решава само судбина шпанског народа и завршава констатацијом да је природно што је протекла година трагедије, поред обиља жртава, донела „и неколико великих остварења инспирисаних том трагедијом“ (Поповић 1937: 114).

---

³⁷ Пјер Мерин (Pierre Merin) – псеудоним Ота Бихаљи-Мерина.

Први се подигао „дубоко људски глас“ Жана Ришара Блоха, „који је песнички сведочио о виђеноме и који је уши света и своје владе пунио протестом, сугестијама, позивом да се демократске силе одмах и јасно заложу за легитимну и праведну ствар шпанске владе, доведене на власт вољом народа“ (Поповић 1937: 114). Након Блохове *Шпаније*, појављују се као биланси протекле године борбе књиге Иље Еренбурга и Петера Мерина. „Оба биланса су закључена са дубоком вером, код Еренбурга можда мало површно оптимистички, код Мерина са извесном трагичном осенченошћу“ (Поповић 1937: 115).

Кратким поентираним репортажама Иља Еренбург у својој књизи *No pasarán* износи импресије из борбе шпанског народа против Франкових најамника и страних плаћеника. Ипак, Поповић констатује да, док „Еренбургов глас често остаје у тенору“, односно захвата само велике, херојске сцене, „Меринов глас је тиши, упорнији, тужнији, али уверљивији“ (1937: 115). У својој књизи *Шпанија између смрти и рађања*, Мерин приступа узвитланим догађајима, појавама и људима са простудираним архивским материјалом, без предубеђења и вере у исход трагичне борбе. „Ако је Еренбургова књига херојска лирска поема, Меринова је надмоћно компонована симфонија, у којој се као лајтмотиви смењују историјске реминисценције са актуелним догађајима, сусрети са живим људима са порукама великих духова прошлости данашњим генерацијама“ (Поповић 1937: 115).

Поповић свој критички приказ завршава кратким освртом на дело *Три добровољца* Аптона Синклера (Upton Sinclair), код којег је, према овом аутору, најпохвалнија добра намера (1937: 116). О преводима и преводиоцима поменутих дела страних аутора на српскохрватски језик, Јован Поповић у свом напису није оставио податке.

У свом прилогу о књигама у Шпанији, штампаном у *Књижевним хоризонтима* 1937. године, Рубин је забележио да су југословенској јавности крајем треће деценије четвртог века биле познате следеће стране књиге о Шпанији: 1. „Нечувене људске жртве“ немачког емигранта мађарског порекла и британског публицисте Артура Костлера (Artúr Köszler); 2. „Шпанија, Шпанија [...]“ Жана Ришара Блоха, 3. *No pasarán* Иље Еренбурга, 4. „Савјест Америке“ Аптона Синклера и 5. „Шпијуни и уротници у Шпанији“ такође немачког

емигранта и публицисте Франца Шпилхагена (Franz Spielhagen). О преводима и преводиоцима поменутих дела на српскохрватски нема података у Рубиновом напису.

У *Српском књижевном гласнику* 1940. године, у рубрици „Прикази и белешке“, Божидар Ковачевић даје сажет приказ романа о Шпанском грађанском рату „Ђаво говори шпањолски“ писца Зденка Немечека (Zdeněk Němeček), иначе дипломатског чиновника чешког посланства у Шпанији. Заплет је фиктиван, иако су амбијент и сценографија стварни, а протагониста је чешки уметник који се труди да својим „сликарским“ очима продре у суштину шпанског народа и његове братоубилачке борбе (Ковачевић, 1940: 636). Према Ковачевићу, форма романа је оригинална. Наизменично преузима облике: приповетке, дневника, путописа, репортаже, „а ипак је роман. Врло вешто писан [...] , дочарава читаоцу сву апокалипсу Шпаније“ (1940: 636). Овим романом Немечек је први пут представљен југословенској читалачкој јавности. О преводу на српскохрватски језик и преводиоцу нема ни помена у овом приказу.

Године 1939, у сарајевском *Прегледу*, такође међу приказима и белешкама, у рубрици „Хроника“, штампано је кратко обавештење: „Ускоро ће на француском језику изаћи једна књига филозофских дијалога председника шпанске Републике Мануела Азање /sic/ који је, као што је познато, један од највећих есејиста латинског света. Овај човек који данас представља ретки али невероватно поштени примерак класично-либералистичког интелектуалца, припада оним вештим и жилавим логичарима дидроовске врсте у чијим се делима обично открива завидна карактерна доследност и морална пречишћеност. Зато се и његово ново дело очекује с интересовањем, поготово кад се зна да му је једно слично дело, „Калуђерски врт“ (El jardín de los frailes) и донело славу као писцу“ (Аноним 1939: 499). Овај сажет напис сведочанство је о превођењу вести и актуелности, или пак књижевних текстова о друштвеноисторијским збивањима у тадашњој Шпанији (у овом конкретном случају на француски језик).

Усамљен приказ неидентификованог аутора, потписаног са Ц. В., о Нолитовом издању књиге „Торкуемада /sic/ и инквизиција у Шпањолској“ аустријанца Емила Луке (Emil Lucka), штампан је у часопису *Књижевни хоризонти* 1937. године. О шпанској инквизицији слабо се писало до тада на

југословенском простору, „готово ништа, а исто се тако мало о тој ствари преводило са страних језика“ (Ц. В. 1937: 183). Наша јавност је у најгрубљим цртама наслућивала страхоте које је спроводила та црквена установа поводом кажњавања и истребљивања јеретика. Претпостављамо да је изненадно буђење интересовања југословенске читалачке публике за ову црквену институцију изазвало поистовећивање злодела шпанских побуњеника (која су у то доба била пласирана нашој јавности по левичарским часописима) управо са страхотама шпанске инквизиције. Приказ је сажет преглед историје инквизиције, њеног настанка, деловања, особености и краја. На зачељу прилога аутор обавештава читаоце да је књига коју им представља илустрована старим, до тада необјављиваним бакрорезима и дрворезима, али и да се слаб превод уз „обиље кривих израза“, турцизама, архаизама и провинцијализама, тешко подноси (1937: 184). О преводиоцу немамо података.

9.4. Разматрања о преводној књижевности

Иза горенаведених стилски и формално различитих текстова преводне књижевности ипак можемо уочити линију одабира књижевног материјала и уређивачких политика поменутих часописа. Захтеви за превођењем баш тих фрагмената или интегралних дела шпанске културе нису увек књижевне природе. Неретко су књижевни захтеви уступали место назорима које су гласила тридесетих година прошлог века заговарала у друштвеним и политичким круговима тадашње Краљевине Југославије.

Упркос чињеници да преведени текстови представљају широк распон тема, различито оријентисаних писаца неједнаких способности и капацитета, код већине уочавамо јасан друштвени акценат, моралистичке импликације и пацифистички тон (осуду рата због његових разорних последица). Дакле, готово сви преведени текстови имају моралну или друштвенорисну функцију. Њихова вредност је баш у тим категоријама. Књижевност се вреднује искључиво са моралног становишта, њој непримереног мерила (Поповић 1990: 207). Живот је такође категорија која се користи као мерило вредности, тј. у односу на коју се процењује вредност преведеног прилога. Уколико је ближи животу, вреднији је, и обрнуто (Поповић 1990: 207).

Дакле, интересовање за шпанску преводну књижевност код нас било је мотивисано више друштвеноисторијским него књижевноуметничким мерилима. На пример, теме и проблеми којима се шпански мислилац, тада најпревођенији аутор на српскохрватски језик, Мигел де Унамуно бавио, „разилазе се у потпуности од идејних и естетских преокупација наших писаца међуратног периода, због чега су написи о Унамуну у српским и хрватским часописима између два светска рата били објављени више из обавеза према култури, него због филозофских и књижевних схватања која његово дело садржи“ (Рајић 1982: 165-166). Такође, поетска остварења, дела књижевника припадника различитих генерација развоја шпанске филозофскоуметничке мисли (првенствено '14. и '27), који су веровали да уметност може произвести духовну регенерацију нације, не поклапају се са тадашњим егзистенцијалним преокупацијама нашег народа, тако да и превођење шпанске поезије бива спорадично, поводом неког догађаја, било из личног живота песника, било поводом друштвеноисторијских збивања у Шпанији. Најбољи пример за то је превођење књижевних и некњижевних текстова са шпанског, а потом и текстова са других страних језика који обрађују шпанске теме, након убиства Федерика Гарсија Лорке, чија је смрт постала метафора незавидне позиције уметности која немоћно стоји спрам налета фашистичке деструкције.

Како већина преведених прилога припада нефикционалној књижевности, краћи есеји, сумарни и критички прикази као форме, погодне за ширење мишљења, спорних питања и идеја, веома су заступљени. Реакција на ратни ужас показала је функционалну надмоћ нефикционалних у односу на „чисте“ књижевне жанрове. Ужи формални оквири одговарају брзини којом се догађаји одвијају. Не само стога што се њима лакше осликава ратна стварност и успостављају критеријуми етичког ангажмана писца у условима трагичног лома друштва, него и због тога што документарна основа нефикционалних жанрова чини видним страшне размере трагичног историјског искуства. Превођење истих показатељ је позиције у којој се наша тадашња југословенска књижевност, која се постављала као конкурент другим дискурсима, политичком, идеолошком, религијском и етичком (Казас 2007).

Од двадесет и пет прилога директно преведених са шпанског на српскохрватски језик, издатих у нама доступним књижевним часописима тридесетих година двадесетог века, готово једна трећина (осам превода) објављена је у *Нашој стварности*, док је друга трећина (такође осам превода) штампана у *Српском књижевном гласнику*. Што се превода са других језика тиче, ситуација се знатно мења у корист *Наше стварности*. Наиме, од пописаних четрнаест, тачно половина, седам прилога, објављено је у овом гласилу.

Наша стварност представљала је први проходни канал којим су до југословенске читалачке јавности стизале вести о Шпанији. Донекле је то био логичан след догађаја. По директиви Комунистичке партије Југославије, часопис строго левичарске оријентације (вероватно и због присуства југословенских добровољаца на републиканској страни у Шпанском грађанском рату, махом присталица радничког покрета и те исте КПЈ која је, могуће, и финансијски помагала часопис) објављује прилоге о историји и актуелностима, друштвенополитичкој ситуацији, култури и уметности Шпаније, преводи фрагменте или интегрална дела шпанске књижевности и штампа прозне и поетске прилоге наших аутора инспирисане Шпанијом.

Док су у *Нашој стварности* строго информативни књижевни текстови и нефикционални жанрови пронашли своје место, *Српски књижевни гласник*, иако подстакнут истим друштвенополитичким захтевима и „обавезом према култури“, објављује „чисте“ књижевне форме преведене са шпанског језика. Тридесетих година прошлог века, *Гласникова* рубрика „Прикази и белешке“ негује морално-социјално-политичку критику и доприноси валоризацији стране књижевности код нас (Поповић 1990: 205). Занимљивост је да се често јавља прикривена полемика или одређени суд вредности у односу на дело које је преведено на српскохрватски језик, али се неће ни фрагментарно, ни интегрално објављивати у часопису. То је од кључног значаја за истраживаче периодике у циљу спречавања стицања погрешног увида у панораму преводне књижевности са шпанског, или било ког другог страног језика, приступајући једнострано, односно узимајући у обзир само преведена дела објављена у периодици.

Како бисмо избегли поменути замку, осврнућемо се на текст Миливоја Ристића „Страни писци у нашим преводима“, објављен такође у *СКГ*-у, 1940, али

и драгоцену библиографију Миливоја Телећана *Contribución a la bibliografía de traducciones de literatura hispánica en Yugoslavia*³⁸, штампану у Загребу 1972. године.

Свој напис Ристић отвара објашњењем већ уврежене синтагме у југословенској читалачкој јавности „криза књиге“. Тражи јој и налази узроке, говори о осиромашењу слојева који највише читају, о спортском духу нових поколења, механизацији итд. Ипак, истиче да се синтагма односи првенствено на домаћу књижевност. „Целокупан годишњи биланс домаће књиге сведен је највише на двадесет књига које нађу издавача и које су хонорисане“ (Ристић 1940: 298). Имајући у виду управо поменути статистику и преглед превода шпанске књижевности Миливоја Телећана у четвртој деценији двадесетог века (преко шездесет дела шпанске књижевности преведено је и штампано у распону од 1929. до 1941. године на територији тадашње Југославије), закључујемо да преводна књижевност са шпанског језика није била маргинализована у том периоду. Напротив, направила је велики пробој и начинила помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система. Ипак, по количини, преведена дела совјетске књижевности у том периоду нису имала такмаца. У време кризе и вакуума у домаћој књижевности, офанзива стране књиге запажена је и коментарисана. Иако су сва преведена дела међусобно повезана начином на који је циљна (југословенска) књижевност изабрала текст (условљеност друштвенополитичким контекстом), Ристић наглашава да се одабир дела која ће се представити нашем читалаштву вршио насумично и стихијски. “[...] радило се случајно, без плана“ (1940: 301). Управо то је ауторов одговор на питање „Зашто на пример С. К. Задруга³⁹ није издала до сада *Дон Кихота* у Забавнику⁴⁰“?

Без озбиљне традуктолошке политике и планирања конституисања подсистема преводне у оквиру полисистема југословенске књижевности, држава је добар део одговорности за одабир дела светске литературе која ће се пласирати југословенској читалачкој публици, пребацила на преводиоце. Преводиоци, сада

---

³⁸ *Допринос библиографији превода шпанске књижевности у Југославији* (прев. аут.).

³⁹ Српска књижевна задруга.

⁴⁰ Забавник је библиотека Српске књижевне задруге у којој су објављиване књиге познатих светских прозних писаца још од 1898. године.

селектори преводне књижевности, постају посредници у књижевнокултурним међународним разменама.

Дела шпанске књижевности или строго информативних некњижевних текстова о Шпанији неретко су преводили дописници југословенске штампе, или директни учесници у борби, дакле привилеговани посматрачи друштвенополитичке збрке и преломног историјског момента у којем се налазила Шпанска република. Коча Поповић, на првом месту, југословенски добровољац и члан Комунистичке партије Југославије, надреалиста и поета, преточио је неке од најлепших стихова Федерика Гарсија Лорке на српскохрватски језик. Претпостављамо да су мноштво непотписаних превода, формално и стилски различитих прилога о Шпанији, превели управо припадници интернационалних бригада и повратници из Шпанског грађанског рата. Користећи *Нашу стварност* и остале левичарске часописе као медиј, пласирали су их тадашњој југословенској читалачкој публици. Иако нелегалан орган, Комунистичка партија Југославије контролисала је добар део тржишта протока информација о збивањима у Другој шпанској републици и грађанском рату. Анонимност је давала већу слободу преводиоцима при одабиру књижевног, а поготово информативног материјала.

Према количини преведених прилога са шпанског језика у југословенској књижевној периодици четврте деценије прошлог века истакли су се Хајим Алкалај и Калми Барух, колеге „по перу“ и полиглоте, сународници из босанске јеврејске махале, посредници између југословенске и шпанске културе и први домаћи стручњаци на пољу хиспанистике⁴¹.

Поред заиста драгоценог доприноса „наших Шпанаца⁴²“ и босанских Сефарда у преводилачкој делатности, али и у успостављању културних веза између тадашње Југославије и Шпаније, рад Богдана Радице није остао незапажен. Овај преводилац истицао се и текстовима о Унамуну које је објављивао у *СКГ*-у и другим часописима. Поменути преводиоци Драго Иванишевић, Душан Матић, Анте Цетинео такође су били ерудите, књижевници и

---

⁴¹ Више о овим ауторима погледати у Стојановић, Ј. „Драгоцен допринос Сефарда познавању Сервантеса у Србији и Југославији“. *Зборник јеврејског историјског музеја*, 9, 2009, 381-402.

⁴² „Тепане“ југословенске јавности у послератном периоду нашим добровољцима који су се борили на страни републиканске Шпаније за време Шпанског грађанског рата.

публицисти који су обележили своје време, културни посредници и делатници на успостављању југословенско-шпанских веза.

10. Нефикционални жанрови

Књижевна периодика хетероген је оквир, у којем поред естетичких постоји и мноштво других реалија – друштвеноисторијских, идеолошкополитичких, етичких, научних, културноуметничких итд. Стога је драгоцен извор за проучавање граничних жанрова на размеђи књижевности и публицистике, попут: студија, огледа, есеја, путописа, мемоара, хроника, дневника, полемика, манифеста, памфлета и др. Та група радова о шпанским темама, коју насловљавамо са *нефикционални жанрови*, заузима највише простора у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века, те чини окосницу нашег истраживања. Пресудан утицај на нашу класификацију шпанских тема по овом критеријуму извршио је Александар Петров који је наглашавао доминантан положај нефикционалних жанрова у књижевној периодици, у односу на књижевну, позоришну, ликовну или музичку критику (Петров 2010: 28).

Дела наших аутора инспирисана шпанским темама формално, стилски и квалитативно су различита. Садржајно су уједињена у антифашистичкој настројености, али и у потрази за дубљим смислом и суштином шпанског бића. Они југословенску књижевну периодичку користе као структурни оквир за промишљања о судбини Шпаније и њеном националном идентитету. Постављају веома комплексна питања о шпанском проблему, шпанској души, симболу Дон Кихота, правој Шпанији и многа друга. Кроз те текстове наши аутори постају посредници између југословенске и шпанске културе. Узимајући у обзир до тада слабо развијену хиспанистичку традицију у Југославији, обим и интензитет ових написа у српскохрватској књижевној периодици тридесетих година прошлог века представља јединствен случај.

Нека од питања која ови аутори постављају су следећа: имајући у виду да су Франкови бродови потопили крсташ „Сервантес“, националистички топови порушили позориште „Сервантес“ у Мадриду, фашистичке гранате срушиле крстионицу цркве у којој је крштен највећи шпански књижевник свих времена,

стоји ли шпански дух на страни републиканаца? Да ли је револуција у Шпанији описана у неком делу *Дон Кихота*? Да ли је злоупотреба поређење појединих делова овог романа са догађајима из шпанске и светске историје? Ко је и како погрешно тумачио или злоупотребио симбол Дон Кихота? Да ли је донкихотизам метафора данашње незавидне позиције уметности која немоћно стоји спрам налета фашистичке деструкције?

Проблематика коју покрећу ови текстови има за циљ да укаже широј научној заједници на могућности преиспитивања имаголошких, интеркултурних слика шпанског народа у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века. Опис стране земље преиспитује визију коју аутори имају о својој култури и сопственом културном идентитету, јер говорити о другом, увек је форма говора о себи (Мол 2002: 349). Имагологија, поље компаратистике које проучава интеркултурне односе кроз узајамно посматрање слике другог и слике о себи, помоћиће нам при расветљавању сложених филозофских питања, попут: да ли су наши писци, аутори књижевне периодике тридесетих година двадесетог века у Дон Кихоту и судбини Шпаније видели нашег човека и судбину наше земље?

Међу нефикционалним жанровима који су обрађивали шпанске теме у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година прошлог века издвајамо: 1. напise о Сервантесовом животу и делу, 2. напise о Унамуновом животу и делу, 3. о осталим припадницима *Генерације '98*, 4. прилоге о Златном добу шпанске књижевности, 5. напise о актуелностима у Шпанији, 6. полемике наших аутора у Сукобу на књижевној левици и 7. остале (појединачне, изоловане напise). Дата груба класификација нефикционалних форми, направљена према тематском критеријуму, није коначна, нити прецизна. Већина текстова описује, проучава или указује на више тема, међусобно условљених и оријентисаних. Она не исцрпљује мноштво шпанских мотива из нашег корпуса, нити доприноси прављењу предметног регистра истих. Ипак, неопходна је као полазна тачка за даља преиспитивања визије Шпаније у нашој међуратној књижевној периодици.

Југословенски књижевни листови и часописи, пре свега они левог усмерења, у четвртој деценији прошлог века, нефикционалним формама отворили

су врата шпанској књижевности и цивилизацији, до тада незнатно присутној у нашој средини. Реагујући на ратну стварност у Шпанији, овдашња књижевност ослободила се стега високе естетике, која је привилеговала књижевне жанрове. Стављена у функцију друштвеноисторијског и економскополитичког оквира рата, такође је поставила културни оквир различитим идеологијама.

Неретко је афирмација нефикционалних жанрова условљена и прилагођавањем књижевности логици тржишта. Енвер Казас сматра да је на „Западу“ занимање за факцију⁴³ и нефикционалне форме сигнал књижевног исцрпљења. На јужнословенском културном простору, напротив, увек је у питању последица пада утопијских културних конструкција у крваво историјско искуство „Стога су нефикционални жанрови, заправо, показатељи постутопијске позиције у којој се наша књижевност и њене способности да се постави као конкурент другим дискурсима, политичком, идеолошком, религијском, етичком итд., доказујући притом и снагу свог деконструкцијског става у односу на њихове утопијске конфигурације“ (Казас 2007).

Пад литературе из надреалистичких маштарија у стварност социјалног реализма и леве књижевности уопште произвели су управо нефикционални жанрови. Својом документарном основом и етичким ангажманом реаговали су на дати историјски моменат. Отворили су проблем интердискурзивности у књижевности, што је подразумевало политизацију књижевног дискурса, али и његов улазак у домен социологије, политикологије, филозофије, антропологије, историографије и низа других друштвених дисциплина.

Када преиспитујемо овај књижевни феномен, оно што се намеће од пресудне важности јесте редефиниција слике Шпаније коју су у односу на њене традиционалне представе произвели управо нефикционални жанрови. На оваквим основама рад се бави проучавањем основних предрасуда о Шпанији (попут књижевне визије Шпаније као земље фламенка, кориде, Кармен и Дон Хуана) у односу на културно и историјско памћење, сачувано у нефикционалним формама. Својим документаризмом нефикционални жанрови редефинишу књижевне

---

⁴³ Књижевни термин, устаљен у хрватском, потекао из француског језика (*faction*), уместо енглеског синонима *non-fiction*. Врста наратива који се служи свим техникама уметности фикције, остајући притом близу чињеницама - фактима (Бегбеде 2016: 9).

представе, супротстављајући им утемељене историографске чињенице, или појединачна историјска искуства.

Када их тако књижевноисторијски контекстуализујемо, постаје очигледан значај ових жанрова у дестабилизацији поетике естетске књижевности, као и њихов утицај на другачије позиционирање литературе у друштвеној стварности. Функција књижевности није више строго естетска или забавна. Она је пре свега етичка и документарна. Она бележи хуманистички ангажман у разобличавању „лицемерне игре међународних политичких институција моћи“ (Казас 2007).

Нефикционални жанрови се „у својој хибридности крећу на скали од политичког есеја, преко новинске репортаже до аналитички утемељеног политичког или културолошког коментара, дневничког и мемоарског записа, или, пак, полемике и трансформираног обрасца путописа који у себи сажима елементе хистериографских или културолошких знања у најширем смислу тих појмова“ (Казас 2007). Уколико прихватимо ову Казасову дефиницију, сложићемо се да су културноуметнички и књижевно оријентисани дужи публицистички написи који обрађују шпанске теме, сврстани у наш информативни блок, без изузетка нефикционални. Ипак, иако танка, линија је подвучена. Према нашем мишљењу, нефикционални жанрови су гранични жанрови на размеђи књижевности и публицистике, док су књижевно оријентисани дужи публицистички, информативни, некњижевни написи који обрађују шпанске теме (како им само име каже) строго публицистичке, информативне, некњижевне форме који обрађују књижевну тематику.

Међу нефикционалним жанровима који обрађују шпанске теме у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века, према бројности и квалитету најзначајнији су есеј и полемика.

„Есеј је књижевна форма нарочито погодна за ширење идеја, спорних питања и критичког приказа идеологије“ (Мермол 2008: 166). Путем есеја најлакше се приступа теми о којој се највише расправљало – централној, контроверзној теми шпанске културе: „проблему Шпаније“. Под њим подразумевамо трагање за шпанским идентитетом, рођеним из сукоба традиције и модернитета. Есеј је богато и разнолико поље културног дискурса, променењив модел комуникације између писца и публике „који одражава снажне потребе и

конкретну идеолошку агенду аутора, и који у зависности од књижевног квалитета и интелектуалне снаге, комплексности и садржаног знања, можда надмаши свој непосредни циљ и достигне статус класика“ (Мермол 2008: 166).

Полемика је такође специфичан тип комуникације у којем се користе два дијалогска канала: унутрашњи (међу полемичарима) и спољни (између аутора и читалачке публике). Полемички дискурс јавља се у разним форматима, облицима и жанровима, нарочито у периодици, јер актуелност и серијалност погодују развоју полемике. „Полемика је страствена политичка, филозофска, научна или књижевна расправа, оштар спор или сукоб о неком питању који се може везати за посебну методологију, језик и стил полемичара“ (Видаковић Петров 2010: 332). Користећи се терминологијом Итамара Евен-Зохара, полемику можемо дефинисати као несагласност унутар одређеног система или између два система. Спор настаје када се ставови о некој теми поларизовањем доведу у однос несагласја, опречности, или пак искључивости, што се дешава у одређеним друштвеноисторијским условима у којима постојећи поредак губи ауторитет. Полемика одражава потребу и жељу за променом. „Реч је о процесу комуникације у којем се артикулише промена у приступу некој идеји, појави, појму, што изазива померање у њеном тумачењу или вредновању“ (Видаковић Петров 2010: 332).

Кринка Видаковић Петров расветљава три начела која играју важну улогу у конституисању полемичких тема: 1. појам другог, 2. појам хијерархије и 3. веру у моћ речи.

Полемика се сагледава као бинарни однос члана А наспрам његове негације Б („првог“ наспрам „другог“). Чланови полемичког односа позиционирају се у оквиру хијерархијског дуализма, тј. једна јединица заузима супериорнији положај и тиме обезвређује другу. „Други“ у поретку, нижи је у хијерархији у односу на „првог“ и као такав подложен је подређивању, стигматизацији или контроли. Иако полемику по правилу воде два појединца, значај тема о којима се полемиче превазилази личне одреднице. Појединачно тежи да се представи и сагледа као колективно. „Ја” се конституише као „ми”, супротстављено „другом” које се дефинише у трећем лицу множине као „они”. Полемика подразумева борбу за првенство. Размишљања о стратегији и тактици су њен саставни део. То је веома стара прича о нижем и вишем, инфериорном и

супериорном. „Развој културе може се сагледати као процес у којем долази до померања у хијерархији или поретку вредности, што подразумева супротстављање и оспоравање старог поретка у име новог. Напад на утврђени поредак изазива његову одбрану, подривање изазива утврђивање, али уколико су офанзивне снаге јаче од дефанзивних, утолико се поредак мења” (Видаковић Петров 2010: 335).

Видаковић Петров такође истиче да вера у моћ речи утиче на свест и мобилише људе у акцију, односно вербални рат. Сама реч полемика, изведена је из грчке речи *polemos*, што значи ратнички (2010: 336-337). Формирани полемичари су атлете речи, а „реч је предмет регулисаног престижа и моћи, кодификоване агресивности” (Barthes 1974: 25).

Ауторка се даље позива на Валкенберга (Pim Valkenberg) који указује на три типа полемичког дискурса. Први је дискусија, чији је циљ доказивање истине, а предуслов постојање претпоставки које обе стране прихватају. Спор се у случају дискусије решава компромисом. Други тип је оспоравање. У овом случају компромис је немогућ јер су оба члана у односу искључивости и нема претпоставки које „зарађене” стране прихватају. Спор се у случају оспоравања решава победом, односно поразом једног од чланова. Трећи тип полемичког дискурса је контроверза. Креће се у простору између прва два типа, а њен основни циљ је убеђивање. У дискусији, ставови се доказују рационалном аргументацијом; при оспоравању: манипулацијом информацијама, обманама, прећуткивањем, извртањем чињеница, поругама и претњама; у контроверзи – убеђивањима. Видаковић Петров наглашава да су ове три стратегије апстрактне категорије које се у полемичкој пракси неретко преклапају (2010: 338).

10.1. Нефикционални написи о животу и делу Сервантеса

Интересовање за живот и дело Мигела де Сервантеса Сааведре у трећој декади двадесетог века у Југославији подстакле су бројне адаптације *Дон Кихота* за децу (преко којих се са Кихотом први пут срећу југословенски књижевници), као и већ помињани преводи Сервантесове новелистике на српскохрватски језик (Стојановић 2014: 11). Нефикционалне написе о животу и делу Мигела де Сервантеса, неретко бисере југословенске књижевне критике међуратног периода,

детално је описала, анализирала и вредновала сервантиста Јасна Стојановић, првенствено у монографији *Сервантес у српској књижевности* и антологији *Како смо читали Дон Кихота – српска књижевна критика о Сервантесовом роману*.

Написи о Сервантесу у југословенској књижевној периодици српскохрватског говорног подручја назначеног периода неуједначене су вредности и различитих ауторских приступа. Крећу се у распону од информативних прегледа, преко књижевних анализа, до тумачења из перспектива других сфера: психологије (нпр. Александар Илић, Аугустин Тин Ујевић), социологије и актуелног историјског тренутка (Марко Ристић), филозофије и теологије (Здравко Јагодић), антропологије и етнологије (Владимир Дворниковић) и др. Критика је „и даље поглавито аматерска и, рекло би се, плод случајности. Сефарди се једини систематичније баве Сервантесом (Алкалај, Калми Барух) [...] Осим Београда, Сарајево постаје важан центар у коме се зналачки пише о Сервантесу и где се преводе његова дела“ (Стојановић 2005: 227).

У време о којем говоримо, *Дон Кихот* је у нашој средини био присутан и посредно, преко дела Мигела де Унамуна, шпанског књижевника и филозофа који је од Сервантесовог витеза начинио један од стубова свог погледа на свет и мисаоног система. У српскохрватским књижевним часописима и листовима тог доба, о Унамуновом кихотизму сведоче написи Богдана Радице, Владимира Вујића, Калмија Баруха, Хајима Алкалаја, Дворниковића, Јагодића и других. „Одјек Унамунових *кихотских* размишљања само је потврдио и учврстио код нас већ утемељену романтичку концепцију Сервантесове књиге и њеног протагонисте“ (Стојановић 2005: 218).

По истрајности у бављењу Сервантесом у време када шпански класик није био честа тема домаће критике, и по искреном залагању да његов опус представи југословенском читалаштву на објективан начин, истакао се Милан Марковић, француски ђак и доцент за упоредну књижевност на Универзитету у Београду. О његовом животу и раду на пољу сервантистике сведочи напис „Др. Милан Марковић: Мигуел /sic/ Сервантес Саведра“ Н. Т. Петровића, штампан у *Гласнику југословенског професорског друштва* 1938. године.

Марковић је, између 1932. и 1937. године, у омладинском листу *Венац*, објавио омању библиографију радова о Сервантесу, који су снажно обележени

упоредним анализама књижевних феномена. Његов најзначајнији сервантистички подухват било је истраживање присуства и рецепције шпанског романописца у преводилаштву, критици и књижевној продукцији на југословенском културном простору, сабрано у студију *Cervantès dans la littérature yougoslave (Сервантес у југословенској књижевности)* и објављену у париском часопису *Revue de littérature comparée*. Ипак, Марковићево усмерење није било научноаналитичко, већ популаризаторско и наставнопедагошко. Та особеност је снажно обележила његов рад (Стојановић 2005: 285).

Од свих текстова који се приписују овом аутору, досад је најмање пажње посвећено напису „Једно ново књижевно питање“, штампаном у *Венцу* (1934-1935), потписаном иницијалима О. Ш⁴⁴. Уводни фрагмент заиста отвара једно ново књижевно питање: „Сервантес или Бекон? Вебер Ебенхоф (Wien) доказује сада да најважнија дела Сервантесова *Дон Кихот*, *Галатеју* и *Новеле* [...] није написао нико други већ – Бекон; да су у оригиналу била на енглеском језику, и да су, због важних разлога, а поглавито због Беконова порекла, добила ‘шпанску маску’“ (Марковић 1934-1935: 755). Френсис Бекон, енглески филозоф, државник и есејиста, отац емпиризма и заговорник научног метода, наиме, био је дете из тајног брака краљице Елизабете и лорда Роберта Ленчестера⁴⁵ /sic/, дакле последњи Тјудор. Како је, због тога, дом Стјуарта гонио писца и његова дела, „Бекон је и сам морао чувати тајну свога рођења, али је успео да уметнички украси своје драме аутобиографским подацима и дворским појединостима, по чему су позвани ипак могли увидети истину, а на својим списима крио је или завијао и своје име (*Ignoto, Immerito, Kud, Sylli, Shake speare* итд.)“ (Марковић 1934-1935: 755).

Поред различитих стилова, ауторских приступа и неуједначених вредности, нефикционалне написе о *Дон Кихоту* одликује и разноврсност дотакнутих тема. Ипак, истоимени јунак Сервантесовог романа је најчешће перципиран као најаутентичнији симбол Шпаније и шпанског народа, метафора

---

⁴⁴ Иниције О. Ш. је Мирослав Крлежа у регистру аутора у оквиру библиографских регистара расправа, чланака и књижевних радова, у издању загребачког Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије, идентификовао као потпис Милана Марковића.

⁴⁵ Претпостављамо да је у питању погрешна транскрипција аутора и да се ради о Роберту Дадлију од Лестера (Robert Dudley of Leicester).

несхваћеног идеализма, оличење духовне делатности човекове, уметности, али и истрајне борбе, неретко осуђене на неуспех.

10.2. Нефикционални написи о животу и делу Унамуна

О нефикционалним написима о животу и делу шпанског књижевника и мислиоца Мигела де Унамуна било је речи и у поглављима која се баве преводном књижевношћу. Ови прилози огледало су реаговања наше међуратне књижевне јавности на једног од ретких шпанских аутора који је тада био познат на овим просторима. Интересовање за Унамуна код нас углавном је било мотивисано 1. његовим друштвенополитичким ангажманом и (Рајић 1982: 165) и 2. његовом перцепцијом Дон Кихота као симбола отпора, слободе и вечних људских стремљења (Стојановић 2005: 218). О присуству и популарности овог свестраног ствараоца и ерудите сведоче бројни написи наших аутора. У већини, Унамуно је представљен као морално и интелектуално доследна личност прогресивних схватања. Ипак, било је и супротних мишљења, нарочито поводом његових политичких ставова, али и односа према појединим аспектима културне традиције Шпаније. Поред полемичке жестине Аугуста Цесарца и одмерене критике Велимира Кораћа, у нашим књижевним круговима дочекан је одобравањем и наклоношћу. „Без обзира на истицање његове политичке активности погрешно би било везивати такав успех и популарност искључиво за овај вид деловања, занемарујући при томе оно озбиљно, филозофско и књижевно интересовање, које је могло изазвати само његово дело“ (Рајић 1987: 54).

Хронолошки, међу првим написима који улазе у наш истраживачки корпус јесте чланак Владимира Вујића „О Кихотизму Мигуела /sic/ де Унамуна“, објављен у часопису *Воља*, 1928. године. Аутор је у овом прилогу приказао последње поглавље есеја *О трагичном осећању живота*. Он објашњава југословенском читалаштву да у Унамуновом *Дон Кихоту* не треба тражити Сервантесов књижевноуметнички лик, већ симбол једног филозофскоетичког става и покушај духовне обнове Шпаније и Европе. Према Вујићу, суштина

кихотизма јесте отпор против савременог европског сцијентизма⁴⁶ и борба за остварење новог средњег века, који ће реафирмисати религиозна усмерења и национална обележја.

Наредне године у *Српском књижевном гласнику* објављен је текст Богдана Радице „Личност Мигуела /sic/ де Унамуна“. Напис о животу и делу шпанског књижевника и филозофа аутор заснива на позитивистичком схватању да историјске чињенице утичу на уметничко стваралаштво, те паралелно даје приказ политичкоисторијске ситуације и прилика у Шпанији почетком двадесетог века. Губитак Кубе, последње колоније, 1898. године, представља пораз у политичком животу Шпаније, али у области културе сматра се обновом духовних, моралних и уметничких вредности. Важност овог датума Радица види и у појави личности Мигела де Унамуна, чије дело он даље покушава да класификује на филозофско и књижевно. Држећи се овог критеријума, Радица у првом делу чланка анализира и вреднује Унамунове есеје, док у другом износи његова размишљања о роману. У продужетку описује свој сусрет са шпанским мислиоцем. Много опширније о томе проналазимо у напису „Мој сусретај с Унамуном“, објављеном у загребачком *Књижевнику* исте године. Исти текст прештампан је у *Српском књижевном гласнику* 1937. за време Грађанског рата, у жеку обнове интересовања за шпанске теме.

Ставови које је Мигел де Унамуно изнео при сусрету са Богданом Радицом осуђују учмале погледе, униформност мишљења, стереотипе, предрасуде, клишее и парадигме. Његово поимање живота је активистичко и динамично. Разлику између Истока и Запада схвата као симболе различитих духовних усмерења, док правду дефинише као одлику словенског духа. Говорећи о књижевности, мишљења је да писци треба да се суоче са друштвеним, политичким и културним дилемама своје средине и времена. Ипак, Унамуно се није ограничио само на своје окружење. Богдан Радица је у свом тексту забележио да је шпански књижевник и филозоф пратио и наше друштвене прилике.

---

⁴⁶ Сцијентизам је филозофска позиција и идеологија која уздиже науку изнад осталих тумачења живота. Такође заговара уздизање природних наука над друштвеним и заступа становиште по којем друштвене науке треба да изоставе из свог фонда знања све оно што не може непосредно да се провери, односно све вредносне судове. Самим тим, узор за друштвене науке треба да представља методологија природних наука.

О критичком осврту „Магла“ Луке Перковића, објављеном 1929. године поводом Радичиног превода издања истоименог романа, било је речи у поглављу дисертације о преводној књижевности. Додали бисмо још само да у приказу аутор у кратким цртама упознаје југословенско читалаштво са улогом *Генерације '98.* у друштвеном и културном животу Шпаније, као и да се осврће на политичке узроке пропадања ове земље. Он чак у Унамуновом отпору против догматског начина мишљења и конформизма види удаљавање мислиоца од проблема шпанске стварности. Рајић закључује да је ово нетачно, непромишљено образложење или непознавање Унамуновог живота и дела, јер је овај стваралац активно учествовао у свим друштвенополитичким збивањима у својој земљи (1982: 64).

Године 1930. у *Летопису Матице српске* објављен је кратак текст „Мигуел /sic/ де Унамуно“, потписан иницијалима М. М. Претпостављамо⁴⁷ да се ради о Марку Малетину. Насупрот Перковићу, овај аутор познатог књижевника везује за политичке прилике у Шпанији. Потом југословенским читаоцима даје сажет приказ пишчеве филозофске мисли и поимања романа.

Исте године Владимир Вујић у часопису *Народна одбрана* објављује чланак „Европљани о Европи“, посвећен шпанском филозофу. Вујић пружа основне податке о Мигелу де Унамуну, прилаже библиографију његових радова и још једном образлаже своје схватање *кихотизма*.

Две године касније, 1932, штампан је есеј из два дела Аугуста Цесарца под насловима: „Don Quijote из Саламанке, Miguel de Unamuno“ у *Алманаху савремених проблема* и „О Мигуелу /sic/ де Унамуну“ у *Књижевнику*. Рајић сматра да је овај оглед израз одређених померања ка новим струјањима и вредносним критеријумима у нашој књижевној критици тридесетих година прошлог века (1987: 59). Према њој, Аугуст Цесарец је једини домаћи аутор који је до тада указао на различите могућности приступа Унамуновом делу (1982: 70). Он мисао шпанског филозофа анализира из три различите перспективе: психолошке, друштвеноисторијске и идеолошке. Сва три становишта доводе до

---

⁴⁷ На основу регистра аутора у оквиру библиографских регистара расправа, чланака и књижевних радова, у издању загребачког Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије.

истог исходишта. Аутор сматра да је жеља за бесмртношћу кључно питање стваралаштва Мигела де Унамунa (Цесарец 1932: 305).

Следећи нефикционални напис посвећен Унамуну објављен у *Српском књижевном гласнику* 1936. године, написао је Калми Барух. Оглед је подељен на четири дела у којима су вредновани најзначајнији есеји и поезија шпанског мислиоца. Насупрот претходницима, аутор заступа став да прави разлог Унамунове популарности није његова политичка активност, већ богато и оригинално стваралаштво, у којем је проблем религиозности главна тема (Барух 1936: 515).

У првом делу огледа Барух тумачи суштину збирке есеја *О трагичном осећању живота*, док у другом објашњава *Агонију хришћанства*. Његов приказ ових Унамунових дела битно се не разликује од дотадашњих виђења осталих југословенских аутора. Барух се осврће на сукоб вере и разума, жељу за бесмртношћу, улогу воље, постојање Бога, суштину хришћанства, стварност Шпаније и Европе и др. У трећем делу објашњава значења појмова кастицизам и интраисторија, не упуштајући се у њихову дубљу анализу. Тумачећи есеје из књиге *Живот Дон Кихота и Санча*, аутор објашњава већ познату тезу да је Дон Кихот симбол света какав јесте и какав бисмо желели да буде. Он још једном југословенском читалаштву представља Сервантесовог јунака као оличење шпанског народа. Четврти део текста Калмија Баруха особен је опширнији приказ Унамунове поезије. О песничком стваралаштву шпанског књижевника и филозофа до тада се није писало, иако се у нашим књижевним часописима међуратног раздобља провукла по која штурa информација на ту тему. Аутор објашњава теме Унамуновог песничког стваралаштва, кастиљански пејзаж и религиозне идеје, везујући их за дело Свете Терезе и Сан Хуана де ла Круса. На крају, Калми Барух оцењује стваралаштво Мигела де Унамунa као „јединствено по замисли“ и закључује да југословенској јавности открива „великог писца, изузетно богате културе, мајстора речи и језика који је класичан и модеран, књижеван и ведар, пун народних сокова“ (Барух 1936: 528-527).

Исте године *Београдске општинске новине* доносе два прилога о шпанском филозофу. Први је предавање драмског писца и публицисте Душана С. Николајевића „Мигуел /sic/ де Унамунo и Шпанија“. Други, штампан у наредном

броју, насловљен „Вечно питање у филозофији – Мигуел */sic/* де Унамуну“, својеврсно је виђење поменутог предавања од стране Марије Илић Агапове, правнице, преводиоца и прве управнице Библиотеке града Београда. Окосницу поменутог предавања чини религиозна филозофија Мигела де Унамуна која на све начине настоји да докаже „апсолутни реалитет тела“ (Николајевић 1936: 734). Унамунова тежња ка бесмртности тела и душе почива на Ничеовој филозофији, у чему се слажу оба поменута аутора (Николајевић 1936: 733; Илић Агапова 1936: 934). Оно што је спорно, такође према оба наша аутора, јесу Унамунова размишљања о Толстоју и Достојевском. „Нажалост није их Унамуну до краја разумео. Православље је у суштини друга религија од католицизма. Између толстоизма */sic/* и ничеизма нема ниједне додирне тачке. За Достојевског Унамуну каже да је [...] отац нихилизма исто толико колико и Маркс, - хришћанин у агонији. Достојевски је у бесовима своје душе носио један нихилизам, али значи потпуно непознавање [...] тај нихилизам изједначити с Марксом“ (Николајевић 1936: 733). Илић Агапова, сагласна са мишљењем свог савременика Душана С. Николајевића, примерима из дела руске књижевности поткрепила је и аргументовала његове ставове (Илић Агапова 1936: 934-935).

Наредне године, у часопису *Хрватска смотра* објављен је чланак „Агонија и смрт Мигуела */sic/* де Унамуна“ Душана Жанка. Овај аутор настоји да сагледа један посебан вид Унамуновог мишљења, његов идеолошки преображај од противника религиозног догматизма до непријатеља марксистичке мисли. Говорећи о стваралаштву шпанског филозофа, Жанко истиче његову везаност за мистичарско књижевно наслеђе и објашњава идеју кихотизма као духовно опредељење религиозног карактера, тежњу за друштвеном и културном реформом, за препородом Шпаније, али и за враћањем атеистичке Европе под окриље католичанства.

Богдан Радица у *Српском књижевном гласнику* 1937. године објављује неколико осврта на Унамунов живот и дело. У првом тексту, насловљеном „Мигуел */sic/* де Унамуну – човек шпанске агоније“ аутор даје приказ три најзначајније књиге есеја шпанског мислиоца. Јелена Рајић примећује да у једном фрагменту на самом зачељу написа, набрајајући књижевне родове којима се Унамуну бавио, Радица погрешно употребљава појам „нивола“, сматрајући га за

термин којим је шпански филозоф означио новелу, уместо роман (1982: 116). Ауторка такође коментарише испразну реторику, патетично интониран наслов и недостатак дубљег критичког захвата Радичиног текста. Упркос томе, сматра га драгоценим извором података у сагледавању ширине Унамунових интересовања (Рајић 1982: 116).

У следећем броју *СКГ*-а, у приказу насловљеном „Човек“, Радица излаже Унамунова филозофска становишта и политичка уверења. Објашњава његово дело полазећи од биографских чинилаца. Док Аугуст Цесарец сматра да доследност није врлина која одликује Унамунов живот и дело, Радица га представља управо као доследног мислиоца „чији су живот, стваралаштво и политичка делатност савршено усклађени“ (Рајић 1982: 119). У истом броју часописа прештампан је већ поменути чланак „Мој сусретај с Унамуном“, објављен у загребачком *Књижевнику* 1929. Опис сусрета Богдана Радице са Унамуном годину дана раније, као и тема о којима су разговарали, сада је насловљен „Монолог и дијалог“.

Одмах затим, у два наредна броја *СКГ*-а штампана су писма Мигела де Унамуна упућена Радици. Из њих сазнајемо да шпанском мислиоцу није била страна наша књижевност, да је познавао народне епске песме и дело *Смрт Смаил Аге Ченгића*, које је вероватно читао у италијанском или енглеском преводу (Рајић 1987: 57). Хронолошки прво писмо већ је било дато на увид нашој читалачкој публици. Штампано је 1926. године у часопису *Нова Европа* под насловом „Агонија Шпаније“.

Разлог Унамуновог интересовања за друштвене, политичке и културне прилике на овим просторима била су аналогна кретања токова историје Шпаније и Југославије, која је он међу првима уочио: „[...] читајући историју српског народа, ја сам осетио да је Балкан одлично огледало, на коме шпански народ може боље да се упозна са самим собом“ (Радица 1937: 52).

Исте године у *Савременику* објављен је сажет приказ Унамуновог стваралаштва, погледа на стварност и понирања у личну драму, од стране домаћег песника Олинка Делорка. Напис је, у ствари, преглед есеја италијанског филозофа Адријана Тилгера о Унамуновој визији живота, објављеног у *Новој Европи* још 1926. године у преводу Богдана Радице.

Више од деценије касније, Радичин текст „Смрт Унамуна у Шпанији, посред Европе у крви и пламену“, објављен такође у *Новој Европи* (1937), у његовом маниру, са патетичним насловом и помпезном реториком, обавештава југословенску јавност о смрти филозофа, али и о значају његове личности у друштвеном животу своје земље. Аутор истиче Унамунову борбу против диктатуре и догматизма, и подсећа на наговештај трагедије у његовом стваралаштву, исте оне која је недуго након његове смрти задесила Шпанију, а убрзо и целу Европу.

О критичком осврту „Мигуел /sic/ де Унамуно“ И. Лендића објављеном у *Католичком свијету* 1937. године било је речи у поглављу о преводној књижевности. Негативан суд о Унамуновом делу и оштра критика његових религиозних схватања, одударају од тона већине написа о шпанском мислиоцу. С друге стране, Рајић је на неки начин дискредитовала овог аутора тврдећи да површно познаје шпанску традицију и Унамунов однос према истој. Шпански филозоф није се никада побунио против традиције на начин на који је то схватио и протумачио И. Лендић (Рајић 1982: 134-135).

Чланак Н. Бартуловића „Примери М. Унамуна и А. Гида /sic/“ штампан је у *Јавности* 1937. године. Аутор размишља о улози књижевних стваралаца, уметника и интелигенције уопште у друштвеним и политичким дешавањима, а нарочито о њиховом држању у преломним историјским тренуцима. Истиче значај Унамунове политичке делатности у борби против монархије и успостављању републике у Шпанији. Потом бележи промену његовог политичког става, сукоб са републиканцима и приступање „националном покрету“, са чијим припадницима се пред сам крај живота спори и такође разилази у политичким и филозофским становиштима. „Иако је Унамунов живот протекао у средини и околностима које се знатно разликују од оних у којима је живео и стварао Андре Жид, Бартуловић добро примећује да су искуства шпанског филозофа и француског књижевника у бављењу политичком делатношћу у извесној мери слична“ (Рајић 1982: 139). Аутор разматра улогу живота и дела Унамуна и Жида у друштвеним и политичким кретањима тог времена и закључује да је било који облик политичког радикализма грешка, коју су направила оба књижевна ствараоца, узета за пример. Бави се веома осетљивим питањем књижевног ангажмана који је иначе био

предмет бројних расправа и полемика наших књижевника међуратног периода. Позива на размишљање, али он лично остаје у површинској сфери чињеница, не задире у суштину проблема и не успева да пружи дубљу анализу нити Жидовог, нити Унамуновог политичког преображаја (Рајић 1982: 141).

Такође 1937. у часопису *Арс* објављен је чланак Велимира Кораћа под насловом „Смисао једног кихотизма“. Према Рајић, Кораћ је, поред Цесарца, једини аутор који је отишао даље од једностраног препричавања и навођења података (1987: 57). Он у својим тумачењима полази од реконструкције друштвеног и историјског амбијента из којег је дело израсло и нуди стварну разраду Унамунове филозофске проблематике. И овај аутор југословенском читалаштву пружа приказ друштвених и културних прилика у Шпанији тог периода, али наводи и значајне историјске догађаје и промене у осталим деловима Европе. На тај начин наглашава кашњење Шпаније у друштвеном и идеолошком развоју, у односу на остале европске земље. Удаљеност шпанске и европске стварности Кораћ посматра као однос Дон Кихота у борби са ветрењачама спрам индустријализације.

Текст Виктора Виде „Дон Мигуел /sic/ де Унамуно“ објављен је исте године, такође у часопису *Арс*. Аутор покушава да сагледа политичку делатност шпанског мислиоца, његова филозофска схватања и роман. Међутим, према Рајић, због импресионистичког начина излагања, не успева потпуније да прикаже ниједну од наведених области (1982: 148). Ипак, запажа да је Унамунова филозофска мисао прожета противречностима и да је недоследност одлика његовог књижевног дела и политичког ангажмана. Такође истиче утицаје шпанске мистичарске традиције и Калдерона де ла Барке на Унамуново стваралаштво. Даље објашњава да је шпански филозоф у свом народу видео носиоца универзалне етичке мисије.

Године 1940. *Хрватска ревија* штампа опширан текст Јосипа Табака „Трагика Унамунова“. „Приказ се не разликује од већине досадашњих написа ни по избору дела ни по начину тумачења. Табак не открива нову страну Унамуновог стваралаштва, већ понавља опште прихваћена схватања, која су навели аутори у чланцима ранијих година“ (Рајић 1982: 152). Аутор даје историјски приказ Шпаније на прелому деветнаестог и двадесетог века, потом наводи податке о

Унамуновом животу и покушава да објасни суштину дела шпанског мислиоца. Као његов најзначајнији мисаони извор истиче шпанску књижевну традицију, а трагичну визију живота објашњава духовним и моралним расположењем епохе у којој је живео и радио (Табак 1940а: 5-6). У драматичном сукобу између хтења и могућности, Табак проналази трагику Унамунове мисли. Ову проблематику продубљује у другом делу текста, објављеном под истим насловом у наредном броју *Хрватске ревије*. Налази да су трагично осећање живота и мистичарско виђење света основ његовог књижевног стваралаштва. Наглашава да му мисао није систематична, већ слободна, у сталном покрету, коментару и парадоксу (Табак 1940б: 69). И овај аутор истиче сличност судбина Мигела де Унамуна и Андреа Жида, док стваралаштво шпанског књижевника пореди са Пиранделовим. Поред приказа романа, Табак објашњава и Унамуново схватање Дон Кихота. У основи, он прави синтезу објашњења која су давали аутори чланака претходних година. Такође наглашава национални, етички и мисионарски значај кихотизма, али не објашњава његов друштвеноисторијски контекст.

Дуги низ нефикционалних написа посвећених Унамуновом животу и делу завршавамо опширним дводелним излагањем Јосипа Табака. Оцену истих, заједно са вредновањем строго информативних прилога о шпанском књижевнику и филозофу, дала је Јелена Рајић још 1982. године у необјављеном магистарском раду *Мигел де Унамуно у српским и хрватским књижевним часописима*, а потом и у научном раду „Мигел де Унамуно у српским и хрватским часописима између два светска рата“ објављеном у *Аналима Филолошког факултета* 1987. године.

По садржају написа и изреченим судовима, Унамуново дело код нас није увек наилазило на отворене хоризонте. Опредељење наше књижевне јавности за дела филозофске садржине, говори о афинитетима тадашње читалачке публике. Највише одјека имали су есеји *Живот Дон Кихота и Санча*, *О трагичном осећању живота* и *Агонија хришћанства*. Унамуново књижевно стваралаштво није уживало исту популарност. Нешто више пажње привукао је роман, али не због „модерне структуре и техничких решења“, него због „идејних одлика и филозофских преокупација“ (Рајић 1987: 59). Поезија се само узгредно помиње, док је Унамунова позоришна заоставштина потпуно изван сфере интересовања југословенског читалачког аудиторијума у међуратном периоду.

Због својих идеолошких импликација, остварења филозофског садржаја Мигела де Унамуна би периодично добила негативну оцену наше јавности. Ипак, позитиван суд је изречен у већини ситуација. Југословенски књижевни кругови били су упознати са сродним начином мишљења читајући дела Кјеркегора, Паскала и Ничеа. Та пракса их је у великој мери оспособила и припремила за разумевање и прихватање Унамунове филозофске мисли (Рајић 1987: 60).

10.3. Нефикционални написи о осталим припадницима *Генерације '98.*

Калми Барух у огледу „Шпанија у књижевности једне генерације“, објављеном у *Српском књижевном гласнику* 1936. године, југословенским читаоцима представља круг књижевника чија је полазна тачка стварања „заједничка свест о неодрживој шпанској стварности“ (Барух 1936: 197). У књижевној историји запамћени су као *Генерација '98*, по години у којој је Шпанија изгубила последње колонијалне поседе. Иако међу представницима исте има дубоких идеолошких разлика и разликажења у схватањима, књижевни рад сматрали су мисијом која треба да омогући препород Шпаније и обезбеди бољу националну будућност земље. Читалаштво *СКГ-а* тридесетих година прошлог века преко Баруха упознаје Хоакина Косту (Joaquín Costa), правника, економисту, политичара и историчара, упорног Арагонца који је имао јасно сазнање о невољама Шпаније и вољу да изведе земљу на европски пут. Насупрот њему, Анхел Ганивет (Ángel Ganivet García), идеалиста и естетски беспрекоран песнички визионар, творац *Шпанског идеаријума (Ideario español)*, дела које ниједан шпански публициста тог времена није пропустио да цитира и њиме поткрепи своје тезе, не прихвата политичке принципе западноевропских нација, фаталистички гледа на економски развитак модерног друштва и сматра да Шпанија нема снаге, а ни интереса за преузимање иницијатива како би се приближила Европи. Сличне погледе на тежиште шпанског препорода делио је са Ганиветом Мигел де Унамуно. Ортега и Гасет такође је бдео над судбином своје земље. Хуан Мартинес Руис (Асорин) описује живот шпанске провинције тако минуциозно да и самим Шпанцима открива оно што нису знали о рођеној земљи. Пио Бароха пише романе и приповетке које обрађују националну проблематику.

Бенито Перес Галдос (Benito Pérez Galdós) се остварује у жанру историјског романа. Рамон дел Ваље Инклан (Ramón María del Valle-Inclán y de la Peña), лирски сликар Шпаније временом постаје њен критичар. Антонио Мањадо, најрепрезентативнији песник ове генерације, саосећао је са трагедијом своје земље и њених становника. Барух овим написом не исцрпљује тему. Говори тек о највећим именима шпанске књижевности тог периода, задовољавајући се тиме да изнесе из њихових дела неколико сведочанстава помоћу којих би наш читалац могао назрети проблеме немирне Шпаније. Круг књижевника које је елаборирао створио је нову књижевну свест, нов стил, унео је савремену идејну садржину и меру у књижевност. „После дугог раздобља тапкања у традиционалним формама и идејама које нису више налазиле одјека у националној свести Шпанаца, дела *Генерације '98*. значила су прави духовни преврат“ (Барух 1936: 208).

Након прештампавања Радичиног описа сусрета са Унамуном у *Српском књижевном гласнику* 1937. године, за време грађанског рата, у јеку обнове интересовања у југословенској периодици за шпанске теме, појављује се напис истог аутора „Париски разговори (с Андре /sic/ Жидом, и с Ортегом - и - Гасетом)“, штампан у *Новој Европи* наредне 1938. године. „Када једна генерација изгуби моћ предвиђања, чини се да постаје немоћна, излишна, да се приближава смрти. Ја сам ту импресију имао кад сам посетио Андре /sic/ Жида. Видети Жида, врло је тешка и компликована ствар. Андре Жид није готово никада у Паризу, - он је стално на путу. Ниједан француски писац не избегава толико Париз [...] Жид се увукао у дубоку самоћу, коју су изазвали прилике, стање света, и пишчева старост“ (Радица 1938: 96). Како су у фокусу нашег интересовања шпанске теме, сусрет југословенског публицисте и великана француске књижевности завређује пажњу због Жидове осуде совјетског мешања у шпанске унутрашње послове и похвале Мексику, који је једини алтруистички подупро Шпанију. „Европа се ту показала невештом, неспособном за икакав одређенији потез, и пустила је да смрт завлада Шпанијом. Шта још има што ова Европа неће починити!“ (Радица 1938: 98).

Хосеа Ортега и Гасета Радица проналази „у једној влажној париској периферији, где осамљен и готово заборављен живи повучено, избегавајући људе и речи. Ортега и Гасет од фаталног шпанског прелома ћути и не жели да се сазна

за његово мишљење, уверен да има још много времена да се, једног дана врати на тај предмет овековечен већ у трагедији Шпаније“ (Радица 1938: 98). Фрагмент о сусрету са шпанским мислиоцем аутор завршава нагло. „Кад бих смео да прекорачим једно обећање, ја бих можда овде забележио и свој сусрет са Ортега и Гасетом [...]“ (Радица 1938: 99). Међутим, свој завет, дато обећање (претпостављамо шпанском филозофу да неће прекинути његово ћутање, бојкот и тишину), Радица није прекршио. Он свој напис завршава оптимистично с вером у нови хуманизам и обнову духовности европске (на првом месту француске) цивилизације.

Оглед „Трагична мисија Шпаније“ И. Петковића, објављен у часопису *XX век* 1938. године, једно је од најкомплекснијих остварења наших аутора који су промишљали судбину Шпаније, инспирисани општом духовном атмосфером потраге за националним идентитетом шпанских књижевника и интелектуалаца *Генерације '98*, првенствено Унамуна. Петковић разматра веома сложена питања о шпанском карактеру, трагичној судбини, симболу Дон Кихота и многа друга. О тадашњим тешким догађајима, сукобима и страхотама које су задесиле шпански народ не проговара. Међутим одсуство речи „рат“, тај неми стереотип, то што се прећуткује јер изазива страх и бол, избија између редова у сваком фрагменту текста. „Шпанија познаје сав сјај прошлости, а и болове садашњости, надајући се да ће се из светости тих болова изградити нова подлога за обнову човечанства. А докле Европа у очају и кроз сумрак гледа како залазе моралне и материјалне вредности у неком вихору догађаја, дотле Шпанија, најзападнија европска земља, гледа и гледала је кроз заласке сунца, али увек верујући да ће бити и нових зора“ (Петковић 1938: 51). Тенденција аутора да проникне у шпански карактер јесте у складу са потребом наших књижевника крајем тридесетих година прошлог века за дубљим смислом и суштином шпанског духа.

10.4. Нефикционални написи о Златном добу шпанске књижевности

Културна политика Франковог режима крајем тридесетих година прошлог века у Шпанији била је политика контроле преко цензуре, која је више од свега желела да наследи и продужи империјалну прошлост, првенствено архитектуру

Ел Ескоријала, кастиљанско црквено сликарство и књижевност златног века. Претпостављамо да су делимично због тога управо ти фрагменти шпанске културе доспели до југословенске читалачке публике. С друге стране различити произвођачи и контролори културе на овим просторима (владајући режим, КПЈ и др.), који су управљали тржиштем културних производа и регулисали њихов увоз, имали су различите побуде за представљање југословенском читалаштву живота и дела представника златног доба шпанске књижевности, на првом месту, Лопеа де Вега (Félix Lope de Vega у Carpio), Калдерона де ла Барке (Pedro Calderón de la Barca) и Гонгоре (Luis de Góngora у Argote).

Заступљеност дела Мигела де Унамуна у југословенском књижевном систему у међуратном периоду, једног од ретких шпанских аутора који је тада био познат на овим просторима, засигурно је посредно допринела порасту интересовања за живот и стваралаштво Калдерона де ла Барке, будући да је филозофска мисао шпанског мислиоца и књижевника била прожета Калдероновим делом. Другим речима, повезујући шпанску класичну драму и мистику, Мигел де Унамуно је преко свог есејистичког стваралаштва ојачао класични дух у модерној књижевности.

Ипак, треба имати у виду да је овде реч о великанима не само шпанске, већ и светске књижевности и културе, те стога сматрамо да је у овом случају квалитет једноставно победио. Дела поменутих аутора су трајношћу и вредностима садвладала законе тржишта културних добара. Сведоче о реакцији наше средине на страни утицај⁴⁸, отворености према свету и комуникативности с њим. Када је реч о земљама на рубу европске цивилизације (на којем су балканске земље одувек балансирале), питање повезаности са европском традицијом било је и јесте од виталног значаја (Стојановић 2005: 278).

Не исцрпљујући могућности анализе и вредновања ових чланака, мостова између хиспанске и југословенске традиције током четврте деценије двадесетог века, дајемо сажет преглед оних нама доступних, објављиваних у ондашњој књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју. Највећи број ових прилога југословенској јавности донели су сарајевски *Преглед* и *Хрватска просвјета*.

---

⁴⁸ Конкретно шпански – у овом случају.

О животу и делу Калдерона де ла Барке објављено је шест написа. Хронолошки, први, прилог Луке Перинића, насловљен „Калдерон⁴⁹ – Сигрин Ундсет – Папини, три нова књижевна предавања Кола Хрватских Књижевника“, штампан у часопису *Обитељ* 1931. године није нефикционални напис, те не подлеже анализи у овом сегменту дисертације. Више о њему дато је у поглављу о краћим публицистичким, информативним, некњижевним написима који обрађују шпанске теме.

У часопису *Хрватска просвјета* 1932. штампан је оглед Антуна Матасовића, кога је Перинић годину дана раније у поменутом информативном напису представио југословенској јавности као изврсног познаваоца Калдероновог живота и дела (Перинић 1931: 809). У огледу „Калдерон⁵⁰ и шпањолска драма“ Матасовић полази од географских и климатских одлика Шпаније – земље контраста. Потом проучава етничке корене шпанског народа и долази до закључка да су сви поменути фактори утицали на формирање његовог особеног карактера. „Да је народ који станује у земљи географских контраста, који је вјековима провео у љутим бојевима и који је напослетку настао из разноликих етничких елемената, од вијека показивао склоност драмској поезији, сасвим је природно“ (Матасовић 1932: 66). Затим даје кратак преглед историје шпанског позоришта који води читаоца до друге половине 16. века када су „Богом дани драматурзи“ Лопе де Вега и Калдерон де ла Барка створили драму према темпераменту свога народа (Матасовић 1932: 66-67). Живот и дело Калдерона представљени су веома питко, савесно, одговорно, детаљно и систематично на потоњим странама написа. Посебну пажњу завређују његова религиозносимболична дела и *аутосакраментали* (*autos sacramentales*), аутохтона шпанска драмска врста. На крају прилога Матасовић закључује да се за Калдерона не може право рећи „да ли је већи у комици или трагици [...] Уз Шекспира је свакако највећи драмски пјесник европски [...] Композиција му је тако дотјерана да не само сваки приказ, него тако рекавши и свака му је ријеч на правом мјесту с једним циљем да драматски дјелује, а да ипак само дјело услијед ове неке врсте прорачунаности не губи на правој поезији. То је пак могао постићи само

---

⁴⁹ Calderon /sic/ (Перинић 1931: 809). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

⁵⁰ Calderon /sic/ (Матасовић 1932: 66). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

Шпањолац, човјек ватрен, бујне маште, који се знао дисциплинирати и све своје дјеловање подврћи разуму“ (1932: 68-69).

Есеј Калмија Баруха „Калдерон де ла Барка⁵¹“, штампан је 1934. године у сарајевском *Прегледу*. По сумарном приказу Калдероновог живота и дела налачи Матасовићевом. Ипак, доноси и новине по питању објашњења уметничког стила и религиознофилозофске мисли шпанског драматурга. Барух свој напис започиње реминисценцијом на богато стваралаштво Лопеа де Веге, на чију се традицију везао Калдерон. „Он је донекле и морао да остане у тој традицији, јер је Лопе створио не само националну драму, него је успео да васпита и укусу публике, давши јој репертоар који је водио рачуна о политичким и духовним тенденцијама онога времена“ (Барух 1934: 415). Ако га поредимо са Лопеом, у погледу драмске технике, Калдерон је остварио значајан напредак. Његова мисао је заокружена и доследна. Његово стваралаштво одликују прибраност, равнотежа, план, концентрација и јасан печат индивидуалности. У покушају да се удаљи од шематизоване идеологије националне драме, у коју је попут психозе укорјењено питање части, дошао је до „стварања драмских фигура од општег људског значења. Његова је драма, по идејној садржини, од националне постала филозофска“ (Барух 1934: 417-418). Ипак, Калдерон је мислилац, који се у својим размишљањима зауставља пред истинама вере, те његова световна драма добија теолошко-католички смисао. Свој дуг есеј Барух завршава одавањем почаста Лопеу, Калдерону, Гонгори, Грасијану (Baltasar Gracián y Morales), Гиљену де Кастру (Guillén de Castro y Bellvis), Тирсу де Молини (Tirso de Molina) и многим другим писцима „који су били неимари једног огромног споменика јединственој шпанској нацији златног доба. Тај је споменик, та драматизована епопеја, више него позориште, грађен по јединственом плану и био укорјењен у историји и животу шпанске нације“ (1934: 426).

Наредне године у *Хрватској просвјети* штампан је приказ Љубомира Мараковића „Калдерон⁵², поводом ‘Постојаног краљевића’“. На почетку прилога Мараковић упознаје југословенску јавност са друштвеним, политичким и културним приликама у Шпанији седамнаестог века. Тиме побија

---

⁵¹ Calderon /sic/ de la Barca (Барух 1934: 415). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

⁵² Calderon /sic/ (Мараковић 1935: 113). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

материјалистичку тезу: „да је цват књижевности и умјетности увијек везан о политичку моћ и, досљедно, о материјално благостање земље“ (Мараковић 1935: 113). Приказ је штампан, како и стоји у наслову, поводом извођења *Постојаног краљевића* (*El príncipe constante*) Калдерона де ла Барке на позорници загребачког „Народног казалишта“ уочи Ускрса 1935. године. Аутор наглашава да након Матасовићевог огледа из 1932. нема намеру да излаже студију о Калдероновом животу и делу. Напротив, жеља му је да у што краћим цртама истакне генијалност једног од највећих драмских писаца свих времена (Мараковић 1935: 115). Мараковић се осврће на садржај и хришћанску симболику поменутог позоришног комада. Издаја монологе који су „заустављања свемира“ на људском срцу, али истиче и немоћ или недораслост задатку преводиоца да преточи Калдеронову мисао са немачког⁵³ на српскохрватски језик. У поређењу са Шекспиром, мисаоне драме шпанског ствараоца, наместо сумње, неизвесности и европског скептицизма, одликује теолошко знање и чврста морална пракса (Мараковић 1935: 117-121). У последњем одељку Мараковић оцењује извођење *Постојаног краљевића* у „Народном казалишту“ као „незабораван и ненаплатив ужитак“ (1935: 121).

Напис „Calderón de la Barca, поводом изведбе његове драме ‘La devoción de la Cruz’“ Камила Дочкала, штампан у загребачком часопису *Живот* 1939. године, подељен је на три дела. У првом се описује живот шпанског драмског писца, док је други преглед његовог стваралаштва. У односу на претходне текстове о Калдерону, објављиване у српскохрватској књижевној периодици тридесетих година прошлог века, овај прилог пружа југословенском читалачком аудиторијуму знатно опширнији преглед живота и дела славног писца, као и мишљења еминентних страних критичара о њему. Трећи део написа је приказ поменуте Калдеронове драме, преведене са немачког на српскохрватски језик од стране Камила Дочкала и извођене у Загребу под насловом „Побожност крижу“. Премда „нестручан“, како је самог себе окарактерисао, преводилац драме и аутор

---

⁵³ Претпостављамо да је дело шпанског аутора преведено са немачког на основу реченице: „Иако прошавши кроз реторту њемачке прераде и хрватског пријевода, ‘Постојани краљевић’, врхунац Калдеронове уметности и најсјајнији успон његове дивне човјечности, доживио је свој тријумф у земљи која би, по историјским аналогијама, имала и те како разлога да пригрли великог католичког драматика, и да често размишља о дубоким дојмовима његове непролазне драматике“ (Мараковић 1935: 121).

овог приказа, у последњим редовима написа, брани свој подухват, тј. одбацивање Калдероновог ученог стила наслеђеног од Гонгоре (*estilo culto*) и пресвлачење драме путем превода у „лакше пјесничко рухо модерне ритмике, која се лакше учи“ (Дочкал 1939: 111). Такође признаје да је због техничких немогућности извођења ове драме на нашим позорницама, променио њен крај! Ретуширао је карактер главне јунакиње јер га, у супротном „ми данас не бисмо могли схватити ни поднијети“ и интеракцијама „олакшао“ предуге монологе. Ипак, остаје чврсто при ставу да „драма тиме јамачно није губила на вриједности, него само добила“ (Дочкал 1939: 112).

Исте године штампан је и „Запис о Калдерону“ Јосипа Табака у *Хрватској ревији*, свакако најкомплекснији и најсвеобухватнији оглед о шпанском драмском писцу објављен на овим просторима у књижевној међуратној периодици. Након друштвеноисторијског приказа Шпаније тог времена, аутор прилаже Калдеронову биографију, а потом анализира и вреднује његова највећа књижевна и драмска остварења. Табаков есеј, у пуном смислу речи, јесте нефикционални напис на размеђи књижевности и публицистике. Новина коју доноси у односу на претходно споменуте текстове о овом драмском писцу јесте сагледавање његовог стваралаштва из перспективе тадашњег читаоца. „Тешко ће данашњи читалац осјетити све чари овога јединственог театра, којег се стрпљива шпањолска публика 16. и 17. вијека приправљала дугогодишњим теолошким, сколастичким или историјским одгојем, да би му могла ући у бит, да би у његовој драми без радње, драми лишеној сваког покрета и сваке страсти, могла схватити сваку алегорију и осјетити љепоту сваке метафоре. Тешко је данашњем читаоцу уживјети се у драму писца, на чијој се сцени као лица измјењују Вјера, Уфање, Разум, Огањ и на чијој се сцени расправља о мистерији Светог тројства или Утјеловљења“ (Табак 1939: 529). Свој напис аутор завршава помпезно речима: „Казалиште Калдероново⁵⁴ један је од најјачих докумената шпањолске велике и славне прошлости. Казалиште Калдероново свједочит ће нам о величини народа, који је свијету дао Сервантеса и Гонгору, Кеведа и Вегу, Грека и Веласкеса. Казалиште Калдероново говориће нам о величини народа, који се током читаве своје историје борио за идеале, у тој борби гинуо и из ње се поново рађао, док су

---

⁵⁴ Властита имена је на ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

други народи градили некаква ускогрудна постоља за своју личну материјалну цивилизацију; свједочит ће нам о народу, који је у својој широкогрудности спасавао еуропску цивилизацију и у својој неустрашивости откривао нове свјетове, о народу који је на својим леђима хтио понијети историју свијета и донијети томе свијету нову правду [...]” (Табак 1939: 534).

Написи о Лопеу де Веги пронађени у проученим изворима углавном су служили као увертира прилозима о Калдероновом стваралаштву. Хронолошки први био је управо есеј Калмија Баруха, штампан у сарајевском *Прегледу* 1934. године, који је претходио горепоменутом Баруховом прилогу о Калдерону, објављеном у наредном броју истог часописа. По квалитету и дужини, ови огледи су идентични. Садржајно, сваки за себе, драгоцен је извор информација на задату тему и сведочанство о шпанској драми 16. века, која је била природни одраз историјског момента. Непосредно пре изношења биографских чињеница и сажетог прегледа библиографских података „творца националне драме“, Барух поставља хипотезу да је Лопе де Вега први успео да „обимни материјал народне епопеје шпанске, драмски обради и прилагоди савременом осећању“ (1934: 299). На последњим страницама текста, он брани свој став: „Његово драмско дело представља најбогатију ризницу шпанског језика, а његов стих, различит, музикалан, најбоље што је шпанска поезија уопште дала. Лопе де Вега је дао Шпанији национално позориште које ће задужити савремене и позније писце све до Калдерона“ (Барух 1934: 312). Свој прилог завршава констатацијом: „Једно стоји: да се у светској књижевности ретко кад јавио тако спонтан, личан, необуздан, разнолик и плодан песнички таленат као што је Лопе де Вега, творац шпанског класичног позоришта“ (Барух 1934: 313).

Приказ Арханђела Нуића „Лопе де Вега, шпањолски пјесник (Пригодом тристагодишњице смрти, 1635)“, објављен је у *Фрањевачком Вијеснику* 1935. године. У односу на Барухов, Нуићев преглед живота и дела Лопеа де Веге доста је концизнији. Стиче се утисак да је писан више из обавезе према култури због обележавања тристагодишњице смрти писца, него из личног интересовања за његово стваралаштво. Ипак, садржи понеку субјективну оцену. На пример: „Диван му је сонет гдје Криста приказује као љубавника наших душа [...]“ (Нуић 1935: 277).

Отприлике у исто време *Хрватска просвјета* објављује прилог Војмила Рабадана, кратко и јасно насловљен „Лопе де Вега“. Писан истим поводом, иако још сажетији од претходног, доноси нове информације југословенском читалаштву поводом почаста које су тих дана одавене писцу у Шпанији и иностранству. Приказ садржи кратак преглед Лопеовог живота и стваралаштва, до којег је аутор текста дошао посредно, преко француске литературе, коју свесрдно препоручује југословенској јавности⁵⁵.

Поводом тристагодишњице смрти шпанског песника огласио се и Алекса Станојевић у *Младости*. Овај оглед је последњи из серије прилога о Лопеу, штампаних средином тридесетих година прошлог века у југословенској књижевној периодици. Акцент је стављен на Лопеово песничко стваралаштво које је сагледано из три перспективе: 1. Лопе – песник Мадрида⁵⁶, 2. Лопе – сликар⁵⁷ и 3. Лопе – народни песник⁵⁸ (Станојевић 1935-36: 70-71). Обимна драмска заоставштина и прозни радови поменути су тек овлаш. Библиографски подаци су оскудни. Друштвеноисторијски контекст у којем је живео и стварао писац није ни поменут. Ипак, рад је заокружена целина у форми есеја са неколико цитата у слободном преводу Лопеових лирских остварења.

За Луиса де Гонгору југословенска читалачка публика међуратног периода знала је посредно, из написа о Калдерону, који је неговао и подражавао његов узвишени учени стил. Први и последњи свеобухватан оглед о овом великану шпанске књижевности, штампан у југословенској књижевној периодици четврте деценије прошлог века, објавио је Калми Барух у сарајевском *Прегледу* 1940. године. Барух, који заступа становиште да је „Гонгора, један од најстаријих и највећих револуционара у области песничке речи и израза“, покушава објективно да оцени значење појаве овог шпанског песника (1940: 242). Наиме, реч је о

---

⁵⁵ „Relativno kratka knjiga Marcela Carayona nema naučnih pretenzija, a ipak je potpuno zaokružena, dovoljno informativna i pouzdana. Sažeto i stvarno daje nam uvid u mnoge pojave i ličnosti, koje navodeći ovdje samo okosnicu djela ne možemo ni spomenuti. (Općeniti razvoj španjolskoga kazališta, život i karakter španj. društva, umjetnici i pesnici oko Lopea de Vege itd.)“ (Rabadan 1935: 224).

⁵⁶ „Мадрид је његова права песничка отаџбина, можда и једина песничка варош на свету. Мадриду су урођене песничке лепоте и изрази у нијансама. Мадрид, који је највише дао овом шпанском и светском песнику, а исто толико од њега и примио, налази се...“ (Станојевић 1935-36: 70).

⁵⁷ „Лопе де Вега није само песник већ и сликар. У њему се овде спајају геније песника и геније сликара. И сва његова песничка умотворина одише инстинктом сликарства...“ (Станојевић 1935-36: 70).

⁵⁸ „Песник у сликама, Лопе де Вега је у исто време и народни песник...“ (Станојевић 1935-36: 71).

необичном књижевном феномену. Подвојеност у оцени Гонгорине поезије опажа се за живота песникова, касније, у 19. веку, али и данас. „Међутим, дело овог песника представља цео естетски систем, који се у уметности може примити или одбацити, и он има свој историјат, који је врло интересантан, због личности које су се истакле у полемици око гонгоризма и због његове судбине у историји шпанске и европске књижевности“ (Барух 1940: 232). Гонгорин утицај на шпанску поезију не јењава током XVII века, потом пада у вишевековни заборав, да би га 1927. поводом тристагодишњице његове смрти рехабилитовао Дамасо Алонсо, заједно са осталим песницима, критичарима и филозофима своје генерације „чија су испитивања и интерпретације најзад дали кључ за разумевање Гонгориног дела“ (Барух 1940: 232). Барух износи пред југословенску јавност приказ живота и стваралаштва Луиса де Гонгоре, али је фокус стављен на његов стил. „Његова уметничка схватања стоје под утицајем сталне тежње да савлада и надмаши књижевно изражавање свога времена [...] Гонгора је хтео да обнови и обогати уметнички израз и средства песничког саопштавања. Ризница из које култистички уметник црпе материјал за стварање свога дела остаје, истина грчколатинска књижевна традиција, али ће Гонгора елементе тога античког света дати у новом, оригиналном руху“ (Барух 1940: 235).

Читаоци сарајевског *Прегледа* сазнали су шест година раније за поетски правац и стил – гонгоризам. У истом часопису 1934. године објављен је текст „Модернисти 16. и 17. века у светској књижевности“ К. Н. Милутиновића, у којем је аутор заступао став да је Гонгорин стил „једна врста толико рафинираног и хиперартифицијелног стила да се граничи са разузданим, авантуристичким, болесно пренапетим маштањима, конфузним митологизмима, празноречивом ученошћу, обичном вербалистиком, укратко са свима претераностима рђавог укуса XVII века“ (Милутиновић 1934: 487). Милутиновићево мишљење је непоколебљиво, а критика оштра. Сматрао је да су енглески еуфизам, шпански гонгоризам, италијански маринизам или сечентизам и остали слични књижевни стилови и правци, претенциозно и вештачки конструисани, ефемерни и пролазни. „Без икакве позитивне естетичке, интелектуалне и моралне основе, сви су ти покушаји већ унапред осуђени на неуспех и заборав. За све те настране експерименте и проблематичне покрете важе оне духовите, тачне и увек актуелне

речи једног одличног француског писца: ‘Треба оставити да лудост века прође’“ (Милутиновић 1934: 488). Да је за постојање овог написа Калми Барух добро знао сведочи инсинуација да претходници који су на овим просторима писали о Гонгори нису умели да кажу ништа одређеније о песнику (Барух 1940: 232), као и решеност да га југословенском читалачком аудиторијуму на размеђи четврте и пете деценије двадесетог века учини ближим и приступачнијим.

10.5. Нефикционални написи о актуелностима у Шпанији

Милош Црњански, великан, у то време југословенске „грађанске“ књижевности, романописац, песник, драматург, путописац, есејиста и публициста, такође је обрађивао шпанске теме, те је заступљен у нашем истраживачком корпусу са два прилога, штампана у часописима *Двадесети век* и *Нова смена*, отворено финансираним од стране Стојадиновићеве профашистички оријентисане владе. Питање политичких афинитета Црњанског и наклоњеност десничарској идеолошкој оријентацији ставили су му на располагање званичне институције за производњу културе те епохе, попут дневне штампе (београдске – *Време* и *Правда*, загребачке – *Новости*).

Прилог „Шпанска земља“, објављен у *Новој смени* почетком 1938, прештампан је након пола године у *XX веку*, у оквиру знатно ширег написа путописног карактера, насловљеног „Мој шпански увод“. Утицај који је боравак у Шпанији оставио на ауторов живот, његову мисао и поетику није занемарљив. Насупрот његовим радним обавезама (на пример, да пренесе југословенској јавности слику актуелног стања шпанског друштва како би је уверио у стабилност Шпанске републике, или да током Грађанског рата извештава из Франковог штаба), подстрек за објављивање два поменута написа у нашој међуратној књижевној штампи био је личне природе. „Прошло је време, када сам и ја био жељан да оно што знам, што сам видео, саопштим другима; када сам, и ја, горео од жудње да се борим, пером, за некога. Ни република, ни рат који сам гледао, нису узроци ових редова. Неко време, Шпанија је просто била део мога живота, па нећу да прећутим колико је ванредна. То је све“ (Црњански 1938: 221).

У уобличавању слике „шпанске земље“, конкретно у два поменута прилога, одређене предности за собом повлачи њихов публицистичко-путописни

карактер. Овакви текстови отворено упућују на стварност и стециште су података о сусрету југословенске и шпанске културе. У књижевнотеоријском и културолошком смислу подразумевају компаратистички приступ теми. Другим речима, доводе у однос поређења два народа, чије међусобне разлике или сличности доприносе интеркултурном и интерлитерарном дијалогу две земље.

Доживљај Шпаније Милоша Црњанског у поменутих написима дубоко је личан, ослобођен политичког утицаја који се осетио у његовим ранијим прилозима о Шпанији. О томе на више места сведоче његови написи: “[...] живот ме и даље доводи у везу са шпанским стварима и стално ме прати жалост за Шпанијом“ (Црњански 1938: 222), или „Нисам ни слутио да је толико незаборавна и да може бити тако пресудна, у животу и раду једног песника“ (Црњански 1938: 225).

Двоброј 9-10 часописа *Наша стварност* 1937. године доноси прилог насловљен „Црњански и Шпанија. Црњанскове варијације“, потписан скраћеницом Пав. Аутор поставља питање политичког афинитета Црњанског, трагова измена његових првобитних идеолошких ставова, критике национализма који не води рачуна о потребама социјалних реформи и обуздавању одушевљења које је осећао према личности генерала Франка. „Г. Црњански је, дакле, ватрени присталица социјалних реформи у смислу корпоративног система, по програму фалангистичке фракције фашизма, фашизма Хедиље, ‘националисте, али и социјалисте’, а против монархистичког фашизма генерала Франка. Тако је бар писао уочи надирања италијанских трупа на Сантандер и пред повлачење немачког генерала Фаупела из Шпаније“ (Пав. 1937: 35).

На самом почетку грађанског рата у Шпанији, смрт Федерика Гарсија Лорке одјекнула је снажно. Његова трагична судбина учврстила је опредељење југословенске књижевне јавности за подршку шпанској републиканској страни и умногоме онемогућила противнички глас реакције. Овај догађај такође је покренуо бројне полемике и питања, међу којима је најупечатљивије да ли је напад на Лорку напад на уметност уопште? Међу онима чији је глас најдаље одјекнуо био је Раде Драинац. Југословенски песник космополитске струје и модерничког таласа, у првом и једином, јунском броју часописа *Нова бразда*, за који је искључиво он писао, објавио је 1939. године прилог „На гробу Гарсиа

/sic/ Лорке“. Напис почиње речима: „Пре неколико дана би Гарсија Лорка навршио равно 40 година“ (Драинац, 1939: 20). Тим поводом и у то име износи шта о Федериковом убиству мисле светски књижевници⁵⁹. „Нико у то није хтео да верује. Смртни плотун на Гарсија Лорку? Упрте пушке на песника [...] Где и како је проливена та невина крв, и пробијено то високо и племенито чело? [...] Од свих злочина првих дана рата у Шпанији, овај је био најосетљивији и најнеподношљивији. Сви смо ми били погођени [...] То је била једна река“ (Драинац 1939: 20-21). Драинчев лични став није директно исказан. Ипак, из приложених мишљења светских књижевника, јасно је на коју страну шпанског сукоба се позиционира наш модерниста. Југословенској јавности доноси драгоцен податак да је међу шпанском штампом тог периода било и фалангистичких листова који су осудили песникову смрт, али и оних који су сматрали да је ту судбину заслужио (Драинац 1939: 20).

У сарајевском *Прегледу* 1937. године Калми Барух објављује оглед „Позадина шпанског проблема“. Аутор који је до тада претежно обрађивао књижевне теме осетио је потребу да се изрази поводом догађаја који су Шпанију наметнули пажњи целога света. Барух тумачи друштвенополитичку и економску стварност Шпаније инсистирајући на дуалној слици земље. Шпанска књижевност није могла остати равнодушна према таквим приликама. На прелазу из деветнаестог у двадесети век једна генерација књижевника пренула се из сна у који их је уљуљала песма о некадашњој величини и погледала стварности у очи. „Ова генерација дала је нове књижевне форме, језик и ритам, али би и она прошла незапажена да није заузела нов став према своме позиву и дала нову садржину шпанској књижевности. Та садржина савремене шпанске књижевности јесте Шпанија и њена судбина“ (Барух 1937: 8). На крају написа Барух констатује да се промене не опажају само у књижевности, већ и у другим гранама националне делатности, пре свега у привреди и просвети.

Годину дана касније у *Српском књижевном гласнику* Калми Барух објављује оглед „Шпански књижевници у грађанском рату“, којим обавештава југословенску читалачку публику да су шпански интелектуалци, упркос потресима које преживљава земља, успели да се истакну као фактор који заступа

---

⁵⁹ Извесни Стефан Приасел и драмски писац Угартти о којима не даје више података.

свој став и гради своју реч у крвавој, неизвесној борби (1938: 226). Барух пре свега бележи три велика губитка значајна за шпанску књижевност, смрти: Мигела де Унамуна, Арманда Паласија Валдеса (Armando Palacio Valdés) и Рамона дел Ваље Инклана. Након сажетих приказа њихових заслуга и значаја за развој аутентичног шпанског духа и књижевне мисли, аутор пише о живим сведоцима шпанске трагедије. Цитира песнике млађе генерације Луиса Сернуду (Luis Cernuda), Серана Плаха (Serrano Plaја), Лоренса Валеру (Lorenzo Valera) и др. Уопштено, Барух у шпанској књижевности у вихору рата тражи централну мисао која би савременим догађајима дала смисао и оправдање. „Искрсле су старе дилеме да ли да се пише са тенденцијом или не, да ли за масе или само за посвећене итд.“ (Барух 1938: 229). Жали над губитком Федерика Гарсија Лорке чији песнички темперамент осликава са неколико појединости из његове биографије и поставља питање: „Каквог је повода било да таквог човека отму пре навршене четрдесете године шпанској поезији?“ (Барух 1938: 232). Како би југословенска јавност тог периода схватила колико је књижевнике захватио вртлог догађаја у Шпанији, описује начин на који је круг песника, припадника Лоркине генерације, ожалио смрт свог друга у великом броју песама. Барух потом цитира Рафаела Албертија, идејно и уметнички најизграђенијег, али и најборбенијег међу њима. Сви наводи и примери сведочанство су о ратној стварности и о пробуђеним снагама народа испуњеног вером у победу човечне и праведне Шпаније.

Опсежан напис „Дух избеглог ‘Прада’“ Ота Бихаљи-Мерина, штампан у часопису *Живот и рад* 1939. године у два сегмента описује изложбу шпанске уметности у Женеви. Први сегмент, насловљен „Лепота и туга шпанске уметности“ говори ретроспективно о судбини и путу уметнина, евакуацији мадридског *Прада*, превозу теретним возом гоблена са Гојиним цртежима, нестанку појединих слика итд. Аутор који лета 1939. стоји пред њима јасно маркира своју политичку и идеолошку позицију по питању грађанског рата у Шпанији. „Пред тим драгоценим делима обузима нас осећање туге. Нека сенка је прекрила сјај и блиставост тих боја и гуши нашу радост [...] Не може се и не сме заборавити да су данас прогоњени и потучени претставници */sic/* народа спасли уметничка дела Шпаније, која су сада излагачи сматрали потребним да ставе под

покровитељство оних од којих су та дела спасавана уз највеће пожртвовање“ (Мерин 1939: 196-197). Након овог емотивног момента аутор евоцира сећање на Карла V и Филипа II, најмоћније и најбогатије владаре 16. века који су створили основу ове мадридске збирке допремајући у Шпанију дела италијанских и низоземских сликара. Потом даје преглед развоја шпанског сликарства пратећи живот и дело Ел Грека (Doménikos Theotokópoulos - El Greco), Веласкеса (Diego Rodríguez de Silva y Velázquez) и Гоје (Francisco José de Goya y Lucientes). У другом сегменту написа, насловљеном „Дух и стваралаштво уметности“, Мерин даје приказ развоја холандског и италијанског сликарства са посебним освртом на дела евакуисана из мадридског „Прада“ која су изложена у Женеви. Свој опсежан напис Мерин завршава истичући „судбинску снагу“ уметности да надживи моћне и самоуверене, али незаборављене, управо захваљујући уметности чији су дух и визија дали трајност њиховом лику (Мерин 1939: 206).

Напис „Guernica“ Душана Матића и Александра Вуча, штампан у *Нашој стварности* 1937. године, један је од најтоплијих и најсаосећајнијих прилога штампаних поводом избијања Шпанског грађанског рата у нашој књижевној периодици. Приказ шпанске деце, евакуисане 27. априла '37. из бомбама засуте Гернике, збијене у потпалубљу брода на отвореном мору, згрчене, изнемогле и преплашене, разгорачених очију, евоцирао је ауторима не тако драге успомене на јануар 1916. године, када су српска деца, на броду који је пловио под жутом заставом⁶⁰, у глуво доба ноћи испловила из Драча, бежећи од глади, граната и смрти. Та наша деца, те 1937. већ одрасли људи, препознала су ужас који су преживљавали мали Баскијци. „И зато нека им се не каже да говоре о нечему што им није присно и блиско. Нека нам се не каже да се мешамо у ствари које нас се не тичу. Не изазивамо ове успомене ради тога да учинимо топлијим и потпунијим један доживљај [...] Ради се о нечем другом. Ради се о нама, ради се о свима који нису заштићени. Јер свака бомба која се данас сручи на отворену варош, ма на ком крају света то било, прети и нашим животима, свима незаштићеним животима“ (Матић и Вучо 1937: 112-113). Аутори потом настоје да предоче читалаштву *Наше стварности* размере разорних последица рата, не занемарујућу значај схватања тих размера од стране наше јавности. „Човеков кров је немоћан

---

⁶⁰ Знак заразе.

више да чува човека. Човека који га је градио и изграђивао да му буде заклон од природе, а не и од људи. Гверника /sic/ нема више кровова. И не само она. Гверника /sic/ је само симбол свих отворених и незаштићених вароши. Гверника /sic/ је опомена за нас. Опомена за све. За оне којима је стало да свет буде разумнији, правичнији, срећнији“ (Матић и Вучо 1937: 115).

10.6. Полемике наших аутора у Сукобу на књижевној левици подстакнуте шпанском тематиком

У средњем веку полемика се формирала искључиво као филозофски жанр. Водила су је два опонента по строго одређеном поступку. Састојала се од излагања теме, оспоравања исте од супротстављене стране и одговора првог члана полемике. Закључак о томе ко је био уверљивији доносио је председавајући, те је по свему била слична данашњем судском спору. Временом је филозофска полемика као дијалектички жанр почела да се измешта у друге оквире (политичке, идеолошке, религиозне, националне, културне, књижевне итд.). Иако су структура, поступак и дискурс остали исти, жанровски обриси почели су да се замагљују. Конкретно, књижевна полемика, приближила се реторици и поезици.

Данас се полемика може сагледати као специфичан тип комуникације у којем се користе два дијалогска канала (унутрашњи и спољни). Унутрашњи канал комуникације је двосмеран, конституисан на линији између два опонента. Како се стандардна полемика састоји од најмање две поруке, први аутор постаје читалац и обрнуто. Другим речима, полемичари играју двоструку улогу аутора-читалаца (пошиљалаца-прималаца поруке). Спољни канал комуникације је једносмеран, конституисан на линији између полемичара и јавности као примаоца поруке. Јавност чини читалачка публика која треба да пресуди који ће од два опречна става у полемици однети превагу. Полемичар према спољњом примаоцу има другачији став него према унутрашњем примаоцу. Док у интерном каналу комуникације опоненти заузимају негативан став један према другом, у екстерном каналу комуникације намера аутора је да убеди читалачки аудиторijум у свој став, те према њему успоставља позитиван однос.

Како актуелност и серијалност погодују развоју полемичког дискурса, периодичка штампа тридесетих година прошлог века утицала је да полемика, до

тада маргинална књижевна појава, путем часописа доспе у средиште књижевног, политичког и идеолошког интересовања југословенске јавности. Полемички текст који добија на друштвеној важности везује се за предратни сукоб између левице и деснице. Специфичан историјски контекст чини контроверзним дијалошки карактер полемике. Уопштено говорећи, полемика је израз потребе заједнице да испита могућности промене или замене једних вредности другим. Стога теме полемике и начин на који су оне вођене пружају увид у слику заједнице и говоре о дубинским променама које се у тој заједници остварују (Видаковић Петров 2010: 342-343).

За историју југословенске полемичке праксе оглед Марка Ристића „Сан и истина Дон Кихота“, објављен у првом броју часописа *Печат* 1939. године, пресудан је документ. Овим есејом Ристић се нашао у средишту спора на књижевној левици који се водио у Југославији у међуратном периоду између две фракције леве књижевности. На једној страни Радован Зоговић, Огњен Прица, Милован Ђилас, Едвард Кардељ, Јован Поповић, бугарски академик Тодор Павлов, Коча Поповић (повратник из шпанске револуције) и др. заступали су становиште да уметност треба и мора да служи идеји и Партији. На другој страни сукоба били су нешто одмеренији Мирослав Крлежа, Марко Ристић и остали сарадници *Печата*. Предмет спора, улога књижевности у друштву и питање друштвеног ангажмана књижевника, зашао је дубоко у сферу политике. „Дакле, у самом средишту те расправе, а посредством Ристићевог огледа [...] , нашао се као замајац – изоморфни лик Сервантесовог велеумног племића“ (Стојановић 2005: 225). Друштвене, политичке и културне прилике у Шпанији послужиле су као декор, стрељање Гарсија Лорке као подстицај, а симболика *Дон Кихота* и *кихотизма* као повод да се установи функционисање партијских механизма у односу према култури, да се сагледа позиција уметника и интелектуалца пред револуционарном акцијом и да се пружи приказ односа књижевности и политике на српскохрватском говорном подручју непосредно пред Други светски рат.

Вехементном сукобу приступамо из нешто другачије перспективе у односу на досадашњу културну историју и књижевну критику. Наш приказ није свеобухватан. Разматрамо само оне текстове директно инспирисане Шпанијом,

или које обрађују шпанске теме и мотиве, а преко којих се пренео спор на књижевниј левици у југословенској периодици тридесетих година прошлог века.

Есеј Марка Ристића „Сан и истина Дон Кихота“ почиње стиховима песме „Злочин се догодио у Гранади“ Антонија Мањада⁶¹ и опширним уметничким виђењем тренутне ситуације у Шпанији. „На живот и смрт боре се смрт и живот. О садашњост се боре прошлост и будућност. И та борба, у дивљој очигледности, у суровом отелотворењу, оваплотила се у Шпанском грађанском рату [...]“ (Ристић 1939: 34). Потом заступа став да сва уметност и сва култура долазе из народа, црпу свој живот из народног живота и да је сан песника и сан народа један исти сан. У одбрану тог сна устаје *Дон Кихот*, двоструки симбол, оличење песника – сањара и шпанског народа (Стојановић 2005: 224). „Али против неправде и против нискости Дон Кихот устаје само у свету својих субјективних халуцинација“ (Ристић 1939: 38). Управо ово становиште засметало је Драгину, Елију Финцију и другима, који преко Ристића оптужује све надреалистичке песнике да беже са попришта конкретне стварности и да беду свог беспомоћног сањарства покушавају да прикажу као „дах неограничене слободе – неког мутног и бесконачно далеког идеала“. „Марко Ристић, неизљечиви надреалиста (тј. идеалиста), није нам дао, и није нам могао дати, ни критику сна, ни конкретну истину Дон Кихота. Ми одлучно одбијамо његову концепцију Дон Кихота као неистиниту, антиисторијску и реакционарну. Ми одбијамо и његово схватање смисла борбе шпанског народа, јер оно – објективно – претставља */sic/* увреду за тај дивни и напаћени народ. Ми одбијамо његово схватање поезије, улоге и задатка пјесника као ирационалистичко, идеалистичко и антисоцијално [...] Ми вјерујемо у оне реалне снаге које су биле, јесу и биће гарант сталног успона човјечанства – не ка химерама, него ка реалном савлађивању унутрашњих противуречности“ (В. Драгин 1939: 128). Узвик: „Па нека им је срећан амблем Дон Кихота, витеза без страха и мане, који су сами себи доделили!“ (Финци 1939: 34), јасно указује на мимоилажење у тумачењу симболике *Дон Кихота* и *кихотизма* од стране наших аутора, које је кулминирало управо у Сукобу на књижевној левици.

---

⁶¹ „Убили су Федерика када се помалјала светлост“ (цитирано према Ристић 1939: 34).

Поводом спора, у чланку „Троцкизам и његови помагачи“, објављеном у мајском броју *Пролетера* 1939. године, огласио се чак и Јосип Броз Тито. Оштро је критиковао Крлежу и „печатовце“, првенствено Марка Ристића, којег је нападао јер је поменути надреалиста јавно писао да се шпански народ борио за сан. „Јасно, Тито је потпуно погрешно протумачио Ристића, код којег је тај ‘сан против стварности’ ушао у ‘борбу за стварност, за своју стварност’, али таква је била природа сукоба између два погледа и два начина изражавања“ (Вуклиш 2013: 121). Касније, после НОР-а, сукоб је заборављен. Ристић је постао амбасадор и признат писац чији су текстови често објављивани, укључујући и спорни чланак о Шпанији.

У оквиру Ристићевог есеја, иако у фусноти, обелодањена је покудна белешка о песми „Дон Кихот из Манче“ црногорског песника Радована Зоговића, објављеној у загребачком листу *Радник* 15. јануара 1937. године (Стојановић 2005: 225). Радован Зоговић био је један од најактивнијих представника социјалне литературе и леве књижевности уопште, који је живо учествовао у акцијама југословенске културне јавности организованим поводом Шпанског грађанског рата. Истакао се упорношћу у упознавању нашег народа са ситуацијом у Шпанији и у јачању солидарности између Југославије и републиканског дела Шпаније. Упркос томе, његово виђење Дон Кихота било је погрешно и, како је сам аутор касније тврдио, било је засновано на непотпуној и једностраној историјској алузији. „Отворено признајем да сам [...] Сервантесов роман познавао само по неким скраћеним и осакаћеним издањима, пошто је потпуно издање на нашем језику била велика ријеткост. Тим самим постојала је могућност једностраног схватања донкихотерије“ (Зоговић, *Уметност и критика* 1939: 80).

Спорна песма доживела је друго издање у књизи *Шпанија*, сачињеној у кругу истомишљеника, а штампаној у илегали, преко ноћи, већ на пролеће исте године поводом опсаде Мадрида од стране побуњеника. Песма је објављена без других суштинских измена, осим упечатљивог наслова који ће је учинити славном „Дон Кихот на бомбардеру“ (Стојановић 2005: 131).

Детаљно анализирајући песму Радована Зоговића, Јасна Стојановић је дошла до закључка да је поетска трансформација Сервантесовог јунака у најмању руку изненађујућа. „Од свих својстава које је манчанском идалгу приписао његов

творац у XVII веку, остали су лудило као препознатљиво душевно обележје, и његов пратилац Санчо (који није именован, али се може наслутити из синтагме „црни слуга“), док је Росинанта, како каже песник, заменио авион, а Сивца тенк. Остале карактеристике Зоговићевог Кихота – насилност, суровост и крвожедност – немају никакве везе са изворним ликом, а исто се може рећи и за његовог штитоношу“ (Стојановић 2005: 133).

Ова ауторка је Зоговића окарактерисала као ствараоца рационалне инспирације који је за своје песме имао конкретан повод. Ипак, приврженост великим догађајима допринела је стварању драматичне поезије узбудљиве радње, препуне епских казивања са силовитим сучељавањима контрастних осећања, која се у пуном сјају отелотворила у песми „Дон Кихот на бомбардеру“. Спокојан, јутарњим сунцем обасјан шпански пејзаж нагло је прекинут војним јуришем који предводи Дон Кихот, обучен у црну кошуљу Франковог легионара. Стојановић закључује да је без сумње револуционарни црногорски песник, непомирљиво устремљен против насиља, разарања, неправде и зла, идејно бранио праву страну у Шпанском грађанском рату, али је промашио у уверењу да *Дон Кихот* оличава мрачне снаге реакције и терора (2005: 133).

Зоговић је ревидирао своје ставове, те је на јесен 1937. „Дон Кихот из Манче“ доживео још један преображај. Коначна, трећа верзија песме, штампана је у Загребу у збирци *Глинени голубови*. Нова варијанта имала је и нов наслов – „Црна срамота“. Одрекла се симболике Сервантесовог јунака. Дон Кихотово име се ни не помиње. Заменила га је реч „Издајник“.

Осетивши се прозваним од стране Ристића и осталих „печатоваца“, године 1939. у већ помињаном чланку насловљеном „Нешто као изјава“, штампаном у часопису *Уметност и критика*, Радован Зоговић повео је расправу о својој песми и, претресајући питање о схватању *Дон Кихота*, неспретно покушао да одбрани њену првобитну верзију. „Та хрома историјска алузија, зар она не спречава пјесму да погоди свој социјални циљ?!“ (Зоговић, 1939: 80). Тиме је подвукао једну од главних поставки социјалне књижевности да су намена и циљ песме важнији од њене естетичке вредности. Истовремено је и позиционирао себе на супротну страну од Марка Ристића у спору на књижевној левици, којем је доста спретније

одговорио да критици подлеже тек оно што већ није подлегло критици самог аутора, дакле, последња, завршена форма његовог рада (Зоговић, 1939: 80).

„Зоговићев ‘Дон Кихот на бомбардеру’ био је искра која је сукоб распламсала и довела до врхунца“ (Стојановић 2005: 131). Ристић се није огласио поводом Зоговићевог написа у *Уметности и критици*, али јесте Мирослав Крлежа, који је у то време био један од уредника часописа *Печат*. На више од двеста страна штампао је текст *Дијалектички антибарбарус* који је заузео цео децембарски број *Печата* 1939. године. Хрватски књижевник оштро се обрачунава са другом фракцијом социјалних писаца по разним основама, али се дотиче и Зоговићеве спорне песме. Полазећи од премисе да све што је штампано подлеже јавној критици, Крлежа је бранио Ристићеву покудну белешку о песми „Дон Кихот на бомбардеру“ Радована Зоговића. Такође је истакао да црногорски аутор није нигде назначио да је песма „Црна срамота“ прерађена варијанта старе.

Крлежин коментар није написан без заједљивости, ироније и сарказма. Његова критика је оштра. Аутор *Дијалектичког антибарбаруса* сматрао је да је Зоговић требало да уништи песму „и тако подузме све што је потребно за спас своје лирске душе и блаженог покоја оног несретног Витеза тужнога Лица од Ла Манче⁶², који није ни по чему заслужио да га толико узнемирујемо спомињући његову драгу и сажаљења вриједну Слободу! Та дивна, пјесничка Негација свега што може да мисли или да осјећа један Франков⁶³ пилот на бомбардеру кад бомбардира Зоговићеву плехнату каравану, повампирила се бјесомучно у овој нашој свађи, и ако ништа и она је један доказ више како смо и сами полудели у једном лудом времену и како чудествено јуришамо на вјетрењаче – сваком разумном доказу у пркос“ (Крлежа 1939: 200).

Анализирајући полемику Зоговић – Крлежа, у којој је, како се чини, било много некњижевног и личног, Јасна Стојановић закључује да је Зоговићева песма „јединствен пример рђаве перцепције Сервантесовог романа и његовог протагонисте у целој српској књижевности“ и да је страшна грешка што је од Дон Кихота направљена „варварска и неукусна карикатура“ (Стојановић 2005: 136-137).

---

⁶² Manche (Крлежа 1939: 200). Транскрибовала на ћирилично писмо ауторка.

⁶³ Francov (Крлежа 1939: 200). Исто.

Ауторка такође наглашава да су случај ове песме, полемика коју је изазвала и њене дуготрајне последице од ширег историјског значаја за књижевност и културу. Био је то „одраз оновременог односа снага у левој литератури, али и односа Комунистичка партија – култура и Комунистичка партија – интелигенција. Далекосежност спора за даљи развој југословенске књижевности и позитивна слобода од политичких фактора које је том приликом за себе извојевала наша култура, превазилазе Сервантеса и његов роман“ (Стојановић 2005: 137).

10.7. Појединачни, изоловани нефикционални написи

Истовремено са пролиферацијом шпанских тема у југословенској књижевној периодици тридесетих година прошлог века, које објашњавамо аналогним токовима историјских, друштвених и културних збивања у Шпанији и Југославији, јавља се и интересовање за совјетску литературу. Заокрет ка Русији након Харковског књижевног конгреса 1930. године такође се осетио у књижевној штампи на овим просторима. Инсистирало се на утилитарности књижевног дела у друштвенополитичкој борби и више простора се одвајало за леву књижевност и популаризацију дела из руске савремене литературе (Поповић 1990: 201).

Два наизглед супротна интересовања, прво за једну западњачку књижевну мисао (шпанску), друго, за источњачку (совјетску), спојио је у својим написима, штампаним у стожерним часописима међуратног периода, југословенски историчар, публициста и новинар руског порекла Алексије Јелачић.

Његов приказ „Достојевски и шпански догађаји“ објављен је у *Српском књижевном гласнику* 1936. године. Аутора је на писање подстакао почетак Грађанског рата који је Шпанију ставио у средиште светске пажње. У жељи да Трећи карлистички рат упореди са актуелним, Јелачић извлачи из архивске грађе извесне судове и обавештења Фјодора Михајловича Достојевског о ондашњим збивањима у Шпанији. У жељу ратних дешавања на Иберијском полуострву 1873. године, Достојевски је био уредник конзервативног руског листа *Грађанин*. Његови уводни чланци и спољнополитичка хроника прештампани су касније у сабраним делима. Писао је Достојевски о диктатури Кастелара, о предаји Картагене мадридској влади и бекству сепаратиста у Алжир. Када је престао да

води спољнополитичку хронику у *Грађанину*, није се више враћао на шпанске догађаје. У каснијим написима највише се бавио руским унутрашњим приликама, потом источним питањем и балканским ратовима. Након хронолошки изложених чињеница и догађаја из карлистичких ратова и мноштва цитата Достојевског, Јелачић констатује: „Оно пак што је изнео [...] интересантно је и за разумевање назора самог Достојевског [...] и за разумевање новије шпанске историје и оних њених дубоких противречности сваке врсте, које се осећају и у садашњим судбоносним догађајима“ (Јелачић 1936: 606).

У другом приказу Алексија Јелачића, насловљеном „Словенски преглед – Пушкин и Шпанија“, штампаном у *Летопису Матице српске* наредне године, аутор је, подстакнут стогодишњицом смрти великог руског песника, и даље мотивисан грађанским сукобом у Шпанији, описао велико интересовање Александра Сергејевича Пушкина, не само за шпанску књижевност, него и за шпански народ, његову прошлост и тада актуелну стварност (трећу и четврту деценију деветнаестог века), из којих је црпео инспирацију за своја дела. „Неколико лаких, пуних елегантности и уметничке милине, песама и фрагмената Пушкин је посветио Шпанији и њеном пејсажу */sic/*. То су ипак више мање конвенционалне, мада и савршене песничке лепоте, цртице на мотиве из Шпаније. ‘Племенита Шпањолка’, пред њоме ‘два витеза’, онда ‘шуми, бруји Гвадалкивир’, ‘звон гитара’, ‘звон мачева’ [...] Све је то лепо и привлачно, али не задире дубље у живот, стварност, па ни у сам пејсаж */sic/* [...] Међутим фрагмент о неком витезу Алфонсу, можда почетак неке поеме већег стила и размера, која је остала потпуно недовршена, једва започета, представља, нешто много дубље. И слика, која се у ноћ указује неуморном путнику витезу [...] подсећа нас на неки цртеж или слику великог шпанског сликара Гоје [...]“ (Јелачић 1937: 209). Даље Јелачић напомиње да је Пушкин око 1835. године написао мањи спев „Родрик“ инспирисан драматичном легендом о последњем готском краљу Шпаније (1937: 210). Ипак, најуспелије Пушкиново остварење јесте драма „Камени гост“, чију основу чини шпанска легенда из петнаестог столећа о развратном племићу Дон Хуану, једна од омиљених тема светске књижевности. Иако се Пушкинов заводник зове Дон Гуан, а место збивања није Севиља, него Мадрид, „један шпански научник тврди да је Пушкинов ‘Дон Хуан’ најшпанскији који се да замислити“ (Јелачић 1937: 210).

Овим цитатом Јелачић затвара свој напис у нади да је југословенској јавности тридесетих година двадесетог века представио уметничке обраде и реминисценције Шпаније и стваралаштву Александра Сергејевича Пушкина.

Готово деценију након погибије политичара, оснивача и председника Хрватске сељачке странке у Народној скупштини, аутор С. Кранчевић 1937. године објављује приказ „Стјепан Радић о Шпањолцима“ у загребачком *Књижевнику*. Кранчевић, подстакнут актуелним крвавим догађајима који су Шпанију ставили у средиште светске пажње, позива југословенску омладину да прочита најважнија дела Стјепана Радића и тиме ода почаст страдалом председнику. На првом месту препоручује дело „Савремена Европа или карактеристике европских држава и народа“, у чијем 5. поглављу IV дела Радић елаборира карактеристике шпанског народа. „Наш велики учитељ почиње тиме, да тврди, како се строго знанственим истраживањем непобитно утврдило, да у Европи нема ни једне чисте расе, а да поготово код романских народа нису њихове врлине и мане последица латинске крви [...] У Шпањолаца је много феничке, маурске и жидовске крви, те су Шпањолци од свих Европљана најјаче подлегли мусулманском и семитском, афричком упливу“ (цитирано према Кранчевић 1937: 385). Даље у тексту сагледавамо да управо одатле произилазе „умна ограниченост“, „у приватном животу злочиначка љубоморност и окрутност“, „у јавном животу скрајњи фанатизам и такав понос, који граничи с потпуним неразумом“ (цитирано према Кранчевић 1937: 386) и многи други негативни стереотипи. Светла тачка је помињање Каталоније у релативно позитивном контексту. Наиме, у њој се развио „посебан дух, те су Каталонци подузетни индустријалци и трговци, а имаду и свој посебни књижевни језик“ (цитирано према Кранчевић 1937: 385). Кранчевић подвлачи да су изјаве делом Радићеве, а делом цитати различитих аутора, као и да је због обима прегледа целе Европе и карактеристика свих европских народа, изостављено доста тога (нпр. писац нигде не помиње ужасно сиромаштво шпанског сељака) (1937: 387).

У својој другој књизи, „Модерна колонизација и Славени“, Радић се такође дотакао Шпаније, истичући њену погрешну освајачку колонизацију. „Шпањолска ће наравно покушати, а већ и куша, да дипломатским комбинацијама, посебице својим ослоном на Њемачку, постане какав такав фактор у међународној

политици. Али њезин пад је тако страшан и тако заслужен, да ће требати промијенити читаву унутрашњу политику, цијело схваћање свијета и живота међу шпањолском интелигенцијом и међу шпањолским пуком, да се узмогне радити на томе [...] да Шпањолска задржи своје значење у новом, далеко ширем колу културних народа, него је то било у вријеме шпањолских краљева, који су се поносили тиме, што у њихову царству сунце не залази, не марећи, или не видећи, да је у њем већ нестало свијетла напредне мисли и сунца народне слободе“ (цитирано према Кранчевић 1937: 388).

Оглед „Цвијеће из шпањолске мистичне дубраве“, потписан псеудонимом Бршљански – аутора Милана Бекара, објављен у *Хрватској просвјети* 1929. године, у оквиру којег проналазимо већ помињане преводе бисера шпанске мистичарске поезије из 16. века, по својој садржини особен је и усамљен у међуратној југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју. Мишљења смо да је Бекарово занимање за ову тематику посредно, подстакнуто интересовањем за друштвенополитичку, књижевноуметничку и религиознофилозофску мисао Мигела де Унамуна, која се ослањала управо на изворно католичку, шпанску мистику и позоришно дело Калдерона де ла Барке. Податак о преводиоцу на српскохрватски језик не постоји, те је могуће да се ради о самом аутору текста, који је на крају свог написа скромно прокоментарисао да су песме преведене „колико је то било могуће“ (Бршљански 1929: 33).

11. Информативни блок

Бројне аналогије примећене при паралелном испитивању токова историје Шпаније и Југославије тридесетих година двадесетог века (међународна рецесија, слом националне привреде, неодлучно спроведена аграрна реформа, тежак положај сељака, ауторитарна владавина, немогућност режима да измени ток ствари, подлегање иностраним захтевима, јачање националистичких осећања, снажна интелектуална традиција, политизација културних питања и избијање грађанског рата) довеле су до интересовања југословенске јавности за историју и актуелности, друштвенополитичко и економско стање, културу и уметност Шпаније. То присуство „строго“ информативних (некњижевних) прилога и написа о Шпанији у југословенској књижевној периодици тридесетих година

двадесетог века подстакло је гомилање књижевних питања и полемика инспирисаних Шпанијом, а потом утицало на перцепцију и рецепцију шпанске културе и књижевности, али и на успостављање потоњих југословенско-шпанских дипломатских веза и односа.

Шпанија је за нашу јавност до тада била непозната земља, те су оскудне информације о тадашњим тешким догађајима неретко стварале забуне и постајале предмет погрешних тумачења. Додатно је отежавало ситуацију што су постојала најмање два проходна канала међусобно противречних информација којима су стизале вести југословенској књижевној публици о збивањима у Шпанији. Владајући Стојадиновићев режим, користећи најјаче медије у земљи, званичне институције попут дневне штампе, пласирао је само оне фрагменте шпанске културе који су њему користили за јачање националноунитаристичке представе. С друге стране, Комунистичка партија Југославије, иако је остала илегална организација све до почетка Другог светског рата 1941. године, ширила је преко социјалне литературе и гласила левице, вести о Шпанији које су ишле у прилог ставу везаном за права свих народа на самоопредељење. Другим речима, званична влада подржала је индиректно побуњенике. О томе сведоче спорадични написи у часописима *Двадесети век* и *Нова смена*, који су, између осталих, ушли у наш истраживачки корпус. Такође је запажен и боравак Милоша Црњанског у Шпанији, који је као дописник у рату извештавао из Франковог штаба, што је утицало на употребу националистичких митова у појединим репортажама, објављиваним у тадашњој дневној штампи. Питање политичких афинитета Црњанског и наклоњеност Франковим снагама очигледни су, поготово у његовим првим написима. Насупрот томе, гласила социјалне литературе и леве књижевности недвосмислено су стала на републиканску страну сукоба. Поларизација на два блока није била новитет ни у шпанској, ни у југословенској историји. Узрок почива у међународној ситуацији, ривалитету опозиција: комунизма и фашизма (Чалић 2010: 152).

Главно поље књижевног живота левице која је тридесетих година прошлог века доминирала у овом аспекту, били су управо часописи. Књижевна периодика једног раздобља, у првом реду, одражава своју средину и своје време, али и значајно утиче на друштвену стварност тог раздобља. Потреба социјалне

литературе и леве књижевности уопште, да дубље проникне у друштвену стварност и конкретније делује, довели су до спорадичног гашења књижевног израза у оквиру појединих рубрика књижевних часописа. Испливале су на површину бројне строго публицистичке, чисто информативне, некњижевне врсте, које су пронашле своје место углавном у критици, приказима и белешкама, рубрикама које, према Александру Петрову, заузимају последње место у жанровској хијерархији распоређивања грађе у књижевним часописима (Петров 2010: 28).

Белешке су изразито публицистички жанр, јасно профилисан и добро вођен. Зависе не само од става аутора и уредништва, већ и од поетике епохе (Пековић 2010: 221). Формирају слику о часопису, његовом уредничком концепту, публици која га чита, али и о књижевним, културним и политичким интересовањима времена у којем настаје. Поред тога што пружају увид у сврху и мисију деловања часописа, сведочанство су о потребама, могућностима и условљеностима епохе. Иако би се због позиције коју заузимају у часопису (последње странице) могло помислити да су мање битне, Пековић тврди да су белешке у пракси спроведена начела из уводника која утичу на мишљења читалачке публике и истиче њихову манипулативну моћ (2010: 239). То је изразито новинска форма, којом се скреће пажња на личности, догађаје и појаве које је уредништво сматрало битним. Нарочито су усмерене ка читалачком аудиторијуму којем се директно обраћају.

Прилози у белешкама о друштву, уметности и књижевности (најаве и прикази нових књига и часописа, концерата, изложби, предавања, написи о васпитању, образовању, популаризацији науке, рецепти, некролози итд.) равномерно информишу о „сопственом“ и „туђем“. У обликовању свести о „нама“ и „њима“ ови текстови публицистичког карактера играју важну улогу. Значајно утичу на представу о другим заједницама и културама, али и на установљавање националних и културних образаца (Пековић 2010: 240). Овим кратким и разноврсним написима уредници уводе страну у домаће прилике и успостављају заједничке односе и везе.

Прикази и белешке су вид библиографије културних стремљења своје епохе, али и редакцијске потребе часописа да та стремљења испрати. Оне су

„живи калейдоскоп слика времена, уредничких ставова, расположења према појавама у друштву, писцима, културним догађајима итд.“ (Пековић 2014: 71). У периодима када су часописи губили своју популистичку улогу постајали су верификатори вредности, етичких и естетских. Следећи потребу за профитом, такође су оглашавали продају најразличитијих производа, чак и књига. С једне стране, књигу су приказивали као робу и могућност да се заради продајом. С друге стране, она је врхунско културно и интелектуално добро. Управо то рекламно оглашавање књига, издања одређених аутора, издавача, штампарија и књижара у приказима и белешкама, чини библиографско језгро у периодици, кроз које можемо пратити коју врсту пописа и реклама одређени часописи форсирају на својим страницама, односно, да ли претежу друштвеноисторијски – економскополитички или уметничкопоетички разлози (Андоновска, 2014: 233).

Имајући у виду став Станиславе Бараћ да су белешке приказ библиографије културних односа и збивања у култури (Бараћ 2014: 235), Пековић позива на прављење систематизација прилога у белешкама (на пример: попис књига, позоришних представа, уметничких изложби, јавних предавања и других догађаја о којима се пише) како би се сагледала библиографија културног живота и културних збивања у једном периоду (Пековић 2014: 235). То је управо оно што ћемо покушати у грубим цртама да учинимо са шпанским темама у белешкама и приказима југословенских гласила тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју.

Резултат дуготрајне и детаљне систематизације шпанских тема могла би бити класификација поменутих белешки и приказа према следећим критеријумима⁶⁴: 1. на потписане, са знаком аутора (који у том случају употребљава иницијале или псеудоним) и анонимне; 2. на основу форме: на кратке и оне са проширеним дискурсом; 3. на основу садржаја: на условљене друштвеноисторијским и економскополитичким приликама (извештаје, репортаже, новинске чланке, коментаре и др.) и на културноуметничке и књижевно оријентисане (оцене, рецензије, приказе, осврте и критике догађаја, дела или његовог аутора).

---

⁶⁴ Овим се не исцрпљује списак критеријума на основу којих бисмо могли да класификујемо анализирани прилоге. Напротив, наведени су само најочигледнији и најрелевантнији за наша истраживања.

Строго публицистичке, чисто информативне, некњижевне написе који обрађују шпанске теме проналазимо у књижевној периодици четврте деценије прошлог века и ван засебних рубрика које збрајају приказе и белешке. То су углавном новински чланци, вести, репортаже и извештаји; књижевна, позоришна, ликовна или музичка критика и неки други, ситнији, али не мање битни жанрови, као што су нпр. некролози. Ови текстови подлежу истим критеријумима класификације, баш као и прикази и белешке, од којих их разликује једино насловљеност и немаркирана позиција⁶⁵ унутар часописа.

Од преко педесет информативних, некњижевних прилога и написа о Шпанији пронађених у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју, двадесет и седам је непотписаних. Анонимни текстови особени су по својој субверзивности. На тај начин аутори који теже радикалној промени политичког поретка (неретко симпатизери или припадници КПЈ), добијају на слободи израза. Анонимност „дозвољава одређену лежерност, чак и необавезност, али искључиво у тону, стилу и језику, а никако у погледу чињеница или судова који се донесе“ (Пековић 2014: 236). Пет прилога је потписано иницијалима од којих смо четири успели да идентификујемо⁶⁶. Специфичан случај је потпис у аутора рубрике „Прикази и белешке“ у *Српском књижевном гласнику*. На основу регистра аутора у оквиру библиографских регистара расправа, чланака и књижевних радова, у издању Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије, открили смо да је у питању Милан Предић, позоришни управник и књижевник из Панчева, синовац сликара Уроша Предића, који је једно време уређивао *СКГ*. Мање од двадесет прилога потписано је пуним именом и презименом аутора. Приметно је да су ови написи несубверзивног карактера. Нису условљени

---

⁶⁵ Прикази и белешке штампани су на последњим страницама часописа, ситнијим фонтом, без наслова. За разлику од њих, остали публицистички, информативни, некњижевни написи који обрађују шпанске теме, иако формално и садржински идентични првима, нису имали засебно место објављивања у часопису. Могли су бити штампани на било којој страници и обично су били насловљени.

⁶⁶ Д. Ј. - На основу других текстова у *Српском књижевном гласнику* 1937. године, сазнајемо да је презиме преводиоца и сарадника који је писао у рубрици „Прикази и белешке“ Јовановић; потом Т. К. – Годор Крушевац који је писао за сарајевски *Преглед* и М. П. – Милан Предић, такође аутор који је свој рад објављивао у *СКГ*-у. Иницијале аутора Б. Б. Т. који је писао за часопис *Двадесети век*, нисмо успели да идентификујемо.

економскополитичком ситуацијом. Окренути су приказима шпанске књижевности и културе.

Што се другог критеријума класификације строго публицистичких написа који обрађују шпанске теме тиче, краткоћа је једина константа која одређује белешке као жанр (Пековић 2014: 72). Ипак, приметна су одступања у стилу ових кратких форми препуних података. Проширујући дискурс, белешка губи неутралност, те постаје оцена или критика, осврт, поетика или својеврсна идеологија; или остаје „објективна“ те само проширује свој исказ, прерастајући у извештај или репортажу. Такође, остали информативни, некњижевни прилози о Шпанији, разноликих су дужина. Хомогеност на основу форме не одликује ове написе.

Трећи критеријум класификације публицистичких, информативних, некњижевних написа који обрађују шпанске теме, на основу садржајне анализе дели корпус на две групе прилога: 1. условљене друштвеноисторијским и економскополитичким приликама и 2. културноуметничке, углавном књижевно оријентисане. Како је оваква систематизација тематског опуса најсвеобухватнија и најрелевантнија за наша имаголошка истраживања, посвећујемо јој највише пажње. Обе групе садрже анонимне прилоге, оне с назнаком аутора, али и потписане пуним именом и презименом. Такође обе групе садрже прилоге краћег и дужег формата. Основа сваког од њих је вест, обавештење. Уколико условљени друштвеноисторијским и економскополитичким приликама, публицистички, информативни, некњижевни написи који обрађују шпанске теме прошире дискурс, вест постаје извештај, репортажа, новински чланак или коментар. Уколико друга група прилога, културноуметничких и књижевно оријентисаних, прошири своју намену и формат, вест постаје оцена, рецензија, осврт, приказ, критика, поетика или идеологија.

11.1. Кратки публицистички написи на шпанске теме – вести, обавештења, прилози, белешке и др.

Полазећи од полисистемске теорије Итамара Евен-Зоухара који сматра да су политика и култура неодвојиви, међусобно зависни делови система у сталној интеракцији, долазимо до закључка да су сви публицистички, информативни,

некњижевни прилози о шпанским темама, штампани у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века, истовремено условљени 1. социјалним и економскополитичким приликама; али и 2. културноуметничким и књижевним захтевима свога времена. Ипак, приметни су извесни отклони и нагињања дужих, информативних форми ка представама 1. друштва, историје, економије и политике или 2. књижевности, уметности и културе. У краћим публицистичким написима о Шпанији – вестима, обавештењима, прилозима и белешкама, тај отклон је често неприметан, те њих углавном сврставамо у двоструко условљене и оријентисане прилоге.

Поред систематизације, описа, анализе и вредновања релевантних прилога, штампаних у књижевним часописима свог времена, циљ нам је, такође, да укажемо научној заједници на постојање бројних омладинских и радничких листова, попут загребачког *Радника*, преко којих је тада илегална КПЈ пропагирала своје ставове о актуелним, политичким и социјалним питањима у Шпанији. Како се не ради о књижевној периодици, информативни написи из ових недељника и месечника не улазе у наш корпус, премда су књижевни прилози о Шпанији, извађени из истих, уврштени у њега. Узимајући у обзир бројност публицистичких написа о току Шпанског грађанског рата (нпр. објављиваних у *Раднику* или *Гласу омладине*), позивамо научну јавност да у будућим истраживањима посвети теоријску и критичку пажњу шпанским темама у овим специфичним типовима периодике.

Од преко педесет информативних написа који чине наш истраживачки корпус, више од половине је краћег формата. Највише их је забележено у сарајевском *Прегледу* и *Српском књижевном гласнику*, потом у часописима *Књижевник*, *Наша стварност*, *Уметност и критика* и др. У рубрици „Хроника“ часописа *Преглед* проналазимо велики број белешки о шпанској култури, књижевности, писцима и дешавањима везаним за грађански рат који је беснео у то време. Белешке су анонимне, али се може готово са сигурношћу претпоставити да је аутор већине Хајим Алкалај, рођени Сарајлија, а београдски свршени студент књижевности, преводилац, критичар и есејиста, интеркултурни посредник и делатник на успостављању српско-шпанских веза (Стојановић 2009: 39). Међу актуелним збивањима у периоду од 1936. до 1939. године, *Преглед* је

забележио: низ цртица⁶⁷ о „одбрани културе“ у Шпанији у току грађанског рата, потом појаву нових часописа и књига, као и поновљена издања дела шпанских писаца, протесте широм света поводом бомбардовања Гернике, погибије књижевника и публициста – бораца интернационалних бригада, ставове светских писаца о ситуацији у Шпанији, али и о притисцима и захтевима страних сила и „политици немешања“ и др. На основу белешки у овом часопису сагледавамо и присуство шпанске књиге како код нас, тако и у иностранству. Нарочито је интересантна цртица о прослави „светковине књиге“ шпанског универзитетског синдиката, на којој су јавно спаљена дела Жана Жака Русоа, Волтера, Карла Маркса, Максима Горког, Сигмунда Фројда, Ремарка и многих других, заједно са „Мадридским гласником“ (*Heraldo de Madrid*), либералним часописом, старим неколико деценија. Такође је забележено страдање песника Федерика Гарсија Лорке, више догађаја из живота Мигела де Унамуна (одлазак у изгнанство, постављање за доживотног ректора Универзитета у Саламанки и смрт), потом вести о изгнанству Хосеа Ортега и Гасета, Пија Барохе и Асорина, али и догађаји везани за Дон Кихота (приказивање Сервантесове *Хумансије* у извођењу „Антоановог позоришта“ у Паризу и уврштавање трагикомедије *Опамећење Дона /sic/ Кихота* од познатог чешког писца Виктора Дика (Viktor Dyk) у репертоар Театра „Елисео“.

---

⁶⁷ Илустрације ради, наводимо у целини белешке које обрађују шпанске теме, објављене у рубрици „Хроника“, у бр. 160 сарајевског *Прегледа*, штампаног 1937. године:

„- Uprkos građanskom ratu koji besni u Španiji, intelektualci koji stoje uz vladu Narodnog fronta pokazuju živu kulturnu delatnost. Januara 1937. počeo je u Valensiji da izlazi časopis “Hora de España“ („Čas Španije“), u kome saraduju najistaknutiji španski književnici: Antonio Machado, Damaso Alonso, Rafael Alberti, Jose Bergamin, Emilio Prados, itd.; lozinka časopisa jeste: „U službi narodne stvari“.

- Osim moralne podrške koju demokratskoj vladi u Valenciji daju veliki evropski i američki pisci Romen Rolan, Andre Žid, Luj Aragon, Hajnrih Man, Rože Marten di Gar, Lion Fajhtvanger, Teodor Drajzer, Sinkler Luis, Džon Dos Pasos, Aldes /sic/ Haksli, i mnogi drugi, neki od njih bore se i kao dobrovoljci na raznim frontovima. Veliki francuski književnik Andre Malro borio se kao avijatičar na madridskom frontu; Ludvig Ren, bivši pruski oficir i pisac „Rata“, bori se u međunarodnoj brigadi; Holandski književnik Jef Last, autor romana “Zuiderzee“, oficir je milicije. Nedavno je na frontu kod Kordove, boreći se u redovima milicionera, poginuo američki kritičar Ralf Foks“.

- Pod vođstvom odličnog španskog romanopisca i kritičara Ramona Sendera, obrazovali su španski pisci kulturne brigade koje idu s fronta na front te čitaju pesme i članke milicionerima za vreme zatišja ili odmora u rovovima. Mnogi od njih pevaju o borbama u duhu španske narodne pesme „Romancera“, tako da već postoji čitav Romancero građanskog rata koji narod i vojnici uče napamet.

- španska vlada, zaokupljena teškom borbom za održanje demokratije u svojoj zemlji i u svetu, ne zaboravlja ni jednoga časa na kulturni rad. U Madridu, u prvim ulicama iza fronta, rade štamparije, izdaju se časopisi i knjige. Tako su ovih dana, dok su se vodile najžešće borbe pred Gvadalaharom, u Madridu štampana skupljena dela najvećeg savremenog španskog filozofa Jose Ortega i Gasseta /sic/“ (1937: 253-256).

Документоване, проверене и тачне, писане лапидарно, сугестивно преносећи одређења уредништва поводом догађаја у земљи и иностранству, белешке су имале јак утицај на мишљење читалачке публике. Усвајале су се са интересовањем, формирајући ставове читалаца о књижевности, култури, друштву, али и о актуелним збивањима у Шпанији. Неке су биле искључиве, слободне и грубе, експлоатисале су медиј часописа како би градиле доминантан облик мишљења. Друге су лавирале између крајности (пишући против система, а истовремено партиципирајући с њим). Треће, неутралне, одмерене и информативне, биле су белешке у *Српском књижевном гласнику* које су градиле систем на најпродуктивнији начин (Пековић 2010: 239).

Кратки, информативни написи о шпанским темама у *СКГ*-у насловљени су, за разлику од оних у *Прегледу*. Иако су штампани у оквиру рубрике „Прикази и белешке“, ови написи често проширују свој исказ и превазилазе обим поменутих форми. Тематски, поред спорадичних написа о животу и делу шпанских мислилаца *Генерације '98*. (Ортега и Гасета, Барохе и претежно Унамуна) и незаобилазног помена смрти Гарсија Лорке, новина је приказ судбине шпанске ликовне уметности, дат у три прилога⁶⁸, за која сматрамо да су потекла из пера Милана Предића који је у то време уређивао часопис. Иако је прилог „Шпанска уметничка дела“ штампан у 51. књизи *СКГ*-а непотписан, стилски, садржајно и формално идентичан је другима. Мишљења смо да су ови написи међу првима информисали југословенску јавност о трагичној судбини шпанске уметности (евакуацији мадридског „Прада“, нестанку појединих слика, транспорту теретним возом таписерија са Гојиним цртежима, пожарима и разарањима у којима су страдала уметничка дела, изложби шпанске уметности у Женеви итд.), те самим тим покренули бујицу опсежнијих написа о духу и суштини тих избеглих дела, потом штампаних по књижевним и уметничким часописима широм Југославије.

Уметност и критика, месечник за културна питања, 1939. године објављује два језгровита информативна анонимна написа, такође насловљена, у својој рубрици „Културна хроника“. Садржајно су слична прилозима

---

⁶⁸ Аноним. „Шпанска уметничка дела“. *Српски књижевни гласник*, 51, 1937, 573-574.
Предић, М. „Склоништа шпанске уметности“. *Српски књижевни гласник*, 52, 1937, 488-489.
Предић, М. „Изложба шпанске галерије у Женеви“. *Српски књижевни гласник*, 58, 1939, 122.

објављиваним у *СКГ*-у. Први о тиражу песама Федерика Гарсија Лорке⁶⁹, илустрације ради, наводимо у целини. Други је о судбини мадридског „Прада“, актуелној теми која је кулминирала у приказима у југословенској штампи поменутој године.

Часопис *Књижевник* међу својим „биљешкама“ објављује два такође анонимна написа 1937. године: први о смрти водеће личности *Генерације '98*. Мигела де Унамуна; други о погибији у Шпанији америчког књижевника Ралфа Фокса, о коме је истовремено писао и сарајевски *Преглед*.

Исте године у *Нашој стварности* забележена је смрт Хуана Пикераса (Juan Riqueras Martínez), филмског критичара и оснивача Кинематографског клуба у Шпанији. Структуру часописа чиниле су је три основне рубрике: прва од њих била је без наслова, друга је носила назив „Данашњица“, а трећа „Људи – Догађаји – Књиге“. Иако званично без „приказа и бележака“, *Наша стварност* је југословенској јавности дала највише публицистичких, информативних, некњижевних прилога о шпанским темама у оквиру своје друге рубрике, посвећене темама спољне политике. Међу прилозима формално различитих дужина, а садржајно различито условљених и оријентисаних, издвајају се и бројне кратке форме попут: изјаве Алварес дел Ваја⁷⁰, главног ратног комесара републиканске Шпаније и представника у Друштву народа, о бројчаном стању странаца у Шпанији; говора Мануела Асање⁷¹, председника Шпанске републике на дан годишњице генералске побуне; затим сажетог статистичког приказа нових

---

⁶⁹ „Prije tridesetšeste tiraž pjesama u Španiji nije prelazio dvije hiljade primjeraka. Međutim, krajem trideset i osme u republikanskom delu Španije, zbirka pjesama velikog španskog pjesnika Garcie Lorke, streljanog u Grenadi /sic/, rasturena je za kratko vrijeme u pedeset hiljada primjeraka. Taj porast je naročito zanimljiv kada se ima u vidu da su Lorkine pjesme rasturane samo na jednom dijelu španske teritorije.

S padom Grenade /sic/– pao je i Garcia Lorka. S nestankom republikanske Španije – nestalo je i knjiga Garcie Lorke“ (– „Tiraž pjesama Garcie Lorke“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 1-2, 1939, 86).

⁷⁰ „Franko sada već raspolaze sa 100000 Italijana i 10000 Nemaca. Ti se ljudi nikako ne mogu nazvati dobrovoljcima i ne mogu se porediti sa pravim dobrovoljcima iz međunarodne brigade republikanske vojske. Njih je bilo do nedavno svega 10000, ali posle velikih borbi u kojima su pretrpeli velike gubitke, njihov broj se znatno smanjio“ (*Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 60).

⁷¹ „Ali ma šta da se desi, jedan će zakonik ostati zauvek zakonik apsolutnih, nepokolebljivih istina sa kojima će se španska Republika pojaviti pred Istorijom, kao što se ona već danas pojavljuje, mirna i sigurna u svoje pravo, pred velikim sudom čovečanstva“ (*Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 92)

škola које је отворила влада Народног фронта у Шпанији у току самог рата⁷² и кратке изјаве Шпанске федерације просветних радника⁷³.

Већ је било помена да ови кратки публицистички, информативни, некњижевни написи, односно – вести, обавештења, прилози и белешке, чине библиографско језгро књижевне периодике. Анотација издања дела шпанске књижевности, додуше селективна и редукована, нама је битан културолошки податак. У том смислу, Берковићев сажет преглед „Издања тисковне задруге у Љубљани за 1931. годину⁷⁴“ штампан у Хрватској ревији 1932. године, или Перинићев приказ три нова књижевна предавања Кола Хрватских књижевника⁷⁵, објављен у листу *Обитељ* годину дана раније, драгоцени су извори библиографских података при позиционирању шпанске књижевности у оквиру југословенског књижевног система. Такође, кратка цртица „Шпанија. Песме [...]“, о којој ће бити речи у наредним поглављима, објављена у рубрици „Хроника“ часописа *Преглед* 1937. године, говори о преко ноћи штампаној у илегалу, збирци песама о Шпанији, претходно објављиваних по гласилима социјалне литературе и леве књижевности. Отвара питање утицаја перцепције слике Шпаније, пласиране у југословенској књижевној периодици, на наше књижевнике.

11.2. Дужи публицистички написи на шпанске теме, условљени друштвеноисторијским и економскополитичким приликама – извештаји, репортаже, новински чланци, коментари и др.

Потпуно гашење књижевног израза у оквиру појединих рубрика књижевних часописа тридесетих година двадесетог века, последица је потребе

---

⁷² Према овом приказу, у току 1936. и 1937. године отворено је 7578 школа у Шпанији (*Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 68).

⁷³ „Mi se borimo za nezavisnost naše zemlje, za odbranu kulture, mira, demokratije, za bratstvo naroda“ (*Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 84).

⁷⁴ „Pio Baroha 'Pot k popolnosti'. Pio Baroha je suvremeni španjolski pisac iz grupe revolucionara stvaralaca nove Španjolske. Roman bi trebao da prikazuje današnju Španjolsku, da opaža, da šiba, ali piscu očito manjka reljefnosti, plastičnosti; pripovedanje naliči na dosta dugo, rastegnuto nabranje. Opažanja, premalo istaknuta, izgledaju beznačajna i nevažna. Prijevodi su od reda pisani dobrim jezikom i stilom. Prevodioci su: [...] Stanko Leben“ (Berković, J. „Izdanja tiskovne zadruge u Ljubljani za 1931. god.“. *Hrvatska revija*, 6, 1932, 403).

⁷⁵ „Antun Matasović [...] odličan poznavalac španjolskog jezika i književnosti, predavao je 29. studenoga o Calderonu de la Barca. [...] Iz tačnih detalja o Calderonovu životu, koji je predavač ukratko prikazao, kao i iz prikaza njegovih drama vidjelo se, da Matasović vrlo dobro vlada predmetom...“ (Perinić, L. „Calderon /sic/ – Sigrin Undset – Papini, tri nova književna predavanja Kola Hrvatskih Književnika“. *Obitelj*, 51, 1931, 809).

социјалне литературе и гласила левице да своје уметничке ставове претворе у акцију, дубље проникну у друштвену стварност и конкретније делују. Резултат тог заокрета ка активизму и пракси били су управо публицистички, информативни, некњижевни написи дужег формата на шпанске теме условљени друштвеноисторијским и економскополитичким приликама. Југословенска књижевна периодика, стављена у функцију културног, идеолошког и политичког оквира Шпанског грађанског рата, уступа своју структуру чистим новинским формама: вестима, извештајима, репортажама, новинским чланцима, коментарима и др. Њима се далеко лакше осликава ратна стварност. Документарна основа ових текстова чини видним страшне размере трагичног историјског искуства Шпаније.

По броју ових написа предњачила је *Наша стварност* која је у двоброју 1–2 (1936), потом у двоброју 9–10 наредне године, значајан простор дала Шпанији и шпанским темама, нарочито Грађанском рату. Тон свих текстова је пацифистички. Рат се генерално осуђује. Ипак, осетна је наклоност према републиканцима, вероватно стога што су на њиховој страни били ангажовани југословенски добровољци, присталице радничког покрета и КПЈ, која је финансијски помагала часопис.

Иако се ради искључиво о публицистичким жанровима, текстови су формално и садржајно разноврсни. Преводи светске штампе (*Times*, *Larousse Commercial*, *L'Europe Nouvelle*, *Anuario estadístico de España*, *A.B.C.*, *Le Figaro*, *L'Oeuvre*, *United Press* и др.) баве се 1. економском структуром Шпаније (агрикултуром, рудним богатствима, индустријом, трговином, колонијама), 2. друштвеном структуром (шпанским феудализмом, опадањем индустрије и занатства, опадањем становништва, поделом земље, питањем шпанског сељака и аграрном реформом), 3. политиком и ратним темама (владајућим режимом, захтевима побуњеника, ратом радио-таласа у Шпанији, побуном рудара у Астуријасу итд.). Приложен је и табеларни приказ војнополитичких и дипломатских догађаја у периоду од 18. јула 1936. до 18. јула 1937. године, али и Устав Републике Шпаније од 9. децембра 1931. године, преузет из часописа *Правна мисао*.

Иностраним написима придружили су се прилози наших аутора. Приказ резултата фебруарских избора 1936. године М. С. Петровића преузет је из

Политике. Текст „Друштвени и економски преображај села“ Синише Станковића представља слику тадашњој југословенској читалачкој јавности слабих резултата неодлучно спроведене аграрне реформе у Шпанији. Упркос поразним чињеницама, побуни против режима и избијању грађанског рата, Станковић свој напис завршава оптимистично, сматрајући да је шпанска влада у другој половини тридесетих година прошлог века, 1. експроприацијом земљишта у корист државе свих поседника који су посредно или непосредно учествовали у побуњеничком покрету и 2. одобравањем кредита новим поседницима одузетих добара, исправила начињене грешке. „Парола: ‘Ниједног педља необрађене земље, ниједног гладног сељака!’ постаје све бржим темпом стварност. У Шпанији на селу отвара се нова ера“ (Станковић 1937: 65).

Приказ развоја ситуације на бојиштима Шпаније у последњих годину дана публицисте и историчара Владимира Дедијера такође је објављен у двоброју 9-10 *Наше стварности* 1937. године. Овај потоњи академик, тадашњи дописник *Политике* који је почетком исте године извештавао југословенску јавност о збивањима на Иберијском полуострву са лица места, сматра да се једино првих десет дана рата могу назвати грађанским. Након тога на тлу Шпаније вођен је међународни рат „за слободу и независност шпанског народа од завојевача из иностранства“ (Дедијер 1937: 66). Аутор даје сажет, хронолошки преглед бојишта у страху да се шпанском рату поред епитета грађански и међународни не дода још један – тоталитарни. Упркос бројчаној надмоћи људства и наоружања у корист побуњеника, и овај аутор, отворени симпатизер републиканске стране, свој напис завршава оптимистично, што нам указује на став и опредељење уредништва *Наше стварности*. „Шпанија се огромно изменила за годину дана, али једна ствар је остала непромењива: одушевљење шпанског народа и вера у крајњу победу“ (Дедијер 1937: 68).

Године 1936. *Српски књижевни гласник* такође се оглашава поводом новонасталих збивања у Шпанији. Чак је и овај академски, конзервативни лист тридесетих година прошлог века заменио књижевне захтеве назорима које је заговарао у политичким и друштвеним иступима. Приметан је став да „прозни израз треба да буде ‘јасан’ и ‘искрен’, и да у тежњи за објективношћу и истином треба дати простора најнапреднијим и у исто време најтрезвенијим мишљењима

свога доба“ (Поповић 1990: 199). У складу с таквим уредничким опредељењем, објављује у „Политичком прегледу“ анонимни напис, насловљен „Свађа око Шпаније“. Прилог почиње језгровитом вешћу: „У овоме часу Шпанија је земља о којој Европа највише говори. У Шпанији бесни грађански рат; две групе, два народна логора ратују [...] Шпанија је постала позорница на којој Шпанци играју улогу као у гињолу, - иза кулисе су прави глумци. Иза кулисе се налазе две групе сила које у Европи деле данас дипломатски мегдан [...]“ (СКГ, 49, 1937: 308). Текст је публицистички, информативан, ослобођен књижевног израза. Одговара новим захтевима периодике за актуелношћу и активизмом. Тих година *Гласникову* уређивачку политику одређује експлицитна тежња ка објективности, истини и практичном ангажману. Стилски идентичан прилог објављен је и у претходном броју часописа исте године, у којем је Ј. М. Жујовић објаснио нашем читалачком аудиторијуму економскополитички значај и улогу Шпаније и Грчке на Средоземном мору. Аутор је истакао последице увођења диктатура и новонастале политичке ситуације у средоземљу на остатак европског континента. Ношен истим таласом две године касније такође у „Политичком прегледу“ Ж. Балугџић објављује текст „Пред крај политике немешања“ у којем јасно износи свој став који је уједно и захтев свих демократских држава да се прекине са том „извештаченом политиком“ узајамног дипломатског заваривања (Балугџић 1937: 298-302).

Друштвени, културни и књижевни месечник *Наше доба*, са два строго информативна прилога, обележио је потребу за потпуним гашењем књижевног израза у оквиру појединих рубрика књижевних часописа тридесетих година прошлог века, као и настојање за дубљим проницањем у друштвену стварност и конкретнијим деловањем. Први је прештампан чланак о убиству десничарског, монархистичког вође Калва Сотела (*José Calvo Sotelo*) уочи избијања рата, из београдског дневног листа *Време* од 15. јула 1936. године. О аутору текста нема података. Други је анонимни извештај о авијацији у Шпанском грађанском рату објављен у мајском броју часописа 1937. године. Изненађујућа је тежња за објективношћу која је приметна у оба прилога.

У двоброју 151-152 (јул-август) сарајевског *Прегледа*, након избијања официрске побуне у шпанском Мароку против законите владе Народног фронта,

преношења сукоба на Иберијско полуострво и прерастања у братоубилачки рат, Тодор Крушевац известио је југословенску јавност о преломним догађајима у Шпанији. Његова вест разликује се од уобичајених цртица у „Прилозима и белешкама“ овог часописа. Насловљена је („Грађански рат у Шпанији“) и потписана иницијалима аутора. Незнатно проширен дискурс допринео је богатству садржине, те овај запис одговорно и професионално пружа читалачкој публици објективну слику новонастале ситуације на Иберијском полуострву.

Те 1936. године у децембарском броју *Прегледа*, четири месеца након избијања рата, штампан је опширан чланак „Шпанска голгота“, аутора Фуада И. Слипичевића. Аутор покушава да приближи југословенском читалаштву актуелна дешавања у Шпанији, објашњавајући крваве догађаје који раздиру шпански народ и уништавају његову духовну и материјалну културу, позивајући се на историјску прошлост ове земље. “Пре свега не сме се заборавити да Шпанија није суделовала у светском рату. Она није поднела крвавих жртава које је тражила светска катаклизма, али зато није створила драгоцену искуство генерација које су провеле четири тегобне године у бојним линијама“ (Слипичевић 1936: 665). Слипичевић даље пружа хронолошки преглед историјских збивања на прелому треће и четврте декаде прошлог века. Потом се фокусира на избијање генералске побуне и ток рата. Осврће се на став светских сила поводом „шпанског питања“ и генерално осуђује ситуацију за коју је „тешко веровати да ће се локализовати на Шпанију“ (Слипичевић 1936: 667).

Међу дужим публицистичким, информативним, некњижевним текстовима на шпанске теме, условљеним друштвеноисторијским и економскополитичким приликама, поред 1. бројних, осетно наклоњених републиканцима, 2. других који теже објективности, издвојила се и 3. трећа група написа у којима су приметне симпатије према побуњеничкој страни. Реч је о преведеним прилозима, који су добили место у књижевној периодици тридесетих година двадесетог века, претежно у „грађанским“ часописима које је финансијски помагала Стојадиновићева влада.

Тако *Двадесети век*, часопис субвенционисан од владе Југословенске радикалне заједнице, са тенденцијом да спроведе „културну диктатуру“, у јануарском броју 1938. године објављује информативни текст париског правника

и академика Луја де Фијеа о кршењу међународног права и непоштовању закона током грађанског рата у Шпанији. О овом напису већ је било речи у поглављу о преводној књижевности. Конкретно, у овом прилогу не проналазимо директна усмеравања читалачке публике ка једној зарађеној страни или категорична заступања ставова аутора. Ипак, симпатије уредништва *Двадесетог века* огледају се у одабиру текстова који непретенциозно и сугестивно нагињу ка националистичким и профашистичким идеологијама⁷⁶.

С друге стране, информативни текст „Изградња нације иза стрељачких ровова“ Артура Холендера, објављен у *Новој смени*, такође 1938, недвосмислено подржава Франкове фашистичке снаге. Напис почиње већ стереотипним исказом у тадашњој југословенској штампи како је Шпанија сада један од најпознатијих делова света. „У овом часу свако дете зна где леже Севиља, Валенсија и Билбао. У почетку грађанског рата то није било познато ни првим страним новинарима који су дошли у Шпанију“ (Холендер 1938: 247). Аутор потом описује географске одлике Пиринејског полуострва и етничку структуру становништва, у циљу истицања будућих економских изгледа неисцрпног богатства Шпаније. Наглашава да грађански рат није светски рат и да он причињава материјалну штету, „али не и разарања већег стила“ (Холендер 1938: 248). Према прорачуну Артура Холендера губици су надокнадиви, нарочито уколико Шпанија прихвати вођу који се „сваком народу столећима само једанпут даје [...] Пред новим националним успоном, пред ‘једном, слободном и великом Шпанијом’ пред девизом коју је генерал Франко исписао на својим заставама стоји пробни камен социјалне правде“ (Холендер 1938: 248).

Године 1939. у часопису *Живот* објављен је још један прилог, насловљен „Црвена прошлост Шпаније – погубни плодови црвене штампе“, који припада

---

⁷⁶ „Шпански грађански рат тече својим током. Али догађаји у Шпанији не дају више онолико повода за међународна размимоилажења и размирице, као што је то било до скоро, кад је постојала озбиљна бојазан, да шпанска ситуација не компромитује целокупну европску мирољубиву дипломатску активност“ (Патриус, *XX век*, св. 1, 1938: 45). Профашистичка изјава провучена је готово неприметно у тексту „Међународни положај и наш спољнополитички моменат“ који у начелу не обрађује шпанске теме, те стога није уврштен у наш корпус истраживања. Аналитичари књижевних псеудонима, Давор Капетанић и Мирослав Ваупотић, псеудоним Патриус приписују И. Андрићу. Ипак, поменути тезу о Андрићевом ауторству оспоравао је Иво Тартаља, те податак узимамо са резервом.

„Пред разузданим страстима, у Шпанији се морало одустати од покушаја да се дигне глас разума, правде и човечности“ (Де Фир, *XX век*, св. 1, 1938: 72).

групи информативних, некњижевних написа о шпанским темама у којима су приметне симпатије према побуњеничкој страни. У питању је интервју, претходно објављен у лондонском католичком недељнику *Tablet*, који је генералисимус Франсиско Франко дао америчком свештенику Џону О Брајану (John O' Brien). На питање свештеника како је могуће да се толики број Шпанаца бацио у наручје комунизма, генералисимус је одговорио да је за то крива совјетска „црвена“ штампа која је бранећи слободну љубав, нападала институцију породице и погрешно наводила омладину доведши до вртлога мржње и разарања који се тада оборио на цркве, самостане и болнице, који се нису хтели одрећи хришћанске вере и Бога (*Живот*, 8, 1939: 509).

Било да теже објективности или су наклоњени ка републиканској или побуњеничкој страни, ови дужи публицистички, информативни, некњижевни написи иностраних или наших аутора на шпанске теме објављивани су у југословенској књижевној периодици тридесетих година прошлог века на српскохрватском говорном подручју искључиво поводом преломних друштвеноисторијских догађаја на Иберијском полуострву, проузрокованих ратним метежом.

11.3. Културноуметнички и књижевно оријентисани, дужи публицистички написи на шпанске теме – прикази, осврти, оцене и критике догађаја, дела или његовог аутора

Уколико публицистички, информативни, некњижевни напис окренут ка представљању шпанске културе, књижевности и уметности, прошири свој дискурс, вест постаје оцена, рецензија, књижевна, позоришна, ликовна или музичка критика, осврт, поетика или идеологија. Ти текстови су у ствари неуметнички прикази шпанских уметничких тема. У нашем истраживачком корпусу забележено их је петнаест. Највећи број штампан је у *Српском књижевном гласнику*, потом у *Савременику* и у сарајевском *Прегледу*. Претежно обрађују књижевне теме, али запажени су и написи о ликовној уметности, позоришту, науци и просвети.

Трећина културноуметничких и књижевно оријентисаних, дужих публицистичких, информативних, некњижевних написа који обрађују шпанске

теме говори о стваралаштву Мигела де Унамуна. Од поменутих петнаест, једино два написа о његовом животу и делу искачу из временског распона од 1936. до 1939. године. Објављена су поводом догађаја из пишчевог личног живота, а не поводом друштвеноисторијских збивања у Шпанији. Односно, нису мотивисана метежом Шпанског грађанског рата. Не исцрпљујући могућност детаљне анализе ових прилога, представљамо хронолошки сажет преглед дужих информативних написа о Мигелу де Унамуну штампаних у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века.

Године 1929. Калми Барух у сарајевском *Прегледу* објављује белешку „Дон Кихотов гроб“ поводом превода истоименог пролога књиге Мигела де Унамуна *Живот Дон Кихота и Санча (Vida de Don Quijote y Sancho)*. Барух се фокусира на чудесну судбину Унамунове књиге, писане природним стилем и народним језиком. „Младеж је у њој нашла згуду да пусти маха вртоглавим узлетама своје маште, одрасли су из богатства њезиних епизода црпели многе животне поуке – а сваком је она пружала пријатну разоноду“ (Барух 1929: 111). Према овом аутору, књига је збир пишчевих промишљања и оригиналних ставова о појединим пустоловинама из Сервантесовог романа, независних од осталих критичара и коментатора који се као „облак скакаваца“ оборише на дело Мигела де Сервантеса Сааведре. „Унамуно тражи у *Дон Кихоту*, пре свега, истинску поезију душе, која, као што он вели, нема ништа са литературом у обичном смислу речи, а у двома главним лицима оно што је трансцедентално и трајно и од опште људске вредности у њима. Кад би се овако читала, Сервантесова књига била би сваком Шпанцу патриотско Еванђеље“ (Барух 1929: 111-112).

Четири године касније Д. Јовановић у *Српском књижевном гласнику* објављује пропратни текст преводу огледа „Циганска игра“. Белешка је кратко насловљена „Унамуно“ и потписана иницијалима преводиоца и аутора. Јовановић наглашава да српски народ Мигелу де Унамуну дугује особиту пажњу јер „за време европског рата нико се није био толико пригнуо над болове нашег народа као он и одао правду његовој борби. Да уђе дубље у нашу историју привукле су га народне песме, које су му слане уз остале публикације у енглеским преводима. Дошавши једном послем у Мадрид [...] он се пријавио онамо одакле су му стизале те наше књиге, немајући коме другом да повери намеру да би хтео научити

српски. Тешкоће на које ће наравно наићи, нису ни најмање одвраћале тог старог филолога, а биће богато награђен кад узмогне читати у оригиналу *Смрт мајке Југовића*. То царско задовољство ваља царски и платити. Како оно беше, понављао је он, *green apple*, и лице му се згрчило да спречи сузи да не кане“ (Јовановић 1935: 311).

Потом 1936. Милан Предић у истом часопису објављује чланак „Положај Унамунов“. Прилог говори о „очајној неодређености“ у којој се Унамуно, уморан, остарео и обесхрабрен, обрео уочи и за време Шпанског грађанског рата. Он је слутио да „ниједно од два решења, неће [...] за њега бити решење“ (Предић 1936: 315). Аутор даље покушава да проникне у Унамунове филозофскополитичке ставове и разуме његова опредељења, цитирајући неке од пишчевих најснажнијих рефлексија. „Понекад ме питају да ли сам са десницом или левицом, да ли сам био са левицом и да ли сам изашао из деснице. Детињасто питање које се поставља кад постоји једно опште зло и на које би имало исто толико дуго да се одговара као на питање: верујете ли да постоји Бог? Требало би прво одредити шта то значи: веровати, шта значи постојати, шта је то Бог [...] Уосталом, за какве се идеје бори у овом сукобу? Ни за једну. Идеје нема. Само апсолутна празнина [...]“ (Предић 1936: 315).

Иако су сва три поменута информативна написана објављена у „Прилозима и белешкама“ *Прегледа* или *СКГ*-а, својим проширеним исказима превазилазе обим и формат истих. Сва три текста баве се развојем Унамунове филозофске мисли и директно или индиректно дотичу „проблем парадокса“ у његовом животу и делу. Једина разлика трећег написана, у односу на претходна два, али и сваког следећег прилога о Мигелу де Унамуну, јесте мотивисаност друштвеноисторијским збивањима, односно ратом који се водио у Шпанији тада.

Текст „Мигуел */sic/* де Унамуно (1864-1936) – Miguel de Unamuno“, потписан са Жив. П. Јов. (Јовановић), објављен такође у *СКГ*-у 1937. године, представља приказ библиографских података о Унамуну, попис његових дела, као и библиографију чланака о шпанском књижевнику и филозофу објављених до тада код нас. У прилогу су наведени углавном тачни подаци, наслови дела и године настанка, али и два погрешна: први везан за године изгнанства у Паризу, а други за жанровско одређење његовог дела *Пејзажи* (Рајић 1982: 126).

Следећи културноуметнички и књижевно оријентисан дужи публицистички, некњижевни напис о овом шпанском књижевнику објављен је већ наредне 1937. године у *Савременику*. Једноставно насловљен „Мигуел /sic/ Унамуну“, непотписан прилог, у ствари је обавештење о пишевој смрти. Аутор се прво осврнуо на политички активизам мислиоца и његове често опречне, неочекиване ставове. Потом је југословенској читалачкој јавности дао кратку Унамунуову биографију, као и сажет преглед његових најзначајнијих дела.

Последњи дужи информативни прилог о Унамуну објављен је такође поводом његове смрти 1937. године међу „Биљешкама“ у *Књижевнику*. Новине у односу на претходне прилоге су детаљно описана чувена анегдота из пишевог живота са Франковим изаслаником, генералом Миљан-Астрајом (José Millán-Astray у Terreros), приказ интервјуа лисабонског листа *Diario de la noticia* са шпанским мислиоцем и опис последњих часова покојника. Текст је анониман.

Међу информативним написима о књижевним темама забележили смо још два прилога Милана Предића, штампана у „Прилозима и белешкама“ *СКГ*-а 1936. године. Први, насловљен „Судбина шпанских књижевника“, кратак је осврт на живот и смрт интелигенције у Шпанији. Према Предићу, страдање „писца романа“ /sic/ Федерика Гарсија Лорке узбунило је европску јавност, нарочито након пажње коју је на себе скренуо његов „роман“ /sic/ *Romancero gitano*. Да ова жанровска омашка није случајност сведочи два пута поновљена грешка аутора. Уз сажет приказ карактера андалузијског песника, забележена је и реакција председника Пен-клуба Велса на вест о његовој погибији. Потом, у склопу истог чланка, аутор обавештава југословенску јавност да су Бенавенте (писац којег тада и Београд познаје по комадима играним у Народном позоришту) и сликар Сулоага, у животу. Такође информише нашу тадашњу публику о изгнанству Асорина и Пија Барохе. Напис завршава снажно, речима: „Шпанија је некада протерала мирне коваче, ткаче, кујунције и вртаре, Мавре, и није имала више ко да је храни. Сада изгледа да иде за тим да нема никога ко ће у њој мислити и осећати“ (Предић 1936: 399).

Други прилог Милана Предића, кратко насловљен „Шпански писци“ осврт је на незавидан положај књижевника у вихору Шпанског грађанског рата. Уредник *СКГ*-а 1936. године, бележи изјаву Пија Барохе са међународног

конгреса Пен-клуба у Рио де Жанеиру, која осликава специфично „унамуновско“ расположење. „Шпанија, за коју се говорило да нема била у дамарима, данас има грозницу. Изгледа да смо упили у себе све отрове овог доба у високим дозама [...] неутралност и наклоност идејама нису нам више допуштени [...] Свршено је са љубављу према култури и њеном животном ведрином. Мора се бити уз левицу или уз десницу [...] Више се не допушта средина: или комунизам или фашизам [...] Ми који смо шпански писци и који смо самим тиме имали скроман и сиромашан живот мислили смо да смо далеко од борбе: бачени смо сад у сред ње. Ми смо зарађени и против воље, али с које стране зарађени? То не знамо [...] Ми, шпански писци имамо не само једног непријатеља него два: Беле и Црвене [...] Ми бисмо више волели основати трећу, партију трпеливости и добронамерности, али те странке нема и изгледа не може ни бити, бар засад“ (наведено према Предић 1936: 636). Бароха, попут Унамуна, одриче да се умеша у ратна дешавања, те пада у немилост националистичке владе, емигрира у Париз и игра значајну улогу у књижевнополитичком свету француске престонице. Како је предање шпанских писаца било предање беде и глади, он, иако прогнан и несрећан, има ту јадну и смешну утеху да је остао у оквирима традиције своје земље (Предић 1936: 636).

У грубим цртама приказ главних представника шпанске књижевности на прелому деветнаестог и двадесетог века југословенском читалаштву пружио је В. Тумин, у дводелном прилогу, насловљеном „О новој шпањолској књижевности“, штампаном у два узастопна броја загребачког часописа *Нови лист* 1937. године. Аутор истиче да му намера није целокупан преглед шпанског литерарног стваралаштва, већ искључиво оних писаца, културно освешћених, друштвенополитички ангажованих на било којој страни друштвеног препорода (Тумин 1937б: 5).

Богдан Радица у часопису *XX век* објављује информативни напис насловљен „Шпанија – obras de José Ortega y Gasset⁷⁷“, потписан иницијалима аутора, у којем обавештава југословенску јавност о објављивању целокупног дела овог филозофа и есејисте у Шпанији, у вихору рата. Читаоцу *XX века* доноси вест о престанку писања шпанског мислиоца током боравка у иностранству за време грађанског сукоба. Напомиње да је његова мисао вредна проучавања и да „улази у

---

⁷⁷ „Шпанија – дела Хосеа Ортеге и Гасета“ (прев. аут.).

најистанчаније, што је дала савремена Шпанија. Ту су наслућене многе бојазни које раздиру садашњу Европу“ (Радица 1983: 158).

Октобра 1937. године Хајим Алкалај међу белешкама сарајевског *Прегледа* даје дужи приказ II интернационалног конгреса светских писаца за одбрану културе, одржаног исте године у Мадриду. Полазећи од претпоставке да се култура развија превазилажењем властитих, утврђених тековина, Алкалај наглашава да је историјска пракса та која одређује шта култура у свом развојном току носи са собом, а шта преузима. С друге стране, историјска пракса је политичкоекономске и социјалне природе. „Култура је, очевидно, једна контингентна, практична категорија и, као све практичне категорије, током историје садржајно мењана, допуњавана, али и крњена, замрачивана. Она је стварана или спречавана средствима која је давала историја. Њу носе, чувају и продужују историјске – друштвене снаге [...] Њена судбина не може избећи политику“ (Алкалај 1937: 679). Из тог разлога су највећа имена светске књижевности изразила решеност „да се свим средствима која истинољубивом духу стоје на расположењу боре против тежњи оних диктаторских режима чији је услов одржања у спутавању слободне културне делатности“ (Алкалај 1937: 679). Такође, донета одлука да се поред побуне фашистичких генерала која је избила у међувремену конгрес ипак одржи у Мадриду, потврђује везаност писаца са културом, угроженом од духовних и друштвених варвара. У одбрану књижевности и науке устали су: највећи шпански песник старе генерације Антонио Мањадо, француски филозоф Жилијен Бенда (Julien Benda), шпански књижевник Корпус Барга (Corpus Barga), професор мадридског универзитета и социолог Фернандо де лос Риос, у име прогнане немачке културе романијерка Ана Зегерс (Anna Seghers), највећи католички писац Шпаније Хосе Бергамин, француски песник Тристан Цара и многи други, чије је говоре пренело југословенској јавности у целини, или фрагментарно, уредништво двоброја 9-10 часописа *Наша стварност*. Сви ти писци (шпански, француски, немачки, енглески, норвешки, дански, холандски, руски, јужноамерички и др.), стварали су културу и борили се за њу својим теоријским и животним делима. Бранили су је, између осталог, и од фосилизованих тековина, које је култура сама, у свом динамичном развоју (у свом прогресу) превазишла и оставила у прошлости.

Године 1939. од стране анонимног аутора забележена је у *Младој култури* смрт Антонија Маџада. У „Културној хроници“ овог часописа штампано је: „Када патње народа, кога песник толико воли, достигну врхунац, у њему се гаси живот“ (Аноним 1939: 159). Аутор се потом осврнуо на тежак живот у изгнанству и болест великог књижевника, навео његову селективну библиографију и посебну пажњу југословенском читалаштву скренуо на песму „Злочин се десио у Гранади“, штампану у другом броју *Студента*.

Чланак окренут питањима науке и просвете штампан је у загребачком *Савременику* 1938. године. Интелектуални протагониста овог прилога аутора Луке Перковића јесте Еухенио д' Орс, „равнатељ јавне наставе“ у Барселони, професор, писац и критичар уметности. Перковић образлаже порекло д' Орс-а, прилаже његову кратку биографију, истиче његове заслуге не само на научном, већ и на наставноуправном пољу. Подвлачи значај његових мисли, биле оне на подручју уметничке критике, културноисторијских проматрања или филозофсконаучних медитација (Перковић 1938: 587).

Културно оријентисани, дужи, информативни прилози који обрађују теме из шпанског сликарства углавном су фокусирани на живот и дело Пабла Пикаса. Ликовну критику, насловљену „Пикасо, кубизам и пуризам“, Тин Ујевић је објавио из два дела, у два броја *Савременика* 1937. године. Иако је циљ приказа било представљање југословенском читалачком аудиторијуму савремених токова шпанске ликовне уметности, тежак стил, оптерећен стручном терминологијом, није могао допрети даље од малобројне интелектуалне елите. За разлику од Ујевићевог написа, текст „Пабло Пикасо“ Александра Атојева, објављен у *Новој смени* 1939. године, пријемчивији је просечном читаоцу којег Ђорђе Јовановић карактерише као младог, али зрелог и одлучног (Јовановић 1949: 160). Атојев једноставном језиком представља југословенској читалачкој публици рафинирани артизам Пикасовог авангардног усмерења. Поред сажете биографије сликара, аутор у кратким цртама прилаже основни концепт његове уметности. У сталном је настојању да неупућене љубитеље уметности не зачуди и не збуни Пикасово уметничко дело. Истиче његов значај и наглашава заслуге за победу кубизма. „Савремено сликарство не може се замислити без кубизма, веома плодне епохе уметности. У њој је било и претеривања и много теоретисања и тражене

бизарности. Међутим, посматран као целина, или појединачно, кроз своје изразитије представнике, кубизам је нашао и своје оправдање и дао велике реализације. Највећа заслуга за то припада Паблу Пикасу“ (Атојев 1939: 284).

У часопису *XX век* је 1938. објављен приказ „Уз годишњицу смрти Рикарда Вердуга Ландиа */sic/*“ неидентификованог аутора, потписаног иницијалима Б.Б.Т. Напис почиње поменом Ландијевих славних претходника: Ел Грека, Гоје, Рибалте, Ерере, Муриља, Веласкеса и Пикаса. „Они су сви [...] деца свог напаћеног народа [...] То су деца оних двадесет милиона Дон Кихота у дроњцима, деца неплодних пећина, доброте, разумевања и човечности“ (Б.Б.Т. 1938: 157). Раме уз раме са побројаним великанима шпанског сликарства, аутор написа ставља Рикарда Вердуга Ландија (Ricardo Verdugo Landi), сликара-маринисту, који је са јасно наглашеним реализмом интерпретирао пејзаже Средоземног мора. Аутор указује југословенској јавности на квалитет његових радова, виртуозну технику, знање и умеће јер „треба имати на уму да је море, у свом непрестаном кретању, увек у ставу опирања према уметнику, па и када је тихо и равно као уље, оно и тада крије у себи остатак те упорности. Зато на Ландијевим маринама покрет живи, оне су пуне динамизма, а ако нешто и није у пуној екстериоризацији, појављује се у снази, тако да сугестивност његових платана често збуњује, јер проматрајући их осећамо оно што се не види“ (Б.Б.Т. 1938: 157).

Дужи публицистички написи о позоришној уметности, који обрађују шпанске теме, ограничавају се на два прилога о историјској трагедији у пет чинова „Дон Карлос“ Јохана Кристофа Фридриха фон Шилера и један приказ драме „Опчињени краљ“ Тодора Манојловића.

Протагониста прве поменуте драмске форме, престолонаследник Карлос, принц од Астуријаса, заљубљује се у жену свога оца, краља Шпаније Филипа II. Драма се одвија у 16. веку, у време борбе Низоземске за независност, те је тежиште са љубавног заплета пренето на грађанске слободе и срећу човечанства, што је чини севременом. Иако се шпанске теме обрађују посредно, прилози које помињемо објављени су у стожерним часописима свог времена, те су несумњиво имали одјека у југословенској јавности. Први, „Шилеров ‘Дон Карлос’ на сарајевској позорници“ Ј. А. Кршића, штампан је у *Прегледу* 1936. године. Аутор

обавештава позоришну публику да је XVII сезона сарајевског Народног позоришта отворена Шилеровом „драмском песмом у пет чинова“, која у драмском раду славнога немачког романтичара јесте један од највиших идејних успона (Кршић 1936: 506). Даље у приказу представљен је позоришни ансамбл са акцентом на новим члановима те сезоне. Кршић процењује њихове могућности, критички се осврће на извођење представе и проналази њене слабости. Иако генерално сматра да улоге међу глумцима нису добро подељене, набраја оне који су своје изнели успешно (Кршић 1936: 507). Други прилог, „Трагедија романтичарске револуционарне мисли: Шилеров ‘Дон Карлос’“ непознатог аутора, објављен је у *Српском књижевном гласнику* наредне, 1937. године. Поред класичне позоришне критике режије и појединачних изведби, аутор се фокусира на интерпретацију садржаја драме. Концепт, конфликт и интрига преузети су из класичне трагедије. „Позориште је имало свој калуп, и ма колико Шилер у њему мењао мисао и садржину, ипак форму није могао да измени“ (*СКГ*, 50/7, 1937: 559). Ипак, Шилер је доста упечатљиво осликао страх у којем су живели католичка црква и шпански двор Филипа II (*СКГ*, 50/7, 1937: 562).

Манојловићев „историјски филм у седам слика са међуиграма“, како је драму „Опчињени краљ“ насловила Зорка Петровић у „Позоришном прегледу“ *Југословенског расвета* 1936. године, шпанске теме такође обрађује посредно. Опчињени краљ Лудвиг I, заљубљен је у Лолу Монтез, шпанску играчицу и револуционарку, због које замало не губи краљевство. Под утицајем своје либералне љубавнице он реорганизује државу, смењује ministre и генерале, сукобљава се са универзитетом, клером, чак и са рођеним сином. Међутим, кад је побуна народа дошла до врхунца, краљ брзо и неочекивано напушта реформаторске идеје и прогони из земље своју милосницу. „Све је то један дечији сан, једна јефтина изложба слика, једна утопија за писца, који је Лолу Монтез */sic/* сувише идеализовао [...]“ (Петровић, 1936: 63). Ауторка даље оцењује појединачне изведбе чланова глумачке поставе и закључује да ни најбоља глума не може спасти оно што је беживотно и безвредно. „Мучење је за доброг глумца кад игра неповезане и слабе роле [...] То је што се тиче самога комада“ (Петровић, 1936: 63).

Текст Војмила Рабадана „Манзони */sic/* и шпањолска драма“ штампан је у *Хрватској просвјети* 1935. године. Рабадан истражује изворе које је италијански романтичар користио при писању свог најпознатијег романа насловљеног „Заручници“. Позивајући се на еминентну италијанску књижевну критику и анализирајући мотиве прекинутог венчања и расанка заручника, заступа становиште да их Манзони проналази у класичном шпанском позоришту (Рабадан 1935: 167). Аутор своју тврдњу поткрепљује примерима. У кратким цртама излаже радњу четири шпанске драме, потекле из пера Лопеа де Веге, потом износи сиже „Заручника“ пред југословенски читалачки аудиторијум, пореди их и бележи сличности и разлике. При самом крају истиче вредност и значај Манзонијевог историјског романеског остварења (Рабадан 1935: 168).

11.4. Разматрања о публицистичким, информативним, некњижевним написима на шпанске теме

Публицистички, информативни, некњижевни написи и прилози о шпанским темама у књижевној периодици четврте деценије прошлог века дају кратке приказе о новим књигама и часописима, концертима, позоришним комадима и другим догађајима. Прате различите појаве, скрећу пажњу на знамените личности и дешавања, бележе смрти и годишњице. Било у виду вести, извештаја, репортажа, коментара; било као критике, осврти, прикази, рецензије; увек су показатељи одређених интереса и интересовања уредништва, публике и епохе. Ти написи били су истина у коју се није сумњало (Пековић 2010: 242). Имали су јак утицај на мишљење читалачке публике, у чему се и огледа њихова манипулативна моћ. Они нису представљали само преглед онога што се дешавало у земљи и иностранству, већ и ставове уредника и опредељења читалачког аудиторијума. Лако су усвајани и читани са занимањем. На непретенциозан начин градили су мишљења читалаца о појединим друштвеним и културним питањима. Вршили су улогу која се не открива на први поглед – хомогенизовали су читалачку публику, дајући јој информације о културном и књижевном животу, а „имали су улогу хомогеног елемента и по питању националне свести“ (Пековић 2010: 242). Доприносили су мисији часописа у очувању сопствене књижевности и

културе за које се сматрало да су од пресудног значаја у изградњи и очувању националног идентитета у тешким и преломним временима.

Ови написи имали су „образовну и цивилизаторску мисију“ по којој је често западна Европа била „модус вивенди“ у процесу формирања југословенске културе тридесетих година двадесетог века (Пековић 2014: 77). Увођењем страног у домаће прилике, информативни написи учествовали су у конституисању представа о другим народима и културама. Данас су они драгоцен попис, библиографија културних и политичких збивања и односа успостављених у то време. Они показују како се култура „прави“ (Пековић 2014: 78). Културно просвећивање било је циљ часописа. Људи су се учили култури. Уредници су настојали да своја знања, мишљења и веровања поделе са читаоцима. Преко написа у часописима спровођене су и успостављане вредности. Они су указивали на карактеристике које нас чине оним што јесмо, али и оним што нисмо у односу на друге.

Ставови и опредељења изнети у публицистичким, информативним, некњижевним прилозима о шпанским темама, потврђивања или оспоравања појединих идеја, догађаја и појава, требало је да постану узор. Тако су се формирале представе шпанске, али и наше културе, препоручене од стране југословенских књижевних часописа међуратног раздобља, а усвојене од стране читалачке публике. Уредници информативних прилога о Шпанији промовисали су само оно што су сматрали да је важно за национално здравље. Грубим систематизацијама ових написа (пре свега, садржајном класификацијом на: 1. условљене друштвеноисторијским и економскополитичким приликама и 2. културноуметничким и књижевним захтевима епохе) сагледавамо начин на који они јасно конституишу мрежу културне политике. Информативни прилози постају сочиво кроз које се посматрају различите културе и културне потребе.

Теоријом полисистема Итамара Евен-Зохара која каже да су политика, економија, култура, уметност, књижевност и др. аутономни, али међузависни системи који се пресецају и преклапају у сталној динамичној међуигри синхронијских и дијахронијских односа, објашњавамо појаву публицистичких, информативних, некњижевних прилога о Шпанији који су истовремено условљени друштвеноисторијском и економскополитичком ситуацијом, али и

културноуметнички и књижевно оријентисани. Тумачећи теорију полисистема у ужем смислу, сви прилози би припадали овој накнадно додатој, трећој групи класификације, јер је политику и културу немогуће хируршки прецизним резом раздвојити. Ипак, у ширем смислу, могући су повремени отклони и нагињања анализираних информативних написа, претежно дужих формата, ка једној или другој страни. Такође је приметно да су непотписани прилози субверзивног карактера чешће условљени друштвеноисторијским и економскополитичким збивањима на Иберијском полуострву, док су прилози потписани пуним именом и презименом аутора углавном окренути приказима шпанске културе и књижевности.

Анонимни или не, дужи или краћи, окренути приказима културе или политике, сви информативни, публицистички написи о Шпанији у нашим књижевним часописима објављени су поводом друштвеноисторијских догађања у тој земљи. У прилог томе иде и чињеница да је од педесетак некњижевних написа о шпанским темама у југословенској књижевној периодици, само пет⁷⁸ штампано ван периода Шпанског грађанског рата од 1936. до 1939. године.

12. Поезија наших аутора инспирисана Шпанијом

Културне и друштвене околности чине основу југословенске поезије тридесетих година прошлог века. Економске тешкоће подстакнуте светском депресијом, трвења у новонасталој држави, политичка превирања, растућа поларизација између левице и деснице и убрзано друштвено раслојавање, навели су књижевнике и читаоце да се концентришу више на друштвено него на естетску проблематику. У таквој атмосфери, потрага за свевременим, универзалним садржајима, својственим поезији двадесетих, чинила се неодговорном и ескапистичком. Одустало се од трагања за модерним естетским схватањима и

---

⁷⁸ Аноним. „Повратак Унамуна у Шпанију“ (прикази и белешке - књижевност). *Српски књижевни гласник*, 29/5, 1930, 388.

Berković, J. „Izdavanja tiskovne zadruge u Ljubljani za 1931. god.“. *Hrvatska revija*, 6, 1932, 401-403.

Д. Ј. [Јовановић, Д.] „Унамуно“ (Прикази и белешке. Књижевност). *Српски књижевни гласник*, 41/4, 1934, 311-312.

Perinić, L. „Calderon – Sigrin Undset – Papini, tri nova književna predavanja Kola Hrvatskih Književnika“. *Obitelj*, 51, 1931, 809.

Rabadan, V. „Manzoni /sic/ i španjolska drama“. *Hrvatska prosvjeta*, 5-6, 1935, 167-168.

језичким експериментисањем авангардних текстова. Многи песници прибегли су поезији примереној том времену. Активизам и борбена осећања изливали су се свесно или подсвесно у нове облике богатог распона. Друштвени ангажман био је различит: од општег поимања околности до заговарања конкретних политичких ставова. У сваком случају, веза између друштвене стварности и нове поетике постајала је све тешња.

Жеља да се поетски израз учини приступачнијим раднику, сељаку, обичном човеку и његовим друштвеним прекупацијама надвладала је надреалистичку имагинацију. Многи надреалисти преиспитивали су покрет и његову улогу са аспекта дубљег проницања у друштвену стварност и конкретнијег деловања. Мењали су се, негирали своје раније прокламоване ставове, махом су прелазили у чист социјални покрет, постајали комунисти или блиски сарадници КПЈ. Представници ове нове поетике одговорили су изражајно и емотивно на вести које су допирале о сукобима и страхотама Шпанског грађанског рата и његовим последицама. Конкретна тема, лични доживљај, емотивни став и субјективност у основи њихових песничких остварења, обележили су заокрет од претходног тражења универзалног естетичизма ка социјалној тематици и ангажовању у друштвеној и идејној борби.

Кратка белешка (- *Španija. Pesme Radovana Zogovića, A. Boglića, Čedomira Minderovića, J. Popovića i D. Matića. S drvorezima M. Kujačića, A. Kuna, B. Dorđevića i Đ. Teodorovića. Beograd 1937*), објављена у рубрици „Хроника“ часописа *Преглед* 1937. године, указује југословенском читалаштву на постојање збирке песама, штампане илегално по директиви КПЈ у београдској издавачкој кући „Свет“ поводом опсаде Мадрида од стране националних снага генерала Франка. Информације о књизи су оскудне, вероватно због субверзивног карактера поезије која је успела да измакне цензури Стојадиновићевог профашистичког режима. Збирка садржи тринаест песама, без предговора и поговора, претходно објављиваних по левичарским листовима (загребачким: *Раднику* и *Гласу омладине*, београдском часопису *Наша стварност* и новосадском листу војвођанске омладине *Наш живот*). У прочељу збирке стоји штура информација да је Боглићева песма рецитована на једној књижевној вечери, док је „Шпанија у

пролеће 1936“ извођена хорски на Универзитету у Београду и у више других места.

Аутор „Јутарњих новина“, „Шпаније у пролеће 1936“, „Дон Кихота на бомбардеру“ „Крила“ и „Пјесме“ био је црногорски, социјални песник Радован Зоговић. Након њега најпродуктивнији је био Чедомир Миндеровић, модерниста међу социјалним писцима, који је у збирци заступљен са четири песме: „После Ируна“, „Река Манзанарес /sic/“, „Сиера /sic/ Гвадарама“ и „Последња шихта астуријским рударима“. Јован Поповић, књижевник, неоромантичар, изданак левог експресионизма, приложио је песму „Деца умиру“, штампану исте године у двоброју 5-6 *Наше стварности*; надреалиста Душан Матић „Број 4-21-35“; а Антон Боглић, песник, публициста и глумац, претеча социјалне књижевности, „Шпанија се ослобађа“. Песма насловљена „Шпански сликар Пикасо“ случајно или намерно остала је непотписана.

Поред дуге, потресне 1. Поповићеве песме, у нама доступној, међуратној, југословенској, књижевној периодици пронашли смо само још 2. Зоговићеву „Шпанију“ (у збирци насловљену „Шпанија у пролеће 1936“) и 3. Миндеровићеву „Послије Ируна“, обе штампане у загребачком *Гласу омладине* 1936. године. Такође су 4. Зоговићев „Дон Кихот из Манче“ (прва варијанта „Дон Кихота на бомбардеру“), 5. „Последња шихта“ и 6. „Ријека Манзанарес /sic/“ Чедомира Миндеровића објављене у загребачком *Раднику* 1936-1937. године.

Како *Радник* предњачи по броју песничких прилога који улазе у наш истраживачки корпус, важно је напоменути да „због изразито негативног става режима у Југославији према шпањолском ослободилачком рату, односно забрани одлажења наших људи у Шпанију, није се ни у *Раднику* могло више простора дати таквим, обавијестима, поготово што су неки бројеви *Радника* били забрањени управо због чланака о Шпанији“ (Јањатовић 1971: 425). Упркос репресији и цензури владајућег слоја, својим отвореним симпатијама према борби шпанског народа за слободу, лист се сврстао у низ светских публикација које су са занимањем пратиле драматична збивања на Иберијском полуострву. Пратећи из дана у дан догађања у Шпанији, *Радник* је допринео објективном обавештавању јавности, али и изнео гледишта илегалне Комунистичке партије Југославије о ослободилачком рату против наступајућег фашизма. Како се не ради

о књижевном часопису информативни написи из овог листа не улазе у наш корпус, премда су сви доступни књижевни прилози о Шпанији уврштени у исти.

У вези са доступношћу желимо да истакнемо да песма „Плава крв“ Сава Драгојевића⁷⁹, која је, према Босиљки Јањатовић, штампана управо у Раднику 7. маја 1937. године на страни 4 (1971: 426) није пронађена у периодици, нити су сачуване странице новосадског листа војвођанске омладине *Наши живот*, у којем су, поред *Радника*, *Гласа омладине* и *Наше стварности* објављиване Зоговићеве, Боглићеве, Миндеровићеве, Поповићеве или Матићеве песме, уврштене у потоњу поменуту збирку. Такође није пронађен часопис у којем је штампана најчувенија песма из збирке „Број 4-21-35“ Душана Матића.

Према сведочењу Живе Ђорђевић, почетком 1937. године, умножена слика девојчице Аните, прве жртве бомбардовања Мадрида, снажно је деловала као пропагандно средство и документ свог времена. Она је инспирисала Душана Матића, песника са израженим интелектуалним и филозофским тежњама, потписника надреалистичког манифеста и једног од покретача алманаха *Немогуће-L'Impossible*, да се одрекне антитрадиционализма, деструкције песничке форме, експериментализма, духовитих обрта, вербалних досетки, избличавања речи и да напише познату потресну и топлу песму „4-21-35“ (посвећену броју на грудима жртве) „Зовем се Анита [...]“. „Тада у Крагујевцу није било члана Партије, напредног омладинца или активисте који је није знао напамет. Она се рецитовала у кућама, на приредбама и излетима“ (Ђорђевић 1971: 274). Постоји запис да је Матићеву песму о Анити превео је на шпански Гојко Николиш, лекар и добровољац у Грађанском рату, уз помоћ једног шпанског студента чије име остаје анонимно. „Рецитација је постигла изванредан успех. У ствари, сваки састанак болнице, сазван било каквим поводом, завршавао се ‘фиестом /sic/’“ (Николиш, 1971: 91).

У то време појавила се и песма Чедомира Миндеровића „Бадахос“ која је такође допринела револуционарном полету и била снажно средство у антифашистичкој пропаганди (Ђорђевић 1971: 274-275). Због тога КПЈ доноси одлуку да се у малој штампарији Николе Николића у Крагујевцу штампа збирка

---

⁷⁹ Песму је могуће пронаћи у збирци „Пјесме у свитање“ штампаној 1939. у београдској „Просвети“.

песама Чедомира Миндеровића у коју су ушле и његове песме посвећене Шпанији. Одлука је донета почетком маја, а збирка је из штампе изашла већ почетком јуна 1937. године. Штампана је у 3000 примерака, са графиком Франса Масерела (Frans Masereel) на насловној страни посвећеној Максиму Горком. „Путем партијске колпортерске мреже збирка песама је за неколико дана растурена широм Југославије. Крагујевац се на тај начин још једном одужио републиканској Шпанији и Народном фронту“ (Ђорђевић 1971: 275).

Песме из ових збирки училе су се напамет, рецитовале појединачно и колективно на скуповима комуниста, напредне омладине и грађана. Оне су напајале југословенско читалаштво подстреком на борбу против реакционарног режима и фашистичке опасности. „Оне су нас, у исто време, опомињале на даљу подршку праведној борби шпанског народа, јер смо били свесни да се на бојиштима Гвадалахаре и реке Мансанарес брани и слобода Југославије против фашистичке агресије“ (Ђорђевић 1971: 275).

Поменути песници истакли су се „упорношћу о упознавању наших људи са ситуацијом у Шпанији и успостављању моста солидарности између југословенских народа и оног дела шпанске нације који се борио за демократију и културу насупрот ‘лажно народне диктатуре и негације културних тековина човечанства’ (како се тада говорило)“ (Стојановић 2005: 130). Проговоривши о тадашњим тешким догађајима, сукобима и страхотама које су задесиле удаљен, али по судбини близак шпански народ, нашли су се у центру међуратне леве књижевности у тадашњој Југославији, изразито ангажовани на платформи антифашизма. У периодици објављују највише и најбоље. Ту проналазе склад између два вида своје активности: стваралачке и друштвенополитичке акције. Савремени социјални проблеми постају садржај уметничких дела, а дела бивају ангажована у друштвеној и идејној борби.

Поред књижевника чије су песме о Шпанији сабране у поменуте збирке, у међуратним југословенским књижевним часописима појављују се дела наших песника инспирисаних Шпанијом за које „данас мало ко зна или површно сазнаје тек када их покоји трагач ‘извади из нафталина’. За њихов одлазак *ad acta* није крив мали стваралачки опус [...] Ни песникова поетика и њен уметнички израз кроз магију речи нису пресудни. Чини нам се да је прах заборав пао по

њиховим именима и њиховом делу зато што је реч о самониклим ствараоцима који нису могли, нису умели или нису хтели да се уклопе у владајуће ‘струје и стилове’, да се нађу на таласима модерне, симболизма или Бретоновог надреализма. Додајмо томе да су таквој судбини допринели и мање-више скромни донети њихове поезије. Међу таквима је и Веселин Филиповић Брезнанац. Није му ишло наруку још и то што се, током Другог светског рата, затекао на оној страни која није имала прилику да, кад је ‘мач легао у корице’, пише историју“ (Ломовић 2010).

Веселин Брезнанац објављује „Убиство у Лериди“, песму испевану у педесет и једном стиху различитог метра, 1937. године у сарајевском *Прегледу*. У шест строфа неједнаке дужине, уз приметно одсуство риме, описује бомбардовање основне школе каталонског градића у којем је настрадало више од шездесет ђака. Не изостаје стереотипна, али потресна слика мајке на коленима која „очима стегнутим ужасом“ гледа свог непомичног, убијеног сина. Песма је суморно, мучно и озбиљно сведочанство свог времена.

Исте године у *Књижевнику* објављена је „Шпанска рапсодија“ младог сарајевског песника Емилијана Тремла. Изразито емотивна песма, састављена из седам четверостиха унакрсне риме са изузетком друге строфе (обгрљена рима), уједначеног је ритма. Почиње набрајањем топонима шпанских бојишта: „Гвадалахара. Харам /sic/. Малага. И тако даље [...] Та ко би знао како се све те гробнице зову!“ (Тремл 1937: 519). Смењују се песничке слике које описују људе у ужареном рову, пораст цена лондонских акција челика, вагоне који надомештају куће, севиљског бискупа како даје благослов оружју итд. Провучена је и алузија на учешће католичке цркве на „мароканској“ страни у Шпанском грађанском рату. Климакс у трећој строфи постигнут је стиховима:

„Добра Шпанијо, земљо која си као плодна женка!
Данас си напокон постала жртвом: Европа те једе –
и ти си постала црна очајна сјенка –
и земља крви и биједе“ (Тремл 1937: 519).

Завршница је ефектна и убедљива:

„Европа чека смиловање. Европа Божић слави.
Бијели стољњаци. Многа јела. Колачи медни.

Што ћемо: док један слави, други се дави. –

Док други живи, неком на крсту виси број редни“ (Тремл 1937: 519).

Седам катрена унакрсне риме у виду дијалога који воде Дон Кихот и Санчо, насловљених „Растанак Санча од Дон Кихота – In memotiam Miguel de Unamuno“ објавио је Анте Цетинео у *Српском књижевном гласнику* такође 1937. године. Аутор, песник и преводилац са романских језика тежио је одмерености израза и лексике, а реч схватао као загонетку по узору на ‘чисту поезију’ италијанских херметичара. Тематски ова песма одударе од ангажоване поезије свог времена. Написана у част највећег шпанског мислиоца и књижевника тог доба, евоцира славну шпанску прошлост, конкретно побуну против Наполеона 1810. године, али и суморну садашњицу – губитак Кубе, последњег прекоокеанског поседа Шпаније. Санчо уплакан напушта Дон Кихота. Само земља и Бог успевају да га раставе од Витеза тужног лика, баш као и Унамуна од његових идеала. Неоспоран квалитет и комплексност песме сведоче о познавању дубина Унамунове филозофске мисли од стране нашег књижевника.

Снажна остварења прогресивних младих песника инспирисаних Шпанијом одраз су стварности, али и значајно утицање на средину свог времена. Потреба да се дубље проникне у ту стварност и конкретније делује уродила је појавом поетских остварења ангажованих у друштвенополитичкој и идејној борби. Универзално књижевнотеоријско питање о уметности у служби револуције у поменутих песмама стаје на страну непосредног ангажовања и текућег тренутка. Њихови аутори постају посредници између југословенске и шпанске културе, што тридесетих година двадесетог века, узимајући у обзир дотадашње слабе везе са Шпанијом и неразвијену хиспанистичку традицију на овим просторима, представља карактеристичан феномен који завређује теоријску и критичку пажњу научне заједнице.

- III -

13. Слика Шпаније у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју

Вођени методолошким поставкама имаголошких студија, истражићемо оне аспекте и манифестације шпанске културе који служе формирању колективних представа о карактеристичним особинама шпанског народа у контексту преиспитивања стереотипа о шпанском националном идентитету у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века. Књижевне слике остављају утисак на читалачку публику, самим тим и на друштвену стварност одређеног периода, те учествују у уобличавању представе коју један народ има о другом. Како се та представа не може одвојити од политичких, друштвених и културних прилика свог доба, сматра се да се у једном историјском тренутку, у одређеној култури не може писати било шта о Другом (Пажо 1994: 107).

Слику Другог поредимо са изграђеним културним моделом који је постојао пре ње. Конкретно, представе о Шпанији и шпанском упоређујемо са конструисаним културним шемама у југословенској колективној свести. Проучавамо начин на који се та представа конституише, преноси, шта истиче, као и однос према сликама истог народа у другим делима, књижевним или некњижевним. „Имагологија проучава услове у којима одређена слика постаје аутентична“ (Секулић 2012: 13-14).

Јасна Стојановић истиче да је Шпанија за многе све до тридесетих година прошлог века била непозната земља, о којој је у великој мери преовлађивала импресионистичка слика, као и романтичарска представа њене прошлости и културе (2015). Оскудне информације које су стизале до југословенског читалаштва неретко су стварале забуне и постајале предмет опречних или погрешних тумачења, што је даље доприносило дистрибуцији стереотипа о овој земљи. Присуство шпанских тема у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века, првенствено вести о трагичним збивањима на Иберијском полуострву тог доба,

допринело је деконструкцији поменутих стереотипа, а самим тим и бољем познавању Шпаније и њене културе.

Стереотипна слика Шпаније која је преовлађивала до поменутог периода у перцепцији и пријему шпанске културе на овим просторима формирана је на прелазу из осамнаестог у деветнаести век. „Након Рата за независност долази до промене слике Шпаније у Европи, али и до покушаја да се та слика побољша нарочито путем позоришта и других културних манифестација које су биле део пропаганде. Долази до таласа хиспанофилије који ће продрети у област политике, књижевности, путовања и уметности. За романтичарско перо Шпанија постаје веома привлачна тема: контрасти политичког карактера, пејзажа и људи; присуство егзотичне стварности далеке од оне уобичајене у другим земљама, те се не може обухватити сликовитост ликова [...]“ (Секулић 2012: 159-163). Фосилизација романтичарске представе Шпаније заснована је управо на истицању и преувеличавању одређених видова шпанске културе и нације, који је чине радикално различитом од остатка континента. Процес модернизације којим се средином деветнаестог века земља реално постепено изједначавала са остатком Европе, само је учврстио постојеће стереотипе у колективној свести других народа о шпанској традицији и обичајима. Стереотипи су се показали као отпорни механизми, тешко подложни променама. Ипак, иако постојани, ти конструисани културни модели нису неуништиви. Подлегли су искушењу, ако не пре, онда у периоду од 1936. до 1939. године, за време Шпанског грађанског рата. Ратни вихор развејао је романтичну слику фолклорне, католичке Шпаније која је досегла свој врхунац у представама Бизеове ватрене Кармен и Сорилиног пожудног али покајничког Дон Хуана (Гијес 2008: 1). Тежак историјски моменат и трагика ратног страдања урезале су неке нове, далеко мрачније слике и представе Шпаније у свест савременика широм европског континента.

Још су почетком тридесетих година прошлог века мучни утисци о политичким, економским, друштвеним и културним приликама у Шпанској републици утицали да се престане писати о романтичном декору Шпаније. Касније, када су страхоте Грађанског рата испливале на површину светске јавности, јавила се потреба, између осталих, и наших књижевника за преиспитивањем постојећих стереотипа у циљу потраге за дубљим смислом и

суштином шпанског. Јавност је остала збуњена и подељена дилемом да ли да ‘праву’ Шпанију и даље тражи у слици формираној у првој половини 19. века, која је преко кастањета, шпанске чипке и фламенка постала симбол шпанског идентитета, а коју је у циљу социјалне интеграције и демобилизације у земљи подржавао и ширио Франков режим; или пак у слици формираној у другој половини четврте деценије прошлог века, која је доносила ужас братоубилачког рата, а коју је пласирала и ширила Република.

У циљу преиспитивања стереотипа о шпанском националном идентитету у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века, користећи методолошке поставке имаголошких студија, класификоваћемо шпанске теме по областима човекове друштвене делатности, односно на основу социјално маркираних референтних оквира који служе појединцу, између осталог за изградњу националног идентитета (уметности, религије, науке, традиције и др.).

13.1. Шпанска уметност

Уметност је нагонска потреба човека за стварањем, одбрана од умирања и заборав, дијалектичка супротност законима пролазности, „инстинктиван отпор против смрти и нестајања“ који „у својим највишим облицима и донетима поприма облик самог живота“ (Андрић 2013).

Феномен стваралаштва огледа се у томе што уметност издваја из живота оне појаве које имају општије и дубље значење. Уметност као симболички референтни облик за осмишљавање сврхе човековог постојања досеже свој зенит у преломним историјским моментима када је човекова егзистенција угрожена. Непосредно пре слома, Друга шпанска република била је период кристализације и кулминације еволуције уметности из претходних етапа (Хулија 2004: 389). Сlike Шпаније у чудесној културној виталности шириле су се на српскохрватском говорном подручју путем југословенске књижевне периодике тридесетих година двадесетог века.

Ипак, шпански културни живот у етапи стварне пуноће до наше јавности допире фрагментарно, делимично, периодично, различитим каналима за пренос и дифузију уметничке продукције. Другим речима, југословенској читалачкој

публици књижевне периодике бивају пласирани само одређени сегменти уметности, првенствено одабрана дела и аутори књижевне и позоришне продукције, уз по коју информацију о сликарству или посредну напомену о шпанској кинематографији.

О најцењенијим композиторима Шпаније, припадницима генерације Републике (1931-1936) предвођеним Фаљом, од којих је већина побегла из земље због рата, у међуратној југословенској књижевној периодици нема ни речи. „Већина њих је студирала на Мадридском краљевском конзерваторијуму, многи су били студенти Конрада де Кампа⁸⁰ и Хулија Гомеза /sic/⁸¹, а у многим њиховим дјелима слушаоци могу чути снажан Педрељов⁸² утицај“ (Тинел 2008: 293). Другим речима, о токовима шпанске савремене класичне музике нема прилога. Оно што изненађује јесте запостављеност фламенко музике, ревитализоване од стране Федерика Гарсија Лорке и Мануела де Фаље у првој половини двадесетог века, која је представљала битну компоненту шпанског културног идентитета. О плесу, класичном или традиционалном, такође не проналазимо ниједан напис, иако је спектар шпанских плесова предвођених андалузијским фламенком промовисао Франков режим. „Живахан, жесток и страстан, шпански плес је уживао велику популарност у земљи, а жњео је успехе и пред публиком у иностранству. Као неоспорни интернационални артикал, фламенко је употребљаван од стране Франковог режима да побољша представу Шпаније која је повезивана са коридама, вином, сунцем и пјеском. То је добро функционисало напољу, али је многим становницима Баскије, Каталоније, Галиције и осталих региона који су имали своју засебну културу веома сметало да их све заједно представља умјетност за коју су сматрали да је искључиво аутохтона андалузијска. Док се Франкова влада својски потрудила да сатре Еускара, каталонски и галицијски /sic/, домаће говорне језике, последице шпанског грађанског рата, *La Sección Femenina*, женски огранак фалангистичког покрета, посредовао је у очувању народне музике и плесова из цијеле Шпаније у сценској поставци преко група познатих као *Coros* у *Danzas*, у које су могле да се учлане до

---

⁸⁰ Конрадо дел Кампо (Conrado del Campo) – композитор, фолклориста и професор на Мадридском краљевском конзерваторијуму, као и вођа Мадридског симфонијског оркестра.

⁸¹ Хулијо Гомес (Domingo Julio Liberato Macario Gómez García) – шпански композитор.

⁸² Фелипе Педрељ (Felipe Pedrell Sabaté) – композитор, фолклориста и учитељ, утицајна личност новије шпанске музичке историје.

касних 1940-их само жене. Многе од ових група постоје и данас као културна друштва без непосредних политичких конотација“ (Кумин 2008: 304-305).

Док савремени историчар културе Фернандес Галијано двадесети век назива веком шпанске архитектуре (2008: 284), о њој нажалост не налазимо ни помена у нашем истраживачком корпусу. Не спомињу се: Антони Гауди (Antoni Gaudí i Cornet), зенит модернизма, али и оличење оригиналности коју је немогуће класификовати; затим Антонио Паласиос (Antonio Palacios Ramilo), представник традиционалног академског монументализма, творац значајних грађевина у Мадриду; бројни представници архитектонског регионализма; као ни Артуро Сорија (Arturo Soria y Mata), најоригиналнији и најекстремнији архитекта са почетка двадесетог века (Фернандес Галијано 2008: 285-286). Ни речи нема о обнови архитектуре од стране рационалиста за време Републике, изградњи Универзитетског града (Ciudad Universitaria) у Мадриду, нити о *GATEPAC (Grupo de Artistas y Técnicos Españoles para el Progreso de la Arquitectura Contemporánea*⁸³), потом о распаду архитектонске авангарде након пораза Републике, нити о послератној обнови и реконструкцији грађевина у духу националног монументализма и Франкове архитектуре моћи. Додуше, бројни су строго информативни написи (првенствено у *Раднику*) о разарањима у већем делу Универзитетског града, будући да је то било поприште борбе за Мадрид.

Што се филмске уметности тиче, осим кратког информативног записа о стрељању Хуана Пикераса, републикански наклоњеног филмског критичара и оснивача Кинематографског клуба у Шпанији, објављеног у *Нашој стварности* 1937. године, узимајући у обзир улогу филма у представљању нације и националног идентитета, зачуђујуће је одсуство написа о развоју шпанске седме уметности у југословенској књижевној периодици датог периода. Необично је одсуство информација о фолклорном мјузиклу *españolada*, с обзиром на чињеницу да се ова творевина појавила за време идеолошке поларизације Републике и рата, у раздобљу политичке, економске и културне аутархије, током којег су Шпанци били заокупљени „шпанском специфичношћу“ (Вернон 2008: 254). Овај хибридни жанр романтичне комедије или мелодраме са регионалном, првенствено андалузијском музиком, предмет је негативне критике културних и филмских

---

⁸³ Група шпанских уметника и техничара за напредак савремене архитектуре (прев. аут.).

историчара, левице и деснице подједнако. Уочи избијања Шпанског грађанског рата, корпус *españolada* приказивао се у обе зоне, републиканској и националистичкој. На обе стране фронта, фолклор, као изум традиције, послужио је као метод грађења мита идентитета себе наспрам других. Упркос „нападима из прогресивних кругова због његовог саучествовања у каснијим франкистичким мистификовањима безвремене руралне ‘Вечне Шпаније’, утицајни сектори деснице осудили су повезивање овог жанра са популистичким филмом Републиканске Шпаније“ (Вернон 2008: 255). Представљајући елемент културног континуитета између Републике и Грађанског рата, *españolada* која је егзистирала на маргинама званичне франкистичке културе, није имала одјека у нашој књижевној периодици тог периода.

Док је вајарство потпуно запостављено, шпанском сликарству посвећена је извесна пажња у написима који чине наш истраживачки корпус. Како је тешка политичка ситуација уочи Грађанског рата у Шпанији довела до теоријске расправе о неопходности непосредног ангажовања уметника и поновне процене социјалистичког реализма на штету надреализма, родила се милитантна уметност у виду ратних плаката или Пикасове „Гернике“ (1937). Тридесетих година прошлог века југословенска јавност је путем књижевне периодике била обавештена о оним сликарима, сликарским школама, правцима и дешавањима које је директно условио рат.

Последице Шпанског грађанског рата на пољу сликарства драматично су умањиле уметничку плодност предратног периода. Карика која је делимично повезивала уметнике пре и после рата био је надреализам. Чак је и Пикасова креативна свестраност кулминирала у периоду обележеном утицајима надреализма (1925-1940). О овом великану светске ликовне уметности опширно су писали Тин Ујевић, Александар Атојев и Гојко Николиш. Југословенско читалаштво имало је прилику да се упозна са сажетом биографијом сликара и основним концептом његове уметности – артизмом кубистичког усмерења.

У написима о сликарству јасно уочавамо тежиште левице. О Салвадору Далију, на пример, који је подржавао Франкове националистичке снаге, југословенска јавност није имала прилику да чита у књижевним часописима међуратног периода. Зато је трагична судбина мадридског музеја „Прадо“ пунила

колоне информативних рубрика *Српског књижевног гласника, Уметности и критике* и др., кулминирајући у опсежном напису „Дух избеглог ‘Прада’“, Ота Бихаљи-Мерина, штампаном у часопису *Живот и рад* 1939. године. Опис изложбе шпанске уметности у Женеви, ретроспективни приказ судбине и пута, евакуације и транспорта уметнина, евоцирање сећања на Карла V и Филипа II који су створили основу мадридске збирке допремивши на шпански двор дела италијанских и низоземских сликара, увертира су у сажет, али систематичан, свеобухватан и пријемчив преглед развоја шпанског сликарства.

Право освежење за љубитеље ликовне уметности међуратног периода представља кратак напис неидентификованог аутора, потписаног иницијалима Б.Б.Т., објављен у београдском часопису *XX век* 1938. године, о животу и делу сликара-маринисте Рикарда Вердуга Ландија, који је виртуозном техником интерпретирао пејзаже Средоземног мора.

О Миру такође не проналазимо ниједан напис у нашем корпусу, могуће стога што је своју „шпанску“ каријеру започео тек након повратка из Париза у земљу 1940. године, паралелно отпочевши процес спорог опоравка баштине авангардиста која је функционисала директно супротно од званично одобрене културе (Мартин Мартинес 2008: 250).

Из приложеног закључујемо да су југословенској читалачкој публици књижевне периодике пласирани само одређени сегменти уметности, углавном идеолошки обојени, подстакнути друштвеноисторијским и економскополитичким приликама како у Шпанији, тако и у Југославији. Ови прилози представљају драгоцен попис културних и уметничких збивања и односа успостављених у то време. Узрок оваквог одабира тема могу бити личне мотивације аутора текстова, идеологије уредника или финансијера часописа, али и институционални притисак, у овом конкретном случају КПЈ да се у међуратној југословенској књижевној периодици пласирају шпански уметнички садржаји, директно или индиректно ангажовани на платформи антифашизма. Оно што је изостављено, о чему нема речи, ни помена, прикривано је и прећуткивано из два разлога: свесно, будући да се коси са политичком и идеолошком коректношћу гласила левице, која су доминирала тридесетих година прошлог века, или из незнања.

13.1.1. Представа о шпанској позоришној уметности

„Шпански грађански рат сматра се преломном тачком националне културе. У случају позоришта, у Шпанији је на стотине драмских писаца, редитеља и глумаца изгубило живот или било у изгнанству: Гарсија Лорка је убијен првих недеља рата; Алехандро Касона је већину својих најбољих дјела написао у Аргентини; Кипријано де Ривас Чериф */sic/* предводио је једну глумачку трупу у Мексику; Маргарита Ксиргу */sic/* је водила позоришта и школе глуме у Аргентини, Чилеу и Уругвају. Кад су франкисти победили и основали свој национални театар, забранили су сумњиве драмске текстове: дјела Гарсија Лорке, Рамона Марије дел Ваље Инклана и осталих, деценијама није било. Ипак не може се рећи да је криза потпуно превладала. Сесар Олива објашњава да су прије 12. априла 1939, постојали лјевичарско позориште, десничарско позориште, као и између њих широко поље без очигледних политичких оријентација; кад је наступио крај рата само је десничарско позориште дозвољено, али позоришна активност није смањена“ (цитирано према Затлин 2008: 227).

Данас, са временске дистанце, на основу нашег истраживачког корпуса, закључујемо да до југословенске читалачке публике нису допирале вести о савременим позоришним активностима у тадашњој Шпанији. Осим оскудних кратких бележака, углавном по информативним рубрикама гласила левице, о универзитетском позоришту „Ла Барака“ предвођеном Федериком Гарсија Лорком и јасног обавештења Ивана Горана Ковачића у загребачком *Савременику* 1938. године о рушењу позоришта „Сервантес“ у Мадриду од стране националистичких топова, других информација немамо. Зачуђује да нема написа о *есперпенту*, гротескној форми трагедије Ваље-Инклана, као ни о бурлески и авангардним фарсама Федерика Гарсија Лорке. Већ је напоменуто да о Унамуновом позоришном стваралаштву такође нема помена. Ипак, не смемо губити из вида да је наш корпус шпанских тема екстрахован махом из књижевне периодике. Овом приликом скрећемо пажњу научној јавности на могућност проучавања њиховог присуства у другим типовима међуратне периодике.

У знаку реafirмације шпанске историјске вредности и есенцијалистичког уверења о кастиљанском и католичком идентитету нације, путем књижевне периодике југословенском читалаштву представљени су живот и стваралаштво

представника Златног доба шпанске књижевности, првенствено Лопеа де Веге и Калдерона де ла Барке. О животу и делу Калдерона де ла Барке објављени су следећи написи: 1. приказ Луке Перинића штампан у часопису *Обитељ* 1931. године; 2. чланак Антуна Матасовића објављен у часопису *Хрватска просвјета* 1932; 3. дуг оглед Калмија Баруха штампан 1934. године у сарајевском *Прегледу*, у којем се одаје почаст не само Калдерону, већ и Лопеу, Гонгори, Грасијану, Гиљену де Кастру, Тирсу де Молини и многим другим писцима „драматизоване епопеје“ златног доба шпанске књижевности (Барух 1934: 426); 4. оглед Љубомира Мараковића, штампан у *Хрватској просвјети* поводом извођења *Постојаног краљевића (El príncipe constante)* Калдерона де ла Барке на позорници загребачког „Народног казалишта“ уочи Ускрса 1935. године; 5. приказ изведбе Калдеронове драме *Побожност крижу (La devoción de la Cruz)* Камила Дочкала, штампан у загребачком часопису *Живот* 1939. године; као и 6. „Запис о Калдерону“ Јосипа Табака, објављен у *Хрватској ревији*. Написи о животу и делу Лопеа де Веге углавном су служили као увертира прилозима о Калдероновом стваралаштву. Есеј Калмија Баруха, штампан у сарајевском *Прегледу* 1934. године, хронолошки је био први у југословенској књижевној периодици на српскохрватском језику тридесетих година двадесетог века. Следећи, доста концизнији, био је оглед Арханђела Нуића објављен је у *Фрањевачком Вијеснику* 1935. године. Поводом тристагодишњице смрти великог шпанског драматурга, отприлике у исто време *Хрватска просвјета* објављује приказ Војмила Рабадана, а часопис *Младост* чланак Алексе Станојевића.

Поред тога што су текстови о Калдерону несумњиво мотивисани интересовањем за Унамуна на овим просторима, будући да је мисао шпанског књижевника филозофа прожета Калдероновим делом, неретко су подстакнути приказима његових драма на хрватским позорницама. Претпостављамо да се хрватска публика лакше идентификовала са католичким аспектом идентитета шпанске нације, него позоришни аудиторијум осталих југословенских народа. С друге стране, написи о Лопеу де Веги готово су искључиво везани за тристагодишњицу смрти овог шпанског драматурга (1935).

Што се тиче осталих вести о изведбама шпанских позоришних комада, сарајевски *Преглед* 1938. године бележи информацију о приказивању

Сервантесове *Нумансије* у извођењу „Антоановог позоришта“ у Паризу и уврштавању трагикомедије *Онамећење Дона /sic/ Кихота* од познатог чешког писца Виктора Дика у репертоар Театра „Елисео“.

Међу дужим публицистичким, информативним, некњижевним написима о позоришној уметности, који обрађују шпанске теме, проналазимо два прилога о историјској трагедији у пет чинова „Дон Карлос“ Јохана Кристофа Фридриха фон Шилера и један приказ драме „Опчињени краљ“ Тодора Манојловића. Иако су прилози које помињемо објављени у стожерним часописима свог времена (*Прегледу, Српском књижевном гласнику и Југословенском расветлу*), шпанске теме обрађене су посредно, а оваква селекција позоришних комада руководила се, према нашем мишљењу, склоностима публике ка лакој забави.

Узрок оваквог одабира шпанских позоришних тема није идеолошки неутралан, узимајући у обзир историјски, друштвени и политички контекст обе земље. „Пошто је позориште полицентрично и вишезначно, може се испоставити да позоришни комади који су за неке гледаоце безазлена забава неке друге гледаоце наводе на размишљање; линија између интеграције и дијалектичке пропаганде може се замаглити“ (Затлин 2008: 229). Узимајући у обзир већ помињану цензуру и страх од субверзивне снаге сценске уметности, контролори тржишта уметничких артефаката и других културних производа обеју земаља, Шпаније и Југославије, били су на сигурном терену, извозећи и увозећи класичне шпанске позоришне комаде који су реафирмисали славну историјску прошлост и традиционалне вредности.

13.1.2. Представа о шпанској књижевности

Интересовање књижевне периодике за шпанске прозаисте, поете и есејисте у тадашњој Југославији било је мотивисано пре друштвенополитичким него књижевноуметничким мерилима и готово увек подстакнуто одразима и одјецима друштвеноисторијских збивања у Шпанији на нашем подручју.

Како је есеј одражавао снажне потребе аутора, али и конкретну идеолошку агенду свог времена, постаје омиљена форма генерација 1898. и 1914. У остварењима Мигела де Унамуна и Хосеа Ортега и Гасета (водећих личности поменутих генерација), књижевним квалитетом, интелектуалном снагом,

комплексношћу и знањем, надмашио је свој примарни циљ и достигао статус класика. „У двадесетом вијеку двојица горостаса есеја нуде супротне стилове. Мигел де Унамуно, у немогућности да разријешу своју разапетост између разума и вјере, саблажњава читаоце нечувеним егзистенцијалним парадоксима; Хосе Ортега и Гасет његујући космополитски, елегантан, а ипак колоквијалан стил, приближава сложене филозофске теме публици која је стекла опште образовање“ (Мермол 2008: 166). Управо фрагменти есејистике ових „горостаса“ допиру до читалачке публике књижевне периодике тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју.

Југословенска јавност тог периода Унамуново есејистичко стваралаштво упознаје преко пролога књиге *Vida de Don Quijote y Sancho* у преводу Калмија Баруха, насловљеног „Дон Кихотов гроб“, објављеног 1929. године у сарајевском *Прегледу*; потом преко одломака другог поглавља огледа *О расним одликама*, такође у Баруховом преводу, објављених у *СКГ*-у 1930. године и путем огледа „Циганска игра“, у преводу Д. Јовановића, такође објављеног у *СКГ*-у 1934. године.

Док је поменути пролог позив за ревалоризацију етичких вредности које су владале у друштву, оглед *En torno al casticismo* јесте проглас аутентичности и супериорности кихотовског идеала над европским рационалистичким наслеђем. Трећи есеј бави се питањима могућности или немогућности досезања слободе човека као појединца, растрзаног између чежње за бесмртношћу и разума који ту жељу негира.

Дело Хосеа Ортега и Гасета југословенско читалаштво упознаје преко фрагмента „Ријеч о невољи Европе“ из књиге *Побуна маса*, објављеног у *Савременику* 1937. године. Либерални филозоф одлучно захтева препород хомогеног и безличног шпанског друштва које је изгубило осећај за историју и културне вредности. Ортегино одушевљење приматом науке постепено уступа место широј, флексибилнијој идеји живота и културе. Научне дисциплине, јавне институције и политичке системе подређује људском животу и непосредној стварности.

Поред ова два великана шпанске књижевнофилозофске мисли, читалачки аудиторијум југословенске књижевне периодике тог периода био је упознат са

есејистичким стваралаштвом писца, есејисте, песника и драматурга Хосеа Бергамина; потом дипломате, писца, историчара и пацифисте, Салвадора де Мадријаге и најпознатијег модерног каталонског есејисте Еухенија д' Орса који се уздигао изнад строго локалних културних интереса пишући на каталонском, шпанском и француском језику.

Грађански рат (1936-1939) грубо је прекинуо „златно доба“ шпанске есејистике, отеравши многе истакнуте интелектуалце у изгнанство. Након победе националиста, књижевна делатност зависила је од хира цензуре у рукама политике и цркве. „Скоро читавих петнаест година есејисти су још једном оживљавали сад већ византијску тему ‘Проблем Шпаније’ у бесплодној али јеткој полемици између милитантних нео-традиционалиста који су хтјели да искорене последње трагове либералне, секуларне, неортодоксне ‘анти-Шпаније’, и интелектуалаца Фалангистичког и/или либерално Католичког афинитета, који су полако и опрезно покушали да се врате донекле нормалном стању у култури“ (Мермол 2008: 171).

Развој шпанске поезије такође је испратио конфротације између традиционалистичког, католичког погледа на свет и оног нетолерантног према естетским стегамма, прогресивног, скептичног и елитистичког (Кардвел 2008: 179). Међу преведеним песмама са шпанског на српскохрватски језик, штампаним у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века, само бисери шпанске мистичарске поезије („Тамна је ноћ“ Хуана де ла Круса, „Сједињење“ Тересе де Хесус, „Маријина успаванка“ Лопеа де Вега и „Разговор душе с пропетим“ Хосеа де Валдививјелса), штампани у *Хрватској просвјети* 1929. године и песма „Лепота“ Мигела де Унамуна, објављена у сарајевском *Прегледу* 1934. године, представљају први наведен, традиционално-религиозни вид посматрања света око себе.

Остали шпански песници представљени нашој јавности, путем југословенских књижевних часописа у четвртој деценији двадесетог века, било да су припадници *Генерације '98*. (Антонио Мањадо), *'14*. (Хуан Рамон Хименес) или *'27*. (Хосе Морено Вилја, Дамасо Алонсо, Рафаел Алберти и Федерико Гарсија Лорка), отворени су за „нове естетске циљеве и максимално газе табуе католичког рестаурацијског друштва: културну различитост, индивидуалност, сексуалност и

сензуалност, нерационална стања ума, естетску субверзију и инверзију“ (Кардвел 2008: 179).

Поменути два погледа на поезију појавила су се у тренутку идеолошкодруштвене кризе која је резултирала политичком поделом на десницу и левицу и била су њен производ. Представљала су линију раздора модерног доба, „два дискурса која су се борила за примат све док сукоб није разрешила политичка и Националистичка побједа 1939.“ (Кардвел 2008: 179). Како је канал гласила левице и социјалне литературе, преко којег је допирала преводна књижевност са шпанског језика до југословенске јавности, тих година био најпроходнији, наша читалачка публика се махом упознала са шпанским песницима десидентског погледа на свет и поезију, на првом месту са стваралаштвом Хуана Рамона Хименеса и Федерика Гарсија Лорке.

Лорка, Дон Кихот свог времена, постаје симбол шпанског народа, чији идеал не одговара стварности, оличење сањара и песника свих векова. Његово убиство појавило се пред европском савешћу као стална оптужба против Франковог режима и симбол судбине културе под њим. Песма Антонија Мањада „Злочин се догодио у Гранади“, посвећена смрти овог андалузијског песника, објављена је у *Савременику* 1941. године. Захваљујући њој, почињени „злочин“ одјекнуо је још јаче и постао метафора судбине културе под Франковим режимом. Иако су у нашим међуратним књижевним часописима бројни информативни прилози о страдању Гарсија Лорке, његово песништво југословенској јавности тог времена представљено је оскудно. Штампане су три песме овог поете новог доба („Посмртна песма за Игнација Санцхеза Мејиаса /sic/“ и „Отсутна /sic/ душа“ у *Нашој стварности* 1937. године; и „Мјесечарска романца /sic/ - Romance sonambulo у *Хрватској ревији* 1939. године). Песништво Хуана Рамона Хименеса, шпанског нобеловца (1956), такође је представљено путем три кратка прилога („Небеса“, „Април“ и „Удесни епитаф једнога морнара“, објављена у *Српском књижевном гласнику*, 1941. године).

Недостатак заслужене пажње и одсуство дела ових и других великана шпанског песништва – на пример, Мигел Ернандеса (Miguel Hernández Gilabert) у нашој књижевној периодици приписујемо страху од субверзивног карактера њихове уметности, који су осећали контролори тржишта уметничких артефаката и

културних добара обеју земаља, Шпаније и Југославије. Културне и друштвене околности чиниле су основу шпанске поезије тридесетих година прошлог века. Поларизација између левице и деснице на глобалном нивоу навела је како њихове писце, тако и наше читаоце да се концентришу више на друштвене, него на естетске вредности песништва. У таквој клими, испливала је на видело, колико – толико, осећајна, изражајна поезија *Генерације '27*, осенчена Лоркиним осећајем отуђености од капитализма и осећајем неправде услед тлачења слабих и беспомоћних.

Говорећи о прозним остварењима шпанске књижевности (изузимајући есејистику) представљеним југословенском међуратном читалаштву књижевних часописа, примећујемо да су прилози у периодици малобројни. Проналазимо само две приповетке Мигела де Унамуна: „Маркиз од Лумбрије“, објављену у *Српском књижевном гласнику* 1929. године (превод Богдана Радице) и „Хуан“, штампану у *Католичком свијету* 1937. године, коју је са немачког језика превео Александар Лукић. Обе су огољене приче које читаоцу саопштавају конкретне и универзалне садржаје. Кроз драматичне дијалоге, протагонисти, излажући своје проблеме, откривају сложеност људског постојања. Прозне књижевне прилоге осталих представника *Генерације '98*, претходника или „наследника“ који су писали у прогонству, не проналазимо. Ипак, често се јављају информативни или нефикционални написи, прикривене полемике или одређени судови вредности о прозним и другим делима преведеним са шпанског на српскохрватски језик, али необјављиваним, ни фрагментарно, ни интегрално, на страницама југословенске књижевне периодике датог периода.

У циљу спречавања стицања погрешног увида у панораму шпанске књижевности представљене југословенској јавности тридесетих година прошлог века, узимајући у обзир само преведена дела објављена у периодици, осврћемо се на библиографију Миливоја Телећана *Допринос библиографији превода шпанске књижевности у Југославију (Contribución a la bibliografía de traducciones de literatura hispánica en Yugoslavia)*, штампану у Загребу 1972. године.

Приликом прегледа пописа превода шпанске књижевности, запажамо да је преко шездесет дела преведено и штампано у распону од 1929. до 1941. године на територији тадашње Југославије. Преводна књижевност са шпанског језика

направила је велики пробој и начинила помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система, што је знатно утицало на даљу преводилачку праксу, норме и политику обеју земаља, Шпаније и Југославије.

Треба имати у виду да се централни или периферни положај преводне књижевности у оквиру књижевног макросистема међусобно не искључују. „Као систем, преводна књижевност је и сама раслојена [...] То значи да један део преводне књижевности може заузети централни положај, а други остати сасвим периферан“ (Евен-Зохар 2007: 8-9).

Уколико се неко дело шпанске преводне књижевности приближило централној тачки нашег националног књижевног полисистема у назначеном периоду, био је то Сервантесов *Док Кихот*. Уз избор из *Узорних новела*, штампан први пут на српском језику у преводу Хајима Алкалаја, београдски ЕОС је 1938. године објавио друго издање превода *Дон Кихота* Ђорђа Поповића Даничара. Такође је, управо у том периоду, штампано више популарних и адаптираних *Кихота* (1931, 1934, 1937. и 1942). Иако нису сви оставили знатан траг у југословенској књижевној периодици, сведочанство су историјске константе, чињенице да култура претходи политици.

Шпанија је југословенској јавности представљана преко књижевности. Међутим, шпанска преводна књижевност није за југословенско читалаштво тридесетих година прошлог века представљала само упознавање хиспанске културе или превазилажење језичких и географских баријера. Била је то “[...] могућност сагледавања домета и вредности националне књижевности и културе у европском контексту“ (Перишић 2017: 23), односно могућност упоређивања са културом чијем је приближавању Југославија тежила.

Захваљујући увиду у поменуту библиографију Миливоја Телећана сазнајемо да је југословенској читалачкој публици у четвртој деценији прошлог века такође било доступно на матерњем језику стваралаштво Емилије Пардо Басан (Emilia Pardo Bazán), Пија Барохе, Асорина, Арманда Паласија Валдеса (Armando Palacio Valdés), Рамона Переса де Ајале (Ramón Pérez de Ayala) и др. Чињеница да се од четрнаест превода дела Висентеа Бласка Ибањеса (Vicente Blasco Ibáñez) који су се на територији бивше Југославије појавили у међуратном периоду (Телећан 1972-1973: 812-818), готово ниједан није нашао место у

књижевној периодици тог времена, поново отвара питање друштвенополитичке условљености међународне књижевне дистрибуције.

Поменуто одсуство Висентеа Бласка Ибањеса у југословенским књижевним часописима тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју правдамо пишевом припадношћу другој епохи. Како је Ибањес претходио периоду Друге републике и Шпанског грађанског рата, у његовим делима не проналазимо проблематику актуелног историјског тренутка, коју је периодична штампа тридесетих на овим просторима захтевала.

Друштвени акценат, моралистичке импликације и вера у духовну регенерацију шпанске нације постају мерила вредности на основу којих се књижевни прилози у југословенским часописима прихватају за штампу. Управо због тога у нашем истраживачком корпусу по бројности предњаче, међу написима шпанских писаца, представници генерација '98, '14. и '27. који су активно учествовали у културном препороду Шпаније у првој трећини двадесетог века, све док франкизам није стао на пут модернизму и авангардној естетици подржавши конвенционалне форме.

13.2. Однос Шпанаца према науци у очима југословенског читалаштва књижевне периодике

Демократски режим уведен је у Шпанију мирним путем априла 1931. године усред народног одушевљења уз подршку интелектуалаца и директан ангажман читаве једне генерације, оне из 1914, вођене тежњом Ортега и Гасета да се Шпанија изједначи са остатком Европе. Из перспективе поменуте генерације „Европа је, пре свега, била наука. ‘Неопходна нам је наука као река, као поплава’ писао је Ортега [...] ‘Европа јесте наука; све остало заједничко јој је са остатком планете’. И наука се покренула“ (Хулија 2004: 365). Наука се покренула око одређених институција, потпомогнута инфраструктуром музеја, ботаничких башти, лабораторија и сл., али, пре свега, покренула се у Савету за проширење студија и научног истраживања са Хосеом Кастиљехом (José Castillejo Duarte) на челу. Савет се састојао из Националног института за физичкоприродне науке и центра за историјске студије, чији је директор био Рамон Менендес Пидал. Импулс који је дат научном истраживању у Шпанији међуратног периода био је

одговор на императив европеизације коју је Ортега и Гасет захтевао као обавезу од своје генерације. „Европа је била наука, универзитет, критика националистичког ‘простаклука’, образовање, култура, демократија, конкуренција и савременост“ (Хулија 2004: 367). Ортега је интелектуалцима поставио јасан задатак, велики културни подухват, који су они са доласком Републике и испунили.

Република је донела победу Слободне институције за образовање *La Institución Libre de Enseñanza (ILE)*, у којој се до 1936. године формирао значајан део шпанске интелектуалне елите. Од самог оснивања улагала је у културу и образовање. Основна идеја *Генерације '14*, којој је припадао и Мануел Асања, један од лидера новог поретка, јесте идеја да шпански проблем није политички већ педагошки. Асања и Ортега износе исте идеје о унутрашњој вези политике и културе као о кључу за шпански политички препород. „Слободно интелектуално образовање појединца друштвена је основа демократског система [...] Образовање је, стога, било неопходно“ (Секулић 2012: 126-127). Буџет је повећан за 50% у односу на претходни период. Забрањено је образовање од стране религиозних редова. За само две године саграђено је 10000 школа и отворено преко 7000 радних места у просвети. Организоване су педагошке мисије које су шириле културу у руралним срединама. Само у прве три године постојања Републике саграђено је више од 5000 библиотека. Оснивани су народни универзитети, вечерње школе за радничку класу, међународни летњи курсеви и отворани сајмови књига.

Упркос стварном доприносу *Генерације 1914.* научном развоју и културно-образовном препороду у Шпанији у првој трећини двадесетог века, првенствено њених водећих личности, Асање и Ортеге, у југословенској јавности јаче је одјекнула побуна Мигела де Унамуна против примата науке, модернизације и процеса европеизације. На томе првенствено треба захвалити *Српском књижевном гласнику*, преко којег су Унамунова уметничкофилозофска схватања пронашла пут до наших читалаца.

Мигел де Унамуно један је од ретких шпанских аутора који је био познат југословенском читалачком аудиторијуму међуратног периода, претпостављамо због: свог друштвенополитичког ангажмана и перцепције Дон Кихота као

симбола посебне духовности Шпаније и најјасније историјске манифестације њеног народа. Према овом мислиоцу, управо Дон Кихот устаје против афирмације научног духа и рационалистичког поимања стварности, борећи се за обнову интелектуалних вредности усклађених са религијом. Јунак Сервантесовог романа има такође задатак да атеистичку Европу, обузету напретком науке, врати под окриље католичанства. Дакле, судећи по Унамуну, у потрази за ревалоризацијом етичких вредности у шпанском друштву, места за науку нема (Унамуно 1929: 93).

Унамунов приступ при сагледавању улоге науке у културном преображају Шпаније међуратног раздобља, у очима југословенског читалаштва ондашње књижевне периодике, захваљујући протоку информација о Шпанији путем гласила левице, био је доминантан. Такво једнострано виђење ситуације од стране југословенске јавности неминовно је праћено појавом стереотипа, предрасуда, заблуда и погрешних представа по том питању, поготово у смутним временима тридесетих година прошлог века.

Избијање Шпанског грађанског рата није довело до краја изузетног културног периода у Шпанији, о којем југословенски народи нису били довољно обавештени. Напротив, долази до републиканског зенита који открива нову осећајност интелектуалаца насупрот дехуманизацији и страшним последицама ратних разарања. Политизација интелектуалног миљеа не одвија се само на левици у Шпанији, али путем информативних тематских блокова у *Нашој стварности*, белешки и прилога у *Прегледу* и *СКГ*-у, до југословенске јавности стижу искључиво вести о одбрани културе и образовања у републиканској зони. Наше читалаштво сазнаје да у Мадриду, у првим улицама иза фронта раде штампарије; издају се часописи и књиге; шпански писци оснивају културне бригаде које иду с фронта на фронт да читају песме и чланке борцима у рововима; постоји читав *romancero* грађанског рата који војници и народ знају напамет; знаменити светски писци боре се као добровољци на разним фронтовима итд.

Позитивном пропагандом шпанске владе, закупљене борбом за очување демократије у земљи и свету, али и гласила наше левице, ствара се поново погрешна слика у југословенској јавности, по питању функције науке у културном препороду Шпаније. Овога пута је то представа, конструисана за време Шпанског грађанског рата, да интелектуалци који бране живу културну делатност,

образовање и науку, стоје искључиво уз владу Народног фронта. Иако је Стојадиновићев режим користио најјаче медије у земљи, попут дневне штампе, за пласман производа шпанске културе који су њему били од користи; и иако је постојало више канала међусобно противречних информација којима су стизале вести југословенској публици о збивањима у Шпанији, поменути заблуда наше јавности указује на чињеницу да је канал социјалне литературе и леве штампе ипак био најпроходнији у датом периоду на овом поднебљу.

13.3. Поимање религијског аспекта Шпаније

При преиспитивању представе о религијском аспекту Шпаније која је путем међуратне књижевне периодике на српскохрватском говорном подручју пласирана југословенском читалаштву међуратног периода, полазимо од прегледа историјски релевантних података о деловању цркве као институције, и поређења истих са конституисаном сликом на основу информација датих у корпусу. Треба проучити и утисак који шпанска црква и религиозност народа остављају на странца, а потом и начин уобличавања религијске слике Шпаније у нашој колективној свести.

Католицизам је утицао на визију Шпаније у делима интелектуалаца током Друге републике. Култ и религијске праксе у трећој деценији двадесетог века обележиле су друштвени, па и приватни живот већине Шпанаца. С једне стране, црква је контролисала велики део образовања и институционалног поретка. С друге, паноптичко око цркве задирало је у интимну сферу, утицало на понашање људи и васпитањем држало под контролом приватне видове живота. Стога је интелектуални миље поставио питање да ли црква треба да задржи степен утицаја који је имала до тада на разним пољима шпанског друштва или законом треба ограничити њену моћ. Будући да се радило о суптилним снагама којима се контролисало читаво друштво, једини начин борбе биле су еманципација и едукација у антиклерикалном правцу (Секулић 2012: 188).

Мисао о заосталости Шпаније, која је постала константа тридесетих година прошлог века, утицала је да се многи шпански интелектуалци, првенствено Асања и Ортега, из жеље за модернизацијом и европеизацијом, окрену световним вредностима и критици цркве као чиниоца поменуте заосталости. Друштвени

преображај којем се тежило подразумевао је непријатељски однос према цркви. Напредак науке и технологије порицао је црквене догме на којима су васпитаване и уз које су образоване генерације које су засновале Другу републику. Управо таква културна клима навела је Асању, личност из политичког врха на којој се темељи добар део одлука о судбини Шпаније, да преиспита статус јавне својине манастира и религијских храмова, као и да ограничи утицај цркве на образовање.

Иако је питање цркве и њених привилегија постало предмет расправа и оставило пуно последица на друштвенополитичку ситуацију у Шпанији, Секулић истиче да „моћ коју је црква имала почетком 20. века није допуштала да се народ олако окрене од ње. Стога је најчешће долазило до спољних манифестација религиозности и поштовања црквених и верских обичаја нарочито у време преиспитивања вредности традиција и учинка, односно негативних последица, модернизације [...] Обичаји и традиција везани за цркву и католичку веру опстајали су као предмет у који се не дира, иако се осећање самог народа мењало у складу са духом времена“ (2012: 185). Из тог разлога, Асањине речи да је Шпанија престала да буде католичка, да је шпански католицизам изгубио место које је имао у историји и да су промене устава усклађене са друштвеном стварношћу, узимамо са резервом.

С падом Друге републике католичка култура повратила је своју доминантну друштвену улогу. Црква је поново монополизovala образовање. Чак је и универзитет стављен у службу религије. Бројне катедре држали су свештеници и чланови католичких организација, попут Католичке асоцијације пропагандиста и *Opus Dei*. Врховни савет за научна истраживања основан 1939. године, уместо некадашњег Савета за проширење студија, симбола шпанског либералног научног образовања, био је бедем католичког пројекта који је намеравао да помири хришћанске принципе са научним истраживањем; уједно да контрареформацију представи као суштински допринос Шпаније историји човечанства, а католицизам као елемент који би могао бити кичма Шпаније и вратити јој осећај нације (Хулија 2004: 404).

Црква је вршила ригиднију моралну цензуру над књигама и представама од политичке цензуре режима. Задржала је своју штампу, сопствену новинарску школу, радио станицу и издаваштво. Верске књиге имале су тираже без

преседана. Католичка филозофија на универзитету, „један застарели и бесадржајни нео-сколастицизам, без везе са савременим мишљењем“, заузео је високу наставу и заменио филозофију Ортега и Гасета (Хулија 2004: 405). Религиозна архитектура, такође, имала је изузетан успон. Знатно су напредовали радови на мадридској катедрали *La Almudena*, започети још 1882. године. Подизане су цркве и семеништа.

Текстови који обрађују религијски аспект Шпаније, штампани у југословенским књижевним часописима и прилозима о књижевности на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века, тадашњем читалаштву шпански религиозни менталитет представљају на два начина, те их можемо класификовати у две категорије. У складу са виђењем Инмана Фокса који духовност, дубоку религиозност, оповргавање живота као највеће вредности и размишљања о загробном животу посматра као основне карактеристике шпанског народа, прву категорију написа чине прилози, уврштени у корпус, који директно или индиректно обрађују мистицизам. Друга категорија написа елаборира религијски фанатизам, ослоњен на римокатоличку ортодоксију и инквизицију, који Фокс посматра као резултат нарушавања урођеног менталитета (Фокс 2008: 34).

Сазнања о шпанском мистицизму до југословенске јавности допиру углавном посредно, описом, анализом и вредновањем религиозне мисли Мигела де Унамуна, од стране наших аутора. Изузетак је есеј „Цвијеће из шпањолске мистичне дубраве“ Милана Бекара, потписан псеудонимом Бршљански, штампан у *Хрватској просвјети* 1929. године, који тумачи типично шпански поглед на свет, религију и Бога. Оглед је опширан приказ мистичарског истицања разлика између разума и љубави и заступања љубави као јединог пута ка Богу. Мисао аутора досеже до раног доба хришћанства (Сирије, Египта, Картагине, Рима и др.), у којем тражи изворе религиозног духа. Задржава се на *Светом писму*, у чијим фрагментима препознаје мистичарске побуде. Током средњег века лута од севера Европе (Ирске) ка јужним крајевима и зауставља се у Шпанији у 16. веку. Бекар међуратној југословенској јавности детаљније представља живот и дело Игнасија де Лојоле, Тересе де Хесус и Хуана де ла Круса. Остале представнике

набраја и пружа нашем читалаштву избор из њихове поезије (Бршљански 1929: 33).

О мистицизму као урођеној особини шпанског народа читалац југословенске књижевне периодике сазнаје такође посредно из шест написа о животу и делу Калдерона де ла Барке, штампаних у *Обитељи, Хрватској просвјети, Прегледу, Животу и Хрватској ревији* током четврте деценије двадесетог века. Његова религиозносимболична дела и аутосакраментали аутохтоне су шпанске драмске врсте и производ урођеног менталитета. Његова национална драма, по идејној садржини филозофска, добија теолошкокатолички смисао, јер је Калдерон мислилац који се у својим размишљањима зауставља пред истинама вере (Барух 1934: 423). Док Љубомир Мараковић истиче да промишљања овог ствараоца одликују хришћанска симболика, теолошко знање и чврста морална пракса (1935: 117), Јосип Табак упозорава да ће савремени читалац тешко схватити чари његовог јединственог театра. Овај аутор истиче да се шпанска публика 16. и 17. века припремала дугогодишњим теолошкосхоластичким образовањем, не би ли схватила суштину Калдеронове драме без радње, лишене покрета и страсти, на чијој позорници лица попут Вере, Разума и Огња расправљају о мистерији Светог тројства или оваплоћења (Табак 1939: 529).

Религиозна мисао Мигела де Унамуна, једног од малобројних шпанских писаца и филозофа присутних у књижевном животу наше средине између два светска рата, усклађена је са Фоксовим двојаким виђењем шпанског религиозног менталитета. С једне стране, Унамуно критикује католички догматизам (фанатизам) у којем види главног кривца за моралну и интелектуалну пасивност шпанске нације. С друге, веру сагледава позитивно, као основ ревалоризације етичких вредности које владају у друштву. Рајић истиче да је Унамуно мислилац религиозне оријентације чије се схватање религије удаљава од хришћанскокатоличке теологије (1997: 96). По њему, религија настаје из човекове жеље за бесконачним животом и тежње за вечношћу. Вера је спонтана, стваралачка енергија, витална снага, човекова потреба, јемство бесмртности и вечног живота. Ипак не представља свака религија најбољи пут до избављења од смрти. За Унамуна, католичка вера је право решење јер гарантује духовну и

телесну бесмртност, односно континуитет овоземаљске егзистенције после смрти. Оваквој визији загробне егзистенције не одговарају схватања цркве, нити учења схоластичке теологије. Тежња за бесмртношћу као човеково финално одређење води га ка мистичарској спознаји Бога посредством љубави и вере. „Веровати, значи желети да Бог постоји или тачније речено створити га снагом сопствене воље, самим чином веровања. Вера је, према томе, стваралачка моћ човека, највиши облик његове активности, насупрот разуму који је деструктиван и представља пут ка ништавилу и смрти“ (Рајић 1997: 97).

Унамуново поимање религије проучавали су, критиковали и вредновали наши аутори који су у књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година прошлог века објављивали приказе његових филозофских и књижевних остварења, биографске чланке, кратке информативне белешке и преведене одломке из његових огледа и романа. Поред дневне штампе, о Унамуновом животу и делу писала су гласила за културу, науку, друштвени и политички живот различитих књижевних и идеолошких тенденција, као и бројни књижевни часописи, уврштени у наш истраживачки корпус: *Воља*, *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Књижевник*, *Народна одбрана*, *Алманах савремених проблема*, *Београдске општинске новине*, *Хрватска смотра*, *Савременик*, *Јавност*, *Арс*, *Хрватска ревија* и др. Писало се о тежњи за реафирмацијом религиозних усмерења и националних обележја (Вујић 1928, 1930); о отпору против догматизма католичке цркве (Перковић 1929; Радица 1937); о жељи за бесмртношћу, кључном питању стваралаштва Мигела де Унамуна (Цесарец 1932); о сукобу вере и разума, улози воље, постојању Бога, суштини хришћанства, уопштено, о проблему религиозности као главној теми његове филозофске мисли (Барух 1936; Радица 1937; Табак 1940); потом о „апсолутном реалитету тела“ (Николајевић 1936; Илић Агапова 1936); везаности за мистичарско књижевно наслеђе (Жанко 1937) и идеји кихотизма као духовног опредељења религиозног карактера (Вујић 1928, 1930; Жанко 1937; Кораћ 1937). Чланак И. Лендића, објављен у *Католичком свијету* 1937. године, критика је упућена на рачун Унамунове осуде језуитства, религиозног догматизма и тежње за превазилажењем средњовековне традиције у приступу религији. Јасна дистинкција коју Унамуно прави између хришћанства – вере која представља пут

ка бесмртности и хришћанства – цркве, односно религиозне доктрине, не одговара крутим назорима Иве Лендића, нити религиозном фанатизму непознатог аутора чланка објављеног у часопису *Живот*.

Према Јелени Рајић, даље од једностраног препричавања и навођења података отишли су Велимир Кораћ и Аугуст Цесарец (Рајић 1987: 57), од којих се други посебно истакао у критици метафизичког обележја Унамунове мисли. „За Аугуста Цесарца, Унамунов религиозни активизам, који, неоспорно, представља значајан напор у превазилажењу уског, догматског приступа религији, јесте само слободан коментар официјелног става Цркве, незнатно одступање од католицизма, чијим основним начелима шпански филозоф ипак остаје до краја веран“ (Рајић 1987: 59). Другим речима, Цесарец својом полемичком жестином и оштрим коментарима настоји да укаже југословенској јавности на чињеницу да Унамуно, упркос бројним јеретичким изјавама са становишта званичне католичке идеологије, остаје лојалан основним начелима католичанства, која је спреман да брани чак и на штету властитих филозофских идеала.

Друга група написа штампаних у нашој међуратној књижевној периодици, она која обрађује религијски фанатизам ослоњен на римокатоличку доктрину и инквизицију, иако малобројнија од прве, далеко је више утицала на истицање и преувеличавање религиозног аспекта шпанске културе и нације у југословенској колективној свести. Стереотипна представа о Шпанцу, као верском фанатику, настала идеализовањем владавине католичког краљевског пара као симбола националног јединства и освајања Америке као израза шпанске историјске величине, показала се као вековима отпоран механизам, тешко подложен променама. Чак и у периоду од 1936. до 1939, када је вихор Грађанског рата развејао романтичну слику фолклорне Шпаније, представа шпанског религијског фанатизма није подлегла искушењу. Ову постојану представу, незнатно пољуљану од стране левичарске пропаганде широм европског континента, Франков режим је након рата у потпуности рехабилитовао.

На јачање ове стереотипне религиозне представе шпанског народа у југословенској колективној свести у међуратном периоду свакако су утицали текстови попут огледа „Шпански клерикализам“ Салвадора де Мадријаге, у

преводу Калмија Баруха, објављен из два дела, у два узастопна броја *Прегледа* 1936. године. Аутор осуђује клерикализам, не нападајући католицизам који је преко два миленијума носилац шпанске културе. Чврсто заступа становиште да је Шпанија искрено религиозна и дубоко супротна сваком клерикализму. Предмет Мадријагине критике су: немогућност склапања цивилног брака ван цркве, присилно наметање католичке верске наставе, али и хронични братоубилачки ратови који су потресали Шпанију у деветнаестом и почетком двадесетог века. „Историја Шпаније у XIX веку била би много мирнија и богатија резултатима, да је еволуција шпанског народа текла без учешћа клерикализма и милитаризма. Грађански рат, готово хроничан, – спољашњи облик те еволуције у XIX веку – почиње као сукоб између апсолутизма и либерализма, и потпуно се извитоперава у сукоб клерикализма са милитаризмом, да би – а то је најгоре – завршио прећутним споразумом о миру и сарадњи између њих, тако да би амблеми Рестаурације могли бити мач и крст (као оружје) под краљевском круном“ (Мадријага 1936: 519).

Приметан је поменути „унамуновски“ дуализам између хришћанства – вере и хришћанства – цркве, као и Фоксово двојачко виђење религиозног аспекта шпанске културе, односно разлика између мистицизма и фанатизма који почива на религиозном догматизму. Критика институционализованог католичанства је оштра: “[...] католичка црква у Шпанији толико је нетрпељива, да би спречила, да може, сваку еволуцију објективне и независне мисли у земљи. Црква је увек била наклоњена мерама које су биле противне слободи мишљења, и на свим подручјима своје делатности испољавала борбене тежње, агресиван став и методе, које су отворено антихришћанске и антикооперативне [...] Једина нада која преостаје јесте покрет у самој цркви [...] Шпанској цркви је од велике и преке потребе да сама себе васпитава“ (Мадријага 1936: 614-615). Другим речима, у свом опширном огледу аутор полаже наду у веру *sui generis* која се у пракси поклапа са католицизмом.

Приказ неидентификованог аутора, потписаног иницијалима Ц. В., Нолитовог издања књиге „Горкуемада */sic/* и инквизиција у Шпањолској“ аустријанца Емила Луке, објављен 1937. године у часопису *Књижевни хоризонти*, потхранио је стереотипну представу о шпанском религиозном фанатизму, која је

тих година јачала у колективној свести читалаштва југословенске периодике. На овим просторима се до тада о шпанској инквизицији мало знало. Само се наслућивала размера злодела које је спроводила та институција поводом кажњавања и истребљивања јеретика. А шта се све сматрало кривоверством? „Као јерез */sic/* је важила употреба арапског језика и писма, певање арапских песама, народно одело и очево име, уздржавање од вина, бојадисање ноктију хеном, чак и купање, јер је то била насушна потреба за Мавре, а хришћанима сумњив луксуз [...]“ (цитирано према Ц. В. 1937: 184). Најстрашнији од свих инквизитора био је Томас де Торкемада (Tomás de Torquemada), лични исповедник краљице Изабеле I од Кастиље (Isabel I de Castilla). За време његовог службовања осуђено је на смрт, губитак имовине или вечиту тамницу стотину осамдесет пет хиљада триста двадесет осморо људи. Преко хиљаду шесто шездесет двоје живи су спаљени (Ц. В. 1937: 184). Укратко, напис је сажет преглед историје инквизиције, од њеног настанка, преко „славног“ деловања до неславног краја.

Претпостављамо да је нагло буђење интересовања југословенске јавности за шпанску инквизицију изазвало поистовећивање злодела шпанских побуњеника управо са страхотама ове црквене институције. О томе сведоче написи у левичарској штампи, публиковани на овим просторима за време братоубилачког рата у Шпанији. Чак је и Марко Ристић у есеју „Сан и истина Дон Кихота“ доживео Сервантесовог јунака као оличење Шпанца, баченог у смртоносни вртлог грађанског рата против своје воље, чији непријатељи нису само Франкови фалангисти, него и „зла прошлост Шпаније, прошлост мрачњаштва и Торкемаде [...]“ (Ристић 1939: 35).

13.4. У потрази за „правом“ Шпанијом и суштином шпанског духа

На прелазу деветнаестог у двадесети век у Шпанији долази до појаве *Генерације 1898*, групе младих интелектуалаца који заступају националне и доктринарне ставове у културном и политичком смислу. Криза настала у Шпанији након пораза у рату са Сједињеним Америчким Државама 1898. године и губитка последње колоније у Латинској Америци, али и неефикасност власти и друштва због буржоаских интереса, довели су до реакције ових младих, учених људи у виду недостатка поверења у парламентарни систем, антиклерикалног става,

критичког става према војној моћи, итд. (Секулић 2012: 96). Била је то прва генерација шпанских интелектуалаца која је показивала узнемиреност и забринутост над суморном сутрашњицом и покушала да артикулише шпански дух и национални карактер ослањајући се на традицију и историјску прошлост. Иако се међу њеним представницима запажају разлике у схватањима и идеолошке разлике, заједничка им је свест о неодрживој шпанској стварности и жеља за препородом који би обезбедио бољу будућност земље. Инспирисани општом духовном атмосфером потраге за националним идентитетом, међу првима размишљају о тадашњим тешким догађајима, сукобима и ратним страхотама, трагичној судбини шпанског народа, одликама колективног менталитета и националног карактера, симболу Дон Кихота и др. Тенденцију да проникну у дубљи смисао и суштину шпанског духа крајем четврте деценије двадесетог века управо ова генерација шпанских интелектуалаца преноси на европску и нашу јавност.

Формирање друге генерације интелектуалаца, *Генерације 1914*, која је веровала у примат науке, образовања, културе, демократије, модерности и процеса европеизације над сопственом историјом и традицијом, доводи до поларизације на два интелектуална блока, проистекле из сукоба традиције са напретком, конзервативног са либералним, модерног са заосталим, сеоског са градским, Шпаније са „Анти-Шпанијом“ итд. Иако поменута поларизација није била новина у модерној шпанској историји, склоност да се прибегне бинарном размишљању, а друштвени и политички сукоб представи као спорно питање националног идентитета, била је на врхунцу турбулентних тридесетих година прошлог века. Дихотомизујућа реторика која датира још са краја 18. века користила се у различитим контекстима и варијантама. То двојство *las dos Españas* (две Шпаније) створило је многе катаклизмичне прекретнице, међу којима су 1868, 1898, 1936. и касније 1975. само најочигледније.

Национално прекопавање по души Шпаније за време Друге републике имало је за циљ редефиницију историје, у покушају да се схвате суштина, порекло и правац Шпаније; односно „шта она јесте, одакле је дошла и куда иде“ (Гијес 2008: 4). Овом „проблему Шпаније“ подређено је дело шпанских интелектуалаца. Њихова истраживања имала су друштвене и политичке импликације, „у смислу да

су регенерисали Шпанију оживљавајући ону прошлост која је будила више наде“ (Фокс 2008: 31). Ма колико била подељена и расута по политичким партијама, шпанска интелигенција била је јединствена по високом моралу и родољубљу. Решење тзв. шпанског проблема било је на првом месту. Партијска опредељеност била је мање битна. Интелектуалци су се питали о вери, моралу и смислу живота, што је, по мишљењу Милоша Црњанског, давало снагу политичким покретима и смисао политичким жртвама (Секулић 2012: 102).

Представа „две Шпаније“ у сталној напетости, која се за тридесетих година прошлог века уобличила постојањем две поменуте генерације интелектуалаца, једно је од општих места у представљању и тумачењу земље. Секулић наглашава да је услед подељених идеолошких ставова интелектуалаца и политичара интерпретација савремених догађаја водила употреби одређених реторичких стратегија, конструкцији симбола и слика, што је имало најшири израз у наративу о „две Шпаније“ који је заправо настао још почетком деветнаестог века. „Ради се о реторичким стратегијама ради представљања и тумачења историје, у којима су супротстављене моралне и естетске вредности. Најшири израз стиче у причи о традиционалној и модерној Шпанији у сукобу, што је предмет расправа и током Друге републике“ (Секулић 2012: 142). С једне стране, представу о Шпанији конституисале су традиционалне снаге друштва заснивајући је на католичкој религији, монархизму и славној империјалној прошлости. С друге, слику Шпаније оформиле су модернизаторске снаге, окренуте ка европеизацији, економском развоју и демократији као начинима превазилажења заосталости. Национална политика схваћена је као драматично конфигурисана борба између „праве Шпаније“ и „анти-Шпаније“, којој је у сваком погледу већа опасност претила од унутрашњег него од спољашњег непријатеља.

Сукоб ових снага претворио се у основу супротстављених верзија шпанског националног идентитета који ће ескалирати у турбулентном периоду Друге републике, а кулминирати за време Шпанског грађанског рата. „Дихотомизујућа реторика о националним вредностима погоршала је политичку поларизацију, наметнула концепцијску лудачку кошуљу која је ограничила политичку флексибилност, и закамouflирала унутрашње расцјепе који су се протезали преко замишљеног пара двије Шпаније. До 1936. Шпанци на обје

стране реторичке подјеле почели су да једни на друге гледају као на незаконитог узурпатора националне воље“ (Бојд 2008: 89). Док су социјалисти и републиканци настојали су да модернизују и демократизују политички и културни живот земље у име „праве“ нације, десница се, оптужујући републиканске реформе за скрнављење традиционалних националних вредности, спремала да преузме државу. Након војног пуча 17. јула исте године, територија Шпаније подељена је у року од пар недеља на две сфере власти. Грубо гледано, републиканска зона која је под владом Народног фронта уживала подршку напредног средњег слоја грађанства, радника, ситног сељаштва, као и регионалних влада Каталоније и Баскије, састојала се од источне половине полуострва и Мадрида; док су се побуњеници, подржани од земљопоседника, индустријских магната и цркве, лако домогли „конзервативних, католичких, пољопривредних региона“ на северу и западу земље, латифундија у Андалузији и „неколико, индустријских градова са милитантном радничком класом, попут Сарагосе и Овиједа“ (Бојд 2008: 90).

Шпански грађански рат водио се дуж више линија расцепа, подела и конфронтација – класних, идеолошкополитичких, верских и др. „Упркос комплексним коренима и унутрашњој динамици, његови учесници, коментатори и тумачи тежили су да га сведу на једноставан збир антагонизама: демократија против фашизма, хришћанство против комунизма, радничка класа против богатих, центар против периферије [...]“ (Секулић 2012: 226). Више него икада пре концептуализовао се у главама савременика наратив о две Шпаније, демократске и фашистичке, левичарске и десничарске, нове и старе, урбане и руралне, секуларне и религиозне, либералне и конзервативне, модерне и традиционалне, северне и јужне, регионалне и централистичке, републиканске и монархистичке.

Зарађене стране формирају различите дискурсе о рату. Ипак, национализам који су делиле наводи их на употребу истих реторичких средстава. Идеолози различитих оријентација и опредељења, величајући званичну прошлост, позивали су се на реконкistu и Рат за независност. Док су побуњеници борбу представљали као „крсташки поход“, покушај „спасења Шпаније“ и ослобођење земље од секуларних опресора, републиканци су отпор војној побуни тумачили као ослободилачки рат шпанског народа од страног завојевача. У прилог томе ишла је

чињеница да је на Франковој страни било Мароканаца, Немаца и Италијана (Хулија 2006: 260). Међутим, и побуњеници су се залагали за избацивање страних елемената из Шпаније и уклањање јереси, што је републиканска страна искористила да укаже на контрадикције „крсташког похода“ који је у својим редовима имао и муслимане, односно Мароканце.

Упркос томе, црква је оправдавала Франкову побуну као одбрану традиције и католичких вредности. Залажући се за повратак монархије, интелектуалце који су уздигли републику сматрала је непријатељима вере и домовине. За њу је рат представљао устанак једине вечне Шпаније. Франкова побуна била је јуначка. „Није се радило о војсци која је издала цивилну власт, већ се сматрало да су праведници убијали звер, у складу са хришћанско-витешком митологијом из средњег века. Све се тумачило као понављање пређашњих догађаја, сукоба Бога и Демона, Добра и Зла, што је наглашавало континуитет прошлости“ (Секулић 2012: 228-229).

Обе стране рат тумаче као производ две непомирљиве идеологије. Сопствена је шпанска и представља основу националног идентитета. Супротстављена идеологија је страна и увезена. На тај начин конституисан је мит о Шпанији и анти-Шпанији које се међусобно искључују. Постојање обе није могуће. Стога рат није могао да се оконча склапањем мира. „Једна Шпанија је морала умрети да би друга живела“ (Секулић 2012: 229).

Ово бинарно размишљање и удвојена реторика шпанских интелектуалаца пренели су се путем јавног мњења и писане речи широм европског континента тридесетих година прошлог века. Није остала равнодушна ни југословенска јавност која се такође упустила у потрагу за правом Шпанијом и суштином шпанског духа. О шпанском проблему расправљало се на страницама различитих југословенских међуратних књижевних часописа. Било да је реч о текстовима наших или страних аутора, одражавали су интелектуални дух свога времена, јер интелектуалаца нема без промишљања о савременој стварности и политици, која се најбоље рефлектују на страницама периодике (Хулија 1997: 170).

Године 1937. југословенско читалаштво имало је прилику да се упозна са размишљањима француских аутора о проблему Шпаније. Углавном је наглашавано да је реторичка поларизација о националном идентитету погоршала

политичке прилике у земљи и гурнула Шпанију у вихор Грађанског рата. Иако је сукоб који је тада избио далеко надилазио замишљени пар две Шпаније, оглед „Шпанија и Шпаније“ Луја Пароа и путописна репортажа „Само једно сведочанство (мир Шпаније – радост Шпаније, култура Шпаније – цивилизација Шпаније, очајање Шпаније – рушевина Шпаније и повратак међу људе)” Андреа Шамсона, штампани у *Нашој стварности*, говоре управо о уобличавању слике више Шпанија у сталној напетости. Исте године, у сарајевском *Прегледу* објављен је есеј „Шпанија у књижевности једне генерације“, Жана Касуа, аутора који је заступао становиште да се дуализам у говору о Шпанији отелотворио у подељеној личности Мигела де Унамуна (Касу 1937: 103).

Поред промишљања страних аутора, југословенски књижевници и публицисти такође су показивали тенденцију ка потрази за дубљим смислом шпанског духа. На прво место избио је Калми Барух који је са више прилога заступљен у различитим међуратним књижевним часописима. Још у огледу „Шпанија у књижевности једне генерације“, објављеном у *Српском књижевном гласнику* 1936. године, он представља југословенском читалачком аудиторијуму шпанске књижевнике дубоких идеолошких разлика и разилажења у мишљењима о томе шта је заправо потребно за препород Шпаније и бољу националну будућност. Аутор традиционалистичка поимања Анхела Ганивета и Мигела де Унамуна конфронтира Хоакину Кости и Ортега и Гасету, упорнима при извођењу земље на европски пут. Из дела ових и других књижевника тог периода Барух износи тек понеко сведочанство како би наш читалац могао назрети проблеме немирне Шпаније, као и заједничку свест шпанских књижевника о неодрживој ситуацији у земљи (Барух 1936: 197).

У сарајевском *Прегледу* 1937. године Барух објављује чланак „Позадина шпанског проблема“, у којем тумачи друштвенополитичке и економске прилике у Шпанији инсистирајући на дуалној слици земље. „Испод ове цивилизације модерног великог града крије се широк слој, Шпанија провинције и села [...] Ми, дакле, стално морамо да држимо у виду те две Шпаније“ (Барух 1937: 4). Према Баруху, скривена Шпанија, коју страни туристи не упознају, представља девет десетина земље. Да би се та подвојеност разумела, аутор нас враћа у славну империјалну прошлост на основу које се формирала традиционална слика

Шпаније, заснована на католичкој религији, монархији и некадашњем положају велике силе. Друга, модерна слика Шпаније, заснована на заокрету ка Европи, демократији, модернизацији и превазилажењу заostalости, ослоњена на актуелна збивања и загледаност у будућност, имала је мало посматрача. Барух истиче да је снага шпанске вере, шпанске части и шпанског витештва била толика да је државни резон захтевао да се и књижевност стави у службу егзалтираног национализма. Међутим, стварност је била другачија. Тридесетих година прошлог века држава није успевала да диригује и националну привреду као што је дириговала духовну културу. Управо у раскораку између политике и стварности треба тражити идејни дуализам који се провлачи кроз живот и књижевност Шпаније. Историјски приказ који је аутор пружио служи пре свега да покаже у чему леже узроци шпанског конзерватизма. Он сматра да је проблем Шпаније укоренен дубоко у шпанској историји и да су чести грађански ратови прошлог века, као и актуелни братоубилачки рат, покушаји да се реши национални проблем. Самим тим, тај рат је „присно и дубоко шпанска ствар, и зато ће историја осудити оне силе које су се, у сопственом интересу, умешале у догађаје, судбоносне по Шпанију и Шпанце“ (Барух 1937: 9).

Наредне године Калми Барух у *СКГ*-у објављује есеј „Шпански књижевници у грађанском рату“, где покушава да одгонетне централну мисао опонираних шпанских интелектуалаца која би савременим догађајима дала смисао и оправдање. Овим написом југословенску читалачку публику обавештава да је интелигенција у Шпанији, упркос идеолошкој поларизацији и разилажењу у схватањима, успела да се наметне као фактор који гради и заступа своја становишта у неизвесном грађанском сукобу (Барух 1938: 226).

Из есеја избија нескривени револт. Попут самих Шпанаца, испуњених вером у победу Шпаније са више човечности и правде, Калми Барух (чије сефардско порекло не смемо занемарити), један од најистакнутијих културних прегалаца међуратног Сарајева, носилац и поборник прогресивног демократског сензибилитета, креће у поход против оних који руше шпанску земљу, будући у свом сећању и знању великане (међу осталима и Мигела де Унамуна) које је та земља дала човечанству, али и самој себи, да је у тим преломним временима подрже.

Есејистика Калмија Баруха јесте мemento нашој јавности и његов допринос херојској борби шпанског народа. Уједно је и приказ његове прогресивне оријентације политичке позиције и иступања у одбрану Шпаније и њене културе.

Остали југословенски аутори који су се бавили проблемом Шпаније, покушавали да протумаче дуализам као одлику шпанског карактера отелотворену у Дон Кихоту и трудили се да проникну у смисао шпанског духа и суштину шпанске борбе, чинили су то посредно, углавном анализирајући живот и дело Мигела де Унамуна. Шпански филозоф и књижевник такође је удвајања Шпаније (на стару и нову, заосталу и напредну, сеоску и градску, прошлости и будућности итд.) посматрао као вртоглаву и онеспокојавајућу загонетку. Овим аспектом његове мисли у оквирима међуратне књижевне периодике на српскохрватском говорном подручју поред Баруха бавили су се Велимир Кораћ, Богдан Радица, Јосип Табак и други.

Подстакнут општом духовном атмосфером потраге за националним идентитетом шпанских књижевника и интелектуалаца *Генерације '98*, првенствено Унамуна, И. Петковић објављује у часопису *XX век* 1938, есеј насловљен „Трагична мисија Шпаније“, једно од најкомплекснијих остварења промишљања наших аутора о судбини Шпаније, шпанском карактеру, трагичној судбини шпанског народа, симболу Дон Кихота и многим другим питањима.

13.4.1. Шпански карактер

Инсистирање шпанских интелектуалаца на постојању националног карактера од пресудног је значаја за формирање дијалектичко-диференцијалног културног идентитета који је подстицао Шпанце на стална поређења са другим народима. Како бисмо утврдили колика је улога југословенске књижевне периодике на српскохрватском говорном подручју у асимиловању шпанског националног идентитета од стране југословенске јавности у четвртој деценији двадесетог века, потребно је преиспитати слику шпанског карактера коју су на нашим просторима пласирали књижевни часописи тог периода.

Према Инману Фоксу међу најутицајније доприносе дефинисању шпанског националног карактера сврставају се: текстови Хоакина Косте и Рафаела Алтамире; Унамунов кихотизам, трагичан осећај живота и идеја о

интраисторији; Асоринови кратки прикази шпанског друштва, књижевности и географије; студије епике, средњег века и филологије Рамона Менендес Пидала; поезија Антонија Мањада; есеји Ортега и Гасета и др. „Сви су они дијелили увјерење да код Шпанаца постоји осјећај јединства, и то не само као државе, већ и као народа који, без обзира на локалне разлике, има заједничке интересе, идеје, жеље и ставове по којима се разликује од психологије осталих нација“ (Фокс 2008: 32).

С обзиром на жељу шпанских интелектуалаца да поставе смернице културног и друштвеног преображаја Шпаније и узимајући у обзир њихов концепт схватања историје земље⁸⁴, не би требало да чуди што су трагали за пореклом шпанског националног карактера на прелазу средњег у нови век. „У шпанском карактеру, прије свега, опстаје некаква двојност – коју су овјековјечили Сервантес и шпански драматичари Златног доба – која рађа супротне склоности: између духовног и сензуалног, страсног и скептичног, реалног и романтичног. То налазимо у текстовима истакнутих личности шпанске мисли раног двадесетог вијека, на примјер, у спреси идеализма и практичности Хосеа Мартинеза Руиза */sic/*; у Азориновој */sic/* везаности за конкретну стварност и меланхолији која избија на површину из болне спознаје о протоку времена; о сукобу вјере и разума и из тога проистеклог јунаштва Унамуна; и у машти Ел Грека надахнутој преко историјске стварности Кастиље аутентичним али контемплативним реализмом, сродним кастиљанском мистицизму“ (Фокс 2008: 34).

Објашњавајући како поменути културни артефакти, канонизовани комади шпанске уметности и књижевности, учествују у изградњи шпанског националног карактера, а самим тим и колективног идентитета, Фокс наводи основне карактеристике шпанског народа (демократски дух, узвишени концепт правде, ревносно спровођење моралних начела и толеранцију), док шпански фанатизам види као резултат нарушавања урођеног менталитета, који доводи нацију до неморалности, декаденције, хипокризије и индоленције. Даље истиче духовност,

---

⁸⁴ Унамуно развија концепцију идеолошког и филозофског појма *интраисторије* (*intrahistoria*) ради приступа проблему Шпаније. Политичким немирима свог времена супротставља мир и монотонију свакодневице – *интраисторију*. Сматра да је решење за проблем Шпаније у повратку људским и религиозним вредностима који постоје у народној души. *Интраисторија* манифестује се у традицији (Секулић 2012: 133-136).

оповргавање живота као највеће вредности, размишљања о загробном животу и дубоку религиозност. Две склоности повезује са шпанским религиозним менталитетом: 1. мистицизам, који посматра као урођену карактеристику и 2. римокатоличку ортодоксију ослоњену на инквизицију, коју сагледава као вид фанатизма. На крају стиже до „омиљене и стварне склоности Шпанаца: некакве безбрижности наспрам формалног понашања високо образоване особе. Шпанска естетика није смишљена; темељи се на раширеној традицији, и исказује обичаје и домишљатост времена у ком настаје. Ортега и Гасет приказује Шпанце као апатичне према трасцендентним идејама. Унамуно каже да имају сиромашну машту, да су претјерани материјалисти. Шпанска култура је готово импресионистичка, мало склона размишљању и апстракцији. Све је то у вези са утицајем који на кастиљански менталитет имају пусти и негостољубиви предјели Кастиље чија бескрајна пространства наглашавају човјекову безначајност“ (Фокс 2008: 34).

У односу на предочену слику шпанског националног карактера коју је пружио хиспаниста Инман Фокс, југословенска јавност, путем међуратне књижевне периодике, стекла је готово идентичан увид на дату тему. Под снажним утицајем стваралаштва Мигела де Унамуна шпански народ посматран је као производ живота на одређеном поднебљу, узрокован географијом и специфичном климом. Класификација карактерних особина неретко је потицала од књижевних архетипова. Поједине карактеристике одговарале су стереотипним представама Шпанаца које су успостављене још од почетка 19. века током периода романтизма, али неоспорно је постојао и критички приступ у процени шпанског карактера и националног идентитета.

Виђења Шпанаца од стране руских књижевника Константина Димитријевича Баљмонта и Ивана Сергејевича Тургеева, забележена су у *Српском књижевном гласнику*, *Раднику*, *Венцу* и *Књижевнику* у више наврата током тридесетих година прошлог века. Иако су стилски и садржајно потпуно различити, многобројни Баљмонткови написи и оглед Тургеева о Хамлету и Дон Кихоту имају додирну тачку: проучавање разлика између карактера, односно духа „северног“ и „јужног“ човека. Дух „северног“ човека је „дух рефлексije и анализе, дух тежак, мрачан [...] , али дубок, моћан, разнолик, самосталан, који

управља“. Дух „јужног“ човека огледа се у Дон Кихоту, који не залази у дубине живота, али у којем се огледају све животне појаве, јер је живот сам (Тургењев 1931: 321). Баљмонт такође јасно подвлачи разлику између Шпанаца (јужњака) и Руса (северњака). „Шпанац не личи на Европљанина. Он има нешто што га чини потпуно оригиналним [...] Он душом осећа оно што ми осећамо телом [...] Шпанац не личи на нас“ (Баљмонт 1936: 607). Управо у ритмовима поетских остварења шпанског народа (у коплама и сегидиљама⁸⁵) тражи обресе шпанског карактера. Шпанца посматра кроз песму и као песму. „Посматрајте Шпанца као песму, биће вам појмљива његова природа и његова фантастична историја. Шпанац има само једну логику – музику осећања, он има само једну творевину – план рата који све руши; он је сав у узбуђењу, у безумљу жеље. Погледати, зажелети, јурнути, зграбити. Подвући туђе као своје. Освојити, разделити, и остати као и пре, без игде ичега. Један лирски замах“ (Баљмонт 1936: 606-607).

Попут Баљмонта и Тургењева, и наш аутор И. Петковић у есеју „Трагична мисија Шпаније“ објављеном у часопису *XX век* 1938. године, прави поделу карактера на основу географског критеријума. Његова класификација је троделна. „Шпањолац је крв, живац, карактер, дакле етичко биће; Европљанин мудровање, норма, закон, а руски човек магловитост, мистика, велика вера, али и паралогично бунцање“ (Петковић 1938: 52). Полазећи од Кајзерлингове (Kaiserling) хипотезе да Шпанија не припада Европи већ Африци, Петковић тврди да је Шпанац „човек пустиње“ који не сања о некој етеричној души. „Он зна да је све путеност и крв“ (Петковић 1938: 57). Осликавајући даље шпанску душу, аутор бележи да је Шпанцу стало до вечности, да се не боји смрти, али да је „жедан живота“; да „одвише памти и живе и мртве“, да је вечно будан чувар традиције који, кад воли, воли горуће и лудо: „и жену и род и дом и веру“ (Петковић 1938: 54-58). Са непрестаним трагичним осећањем живота, подвојености у свести и савести, Шпанац је истовремено и Дон Кихот и Санчо Панса, крајњи реализам и крајњи идеализам, „два пола међу којима непрестано вибрирају његов живот и његова осећања. Резултат је тај да сваки сан докочава у неку карналну реалност а да свака утеловљена реалност носи у себи надземаљски дух [...] Ма шта се догодило,

---

⁸⁵ *Coplas y seguidillas* - шпанске народне песме; састоје се од четири, односно седам стихова.

Шпањолац ће и даље бити привезан уз тле а истовремено зароњен у васиону. Из земље ће црпи снаге за највише полете у бескрајност“ (Петковић 1938: 58-59).

Док Петковић форсира карактеристике шпанског народа које према Инману Фоксу чине урођени менталитет Шпанаца, С. Кранчевић, у свом напису „Стјепан Радић о Шпањолцима“, штампаном у загребачком *Књижевнику* 1937. године, бави се искључиво аспектима шпанског фанатизма који нарушавањем урођеног менталитета доводе нацију до пропадања друштвених вредности, опште хипокризије и вишеструких моралних стандарда. Једностран и субјективан текст значајан је за наша имаголошка проучавања колективне представе о карактеристичним особинама шпанског народа. Негативни стереотипи попут „умне ограничености“, „злочиначке љубоморе“, окрутности и „поноса, који се граничи с потпуним неразумом“, који према Радићу карактеришу Шпанце, произилазе из „нечисте расе“, односно „уплива феничке, маурске и жидовске крви“ (цитирано према Кранчевић 1937: 386). Упрошћавања која запажамо у напису основа су за јављање расних и етничких предрасуда. Иако је Радић своје дело „Савремена Европа или карактеристике европских држава и народа“, у чијем 5. поглављу IV дела елаборира карактеристике шпанског народа, написао још 1905. године, Кранчевићев напис из 1937, указује на чињеницу да се негативни етнички стереотипи засновани на неоправданим генерализацијама опирају променама.

Међутим, промене расних и етничких предрасуда, као и стереотипа о народима нису немогуће. Само су зависне од историјског и политичког контекста. Тако се Радићева негативна представа шпанског националног карактера преобразила са преображајем друштва чији је била производ и ишчезла са протоком времена којег је била израз. Баш те, преломне 1937. године, Шпански грађански рат пробудио је светску, па и југословенску интелектуалну јавност. Све ближа најавна агресивне фашизма и диктатура у Југославији утицали на појаву књижевних покрета, наше социјалне литературе и леве књижевности уопште. Покрет широке групе напредних писаца пратила је појава динамичних, бунтовних и борбених часописа који су деловали на књижевна кретања у земљи. Њихови аутори, првенствено књижевници леве оријентације, под снажним утицима о борбама у Шпанији, покушали су да представе југословенском читаоцу „Шпанију

и Шпаније“ у сасвим новом светлу. То присуство у периодици је, упркос дистрибуцији стереотипа (деконструкцији старих и конституисању нових), која неизбежно прати ширење информација о једној страни земљи, ипак је донело боље познавање Шпаније и њене културе.

О новом, позитивнијем виђењу одлика шпанског народа од стране југословенске јавности сведочи кратак извод из говора Анхела Осорија и Гаљарда, шпанског амбасадора у Паризу, приликом инаугурације Шпанског павиљона на Међународној изложби, штампан у *Нашој стварности* исте године, насловљен „Шпански карактер“. Напис који велича племенитост шпанског републиканског војника и његову вољу за образовањем, савршен је доказ да свако време носи своје теме, представе, слике, предрасуде и стереотипе.

С једне стране, на плану етнопсихолошке карактеризације шпанског народа, поред стереотипних представа, истичу се особине које су дошле до изражаја у друштвеном и историјском контексту периода у којем су успостављене. Ставови о шпанском народу уобличавани су на основу онога што се перципира у свакодневници и зато се о његовом карактеру просуђује у одређеном контексту. Свака слика Другог друштвено је и културно условљена. С друге стране, „представа карактера шпанског народа је селективна и зависи од ауторовог избора најистакнутијих особина“ (Секулић 2012: 189). Вредносни судови су неизбежни, а афективни елементи обично јачи од објективних.

Улога међуратних југословенских књижевних часописа, као најјачих медија свог времена, у критичкој процени шпанског карактера и асимиловању представа и слика шпанског националног идентитета, од стране југословенске јавности тридесетих година двадесетог века, била је пресудна. Наши новинари и књижевници посматрали су судбину Шпаније разорене грађанским ратом и стрепели над судбином свог народа. У *Дон Кихоту*, најаутентичнијој манифестацији шпанског карактера, видели су себе, независне, неконформистичке духове, са практичним ангажовањем у култури и друштву.

13.4.2. Симболизам Дон Кихота

Тридесете године прошлог века Шпанији доносе грађански рат, а нашој земљи пораст занимања за шпанске теме и њихове ауторе. Перципирани као

најаутентичнији симболи Шпаније и шпанског народа, Сервантес и *Дон Кихот* заузимали су почасно место при поистовећивању витеза из Ла Манче са изворним шпанским човеком (Стојановић 2005: 224). О симболу трагичне судбине шпанског човека, у есеју „Сан и истина Дон Кихота“, објављеном у првом броју *Печата*, марта 1939, идеолог надреализма, есејиста и књижевни критичар Марко Ристић забележио је: „Тај најславнији, највернији симбол шпанског народа, тај бесмртни сањар, али војујући сањар, занесен најплеменитијим лудилом, величанствено луд од идеала, Дон Кихот, то је симбол сваког сањара, сваког песника. У знаку кихотских химера, и тим химеричним сањарством преплављујући стварност и поричући њену нискост, сањали су и певали прави песници свих векова, без обзира кога су друштва и које цивилизације били плод или знак. И тај несаломљиви морални карактер што га неминовно захтева та оданост химерама без које нема поезије, тај кихотски морални карактер човека остаје неизбежни критеријум сваке аутентичне поезије, мерило њене аутентичности. И зато у овој данашњој, непојмљиво великој борби шпанског народа, сваки аутентични песник препознаје своју борбу, као што у Дон Кихоту, који је оличење шпанског народа, препознаје оличење једног вида самога себе“ (Ристић 1939: 38). Елаборирајући тада актуелну тему друштвеног ангажмана књижевника, аутор се дотакао и Сервантесовог јунака. Јасна Стојановић нам предочава да Ристић Дон Кихота види као двоструки симбол: оличење сањара и песника свих векова, „без обзира на то ког су друштва и које цивилизације били плод или знак“ и шпанског народа, чији идеал не одговара стварности (2005: 224).

Тих година лик Сервантесовог јунака тумачи се у складу са романтичарском традицијом као оличење особе коју околина не разуме, песника или витеза затвореног у свој недодирљиви свет (Стојановић 2005: 224; 2014: 9). Подсећамо на чланак Боривоја Јефтића „Књижевници – Дон Кихоти“, објављен 1929. године у сарајевском *Прегледу*, који указује на став Владимира Велмар-Јанковића о духовној изолацији наших писаца међуратног раздобља. Овај књижевник и психијатар је српске писце, несхваћене у народу, називао *Дон Кихотима*; док је њихово опстајање у средини која их не прихвата и не разуме називао „борбом са ветрењачама“ (Б. Ј. 1929: 230). Раме уз раме, уз *Дон Кихота* – писца (уметника у ширем смислу), стоји *Дон Кихот* – витез, ратник (не само

оличење пучке Шпаније у покушају да исплива из вртлога братоубилачког рата, већ симбол човека и човечанства уопште, појединца и друштва, заступника тлачених и угњетаваних у борби против неправде). Било да у руци носи перо, или мач, оличење Дон Кихота је борац, упоран до последњег даха, чак и онда када успех изостаје.

Како су тридесетих година прошлог века велики подстрек промишљању Сервантесове уметности дали некњижевни чиниоци, на првом месту поменути грађански рат (у чијим интернационалним бригадама је било бораца из наше земље, критичара и писаца) *Дон Кихота* су присвајале и југословенска левица и десница. Ни он, попут Унамуна, није могао остати неутралан у овом преломном тренутку шпанске историје. Како није могао сам одабрати страну, бирали су стране за њега. Зоговић га је сместио у фашистички бомбардер⁸⁶. Рубин је у свом напису о књигама у Шпанији, штапаном у *Књижевним хоризонтима* 1937. године забележио: „Сењорита Кармен, или Мерцедес, или Инес, или Хуанита, не ослушкује више звукове гитаре, тамбурина и кастањета, као што женскасто не ослушкује пулс своје вруће шпањолско-арапске крви; та је сењорита постала борац, милиционар. Она пушком брани слободу и живот својих милих, повезује рањенике, шије рубље и повоје за оне који се боре испред Мадрида против Мароканаца, римских ‘вучића’ и ‘аријеваца’, те шпањолских *Дон Кихота*. На рушевинама и крви појављује се једна јуначка Долорес Ибарури ‘Ла Пасионарија’, па Марија Ларго Кабаљеро и Анита Лопес, коју су стријељали у Мериди шпањолски Дон Кихоти, јер се борила против њих и бранила је болницу, у којој су лежали на смрт рањени шпањолски радници и сељаци⁸⁷“ (Рубин 1937: 181).

Насупрот поменутим написима стоји есеј Ивана Горана Ковачића, песника, приповедача, есејисте, критичара и партизана. У напису „Роман о највећем лутаоцу ‘златног столећа’“, штапаном у *Савременику*, месечнику друштва

---

⁸⁶ Песма „Дон Кихот на бомбардеру“ Радована Зоговића, написана 1937. године, била је један од повода за сукоб на левици, у којем су се Зоговић, Поповић, Тилас и др., заступници идеје да уметност служи револуцији и Партији, супротставили напредним, али одмеренијим Крлежи, Ристићу и осталим *печатовцима*; о чему ће бити речи у наредним поглављима.

⁸⁷ *Carmen, Mercedes, Inez, Juanita [...] don Quichota [...] La Passionaria, Maria Largo Caballero и Anita Lopez* (Рубин 1937: 181). Због ћириличног писма и савременог читаоца били смо слободни да транскрибујемо шпанска имена на српски језик (прим. аут.).

хрватских књижевника, 1938. године, Ковачић самоуверено износи свој став: “[...] у данашњим борбама раздијељеног иберског полуотока стоји Сервантесов⁸⁸ дух на страни републиканаца, и на копљу његова витеза блиједог лица, које је сада још бљеђе и свечаније, вихори републиканска, црно-црвена и рујна заставица“ (Ковачић 1938: 90). Даље у тексту, аутор тврди: „У своме Дон Кихоту⁸⁹ дао је Сервантес судбину човјечанства и судбину људског генија. Дао је у њему Шпањолску, као и цијели свијет [...] Зато није ни посебно истицати, да је Сервантес својим ‘Дон Кихотом’ говорио у вјекове, да је данашња револуција у Шпањолској већ зацијело описана у којем дијелу ‘Дон Кихота’. Додуше, испоређивати поједине одсјеке тога ингенизног дјела с данашњом шпањолском стварности било би донекле натезање, то више, што су поједини дијелови из ‘Дон Кихота’ примењивани на многе већ поодмакле и шпањолске и свјетске догађаје“ (Ковачић 1938: 91).

Било да стоји на побуњеничкој страни, било да носи барјак са републиканском заставом, пажња коју изазива и обновљено интересовање за Сервантесовог јунака, на завидном су нивоу у међуратном периоду. Још је почетком четврте декаде прошлог столећа Александар Илић у тексту „Обнова Сервантеса“, објављеном у *Књижевној крајини*, закључио да се без Сервантеса не може јер „он долази да пружи сигуран правац у посматрању света“ (Илић 1931: 393). Иако је свако доба у Сервантесовом делу видело нешто друго (фарсу, буфонерију, маскарату, израз платонизма, борца за реализацију илузија, представника наивности, мученика самољубља, лакрдије и др.), управо у тридесетим годинама двадесетог века Дон Кихот и Санчо Панса постају несводиви „ни на какве форме, дефиниције и облике живота“ (Илић 1931: 393). Интересовање за њих у Европи дошло је са међуратном појавом авантуристичког романа који се код нас манифестовао са симптомима социјалне прозе. Баш у то доба јавља се обнова интереса за Сервантеса. Појава авантуристичког романа, који треба да носи обиље патолошког, као слике друштва које се распада, осликавала је актуелну ситуацију широм европског континента. „И Сервантес долази као претходник свих данашњих писаца, како би дали што тачније и што

---

⁸⁸ *Cervantesov* (Ковачић 1938: 90). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

⁸⁹ *don Quihotu* (Ковачић 1938: 91). На ћирилично писмо транскрибовала ауторка.

боље свет параноичара, схизофреника, манијака, а код нас и хистерика, за које погрешно мислимо да су ‘темпераменти’“ (Илић 1931: 393).

Иако Илићево тумачење звучи сурово, управо ти ‘темпераменти’ преко су потребни у смутним временима и преломним историјским тренуцима, какве су биле за Шпанију тридесете године прошлог века. О томе најбоље сведоче речи Антонија Мањада које осликавају трагичну величину најаутентичнијег симбола Шпаније и шпанског народа, али и потребу за његовим постојањем: „Јасно се види да је Дон Кихоте, наш Дон Кихоте, прави антипод прагматисте, човека који од успеха, од среће, прави аршин којим се мери врлина и истина. Врло је лако могуће да један народ који има нешто од Дон Кихота није увек оно што се зове напредан народ. Али да је такав народ инфериоран: то ја нећу никад допустити. Исто тако не смемо веровати да је такав народ некористан, излишан за целину човечанске културе, да нема одређене мисије, ни важног инструмента у оркестру историје. Јер ће се ипак једног дана морати изазвати у борбу лавови, с оружјем потпуно неподесним за борбу с њима. Мораће се наћи луђак који ће хтети да се упусти у такву пустоловину. И то примерни луђак“ (цитирано према Барух 1938: 233 – 234).

Перцепцијом Дон Кихота као симбола отпора, слободе и вечних људских стремљења, наши аутори бавили су се и посредно, анализом дела шпанског књижевника и мислиоца, водеће личности *Генерације '98*, Мигела де Унамуна. Унамуно у књизи *О трагичном осећању живота* представља Дон Кихота као метафору за мисију шпанских интелектуалаца. Витез тужног лика симболизује парадигму достојанства, кључ за решавање тзв. шпанског проблема и постизање националног препорода. Сервантесов јунак постаје модел патриотског труда шпанске интелигенције, потребан како би се решили проблеми у земљи.

Подсећамо да Владимир Вујић у више наврата по југословенским књижевним гласилима међуратног периода у Унамуновом *Дон Кихоту* не тражи Сервантесов књижевноуметнички лик, већ симбол филозофскоетичког покушаја духовне обнове како Шпаније, тако и Европе. Аутор поставља питање „да ли у нашој књижевности постоји лик који би могао бити носилац једне сличне ‘унамуновске’ мисије, наглашавајући при томе да таква мисија у нашој средини не би могла имати религиозно обележје, јер је пагански дух у великој мери

изменио наше схватање хришћанства. Улогу коју је Унамуно доделио Дон Кихоту, Вујић даје једној од најзначајнијих личности наше народне поезије, Краљевићу Марку“ (Рајић 1982: 48). Према Владимиру Вујићу, суштина кихотизма јесте реафирмација религиозних усмерења и националних обележја, насупротив савременом европском сцијентизму.

Душан Жанко такође настоји да сагледа кихотизам. У његовом тумачењу овог посебног аспекта Унамуновог мишљења, Сервантесов протагониста устаје против афирмације научног духа и рационалистичког схватања стварности, борећи се за остварење хришћанских идеала које одражава шпански католицизам. У ужем смислу кихотизам представља друштвени, културни, духовни, морални и интелектуални препород Шпаније. У ширем смислу Дон Кихот такође има задатак да атеистичку Европу, обузету напретком науке, врати под окриље католичанства.

У напису „Смисао једног кихотизма“ објављеном у часопису *Арс* 1937. године удаљеност шпанске и европске стварности Велимир Кораћ посматра као однос Дон Кихота у борби са ветрењачама спрам индустријализације. На крају закључује да је Унамуново схватање Дон Кихота потекло из друштвеноисторијске противречности: „Дон Кихоте⁹⁰ је тако заиста израз кихотског и Унамуновог тражења животног смисла, који није био ништа мање трагичан, него његов друштвени положај између изгубљене прошлости и недохваћене садашњости, у ломљењу свих постојећих форми и садржаја“ (Кораћ 1937: 58-59). Према Кораћу, „кихотизам означава закаснили ничеански револт против институционализирања човека и духа и покушај духовне револуције, деценијама спутаване феудалним традиционализмом, која је, будући да је Унамуно жели усмерити ка средњем веку и остварити у оквирима католицизма, окренута против властитих циљева“ (Рајић 1987: 57-58). Односно, Кораћ тумачи Унамунов кихотизам као закаснили и у погрешном правцу усмерен друштвени преображај.

Тумачећи огледе из књиге *Живот Дон Кихота и Санча*, Калми Барух заступа тезу да су Санчо и Дон Кихот симболи света какав јесте и какав би требало да буде; Јосип Табак наглашава национални, етички и мисионарски значај кихотизма; Богдан Радица, у настојању да приђе Унамуновом делу што

---

⁹⁰ *Don Quijote* – у оригиналу.

свеобухватније, почев од борбеног симбола Дон Кихота, објашњава развојни пут Унамунових филозофских схватања. Сва тројица баве се проблематиком Унамунове мисли опширно и систематично. Осветљавајући изворе и услове постанка дела, наводећи низ занимљивих поређења, историјских и биографских података, истрајношћу успевају да представе југословенској јавности необичну Унамунову интерпретацију Дон Кихотовог лика. “[...] Дон Кихотова религиозна мисија покренута у знаку борбе за остварење духовних вредности католицизма представља, у суштини, покушај да се шпанска нација после вишедеценијске стагнације подстакне на акцију и поврати некадашњи углед који јој, с обзиром на историјски значај њених духовних и цивилизацијских остварења, заиста и припада“ (Рајић 1997: 99). Другим речима, Унамуно католицизам поставља за темељ радикалне реформе друштва чију реализацију поверава Дон Кихоту.

Било да је проучаван и тумачен директно (преко Сервантесовог дела) или посредно (путем Унамунових становишта о Дон Кихоту), два су правца у којима се крећу промишљања о Сервантесовом јунаку у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година двадесетог века. Први је романтичарска мисао, а други, преовлађујући, некњижевни фактор који Дон Кихоту поверава реализацију друштвеног преображаја. Почетком тридесетих година прошлог века била су то политичка, економска, друштвена и културна дешавања у Шпанској републици. Крајем декаде био је Шпански грађански рат. Рат који је постао важнији од културе, био је пропагандна машинерија са циљем да се преко Дон Кихота допре до обичног војника. Одрози и одједи таквог друштвенополитичког ангажмана, како шпанског, тако и југословенског дипломатског врха, преко периодике стижу и до нашег читалаштва међуратног периода.

13.5. Шпански грађански рат – деконструкција стереотипа

Посматрајући удар Шпанског грађанског рата на било који вид Шпаније из двадесетог века, Сантос Хулија га је окарактерисао као „страшан и осиромашујући“. Процена последица и дубине реза расцепа друштвеноисторијске, политичкоекономске и културноуметничке свести, који је трајао готово три године, од стране овог историчара политичке мисли, била је „драматична“. Био је

то „скок уназад“, догађај који је изменио курс шпанске историје и практично избрисао све постигнуто у првој трећини века. „У неком смислу и горе од тога: назадак који неће моћи да се надокнади деценијама“ (Хулија 2004: 272).

Земља је дуж више линија раскола била подељена у два непомирљива табора, а људи су хтели, не хтели, морали да бирају страну, при чему су се њихови лични планови и жеље ретко поклапали са догађајима који су их напросто гутали (Поуп 2008: 136). Иста судбина задесила је и шпанске интелектуалце, од којих су једни остали лојални републици, други подржали војну побуну, а трећи су се, резигнирани узалудним настојањем да се културна баштина сачува од ратног хаоса и разарања, обрели у болном прогонству. Они који су остали у послератној Шпанији суочили су се са опасностима које прете слободи и култури појединца, тј. са изолованашћу, догматизмом, контролом и цензуром, демагогијом, нивелацијом стандарда и заменом духовних вредности утилитарним интересима (Мермол 2008: 173).

Занемаривши крајње последице по економију и остале друштвенополитичке видове Шпаније, Грађански рат (1936-1939) сматра се преломном тачком националне културе (Затлин 2008: 227).

Што се књижевности тиче, рат је стао на пут модернизму и авангардној естетици. Постао је важнији од уметничких стремљења и одредио теме, махом егзистенцијалне. Књижевност, поготово поезија, постаје борбени инструмент који су обе стране користиле при конституисању националне свести и ревалоризацији друштвених вредности.

У случају позоришта, које је потенцијално субверзивније од књижевног дела, намењеног читању у приватности, цензура је била неумољива. На стотине драмских писаца, редитеља и глумаца изгубило је живот или било у изгнанству. Одабир малобројних дозвољених комада руководила се склоношћу публике ка лакој забави, односно бегу од сурове реалности. С друге стране, владајући режим захтевао је реафирмацију прошлости Шпаније и есенцијалистичког уверења о кастиљанском и католичком идентитету нације, те су на шпанским позорницама крајем тридесетих година двадесетог века неретко извођена дела великана златног доба шпанске књижевности.

Говорећи о сликарству и вајарству у модерној Шпанији, Хосе Мартин Мартинес истиче да су Грађански рат и његове последице драматично умањили уметничку плодност предратног периода. „Нови режим, под принудом изразито конзервативне идеологије, настојао је да избрише авангарду из историјског памћења. Заједно са либерализмом и демократијом, авангардни покрети су етикетирани као декадентне струје које теку супротно од природног тока националне историје“ (Мартин Мартинес 2008: 249-250).

Шпански грађански рат зауставио је и обнову архитектуре у земљи, зенит модернизма и оригиналност који не подлежу класификацијама. „Пораз републике 1939. пратио је распад архитектонске авангарде пошто су многи његови припадници били мртви или прогнани“ (Фернандес Галијано 2008: 287).

Иако је фолклор изум традиције и метод грађења мита себе наспрам других, чак је и шпанска музика претрпела губитке због Грађанског рата. Већина композитора који су припадали „генерацији Републике“ емигрирала је из земље. Плес је донекле успео да опстане, задржи популарност у земљи и да се наметне публици у иностранству, али не треба губити из вида да је спектар игара био далеко шири од оног који је промовисао Франков режим.

Од свих грана уметности, једино је фолклорни мјузикл (*españolada*) у периоду екстремних притисака и идеолошких подела Републике и Грађанског рата одолео цензури и задржао културни континуитет у продукцији и приказивању. Разлог томе је што оквир радње и прича ових дела седме уметности нису били политички усмерени. Управо из тог разлога нису ни допрла до југословенског читалаштва међуратне књижевне периодике.

Шпански грађански рат направио је од културе део „психолошког рата“ и пропаганде на обе стране, како у земљи, тако и ван Шпаније. Овај сукоб оставио је неизбрисив траг у историји човечанства и пробудио интересовање светских димензија. „Шпанија је била мета светске штампе током читаве три године, преплављена ратним извештачима из свих крајева света [...]“ (Секулић 2012: 215). Број књига, ревија, чланака, сведочанстава, репортажа, филмова, универзитетских студија и др. о том рату за кратко време се попео на више хиљада. Библиографија о грађанском рату у Шпанији бројнија је од библиографије о било којем другом историјском догађају (Хулија 2004: 397-398).

Интересовање светских димензија за Шпански грађански рат допринело је, с једне стране, потврђивању слике Шпаније као трагичне, насилне и драматичне земље. Ову традиционалну представу Шпаније, у којој није било прилике за реформу и просвећеност услед нетолеранције и инквизиције, у Европи познату као *España Negra*⁹¹, изнедрио је романтизам XIX века. *Љубав чаробница* Мануела де Фаље, *Цигански романсеро* и *Крвава свадба* Федарика Гарсија Лорке, *Фијеста* и *Смрт у предвечерје* Ернеста Хемингвеја само су нека дела објављена између 1926. и 1933. године, која су допринела ширењу поменуте стереотипне слике. С друге стране, рат је развејао такође романтичарску представу Шпаније, као земље кориде, вина, сунца, пешчаних плажа и страствених фламенко играчица. Ту далеко позитивнију страну традиционалне и стереотипне визије Шпаније замениле су нове, далеко мрачније представе и слике ове земље, које су у главе савременика широм планете урезале сав ужас овог тешког историјског момента и трагику ратног страдања.

Традиционална визија Шпаније у Европи као *España Negra* ишла је у корист присталицама републике. „Републиканци се представљају као прави хуманисти, наследници реформе и просвећености којих, према стереотипима о Шпанији, у Шпанији није било. Користећи ове стереотипе републиканци настоје да добију рат у јавном мњењу“ (Секулић 2012: 230). Насупрот њима, тумачења побуњеника крећу од романтичарске, па и раније (ренесансне и барокне) слике империјалне прошлости која је потхранила позитивнију визију фолклорне, католичке Шпаније у циљу одржања мирнодопског стања и прилагођавања новонасталим социјалним приликама у земљи. Светска јавност остала је подељена дилемом да ли да ‘праву’ Шпанију тражи у слици „сунцем обасјане“⁹² Шпаније коју је пласирао Франков режим; или пак у слици „црне“ Шпаније која је представљала страхоте братоубилачког рата, а коју је ширила Република.

Другим речима, призма кроз коју се посматрао Шпански грађански рат била је, с једне стране, мит о романтичарској Шпанији који је подразумевао позитивну визију земље, а са друге, црна легенда која је представљала негативну слику Шпаније. „Оба мита су постојала истовремено и преплитала се, а избор

---

⁹¹ Црна Шпанија (прев. аут.) – *a la leyenda negra*.

⁹² *Cara al sol* - Лицем према сунцу (прев. аут.) била је химна шпанске фаланге.

атрибута зависио је од политичких преференција посматрача, тј. од наклоности Другој републици или франкистима“ (Секулић 2012: 231). Тако је на пример, наша међуратна књижевна периодика, махом левичарска, фаворизовала републиканску представу Шпаније мучних слика последица ратних разарања. Грађански рат се у југословенској штампи тога времена тумачио преко постојећих клишеа који су потврђивали слику Шпаније као трагичне земље којом влада насиље. У начелу, црна Шпанија била је франкистичка, док је романтична Шпанија била републиканска. Претпостављамо да је десница имала супротно тумачење ових митова, али није добила простор да искаже своја становишта у оквиру југословенске књижевне периодике тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју.

Не ради се при томе о супротстављању погрешне и исправне представе о сукобу у Шпанији, већ о „демитизацији, релативизацији и откривању контекста у коме настају овакве слике, тј. идентификовању идеолошких структура на којима ове слике почивају, како би се показала сложеност која прати перцепцију Шпанског грађанског рата“ (Секулић 2012: 218).

Проучавајући овај феномен, намеће се рedefиниција слике Шпаније у иностраној штампи међуратног периода, коју је у односу на њене традиционалне представе произвео управо Грађански рат. Приказ ратних страдања разбио је стереотипе о Шпанији свог времена као земљи фламенка, кориде, Кармен и Дон Хуана. Нова слика Шпаније која је одјекнула у светској јавности уједно је обновила и занесеност *Генерације '98.* идејом Шпаније као проблемом. Како шпанске, тако и стране, па и наше ауторе заокупљало је питање у чему треба тражити корене рата. За тумачење слике Шпаније у грађанском рату тумачење његових узрока било је пресудно.

Склоност појединих аутора да корене тада актуелног шпанског сукоба траже вековима уназад у историјској прошлости Шпаније чврсто је укорењена у идеји “да је решавање политичких проблема у Шпанији природније путем насиља него путем расправа – Шпанија је земља у којој је грађански рат био пре норма него изузетак у историји. Грађански рат 1936-1939. године је, на пример, четврти рат у Шпанији од 1830. године“ (Секулић 2012: 224).

Овом линијом тумачења актуелног сукоба водио се, између осталих, Калми Барух који је у различитим међуратним књижевним часописима српскохрватског говорног подручја заступао становиште да је Шпански грађански рат само један у низу покушаја решавања националног проблема и потраге за „правом“ Шпанијом. Другим речима, грађански рат је врхунац нерешеног сукоба око шпанског националног идентитета који датира још са краја осамнаестог века. Кохерентан национални идентитет није конституисан, нити је успео да окупи шпански народ око једне визије нације. Присталице ове линије интерпретације и анализе узрока сукоба сматрају да су дихотомизујућа реторика и конфузија око шпанског националног идентитета погоршале постојећу друштвенополитичку кризу и довеле Шпанију до грађанског рата.

С друге стране, аутори попут Хајима Алкалаја, Сенише Станковића, Тодора Крушевца и други, тражећи корене Шпанског грађанског рата, не залазе дубоко у историју. Узроке сукоба виде у типичним вишеслојним борбама (регионалиста против централиста, антиклерикалаца против католика, левичара против десничара, надничара против латифундиста, радника против индустријалаца итд.) једног друштва у току процеса модернизације.

Било да узроке сукоба траже у историјској прошлости или у актуелним збивањима, бинарних опозиција не мањка. Наратив о две Шпаније постаје опште место при проучавању и тумачењу Шпанског грађанског рата. Мит о Шпанији и анти-Шпанији које се међусобно искључују путем светске јавности, међународне штампе, репортера и страних дописника, директних извештача из штабова или са попришта борби, пренет је и на наше просторе. Југословенски аутори на страницама међуратне књижевне периодике такође трагају за дубљим коренима Шпанског грађанског рата, како у непосредним узроцима током Друге републике, тако и у далекој шпанској историји.

О братоубилачком сукобу на српскохрватском говорном подручју у Шпанији писало се разнолико. Дневна штампа и десничарски часописи подржавали су побуњенике и пласирали националистичке митове југословенској јавности. Левичарска периодика, која је преовлађивала на овим просторима, недвосмислено је држала страну републиканцима. Ширећи црну легенду и представљајући нашем читалаштву тежину ратног стања на Иберијском

полуострву, разбијала је стереотипну представу традиционалне, католичке, фолклорне, сунцем обасјане Шпаније.

Бројни строго информативни, публицистички, некњижевни написи, баш као и нефикционални жанрови који су испратили дешавања у Шпанији, штампани су и југословенским књижевним часописима крајем четврте деценије прошлог века. Чак и у прилозима преводне књижевности која је осликавала трагичан лом шпанског друштва, углавном у преводима са француског или руског језика, приметно је гашење књижевног израза. Функционална надмоћ публицистичких у односу на књижевне жанрове огледала се у веродостојним описима ужаса ратног искуства. Управо својим документаризмом публицистичке форме редефинисале су постојеће књижевне представе, супротставивши им утемељене историјске чињенице. Тако друштвеноисторијски контекстуализоване, слике Шпаније у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века добијају на значају у дестабилизацији појединих сфера глобалне друштвене стварности. Поред забавне и естетске, у преломним историјским тренуцима, књижевност испуњава пре свега документарну и етичку функцију, те служи у разобличавању међународних политичких линија моћи.

14. Закључак

Снажни утисци, првобитно о друштвеним, економскополитичким и културним дешавањима у Другој шпанској републици, а потом о сукобима и страхотама Шпанског грађанског рата и његовим последицама, нашли су се у центру, како светске пажње, тако и југословенске јавности тридесетих година двадесетог века. По обиму и интензитету присуства шпанских тема, првенствено у књижевној периодици, био је то јединствен период, односно феномен, имајући у виду недовољно развијену хиспанистичку традицију на овим просторима и слабе везе Југославије са Шпанијом до тада.

Са циљем да се систематизују и класификују шпанске теме, обрађане у југословенским књижевним часописима и периодичним књижевним приказима у периоду од 1929. до 1941. године на српскохрватском говорном подручју, приступило се описивању, анализи и вредновању формално, стилски и квалитативно различитих прилога који су се бавили Шпанијом. Позивајући се на

полисистемску теорију Итамара Евен-Зохара који садржину и форму текста тумачи као аутономне, неодвојиве делове макросистема, док међуигру поменутих микросистема одређује логиком културе којој они припадају, али и посредно, различитим видовима моћи који их обликују; потом, не губећи из вида тематску разноврсност периодике разврстане према жанровском принципу, и обрнуто; шпанске теме класификујемо на основу два критеријума: 1. жанровског и 2. тематског, условно речено – формалног и садржајног.

Ослањајући се на хијерархију часописне грађе Александра Петрова, односно на његову теорију о заузимању доминантног положаја формално различитих текстова у књижевној периодици (2010: 28), према првом, жанровском критеријуму, прилоге који обрађују шпанске теме разврставамо у три велике целине: преводну књижевност, нефикционалне жанрове и информативни блок (публицистичке жанрове).

Упркос одсуству традиционалне политике и планирања конституисања подсистема преводне у оквиру полисистема југословенске књижевности, формално и стилски различити преведени текстови на шпанске теме у српскохрватској периодици тридесетих година прошлог века прате линију одабира књижевног материјала уређивачких политика часописа, личних идеологија преводаца и институционалних или државних притисака. Захтеви за превођењем тог периода били су више друштвеноисторијске него књижевноуметничке природе. Другим речима, код већине ових написа уочавају се друштвени акценат, етичке импликације и пацифистичка интонација (осуда рата због разорних последица).

Иако међу текстовима директно преведеним са шпанског предњаче књижевни жанрови, међу текстовима страних аутора о Шпанији, преведеним махом са руског или француског језика, долази до изражаја функционална надмоћ нефикционалних жанрова којима се лакше осликава друштвеноисторијски преломни моменат.

Конкретно, преводна књижевност са шпанског језика није била маргинализована у међуратном периоду на овим просторима у периодици и штампи. Помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система није занемарљив. Офанзива шпанске књиге запажена је и коментарисана,

нарочито начин на који је циљна (југословенска) књижевност бирала текстове које ће представити читалаштву. У питању је било поређење и идентификација незавидне историјске ситуације у Шпанији са друштвенополитичким контекстом и могућим неприликама услед налета фашизма у тадашњој Југославији.

Што се нефикционалних жанрова тиче, распон спорних шпанских тема које третирају, како страни тако и наши аутори, је велик, али њихова заступљеност у југословенској књижевној периодици зависи од интереса друштва или државе која о њима извештава. Другим речима, начин обраде информација о Шпанији није идеолошки неутралан. Од социјалног, економскополитичког и културноуметничког контекста обе земље зависи које ће теме и идеје бити представљене, где, када и на који начин.

Медијски дискурс часописа у Југославији четврте деценије прошлог века био је најделотворније средство за дистрибуцију моћи. Деконструкцијом истог сазнајемо које су групе поседовале моћ и на који начин је она била коришћена. Шпанске теме, које су у фокусу овог истраживања, конституишу се као питања од важности за југословенску заједницу. Њихови оквири су различити (идеолошки, политички, национални, верски, итд.) Оне нису спорне саме по себи, али то постају у одређеним околностима, у временима криза, промена, транзиција, превирања и преврата, револуција, ратова и освајања. Подстичу различита гледања на питања од значаја за заједницу, али неретко и директно сучељавање ставова, јер у тадашњој Југославији при извештавању о Шпанији није постојала хомогеност мишљења, нити јединствена идеологија. О објективности извештавања незахвално је судити. Претпостављамо да је субјективност у извештавању о Шпанији расла уколико је тема била директно везана за интересе наше земље или актуелне теме у Југославији у датом тренутку.

Међу нефикционалним формама које су обрађивале шпанске теме у југословенској књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју тридесетих година прошлог века издвојили су се бројношћу: 1. написи о животу и делу Мигела де Сервантеса, 2. написи о животу и делу Мигела де Унамуна, 3. о осталим припадницима *Генерације '98*, 4. прилози о Златном добу шпанске књижевности, 5. потом о актуелностима у Шпанији, 6. полемике наших аутора у Сукобу на књижевној левици и 7. остали (појединачни изоловани написи),

садржајно уједињени како у антифашистичком настојању, тако и у потрази за „правом“ Шпанијом и суштином шпанског бића. Користећи југословенску књижевну периодику као структурни оквир за промишљање о шпанском проблему, судбини Шпаније и њеном националном идентитету, аутори ових текстова такође постају посредници између југословенске и шпанске културе.

Иако публицистичке, информативне, некњижевне врсте које проналазе своје место углавном у критици, приказима и белешкама, рубрикама које, према Петрову, заузимају последње место у жанровској хијерархији распоређивања грађе у књижевним часописима (Петров 2010: 28), па самим тим и у нашој класификацији шпанских тема према жанровском критеријуму; биле су иницијална каписла која је покренула лавину написа инспирисаних Шпанијом. Управо су ови информативни прилози утицали на перцепцију и рецепцију шпанске културе и књижевности од стране југословенске јавности, јачање хиспанистичке традиције на овим просторима, али и на успостављање потоњих југословенско-шпанских дипломатских односа и веза.

Гашење књижевног израза у информативним рубрикама литерарних часописа назначеног периода на српскохрватском говорном подручју била је прва последица потребе социјалне књижевности и гласила левице за конкретним деловањем на плану дубљег проницања у друштвену стварност. Даље консеквенце подразумевале су ревидирања уметничких ставова. У атмосфери растуће поларизације између левице и деснице на глобалном нивоу, многи наши књижевници инспирисани Шпанијом и подстакнути неприликама на Иберијском полуострву излили су активизам и борбена осећања у песничке форме које постају мост солидарности између југословенских и шпанског народа. Самим тим поезија наших аутора надахнута тешком судбином и страдањима у Шпанији издвојила се у четврту велику целину класификовања нашег истраживачког корпуса према жанровском критеријуму.

Тематски критеријум разврставања шпанских тема подразумева познавање друштвеноисторијског и идеолошког контекста који је ауторе навео да се писмено изразе о Шпанији тог периода. Стога су теме, према овом критеријуму, класификоване по областима друштвене делатности човекове, односно на основу социјално маркираних референтних оквира (уметности, политике, религије, науке,

традиције и др.), који служе појединцу, између осталог, за изградњу различитих видова идентитета.

Разврставање тема према тематском критеријуму отвара могућности имаголошке анализе аспеката и манифестација шпанске културе. Књижевне слике остављају јак утисак на читалаштво које, с друге стране, формира друштвену стварност и уобличава представе које један народ има о другом. Преиспитујући конструкцију стереотипа о шпанском националном идентитету у југословенској јавности, проучавамо начин на који се поменуте представе конституишу, преносе, али и мењају и гасе. Њих нужно упоређујемо са већ постојећим шемама у колективној свести, те слику Шпаније из прилога који допиру до читаоца књижевне периодике у назначеном периоду на српскохрватском говорном подручју, поредимо са импресионистичком, романтичарском представом шпанске прошлости и културе, формираном на прелазу из осамнаестог у деветнаести век.

Преломна тачка у перцепцији и пријему слике о Шпанији тридесетих година двадесетог века, како на овим просторима, тако и у свету, био је Шпански грађански рат. Призма кроз коју је он посматран јесте, с једне стране, мит о романтичарској Шпанији, позитивна визија земље, пласирана од стране Франковог режима. С друге стране, била је то мрачна слика братоубилачког крвопролића коју је ширила Република. Лако је увидети да је наша међуратна књижевна периодика, махом левичарска, фаворизовала републиканску представу тешког историјског момента и његових разорних последица. Ако не пре, у периоду од 1936. до 1939. године, постојана романтична слика фолклорне Шпаније ишчезла је уступивши место слици Шпаније у ратном вихору.

Иако смо управо показали да стереотипи и представе нису неуништиви, односно да се преображавају са преображајем друштва чији су производ и нестају са протоком времена којег су израз, било је изузетака. Представа шпанског религијског фанатизма показала се као отпоран механизам. Незнатно пољуљана од стране левичарске пропаганде назначеног периода, у потпуности је рехабилитована након рата.

Зашто је то тако и да ли су опстајале само оне представе о Шпанији које чине окосницу националног идентитета, пружају слику „праве“ Шпаније и суштине шпанског бића; истраживала је не само светска, већ и наша

интелектуална јавност, инспирисана општом духовном атмосфером књижевника и интелектуалаца *Генерације '98*, првенствено Мигела де Унамуна.

Богдан Радица, Калми Барух, Марко Ристић, Радован Зоговић, Мирослав Крлежа, Милан Предић, Марко Цар, Хајим Алкалај, Иван Горан Ковачић и многи други књижевници, преводиоци, интелектуалци, новинари, јавни и културни радници, иако различитих естетичких оријентација, били су уједињени у потрази за дубљим смислом и суштином шпанског духа. Они постављају комплексна питања о шпанском проблему, бинарном размишљању и удвојеној реторици која га прати, традиционалној и модерној Шпанији у сукобу, поларизацији мишљења (нпр. религија наспрам науке) и драматично конфигурираној борби за реафирмацију националног идентитета између „праве Шпаније“ или „анти-Шпаније“, у зависности од политичких и идеолошких ставова учесника поменуте борбе и посматрача. Инсистирају на пресудности шпанског националног карактера при формирању дијалектичко-диференцијалног идентитета, чије је најаутентичније оличење Сервантесов Дон Кихот.

Размишљања о шпанској души и симболу Дон Кихота нашла су се у центру међуратне леве књижевности у тадашњој Југославији и кулминирала у Сукобу на књижевној левици. Друштвеноисторијске, економскополитичке и културне прилике у Шпанији послужиле су као декор, страдање Гарсија Лорке као подстицај, а симболика *Дон Кихота* као повод да се установи функционисање међусобне спреге партијских и културних механизма и пружи приказ односа политике и књижевности на српскохрватском говорном подручју у међуратном периоду.

Сведочанства о тадашњим тешким догађајима, сукобима и страхотама које су задесиле шпански народ, али и покушај да се сагледа позиција интелектуалца и уметника пред захтевом за друштвеним ангажовањем, најупутније је пратити кроз часописе. Периодика, која представља главно поље књижевног живота левице, постаје структурни оквир за промишљање о судбини Шпаније, њеној неодрживој стварности и жељи за препородом који ће обезбедити бољу будућност земљи. Савремена друштвена проблематика постаје садржај књижевних часописа чији прилози и публикације бивају ангажовани у политичкој и идејној борби. Наши књижевници, интелектуалци, преводиоци и публицисте који су писали о Шпанији

тог периода, у периодици проналазе склад између стваралачког и друштвенополитичког ангажмана.

Систематизација корпуса, класификација, опис, анализа и вредновање шпанских тема у југословенским књижевним гласилима тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју расветљавају три тачке у којима се сусрећу компаративна постструктуралистичка интердисциплинарна имагологија и полисистемска теорија Итамара Евен-Зохара: 1. услове производње, ширења и пријема књижевних текстова који су стварали представу о шпанском народу и култури; 2. изградњу националног књижевног система обogaћеног преводном књижевношћу са шпанског језика и 3. утицај посматраних текстова на функционисање друштва, формирање културних и националних образаца.

Пролиферација шпанских тема у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју посматрана је као културни феномен чијом генезом руководе одређене друштвене, економске, политичке и културне прилике. Књижевна производња поменутих тема усклађена је са правилима игре коју диктирају поља моћи (моћ морала, интелекта, економије, па и политике у сировом облику). Пренос и ширење истих у југословенској јавности датог периода прописани су и нису идеолошки неутрални.

Тржиште шпанских тема додатно је компликовало постојање најмање два проходна канала којима су југословенској јавности стизале међусобно противречне информације о збивањима у Шпанији. Опречне интерпретације истих неретко су стварале забуне у јавности. С једне стране, владајући режим Милана Стојадиновића, користећи званичне институције система попут дневне штампе, ширио је вести о Шпанији које су јачале националноунитаристичку представу Југославије. С друге, тада илегална КПЈ, преко гласила социјалне литературе и леве књижевности, пласирала је оне фрагменте шпанске културе који су ишли у прилог становишту везаном за права народа на самоопредељење. Последица такве удвојене реторике при извештавању о Шпанији јесте дистрибуција стереотипа која неминовно прати ширење информација о једној страниој земљи. Упркос противречним и погрешним тумачењима вести из Шпаније и о шпанским темама, то присуство у периодици ипак је донело боље познавање

ове земље, као и појачан осећај солидарности нашег народа са по судбини блиским шпанским народом.

Поменуто умножавање шпанских тема у књижевној периодици на српскохрватском говорном подручју и „офанзива шпанске књиге“, односно пробој шпанске књижевности у преводу тридесетих година двадесетог века, приметно су утицали на конституисање нашег националног књижевног система. Шпанска књижевност појавила се тада као иновативна снага и интегрални део крупних догађаја не само југословенске, већ и светске књижевне историје.

Узајамно посматрање и проучавање књижевне слике Другог (шпанског народа) и слике о самом себи, показало је да су утицај националне свести на изградњу књижевног система, и обрнуто; и утицај књижевних слика на конституисање националне свести и колективног идентитета у међусобној спреси. Другим речима, питање идентитета неодвојиво је везано за проучавање књижевности. Управо је дијалектичко – диференцијални идентитет, који произилази из сталног поређења „нас“ и „других“ омогућио асимилацију између шпанске и југословенске културне стварности међуратног периода. Аутори текстова на шпанске теме, уврштених у наш истраживачки корпус, у Дон Кихоту су видели себе, неконформистичке, независне духове, практично ангажоване у култури и друштву. Посматрајући судбину Шпаније у вихору грађанског рата, стрепели су над судбином свог народа. Односно, у циљу представљања Шпаније, њене стварности, народа и културе тадашњој југословенској јавности, трагали су за шпанским националним, а потом, на следећем нивоу, и сопственим идентитетом.

Класификовањем, анализом, описом и вредновањем обележја, својстава, могућности и условљености текстова на шпанске теме, објављених у југословенским књижевним часописима и периодичним књижевним приказима тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју, само смо начели ову велику и комплексну тему. Надамо се да ће овај рад отворити низ нових питања и покренути другачија и нова истраживања која би тек захтевала исцрпну обраду, попут преиспитивања имаголошких, интеркултурних слика других народа у нашој књижевној периодици, будући да им до сада није било посвећено довољно теоријске и критичке пажње или проучавања шпанских

књижевних тема у другим специфичним видовима југословенске периодике међуратног периода (нпр. у дневној штампи, омладинским и радничким листовима, часописима за децу или у позоришним периодичним публикацијама). Такође остављамо за нека даља, детаљнија истраживања питање утицаја перцепције Шпаније у југословенској књижевној периодици на каснија дела у нашој књижевности, а можда и на политичке односе ове две земље; као и питање рецепције шпанске културе и књижевности на овом простору. Надамо се да ће ова дисертација скренути пажњу јавности и научне заједнице на историјску и естетску вредност културног деловања „шпанских бораца“ и њихову обимну заоставштину која још није утврђена нити проучена.

15. Извори

1. Alberti, R. „Poziv harfi“, preveo sa španskog Hajim Alkalaj. *Pregled*, 146, 1936, 69.
2. Alkalaj, H. „Bruno Frank, ‘Miguel de Cervantes’, roman“. *Pregled*, 162, 1937, 374-375.
3. Alkalaj, X. „II internacionalni kongres svetskih pisaca za odbranu kulture“. *Pregled*, 166, 1937, 679-683.
4. Alkalaj, H. „Jean Richard Bloch, ‘Španija’“. *Pregled*, 158, 1937, 123-124.
5. Alkalaj, H. „Miguel de Cervantes Saavedra: ‘Veleumni plemić Don Kihote od Manče’“. *Pregled*, 185, 1939, 279-282.
6. Алонсо, Д. „Нова победа“. *Српски књижевни гласник*, 3, 1941, 198.
7. Anonim. „Garcia Lorca veliki španjolski pjesnik ubijen od ustaša“. *Glas omladine* II/9, 1936, 8.
8. Anonim. „Građanski rat u Španiji“. *Naše doba*, 5-6, 1936, 5.
9. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 153, 1936, 512.
10. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 154-155, 1936, 607.
11. Anonim. „Avijacija u španskom građanskom ratu“. *Naše doba*, 1, 1937, 4.
12. Anonim. „Američki književnik poginuo u Španjolskoj“. *Književnik*, 3-4, 1937, 174.
13. Anonim. „Largo Caballero. Čovek masa“. *Naša stvarnost*, 3-4, 1936, 110-111.

14. Anonim. „Miguel Unamuno“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 1, 1937, 79-80.
15. Аноним. „Повратак Унамуна у Шпанију“. *Српски књижевни гласник*, 29/5, 1930, 388.
16. Аноним. „Свађа око Шпаније. – Бугарска и грчка црква“. *Српски књижевни гласник*, 49/4, 1936, 307-310.
17. Аноним. „Смрт Антонија Мачада /sic/“. *Млада култура: часопис за књижевност и културу*, 2, 1939, 159.
18. Anonim. „Smrt Huana Pikerasa“. *Naša stvarnost*, 5-6, 1937, 102.
19. Anonim. „Sudbina madridskog ‘Prada’“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 4-5, 1939, 279.
20. Anonim. „Tiraž pjesama Garcie Lorke /sic/“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 1-2, 1939, 86.
21. Аноним. „Трагедија романтичарске револуционарне мисли: Шилеров ‘Дон Карлос’“. *Српски књижевни гласник*, 50/7, 1937, 559-562.
22. Anonim. „Umro Miguel de Unamuno“. *Književnik*, 2, 1937, 88-89.
23. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 160, 1937, 253-256.
24. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 162, 1937, 382.
25. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 163-164, 1937, 557.
26. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 165, 1937, 623.
27. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 166, 1937, 686.
28. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 167, 1937, 748.
29. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 174, 1938, 375.
30. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 177, 1938, 612-613.
31. Anonim. „Hronika“. *Pregled*, 188-189, 1939, 499-502.
32. Anonim. „Crvena prošlost Španije, pogubni plodovi crvene štampe“. *Život*, 8, 1939, 509.
33. Аноним. „Шпанска уметничка дела“. *Српски књижевни гласник*, 51/7, 1937, 573-574.
34. Аскоченски, П. „Франкова романсирана биографија Мигуела /sic/ Сервантеса“. *Мусао*, 341-344, 1937, 319-230.
35. Атојев, А. „Пабло Пикасо“. *Нова смена*, 5, 1939, 282-284.

36. Б. Б. Т. „Шпанија – уз годишњицу смрти Рикарда Вердуга Ландиа /sic/“. *XX век*, 5, 1938, 157-158.
37. Балугџић, Ж. „Пред крај политике немешања“. *Српски књижевни гласник*, 54/4, 1938, 298-302.
38. Баљмонт, К. Д. „Шпанац-песма“, превео са руског М. М. Пешић. *Српски књижевни гласник*, 48/8, 1936, 606-615.
39. Бартуловић, Нико. „Примери М. Унамуне и А. Гида“. *Јавност*, 3, 1937, 36-38.
40. Варух, К. „Don Kihotov grob“. *Pregled*, 129, IV, 68, 111-112.
41. Варух, К. „Góngora“. *Pregled*, 196-197, 1940, 233-242.
42. Варух, К. „Lope de Vega“. *Pregled*, 125-126, 1934, 299-313.
43. Барух, К. „Мигуел /sic/ де Унамуне“. *Српски књижевни гласник*, 48/7, 1936, 515-527.
44. Варух, К. „Miguel de Cervantes: uzorne priče“. *Pregled*, 179-180, 1938, 765-766.
45. Варух, К. „Pozadina španskog problema“. *Pregled*, 157, 1937, 4-9.
46. Варух, К. „Calderon de la Barca“. *Pregled*, 127-128, 1934, 415-426.
47. Барух, К. „Шпанија у књижевности једне генерације“. *Српски књижевни гласник*, 49/3, 1936, 197-208.
48. Барух, К. „Шпански књижевници у грађанском рату“. *Српски књижевни гласник*, 54/3, 1938, 226-234.
49. Векар, М. „Cvijeće iz španjolske mistične dubrave“. *Hrvatska prosvjeta*, 2, 1929, 31-36.
50. Berković, J. „Izdanja tiskovne zadruge u Ljubljani za 1931. god.“. *Hrvatska revija*, 6, 1932, 401-403.
51. Boglić, A. R. „Servantes ‘Don Kihot’“. *Život i rad*, 16-18, 1939, 106-107.
52. Breznanac, V. „Ubistvo u Leridi“. *Pregled*, 168, 1937, 784-785.
53. Vida, V. „Don Miguel de Unamuno“. *ARS* 37, 1937, 65.
54. Вујић, В. „Европљани о Европи“. *Народна одбрана*, 50, 1930, 788-791.
55. Вујић, В. „О Кихотизму Мигуела /sic/ де Унамуне“. *Воља*, књ. 1, бр. 5, 1928, 343-346.
56. García Lorca, F. „Mjesečarska romanca /sic/ / Romance sonambulo“, превео са шпанског Драго Иванишевић “. *Hrvatska revija* 10, 1939, 505-507.

57. Голенишчев-Кутузов, И. „Живот Сервантесов“. *Југословенски расвит, часопис за књижевност и науку*, 5, 1940, 107-112.
58. Група autora. „Današnjica u Španiji“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 50-67.
1. „Економска структура Шпаније (агrikultura, rudno bogatstvo, industrija trgovina, kolonije)“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 51-53.
  2. „Друштвена структура Шпаније до 1931 /sic/ године“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 53-54.
  3. „Устав Републике Шпаније од 9. децембра 1931 /sic/ године. (Уводни одељак. Опште одредбе. Чл. 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7)“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 55.
  4. „Posle 1931 /sic/ године“, *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 55-56.
  5. Petrović, M. S. „1936 /sic/ година, резултати фебруарских избора“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 57.
  6. Vučković, V. „Utisci iz Barcelone“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 57-61.
  7. „Krvavi događaji počinju...“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 61-65.
  8. Ehrenbourg, I. „Jedno otvoreno pismo“. *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 65-67.
  9. „Za koga radi vreme?“ *Naša stvarnost*, 1-2, 1936, 67.
59. Група autora. „Današnjica. Odbrana kulture u Španiji“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 57-92.
1. Tzara, T. „Lepote Španije“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 57.
  2. Parrot, L. „Španija i Španije“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 57-60.
  3. „Izjava del Vaja“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 60.
  4. Ossorio y Gallardo, A. „Španski karakter. Izvod iz govora g. Ossorio y Gallardo, španskog ambasadora u Parizu, prilikom inauguracije Španskog paviljona na Međunarodnoj izložbi“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 61.
  5. Chamson, A. „Samo jedno svedočanstvo (mir Španije – radost Španije, kultura Španije – civilizacija Španije, očajanje Španije – ruševina Španije i povratak među ljude)“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 61-63.
  6. S.S. (Siniša Stanković) „Друштвени и економски преображај села“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 64-65.
  7. Dedijer, V. „Razvoj situacije na bojištima Španije za poslednju godinu dana“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 65-68.
  8. Anonim. „Nove škole koje je otvorila vlada Narodnog fronta u Španiji u toku samog rata“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 68.
  9. Anonim. „18 juli 1936 – 18 juli 1937 /sic/“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 69.
  10. M. K. (Mirko Kujačić) „Francisco Goya“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 70-72.
  11. M. K. (Mirko Kujačić) „Pablo Picasso“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 72-74.
  12. G. R. „Graditelji ruševina“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 74-75.
  13. Perković, L. „Federico Garcia Lorca“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 76-77.

14. García Lorca, F. „Posmrtna pesma za Ignacia Sancheza Mejiasa“, sa španskog preveo Dušan Matić. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 77-78.
15. García Lorca, F. „Otsutna duša /sic/“, sa španskog preveo Koča Popović. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 78-79.
16. Aragon, L. „Govor održan na Drugom kongresu pisaca za odbranu kulture u Parizu“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 79-84.
17. Španska federacija prosvetnih radnika. „Mi se borimo za nezavisnost naše zemlje, za odbranu kulture, mira, demokratije, za bratstvo naroda“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 84.
18. Bergamin, J. „Španska literatura pisana je krvlju“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 85.
19. Brecht, B. „Buter i sonet“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 85.
20. Potenza, N. „Oprostite nam...“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 85.
21. Marinello, H. „Pouka španske revolucije“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 86-90.
22. Montilla, C. „Jedna uspomena“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 90-92.
23. Anonim. „Manuel Azana /sic/, predsednik Španske Republike, na dan godišnjice generalske pobune“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 92.
60. Д. Ј. „УНАМУНО“. *Српски књижевни гласник*, 41/4, 1934, 311-312.
61. Delorko, O. „Adriano Tilgher o Unamunu“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 4, 1937, 155-156.
62. Dočkal, K. „Calderon de la Barca, povodom izvedbe njegove drame ‘La devocion de la Cruz’“. *Život*, 2, 1939, 96-112.
63. Dragin, V. „San i istina Marka Ristića“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 3, 1939, 119-128.
64. Drainac, R. „Na grobu Garsia Lorke /sic/“. *Nova brazda*, 1, 1939, 20-21.
65. Erenburg, I. „U španjolskom selu Malpica“. *Radnik*, I/15, 1936, 4-5.
66. Žanko, D. „Agonija i smrt Miguela de Unamuna“. *Hrvatska smotra*, 3, 1937, 155-161.
67. Жујовић, Ј. М. „Шпанија и Грчка на сцени“. *Српски књижевни гласник*, 48/8, 1936, 634-637.
68. Zogović, R. „Don Kihot iz Manče“. *Radnik*, II/23, 1937, 4.
69. Zogović, R. „Knjiga o Španiji“. *Naša stvarnost*, 5-6, 1937, 109.
70. Zogović, R. „Nešto kao izjava“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 1-2, 1939, 79-80.
71. Zogović, R. „Odražavaju li umjetnici odraze“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 3, 1939, 175-178.
72. Zogović, R. „Španija“. *Glas omladine* II/8, 1936, 7.

73. Ivanišević, D. „De cosas sucedidas a Sancho en el camino“. *Hrvatska revija* 11, 1939, 610-611.
74. Илић Агапов, М. „Вечно питање у филозофији Мигуел /sic/ де Унамуно - предавање господина Душана С. Николајевића“. *Београдске општинске новине*, 12, 1936, 933-936.
75. Илић, Агапов, М. „Обнова Сервантеса“. *Књижевна крајина*, 9, 1931, 392-393.
76. Јагодић, З. „Милан Марковић: Сервантес“. *Хришћанска мисао*, 8, 1937, 119.
77. Јагодић, З. „О Дон Кихоту“. *Хришћанска мисао*, 9-10, 1937, 136-138.
78. Јелачић, А. „Достојевски и шпански догађаји“. *Српски књижевни гласник*, 49/8, 1936, 603-606.
79. Јелачић, А. „Словенски преглед – Пушкин и Шпанија“. *Летопис Матице српске*, 347/2, 1937, 208-210.
80. Јeftić, В. „Књижевници – Don Kihoti“. *Pregled*, 70, 1929, 230.
81. Јовановић, Ж. П. „Мигуел /sic/ де Унамуно (1864-1936) – Miguel de Unamuno“. *Српски књижевни гласник*, 50/2, 1937, 151-153.
82. Касу, Џ. „Servantes“. *Student*, 1938, 10/11, 6.
83. Касу, Џ. „Unamuno – simbol Španije“, preveo sa francuskog Hajim Alkalaj. *Pregled*, 158, 1937, 102-105.
84. Киселиновић, Ђ. Ј. „П. Сервантес“. *Наша искра*, 2, 1931, 29-32.
85. Ковачевић, Б. „Ђаво говори шпањолски“. *Српски књижевни гласник*, 1940, 60/8, 636.
86. Коваčić, I. G. „Roman o najvećem lutaocu ‘zlatnog stoljeća’“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 1, 1938, 90-94.
87. Когаћ, V. „Smisao jednog kihotizma“. *ARS* 37, 2, 1937, 58-59.
88. Корнеј, П. „Сид“, превео са француског Н. Цакић. *Југословенски расвит, часопис за књижевност и науку*, 3, 1936, 49-52.
89. Крапчевић, S. „Sjepan Radić o Španjolcima“. *Književnik*, 8-9, 1937, 384-388.
90. Крлежа, М. „Dijalektički antibarbarus“. *Pečat*, 8-9, 1939, 73-232.
91. Кршић, J. A. „Hronika“. *Pregled*, 151-152, 1936, 446.
92. Кршић, J. A. „Šilerov ‘Don Karlos’ na sarajevskoj pozornici“. *Pregled*, 153, 1936, 506-507.

93. Lendić, I. „Miguel de Unamuno“. *Katolički svijet*, 2, 1937, 32-33.
94. M. M. „Мигуел /sic/ де Унамуно“. *Летопис Матице српске*, књ. 325, св. 1-3, 1930, 297-298.
95. M. S. „General Franko u fašističkoj literaturi“. *Pregled*, 172-173, 1938, 293-294.
96. Madriaga /sic/, S. de, „Španski klerikalizam“, preveo sa španskog Kalmi Baruh. *Pregled*, 154-155, 1936, 519-525.
97. Madriaga /sic/, S. de, „Španski klerikalizam“, preveo sa španskog Kalmi Baruh. *Pregled*, 156, 1936, 611-615.
98. Maraković, Lj. „Calderon, povodom ‘Postojanog kraljevića’“. *Hrvatska prosvjeta*, 5-6, 1935, 113-121.
99. Marković, M. „Alfons Dode i Servantes“. *Venac*, 1933, 7, 483-492.
100. Марковић, М. „Једно ново књижевно питање“. *Венац*, 9-10, 1934-1935, 755-756.
101. Marković, M. „Servantes i Mark Tven“. *Venac*, 1932, 1, 29-37.
102. Марковић, М. „Сервантесов ‘Дон Кихоте’“. *Венац*, 1, 1934-1935, 31-45.
103. Matasović, A. „Calderon i španjolska drama“. *Hrvatska prosvjeta*, 3, 1932, 66-69.
104. Marić, D. i A. Vučo. „Guernica“. *Naša stvarnost*, 7-8, 1937, 112-115.
105. Machado, A. „Zločin se dogodio u Granadi“. Sa španjolskog preveo Drago Ivanišević. *Savremenik*, 2, 1941, 82.
106. Мерин, П. „Дух избеглог ‘Прада’“. *Живот и рад*, 26-27, 1939, 196-206.
107. Milutinović, K. N. „Modernisti 16 i 17 veka /sic/ u svetskoj književnosti“. *Pregled*, 129-130, 1934, 485-488.
108. Minderović, Č. „Poslije Iruna“. *Glas omladine* II/10, 1936, 5.
109. Митровић, С. „Осврти“. *Стожер*, 2, 1930, 76.
110. Морено Виља, Х. „Истина“. *Српски књижевни гласник*, 3, 1941, 198.
111. Nizeteo, A. „Jedna vizija duhovne Španjolske“. *Hrvatska revija*, 2, 1938, 103-107.
112. Николајевић, С. Д. „Мигуел /sic/ де Унамуно и Шпанија“. *Београдске општинске новине*, 10-11, 1936, 731-734.
113. Nikoliš, G. „Uz izložbu Pabla Picassa“. *Pečat*, 5-6, 1939, 366-368.
114. Nuić, A. „Lope de Vega, španjolski pjesnik (Prigodom tristogodišnjice smrti, 1635)“. *Franjevački Vijesnik*, 9, 1935, 273-277.

115. Ors, Eugenio d', „Zemljopisna izučavanja u Španjolskoj“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 6, 1938, 554-555.
116. Ortega i Gaset, H. „Riječ o nevolji Evrope“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 3, 1937, 90-91.
117. Pav. „Crnjanski i Španija. Crnjanske varijacije“. *Naša stvarnost*, 9-10, 1937, 34-35.
118. Perinić, L. „Calderon – Sigrin Undset – Papini, tri nova književna predavanja Kola Hrvatskih Književnika“. *Obitelj*, 51, 1931, 809-819.
119. Perković, L. „Eugenio d' Ors“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 6, 1938, 586-587.
120. Perković, L. „Magla“. *Književnik*, 12, 1929, 467.
121. Петковић, И. „Трагична мисија Шпаније“. *XX век*, 6, 1938, 51-59.
122. Petris, H. „Iz prijevodne književnosti, Bruno Frank: Miguel Cervantes“. *Hrvatska revija* 7, 1937, 378-379.
123. Петровић, З. „Опчињени краљ“. *Југословенски расвит, часопис за књижевност и науку*, 3, 1936, 62-64.
124. Петровић, Н. Т. „Др. Милан Марковић: Мигуел /sic/ Сервантес Саведра“. *Гласник југословенског професорског друштва*, 8, 1938, 743-745.
125. Popović, J. „Deca umiru“. *Naša stvarnost*, 5-6, 1937, 30-32.
126. Popović, J. „Dve knjige o godišnjici španske tragedije (P. Merin: Španija između smrti i rađanja; I. Erenburg: No pasaran!)“. *Naša stvarnost*, 11-12, 1937, 114-117.
127. Предић, М. „Положај Унамунов“. *Српски књижевни гласник*, 49/4, 1936, 315-317.
128. Предић, М. „Склоништа шпанске уметности“. *Српски књижевни гласник*, 52, 1937, 488-489.
129. Предић, М. „Судбина шпанских књижевника“. *Српски књижевни гласник*, 49/5, 1936, 398-399.
130. Предић, М. „Шпански писци“. *Српски књижевни гласник*, 49/8, 1936, 635-336.
131. Предић, М. „Изложба шпанске галерије у Женеви“. *Српски књижевни гласник*, 58, 1939, 122.

132. Prica, O. „Recepti, propisi i dogme (povodom pisanja ‘Pečata’)“. *Izraz*, 9, 1939, 451-465.
133. Rabadan, V. „Lope de Vega“. *Hrvatska prosvjeta*, 8, 1935, 223-224.
134. Rabadan, V. „Manzoni /sic/ i španjolska drama“. *Hrvatska prosvjeta*, 5-6, 1935, 167-168.
135. Радица, Б. „José Ortega y Gasset: ‘La Spagna e l’Europa’“. *Српски књижевни гласник*, 50/2, 1937, 158.
136. Радица, Б. „Мигуел /sic/ де Унамуно – човек шпанске агоније“. *Српски књижевни гласник*, 50/7, 1937, 535-545.
137. Радица, Б. „Личност Мигуела /sic/ де Унамуна“. *Српски књижевни гласник*, 27/7, 1929, 503-513.
138. Радица, Б. „Мигуел /sic/ де Унамуно“. *Српски књижевни гласник*, 50/8, 1937, 619-633.
139. Радица, Б. „Мигуел /sic/ де Унамуно“. *Српски књижевни гласник*, 51/1, 1937, 45-55.
140. Радица, Б. „Мигуел /sic/ де Унамуно“. *Српски књижевни гласник*, 51/2, 1937, 124-131.
141. Radica, V. „Moј susretaj s Unamunom“. *Književnik*, 4, 1929, 122-127.
142. Радица, Б. „Париски разговори (с Андре /sic/ Жидом, и с Ортегом - и - Гасетом)“. *Нова Европа*, 3, 1938, 96-99.
143. Радица, Б. „Смрт Унамуна у Шпанији, посред Европе у крви и пламену“. *Нова Европа*, 4, 1937, 116-119.
144. Радица, Б. „Шпанија – obras de José Ortega y Gasset“. *XX век*, 4, 1938, 158.
145. Radica, V. „Španija kao duhovna vrednota“. *Hrvatska revija*, 8, 1929, 498-502.
146. Рамон Хименец /sic/, Х. „Небеса“. *Српски књижевни гласник*, 3, 1941, 198.
147. Рамон Хименец /sic/, Х. „Април“. *Српски књижевни гласник*, 3, 1941, 198.
148. Рамон Хименец /sic/, Х. „Удесни епитаф једнога морнара“. *Српски књижевни гласник*, 3, 1941, 198.
149. Рибар, Ђ. „Сервантес – поводом последњих превода“. *Млада култура: часопис за књижевност и културу*, 1, 1939, 48-51.
150. Ristić, M. „San i istina Don Kihota“. *Pečat*, 1-2, 1939, 34-49.
151. Ристић, М. „Страни писци у нашим преводима“. *СКГ*, 1940, 61/4, 298-303.

152. Rubin, V. „Knjige o Španiji“. *Književni horizonti*, 10-12, 1937, 179-182.
153. Slipičević, F. I. „Španska golgota“. *Pregled*, 156, 1936, 665-667.
154. Станојевић, А. „Лопе де Вега, поводом 300-то годишњице смрти великог шпањолског пјесника“. *Младост*, 5, 1935-1936, 69-71.
155. Т. К. „Грађански рат у Шпанији“. *Pregled*, 151-152, 1936, 442-443.
156. Tabak, J. „Zapis o Calderonu“. *Hrvatska revija* 10, 1939, 524-534.
157. Tabak, J. „Tragika Unamunova“. *Hrvatska revija* 2, 1940, 68-78.
158. Treml, E. „Španska rapsodija“. *Književnik*, 12, 1937, 519.
159. Tumin, V. „O novoj španjolskoj književnosti“. *Novi list*, 3, 1937, 4.
160. Tumin, V. „O novoj španjolskoj književnosti“. *Novi list*, 4, 1937, 5.
161. Turgenjev, I. S. „Hamlet i Don Quijote - Predavanje Ivana S. Turgenjeva“, preveo sa ruskog Stjepan Kranjčević. *Književnik*, 9, 1939, 372-386.
162. Тургењев, И. С. „Хамлет и Дон Кихот“, превео са руског Ђорђе Д. Шоптрајановић. *Венац*, 1, 1931-1932, 24-31.
163. Тургењев, И. С. „Хамлет и Дон Кихот“, превео са руског Ђорђе Д. Шоптрајановић. *Венац*, 4-5, 1931-1932, 317-326.
164. Ujević, T. „Erazmo i Cervantes“. *Pregled*, 167, 1937, 699-706.
165. Ujević, T. „Erazmo i Cervantes“. *Pregled*, 168, 1937, 765-772.
166. Ujević, T. „Picasso, kubizam i purizam“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 1, 1937, 16-19.
167. Unamuno, Miguel de, „Juan“, sa njemačkog preveo Lukić Aleksandar. *Katolički svijet*, 2, 1937, 33-35.
168. Унамуно, Мигуел /sic/ де, „Кастилја“, превео са шпанског Калми Барух. *Српски књижевни гласник*, 29/3, 1930, 197-206.
169. Unamuno, Miguel de, „Lepota“, preveo Ante Cettineo. *Pregled*, 10, 1934, 466-468.
170. Унамуно, Мигуел /sic/ де, „Маркиз од Лумбрије“, превео са шпанског уз дозволу писца Б. Радица. *Српски књижевни гласник*, 27/7, 1929, 488-498.
171. Унамуно, Мигуел /sic/ де, „Циганска игра“, превео Д. Ј. *Српски књижевни гласник*, 41/4, 1934, 266-267.
172. Finzi, E. „Beda i pobjeda savremene poezije“. *Umetnost i kritika, mesečnik za sva kulturna pitanja*, 1-2, 1939, 30-35.

173. Finci, E. „Servantesove ‘Uzorne novele’“. *Задружна застава*, 3, 1939, 5.
174. Фије, Луј де. „Шпански грађански рат и међународно право“. *XX век*, 1, 1938, 67-72.
175. Holender, A. „Izgradnja nacije iza streljačkih rovova“. *Nova smena*, 4, 1938, 247-248.
176. С.В. „Emil Lucka: ‘Torquemada i inkvizicija u Španjolskoj’ (Izdanje Nolit, Beograd)“. *Književni horizonti*, 10-12, 1937, 183-181.
177. Цар, М. „Дон Кихоте - превод Ђорђа Поповића (Даничара); илустрације Тониа Жоаноа“. *Летопис Матице српске*, 351/5-6, 1939, 361-373.
178. Cesarec, A. „O Miguelu de Unamunu“. *Književnik*, 6, 1932, 207-215.
179. Cesarec, A. „Don Quijote iz Salamanke, Miguel de Unamuno“. *Almanah savremenih problema*, 1932, 33-54.
180. Цетинео, А. „Растанак Санча од Дон Кихота – In memoriam Miguel de Unamuno“. *Српски књижевни гласник*, 50/3, 1937, 169-170.
181. Црњански, М. „Мој шпански увод“. *XX век*, 7, 1938, 221-230.
182. Стрјански, М. „Španska zemlja“. *Nova smena*, 2, 1938, 66-67.
183. Чиплић, М. Ж. „Једна књига о Шпанији“. *Летопис Матице српске*, 348/2, 1937, 223-224.
184. *Španija : pesme*. Zbornik. Beograd: Izdao Svet. Popović, 1937.
185. Štampar, E. „Novele“. *Savremenik: mjesečnik društva hrvatskih književnika*, 12, 1940, 375-376.

16. Секундарна литература

1. Аврамовић, З. *Књижевна раскрића : идентитет, Андрић, Црњански*. Београд : Лагуна, 2016.
2. Allport, G. W. *The nature of prejudice*. Garden City, N. Y.: Doubleday, 1958.
3. Алварес Хунко, Х. „Историја, политика и култура, 1875-1936“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 69-87.
4. Андоновска, Б., Бараћ, С. и др. „Округли сто“. У: Матовић, В. и Ана Ћосић Вукић (уред.), *Значај библиографије периодике за истраживање*

књижевности и културе. Београд : Институт за књижевност и уметност, 2014: 219-238.

5. Андрић, И. *Андрић о уметности*. <https://andricivo.wordpress.com/andric-o-umetnosti/> 25.10.2017.
6. Arroyo Pomedá, J. "Universalismo rural y modernidad. Unamuno y Ortega: ¿un encuentro (im)posible?" *Eikasia*. Revista de filosofía, 32, 2010, 43-77. <http://www.revistadefilosofia.com/32-03.pdf> 25.10.2017.
7. Асорин [Мартинес Руис, Х.]. *Стазама Дон Кихота*, превела Биљана Буквић. Београд: Утопија, 2005.
8. Barthes, R. *Investigaciones retóricas I. La Antigua Retórica. Ayudamemoria*. Barcelona: Ediciones Buenos Aires, 1974.
9. Батаковић, Д. Т. (и др.), *Нова историја српског народа*. Београд: Наш дом, 2007.
10. Begbede, F. „Ovo nije fikcija“. *Una i Selindžer*. Београд: Booka, 2016, 9-10.
11. Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 1, pišu učesnici. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
12. Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 2, pišu učesnici. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
13. Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 3, pišu učesnici. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
14. Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 4, pišu učesnici. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
15. Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 5, pišu učesnici. Београд: Војноиздavaчки завод, 1971.
16. Beker, M. „O semiotici i književnosti“. *Umjetnost riječi*, 2, 1986, 105-122.

17. Belseiro, J. A. "The Quixote of Contemporary Spain: Miguel de Unamuno". *PMLA*, Vol. 49, Num. 2, junio 1934, 645-656. <http://www.jstor.org/stable/458182> 25.10.2017.
18. Берман. А. *Превођење и слово или коначиште за далеког*, превод и предговор Александра Манчић. Београд: Рад, 2004.
19. *Bibliografija „Pregleda”. 1910-1912. 1927-1941.* Sarajevo: Narodna biblioteka BiH, 1967.
20. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 1, Nauka o književnosti. 2, Jugoslavenska književnost.* Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1956.
21. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 1, Nauka o književnosti. I/2 Historija jugoslavenskih književnosti. L-Ž.* Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1957.
22. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 3, I/3 Historija stranih književnosti.* Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959.
23. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 4, Nauka o književnosti. I/4 Književne periodičke publikacije. I/5 Historija narodne književnosti. I/6 Književna društva. Jugoslavenska književnost. II/1 Poezija. (A-F).* Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959.
24. Bilefeld, U. *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, prevela s nemačkog Drinka Gojković. Beograd: XX vek, 1998.
25. Boban, Lj. (ured.), *Španjolska 1936-1939.* Prilozi sa znanstvenog skupa koji je održan u Zagrebu, 8-9. XII 1986. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti Globus, 1989.
26. Бојд, К. П. „Историја, политика и култура, 1936-1975“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура.* Подгорица: ЦИД, 2008: 88-105.
27. Vasić, M. „Revolucionarni pokret studenata Beogradskog univerziteta i Španski građanski rat (1936-1939)“. У: Ljubo Boban (ured.), *Španjolska: 1936-1939,* prilozi sa znanstvenog savjetovanja, Zagreb, 8-9. XII 1986. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Globus, 1989, 217-224.
28. Вернон, К. М. „Култура и филмска уметност до 1975“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура.* Подгорица: ЦИД, 2008: 254-272.

29. Видаковић Петров, К. „Југословенско-шпанске књижевне и културне везе у међуратном раздобљу: ‘La gaceta literaria’“. У: А. Петров (уред.) *Прилози за историју српске књижевне периодике*. Споменица Драгиши Витошевићу. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1990, 213-222.
30. Видаковић Петров, К. „Полемика: семантика, дискурс, жанр“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 331-352.
31. Витошевић, Д. (и др.) *Српска књижевна периодика: 1768-1941 : попис и други прилози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984.
32. Vukliš, V. *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945-1991*. Banja Luka: Arhiv Republike Srpske: Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, 2013.
33. Вуковић, Ђ. „За једну историју књижевне периодике“. *Српска књижевна периодика: 1768-1941 : попис и други прилози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984, 159-174.
34. Вучинић, М. М. (прир.), *Наш поглед на Европу: српски интелектуалци о европским проблемима између два светска рата*. Београд: Службени гласник, 2013.
35. Vučo, N. *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934*. Beograd: Prosveta, 1968.
36. Гвозден, В. „Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Књ. 49, св. 1/2, 2001, 211-224.
37. Гвозден, В. *Појмови компаративне књижевности (2)*. Друштво књижевника Војводине.
http://www.dkv.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=655&Itemid=38 25.10.2017.
38. Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008.
39. Голубовић, В. *Попис српских књижевних часописа и других периодичних публикација са књижевним прилозима: 1768-1941*. Београд: Култура, 1984.
40. Golubović, Z. *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika, 1999.

41. González Quirós J. L. (ed.), *El Quijote y el pensamiento moderno*, Tomo I, Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2007, 451-483. <http://hdl.handle.net/10261/9557> 25.10.2017.
42. Деретић, Ј. *Пут српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
43. Đerić, G. „Svakodnevne diskursivne prakse o ‘osobinama naroda’ i važnosti nacionalnog identiteta.“ U: Golubović, Z. i dr. (ured.) *Politika i svakodnevni život. Srbija 1999-2002*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2003, 175-210.
44. Đerić, G. „Stereotip i studije o Balkanu.“ *Antropologija*, 9, 2009, 11-26.
45. Đerić, I. i R. Studen. „Stereotipi u medijima i medijsko opismenjavanje mladih.“ *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 2, 2006, 456-471.
46. Đorđević, Ž. „Slobodarski Kragujevac za Španiju“. U: Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 5, pišu učesnici. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971: 273-275.
47. Even-Zohar, I. “La búsqueda de leyes y sus implicaciones para el futuro de la ciencia de la literatura”. Versión es basada sobre la traducción de Desiderio Navarro publicada en *CRITERIOS*, 13-20, 1985-1986, 241-247. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-Leyes.pdf> 25.10.2017.
48. Even-Zohar, I. “La literatura como bienes y como herramientas”. En: Darío Villanueva, Antonio Monegal y Enric Bou (coords.), *Sin Fronteras: Ensayos de Literatura Comparada en Homenaje a Claudio Guillén*. Madrid: Editorial Castalia, 1999, 27-36. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-Literatura-bienes-herramientas.pdf> 25.10.2017
49. Even-Zohar, I. “La posición de la literatura traducida en el polisistema literario”. Traducción de Montserrat Iglesias Santos revisada por el autor. En: *Teoría de los Polisistemas*. Estudio introductorio, compilación de textos y bibliografía por Montserrat Iglesias Santos. Madrid: Arco, 1999, 223-231. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-Posicion-Traduccion.pdf> 25.10.2017.

50. Even-Zohar, I. "Polysystem Studies". *Poetics Today*. Volume 11. Number 1. Spring 1990. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--PolysystemStudies%20%5BPT11-1%5D.pdf 25.10.2017.
51. Even-Zohar, I. "Planificación de la cultura y mercado". Traducción de Montserrat Iglesias Santos, revisada por el autor. En: *Teoría de los Polisistemas*. Estudio introductorio, compilación de textos y bibliografía por Montserrat Iglesias Santos. Madrid: Arco, 1999, 71-96. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-Planificacion1999.pdf> 25.10.2017.
52. Even-Zohar, I. "La fabricación del repertorio cultural y el papel de la transferencia". En: A. Sanz Cabrerizo (ed.), *Interculturas, Transliteraturas*. Madrid: Arco, 2008, 217-226. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-Fabricacion-del-repertorio2008.pdf> 25.10.2017.
53. Even-Zohar, I. "La Función de la literatura en la creación de las naciones de Europa". En: Darío Villanueva (ed.), *Avances en Teoría de la literatura: Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría Empírica y Teoría de los Polisistemas*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1994, 357-377. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-function-literatura.pdf> 25.10.2017.
54. Even-Zohar, I. "Factores y dependencias en la Cultura. Una Revisión de la Teoría de los Polisistemas". Traducción de Montserrat Iglesias Santos revisada por el autor. En: *Teoría de los Polisistemas*. Estudio introductorio, compilación de textos y bibliografía por Montserrat Iglesias Santos. Madrid: Arco, 1999, 23-52. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/EZ-factores-dependencias.pdf> 25.10.2017.
55. Евен-Зохар, И. „Положај преводне књижевности унутар књижевног полисистема“, превела с енглеског Славица Мелетић. *Мостови: часопис за преводну књижевност*, 139-140, 2007, 5-10.
56. Eror, G. „Komparatistika i hermeneutika“. *Umjetnost riječi*, 1/2, 1978, 19-33.
57. Eror, G. „O književnoteorijskim vidovima pojma 'semantičko polje'“. *Umjetnost riječi*, 1, 1986, 53-62.

58. Eror, G. *Književne studije i domen komparatistike*. Knj. 1. Beograd – Pančevo: Institut za književnost i umetnost – Mali Nemo, 2010.
59. Eror, G. *Književna terminologija i domen komparatistike*. Knj. 2. Beograd – Pančevo: Institut za književnost i umetnost – Mali Nemo, 2010.
60. Затлин, Ф. „Позориште и култура, 1936-1996“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 227-242.
61. Иванић, Д. „Категорија жанра у периодици“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 45-58.
62. Иносављевић Вучетић, М. „Јачање хиспанистичке традиције у Југословенској књижевној периодици за време Друге шпанске републике и Шпанског грађанског рата“. *Свеске*, 123, 2017, 170-176.
63. Јанков, Соња Р. „Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури“. У: Стојановић Пантовић, Б. и др. (уред.), *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду*, II, 2012, 389-395.
64. Јанјатовић, В. „List ‘Radnik’ i španjolski građanski rat“. У: Begović, V. (прir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 5, пишу учесници. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971: 417-427.
65. Јовановић, Ђ. *Студије и критике*. Београд: Просвета, 1949.
66. Kazaz, E. „Hibridnost nefikcionalnih žanrova“. Pogovor knjizi Ivana Lovrenovića *Trpi li Bog zulum : kronike 2005-2007*. Sarajevo: Rabic, 2007.
67. Кајзер, В. *Језичко уметничко дело*. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
68. Кардвел, Р. А. „Поезија и култура“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 179-190.
69. Кисић, М. и Б. Булатовић. *Српска штампа: 1768-1995. : историјско-библиографски преглед*. Београд: Медија центар, 1996.
70. Константиновић, З. „Алтерирање страног текста као полазиште компаратистичких истраживања наше књижевности - скица за систематски приступ“. *Књижевна историја*, 116-117, 2002, 35-43.
71. Konstantinović, Z. „Intertekst i alteritet“. *Izraz*, 1-2, 1989, 1-10.

72. Константиновић, З. „Компаративна имагологија балканског и средњоевропског простора“. У: Матицки, М. (уред.), *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006, 11-15.
73. Konstantinović, Z. „Od imagologije do istraživanja mentaliteta“. *Umjetnost riječi*, 2, 1986, 137-142.
74. Константиновић, З. *Интертекстулана компаратистика, (Компаратистички прилог проучавању српске књижевности)*. Београд: Народна књига, 2002.
75. Константиновић, З. *Увод у упоредно проучавање књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1984.
76. Кумин, Ј. „Живјети значи плесати“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 303-310.
77. Lakićević, D. *Misao i praksa socijalne politike Jugoslavije između dva svetska rata*. Beograd: Institut za socijalnu politiku, 1976.
78. Lasić, S. *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber, 1970.
79. Lippmann, W. *Public opinion* (1922). Project Gutenberg online. <http://www.gutenberg.org/ebooks/6456> 26.10.2017.
80. Lippmann, W. *Public opinion*. New York: Macmillan, 1965.
81. Ломовић, Б. „Песник кога се завичај не сећа“. *Кораџи*, 3-4, 2010.
82. Lotman, J. M. *Kultura i eksplozija*. Beograd: Narodna knjiga - Alfa, 2004.
83. Lukić, S. *Savremena jugoslovenska literatura: (1945-1965): rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*. Beograd: Prosveta, 1968.
84. Манчић, А. „Писања и читања превода као жанра у српским књижевним и научним часописима – Поводом првих српских превода Сервантеса, Ариоста и Шекспира“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 499-518.
85. Марковић С. Ж. „Поетска виђења Радована Зоговића у периоду између два светска рата“. У: Н. Вуковић (уред.), *Радован Зоговић - живот и стваралаштво*, радови са научног скупа, Подгорица, 29. и 30. мај 1997. Подгорица: Црногорска академија наука и уметности, 1998, 45-53.

86. Marković, S. Ž. *Književne pojave između dva svetska rata*. Valjevo: “Milić Rakić”, 1982.
87. Marković, S. Ž. *Književni pokreti i tokovi između dva svetska rata*. Beograd: Književni klub “Obelisk”, 1970.
88. Мартин Мартинес, Х. „Сликаство и вајарство у модерној Шпанији“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 245-253.
89. Матицки, М. „Историја српске књижевне периодике (Истраживања у периоду од 1996. До 2000)“. У: Живковић, Д. (уред.), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Нови Сад: Матица српска, 1999, 149 – 152.
90. Матицки, М. *Библиографија српских алманаха и календара*. Књ. 1, Београд: Српска академија наука и уметности, 1986.
91. Матовић, В. (и др.) *Ревизија!: часописи као агенси књижевности и културе*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012.
92. Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010.
93. Матовић, В. „Жанрови у периодици“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 7-16.
94. Матовић, В. и Ана Ћосић Вукић (уред.), *Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе*. Београд : Институт за књижевност и уметност, 2014.
95. Мартин Мартинес, Х. „Сликаство и вајарство у модерној Шпанији“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 245-253.
96. Мермол, Т. „Култура и есеј у модерној Шпанији“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 166-176.
97. Мирковић, Е. „Часопис *Наша стварност* 1936–1939“. *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2, 2013, 133-145.
98. Мишовић, М. *Штампа и српско друштво 19. и 20. века*. Београд: Медија центар, 1996.

99. Moll, N. "Imágenes del 'otro'. La literatura y los estudios interculturales". En: A. Gnisci (ed.), *Introducción a la literatura comparada*. Barcelona: Crítica, 2002, 347 - 389.
100. Moreno Cantano, A. C. (coord.), *El ocaso de la verdad: propaganda y prensa exterior en la España franquista (1936-1945)*. Somonte-Cenero, Gijon: Ediciones Trea, 2011.
101. Navarro, A. "Introducción". En: M. de Unamuno, *Vida de Don Quijote y Sancho*. Madrid: Cátedra, 2008.
102. Nikolić, D. „Etnološko proučavanje stereotipa.“ U: Jovanović, B. i dr. (ured.), *Etnopsihologija danas*. Beograd: Dom kulture Studentski grad, 1991.
103. Nikoliš, G. „Odlomci iz Španije“. U: Begović, V. (prir.), *Španija: 1936-1939: zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*. Knj. 3, pišu učesnici. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971: 86-122.
104. Орвел, Ц. „Осврт на шпански рат“, превео са енглеског Љубомир Радовић. *Писмо*, 80-81, 2005, 214-227.
105. Ортега и Гасет, Х. *Беда и сјај превођења*. Са шпанског превела и предговор написала Александра Манчић. Београд: Рад, 2004.
106. Pageaux, D-H. „De la imagería cultural al imaginario.“ En: P. Brunel e I. Chevreel (ed.), *Compendio de literatura comparada*. Madrid: Siglo XXI ediciones, 1994, 101-131.
107. Pageaux, D-H. *El corazón viajero (Doce ensayos sobre literaturacomparada)*. Lleida: Pages editors, 2007.
108. Пековић, Р. „Полемике у послератној српској књижевности 1945-1965“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 353-384.
109. Пековић, С. „Поетика комуникацијског текста у часописима“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 219-244.
110. Перишић, М. (и др.), *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија – Документа*. Београд: Архив Србије, 2017.
111. Петрановић, Б. *Историја Југославије 1918-1978*. Београд: Нолит, 1980.

112. Петров, А. „Периодика као жанр“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 17-44.
113. Петров, А. (уред.), *Прилози за историју српске књижевне периодике*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1990.
114. Pišoa K. i A. M. Ruso, *Komparativna književnost*, prevod Jerka Belan. Zagreb: Matica Hrvatska, 1973.
115. Popadić, D. i M. Biro. „Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji“. *Nova srpska politička misao*, VI, 1-2, 1999: 89-109.
116. Попов, Д. *Српска штампа у Војводини: 1918 – 1941*. Нови Сад: Матица српска, 1983.
117. Попов, Ј. Читања неизвесности – Огледи из компаратистике. Нови Сад: Светови, 2006.
118. Поповић, Н. „Преведена страна књижевност у ‘Српском књижевном гласнику’“. У: А. Петров (уред.) *Прилози за историју српске књижевне периодике*. Споменица Драгиши Витошевићу. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1990, 199-211.
119. Поуп, Р. Д. „Приповједачка проза у култури, 1875-1936“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 136-148.
120. Rabaté, J.-C. “Introducción”. En: M. de Unamuno, *En torno a casticismo*. Madrid: Cátedra, 2005.
121. Рајић, Ј. „Мигел де Унамуно у српским и хрватским часописима између два светска рата (1924-1940)“. *Анали Филолошког факултета*, 18, 1987, 53-62.
122. Рајић, Ј. *Мигел де Унамуно у српским и хрватским књижевним часописима*. (Необјављен магистарски рад). Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Група за шпански језик и књижевност, 1982.
123. Рајић, Ј. „Од Шпаније до човека : филозофско-религиозна мисао Мигела де Унамуна“. *Свеске*, 33/34, 1997, 93-99.
124. Рикер, П. *Сопство као други*, са француског превео Спасоје Ђузулан. Београд: ЈАСЕН, 2004.
125. Ристић, М. „Страни писци у нашим преводима“. *СКГ*, 1940, 61/4, 298-303.

126. Sánchez Meca, D. "El quijotismo de Unamuno, el cervantismo de Ortega y la España de 1898". *Práxis Filosófica*, 20, 2005, 69-86. http://praxis.univalle.edu.co/numeros/n20/diego_sanchez_meca.pdf 26.10.2017.
127. Samardžić, N. *Identitet Španije*. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture: Admiral Books, 2014.
128. Самарцић, Н. *Историја Шпаније*. Београд: Плато, 2003.
129. Секулић, М. *Слика Шпаније у путописима и новинским чланцима Милоша Црњанског*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2012 (необјављена докторска теза).
130. Скерлић, Ј. *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
131. Stamac, A. „Smjerovi istraživanja književnosti“. *Umjetnost riječi*, 2, 1986, 185-187.
132. Stojanović, J. „Digitalna edicija *Zlatna knjiga* Gradske biblioteke u Čačku (prisustvo strane knjige)“. U: A. Vraneš i Lj. Marković (ured.), *Digitalne biblioteke i digitalni arhivi*. Beograd, Filološki fakultet, 2015, 151-161.
133. Stojanović, J. „Dragocen doprinos Sefarda poznavanju Servantesa u Srbiji i Jugoslaviji“. *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja*, 9, 2009, 381-402.
134. Stojanović, J. „Nikola Samardžić: ‘Identitet Španije’“. *Komunikacija i kultura*. Godina VI, broj 6, 2015. <http://www.komunikacijaikultura.org/KK6/KK6StojanovicPP.pdf> 26.10.2017.
135. Stojanović, J. *Servantes u srpskoj književnosti*. Beograd: ZUNS, 2005.
136. Stojanović, J. „Don Kihot iz ‘Zlatne knjige’“. *Godišnjak društva članova Matice srpske u RS*, 2. Banja Luka, 2012, 183-194. <https://filoloskibg.academia.edu/JasnaStojanovi%C4%87> 26.10.2017.
137. Стојановић, Ј. *Како смо читали Дон Кихота – српска књижевна критика о Сервантесовом роману*. Београд: Фокус – Форум са интеркултурну комуникацију, 2014. <http://komunikacijaikultura.org/Ebooks/Kako%20smo%20citali%20Don%20Kihota.pdf> 26.10.2017.
138. Стојановић, М. *Увод у теорију жанрова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Панчево: Мали Немо, 2009.

139. Telećan, M. "Contribución a la bibliografía de traducciones de literatura hispánica en Yugoslavia". *Studia Romanica et Anglica Zagrabienis*. Zagreb: Filozofski fakultet, 1972-1973, 807-839.
140. Тинел, Р. Д. „Шпанска музика и културни идентитет“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 292- 302.
141. Todorova, M. *Imaginarni Balkan*, prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen. Beograd: XX vek, 1999.
142. Тутњевић, С. „О интерактивности периодике и жанра“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 59-74.
143. Тутњевић, С. „Питање идентитета и алтеритета у средњоевропским и балканским књижевностима“. У: Матицки, М. (уред.), *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006, 41-53.
144. Петковић, В. *Социјална уметност у Србији између два рата*. Нови Сад: Академија уметности, 1991.
145. Unamuno, M. de, *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos*, edición de Antonio M. López Molina. Madrid: Biblioteca Nueva, 2006.
146. Unamuno, M. de, *En torno al casticismo*, edición de Jean-Claude Rabaté. Madrid: Cátedra, 2005.
147. Унамуно, М. де, *О трагичном осећању живота*, превод Олга Кошутић. Београд: Дерета, 1991.
148. Унамуно, М. де, *Суштина Шпаније*, превод Нина Мариновић. Нови Сад / Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2010.
149. Ucelay de Cal, E. "Ideas preconcebidas y estereotipos en las interpretaciones de la Guerra Civil española: el dorso de la solidaridad". *Historia Social*, No. 6, 1990, 23-43. <http://www.jstor.org/stable/40340224> 26.10.2017.
150. Фернандес-Галијано, Ј. „Вијек шпанске архитектуре“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 284- 291.
151. Фокс, И. „Шпанија као Кастиља: национализам и национални идентитет“. У: Гијес Д. Т. (уред.), *Модерна шпанска култура*. Подгорица: ЦИД, 2008: 21-36.

152. Hobsbawn, E. "Introduction". In: Hobsbawn, E. & T. Ranger, *Inventing Traditions*. Cambridge University Press, 1983. https://books.google.co.uk/books?id=sfvnNdVY3KIC&pg=PR3&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false 26.10.2017.
153. Horvat, I. (ured.), *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 7, II Jugoslavenska književnost. II/1 Poezija. S-Ž. III Strana književnost. III/1 Poezija*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1963.
154. Хулија С. (и др.), *Шпанија у XX веку*, превео Бранислав Ђорђевић. Београд: Чигоја штампа, 2004.
155. Циндори, М. „Књижевни жанрови у листу *Политика* (1904-1915)“. У: Матовић, В. (уред.), *Жанрови у српској периодици: зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010: 169-198.
156. Чалић, М. Ж. *Историја Југославије у 20. веку*. Превели с немачког Ранка Гашић и Владимир Бабић. Београд: Клио, 2013.
157. Шутић, М. (уред.), *Књижевне теорије XX века*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2004.

17. Прилог тези

Попис⁹³ [нама доступних⁹⁴] југословенских књижевних часописа и периодичних публикација са књижевним прилозима на српскохрватском језику који обрађују шпанске теме тридесетих година двадесетог века, које чине корпус овог истраживања.

⁹³ Урађен по узору на попис српске књижевне периодике 1768-1941 који је 1984. године издао Институт за књижевност и уметност у Београду, на основу података преузетих из: **1.** Витошевић, Д. [и др.] *Српска књижевна периодика: 1768-1941 : попис и други прилози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984, **2.** Голубовић, В. *Попис српских књижевних часописа и других периодичних публикација са књижевним прилозима: 1768-1941*. Београд: Култура, 1984, **3.** Кисић, М. и Б. Булатовић. *Српска штампа: 1768-1995. : историјско-библиографски преглед*. Београд: Медија центар, 1996 и **4.** узајамна база података: COBIB.SR.

⁹⁴ Прегледани часописи доступни су у: 1. Народној библиотеци Србије, 2. Библиотеци Матице српске и 3. Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“. Такође су прегледане дигиталне базе података наведених установа, као и дигитализована грађа из колекција Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске.

1. **АЛМАНАХ САВРЕМЕНИХ ПРОБЛЕМА.** Загреб: Астра клуб, год 1, бр. 1 (1932) – год. 5, бр. 5. (1936), лат.
2. **АРС.** Уметнички часопис. Уређује Одбор: Јован Коњовић, Зденка Мачек, Зденко Војиновић, Ванда Вајнерт-Коњовић. Загреб, I/1936, лат.
Сарадници: Марко Ристић, Александар Вучо и др. Са бројем 4/1936. престаје да излази.
3. **БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ.** Часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда. Излази једанпут месечно. Власник Општина београдска. Уредник Слободан Ж. Видаковић. Од 1937. Уредник Ђуро Баџац. Београд: Штампариија „Планета”, LI/1932 – LIX/1941, ћир.
Часопис од 1932. године почиње да излази упоредо са „Општинским новинама”, као 50. годиште. Преузима ознаку годишта старих „Општинских новина”. Уређивачки одбор сачињавају: Драг. Анђелковић, Љуба Стојановић, Дим. Живаљевић, Јован Радонић, Будимир Швабић, Велимир Михајловић, Стеван Поповић, Павле Кара-Радовановић, Никола Премовић, Константин Саватијевић, Живан Лукић, Живан Ранковић и Милорад Јаношевић. Са бројем 2/1941. престаје да постоји.
4. **ВЕНАЦ.** Књижевни омладински лист. Излази у месечним свескама; од св. 1/2 (1920) сваког 15. у месецу, сем у току школског распуста. Власник и уредник Јеремија Живановић. Београд: штампарије „Давидовић”, „Св.Сава” и „Скерлић”, 1910-1935, (књ. 1-20), ћир.
Био је један од боље уређених средњошколских књижевних часописа. Доносио је књижевне прилоге из домаће и стране књижевности (повремено и на словеначком или француском језику), који су одговарали наставном програму у школама, а објављивао је и ћачке књижевне радове. Излазио је дуги низ година, с прекидима за време рата. Са књигом св. 20, у којој се уредник опростио од читалаца, часопис престаје да излази год. 1934/1935.
5. **ВОЉА.** Социјално-културно-политички часопис. Излази сваког првог у месецу. Власник Драгутин Радишић. Уредници: Милан Рајић и Иво Јелавић. Београд: Штампариија „Јединство”, I/1926 – LIX/1930, ћир. и лат.
Поднаслов: од 1927. Социјално-политички и књижевни часопис; од септембра 1927. Књижевно-социјални часопис; од 1930. Књижевно културни часопис. Уредници: од 1927. Милан Л. Рајић и Сава Н. Косановић; од 1928. Момчило Милошевић; од 1930. Сима Пандуровић. По политичком ставу часопис је био близак грађанској демократији. Није излазио 1929. године. Сарадници: Славко Бошкан, Владан Ђорђевић, Дим. Ж. Живаљевић, Јово Зубовић, Ксенија Атанасијевић, Јован Палавестра, Мита Димитријевић, Момчило Милошевић, Светозар Прибићевић, Густав Крклец, Душан Николајевић, Сава Косановић, Марко Ракочевић, Милош Ђурић, Драг. Радишић, Никола Трајковић и др.

6. **ГЛАС ОМЛАДИНЕ.** Глас омладине: лист за културне и економске проблеме омладине. Излази полумјесечно. Власник и уредник Владимир Мађаревић. (Загреб: Тискара Ц. Албрехт) Год. 1, бр. 1 (1935) – год. 3, бр. 5 (1937), лат.

Поднаслов од бр. 1 (1937) Хрватски омладински лист.

7. **ГЛАСНИК ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА.** Излази једанпут месечно. Власник Миливоје Симић. Уредник Јаша Продановић. Београд: Југословенско професорско друштво, (Београд: Штампарија „Св. Сава”), год. 1, књ. 1, св. 1/2 (1921) – књ. 21, св. 7 (1940/41), ћир.

Доносио је прилоге из области књижевности, историје, педагогије, филологије и науке уопште. Наставак је листа „Наставник” из 1890. који је прерастао у „Гласник професорског друштва”. Излазио је од јануара/фебруара 1921. све до марта 1941. Од књиге 12 за 1931/32 излазио је по школским годинама. Власник Драгољуб Петровић. Уредници: Миливој Павловић, Данило Вуловић, Јован Бабић, Радоје Кнежевић, Милан. С. Недић, Илија Кеџмановић, Миленко Стојановић и Миодраг Рајичић.

8. **(ДВАДЕСЕТИ) XX ВЕК.** Књижевност, наука, уметност, друштво. Излази сваког 25. у месецу (осим јула и августа). Власник „Геца Кон” а.д.; Уредник Ранко Младеновић. Београд: Штампарија Драг. Грегорића, год. 1, бр. 1 (јануар 1938) – год. 2, бр. 5 (мај 1939), ћир.

Часопис је био субвенционисан од владе Југословенске радикалне заједнице, а тенденција му је била да спроведе „културну диктатуру”. Имао је широк круг сарадника.

9. **ЖИВОТ И РАД.** Часопис за књижевност и друштвена питања. Излази почетком сваког месеца. Власник и уредник Милан Л. Рајић. Београд: Штампарија „Млада Србија”, год. 1, књ. 1, св. 1 (јануар 1928) – год. 16, књ. 32, св. 41 (фебруар 1941), ћир.

Књижевни и општекултурни часопис био је под идејним утицајем самосталних демократа, а затим Српске демократске странке. У новом течају од 1937. под уредништвом Милана Арсића имао је напредно обележје. У њему сарађују многи истакнути, прогресивни и напредни књижевни и политички радници.

10. **ЖИВОТ.** Лист за унутарњу културу. Излази сваког другог месеца. Власник Школско католичко сјемениште у Сарајеву. Уредник Мирослав Ванино. Сарајево; Загреб. Год. 1, бр. 1 (1919) – год. 25, бр. 3/4 (1944), лат.

Власник од бр. 2/1926. Колегиј Дружбе Исусове у Загребу. Уредници: од бр. 1/1921/22. А. Алфиревић; од бр. 1/1930. Карло Грим; од бр. 2/1938. Стј. Томислав; од бр. 3/4/1943. Фрањо Крајцер. Издавачи и власници: од 1931. Свећеници Дружбе Исусове у Загребу; од бр. 9/1933. Надарбина надбискупске мензе у Загребу; од бр. 1/1935. Колегиј Дружбе Исусове у Загребу. Од 1930. излази десет пута годишње; од бр. 1/1935. излази месечно осим у јулу и

августу. Према: Библиографија штампе Босне и Херцеговине: 1850-1941, ур. Ђорђе Пејановић, Сарајево, 1961, стр. 101: лист је почео да излази у Сарајеву 1919, а од 1922. излази у Загребу.

11. **ЗАДРУЖНА ЗАСТАВА.** Привредни лист. Гласник за Савез набављачких задруга државних службеника. Излази двапут месечно. Власник Милош Штиблер. Уредник Душан Прванов. Београд: Штампариија „Привредни преглед”, год. 1, бр. 1 (1935) – год. 7, бр. 22 (15. новембар 1940), ћир. и лат.

12. **ИЗРАЗ.** Часопис за сва културна питања. Излази месечно. Уредник Јосип Павичић. Загреб: Хрватска наклада; Тискара „Графика”, год. 1, бр. 1 (фебруар 1939) – год. 3, бр. 3 (март 1941), лат.

Од 1940. одговорни уредник Јосип Ракар. Бр. 1/1941. био је забрањен. Сарадници Цесарец, Зоговић и др.

13. **ЈАВНОСТ.** Недељни часопис за културна, социјална, привредна и политичка питања. Излази недељно (сваке суботе). Уредник Нико Бартуловић. Београд: Графички уметнички завод „Планета”, год. 1, бр. 1 (19. јан. 1935) – год. 3, бр. 51/52 (22. дец. 1937), ћир. и лат.

Од бр. 27 (1936) власник и издавач др Богомир Добросављевић. Штампариија „Зора”. Сарадници: В. Ђоровић, др Васил Поповић, Нико Бартуловић, Божа А. Павловић, Грга Бригљевић, др Ђ. Ђуровић, Сејмон Верешчак, Божидар Ковачевић, др Богдан Прица, Бранко Драгутиновић, Д. Ј. Стојановић, Иво Андрић, др И. Мочак, др Милош Ђурић, др Радмило Г. Белић, Ј. Бакотић, Исидора Секулић, др Виктор Новак, др Иво Белин, Богдан Крекић, др Б. С. Угљански, др Вл. Катичић, др Петар Скок, Гвидо Тартаља, Светислав Петровић, др Првислав Гризогоно, Предраг Кашиковић, Густав Крклец, др Лука Смодлака, Станојевић М. и др. Са бр. 51-52 1937. год. престаје да излази. Настављају га часописи „Круг”, I/1938. и „Видици”, I/1938 – III/1940.

14. **ЈУГОСЛОВЕНСКИ РАСВИТ.** Часопис за књижевност и социјално-културна питања. Власник Здравко Поповић. Уредници Здравко Поповић и Александар Мартиновић. Ужице: Штампариија Љубомира Романовића; Београд: Здравко Поповић, год. 1, бр. 1 (новембар 1932) – год. 10, бр. 6 (фебруар 1941), ћир.

Од јула 1934. године излази у Београду.

15. **КАТОЛИЧКИ СВИЈЕТ.** Часопис о хрватском католичком животу. Излази једанпут месечно. Власник Марко Алауповић. Уредник Анто Ливајушић. Сарајево: Академија „Регина апостолорум” (Штампариија „Босанска пошта”), год. 1, бр. 1 (јануар 1932) – год. 10, бр. 5 (мај 1941), лат.

Одговорни уредник од бр. 10 (1937) Божидар Брало. Штампариија од бр. 1 (1933) „Нова тискара Врчек и друг”. Излазио и за време рата од 1941-1945.

16. **КЊИЖЕВНА КРАЈИНА.** Мјесечни литерарно-културни прилог Службеном листу Врбаске бановине. Излази једанпут месечно. Власник Светислав Милосављевић. Уредник Божидар Весић. Бања Лука: Врбаска бановина (Штампанија Душана Угреновића / Штампариија браће Јакшића), год. 1, књ. 1 (јануар 1931) – књ. 3 (јун 1932), ћир. и лат.

Са бројем 6. 1932. године престаје да излази. У току излажења мења формат.

17. **КЊИЖЕВНИ ХОРИЗОНТИ.** Загребачка књижевна ревија. Излази једанпут месечно. Власник и уредник Ладислав Жимбрек. Загреб: Штампариија „Народне новине”, год. 1, бр. 1 (вељача 1934) – год. 5, бр. 3/4 (ојужак/травањ 1938), лат.

Године 1935/1936. издавач „Друштво младих књижевника”.
Уредници: од бр. 4 (1935) Славољуб Жимбрек Иванов; од бр. 1 (1936) Ладислав Жимбрек; од бр. 3 (1937) Лео Рот; од бр. 4/6 (1937) Јулије Томић; од бр. 10/12 (1937) Феликс Месарић; од бр. 1/2 (1938) власник, издавач и уредник Ладислав Жимбрек.

18. **КЊИЖЕВНИК.** Хрватски књижевни мјесечник. Излази једанпут месечно. Власник Јосо Модрић. Уредник Мато Ханжековић. Загреб: Надбискупска тискара, 1924-1939, лат.

У периоду 1924-1925. власници и уредници: Антун Бранко Шимић и Станислав Шимић; од бр.8/1929. уредник Божидар Мургић; од бр. 12/1929. уредници: Божидар Мургић и Лука Перковић; од бр. 1/1930. уредник Јосо Модрић; од бр. 2/1930. власник, издавач и уредник Владимир Буноза; од бр. 5/1930. уредник Божидар Мургић; од 1932. уредник Милан Дурман; од бр. 4/1932. власник, издавач, главни и одговорни уредник Милан Дурман.

19. **ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ.** Излази месечно, тромесечно или шестомесечно. Две књиге са по шест свезака. Уредник Јован Бошковић од. [44], књ. 115 (1873). Будим; Нови Сад: Матица српска (Српска народна задружна штампарија од 1873-), I/1824 (1825) – CXV/1941, и данас; ћир.

Промене наслова до 1873. г.: Србске Летописи, књ. 1-20 (1825-1830); Србскій Летописъ књ. 21-39 (1830-1834); Новъй сербскій Летописъ, књ. 40-55 (1837-1841) Србскій Летописъ, књ. 56-91 (1842-1855); Србскій Летописъ, књ. 92-108 (1855-1863); Србски летопис, књ. 109-111 (1864-1866); Српски летопис, књ. 112-114 (1867-1872); Летопис Матице српске, књ. 115- (1873-).
Уредници: Антоније Хаџић (1876-1895), Милан Савић (1896-1911), Тихомир Остојић (1912-1914), Васа Стајић (1921), Редакциони одбор (1922/1923), Марко Малетин (од 1924 до књ. 320/1929), Стеван Ћирић (од књ. 321, св. 1/1929), Светислав Баница (од књ. 322, св. 3/1929), Радивоје Врховац (од књ. 323, св. 1/1930), Тодор Манојловић (од књ. 327, св. 1/2/1931), Жарко Васиљевић (од књ. 331, св. 1/1932), Никола Милутиновић (1933-1935), Васа Стајић (књ. 318, св. 3/1928; књ. 346, св. 1/1936), Никола Милутиновић (од књ.

335, св. 1/1933, од књ. 346, св. 2/1936-1941), Живан Милисавец (1946-1957), Младен Лесковац (1958-1964), Бошко Петровић (1965-1969), Александар Тишма (од књ. 404, св. 1/1969-1973), Димитрије Вученов (од књ. 413, св. 4/1974-1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (од књ. 425, св. 1/1980-1991), Славко Гордић (1992-2004), Иван Негришорац (Драган Станић) (2005-2012), Слободан Владушић (2013-).

20. **МИСАО**. Књижевно-политички часопис. Излази два пута месечно. Власник Милорад Ст. Јанковић. Уредници: Сима Пандуровић и Велимир Живојиновић. Београд (Земун): Штампарија Јосипа Саба, год. 1, књ. 1, св. 1 (новембар 1919) – год. 16, књ. 44, бр. 341/344 (1937), ћир.

У уједињеној држави био је прва књижевна ревија пре него што је обновљен „Српски књижевни гласник”. Имао је прилоге из филозофије, политике, историје и природних наука. Власници: Никола Распоповић, Сима Пандуровић и Смиља Ђаковић. Уредници: Ранко Младеновић, Живко Милићевић, Милан Ђоковић. Имао је прекид у излажењу од 1934. до 1936. године.

21. **МЛАДА КУЛТУРА**. Часопис за књижевност и културу. Излази једанпут месечно. Власник и уредник Александар Челебоновић. Београд: Одбор културних студентских удружења на Универзитету (Штампарија „Смиљево”), год. 1, бр. 1 (3. март 1939) – год. 2, бр. 8 (јун 1940), ћир.

Легални партијски часопис. У уредништву листа био је Иво Лола Рибар. Часопис је имао широк круг сарадника.

22. **МЛАДОСТ**. Лист за забаву и поуку средњошколске младежи. Излази једанпут месечно у току школске године. Уредник Бранко Ткалчић. Загреб: Професорско друштво, Секција Загреб (Хрватски штампарски завод д.д), год. 1, бр. 1 (1923) – год. 18, бр. 9/10 (1940), лат.

Уредници: од бр. 2 (1923) Зденко Вернић и Павао Сердар; од бр. 1 (1925/26) Антун Барац и Павао Сердар; од бр. 2 (1925/26) Антун Барац; од 1932/33. уређује одбор; спец. бр. (1932/33) уредио Станко Дожелић; од бр. 3 (1934/35) Јосип Драганић; од бр. 1 (1936/37) Јосип Шкаврић. Издавач од бр. 1 (1929/30) Загребачка секција Југословенског професорског друштва. Излази: од 1935/36. сваког 1. и 15. у месецу; од 1937/38. месечно у току школске године.

23. **НАРОДНА ОДБРАНА**. Излази два пута месечно; од 1940. излази два пута недељно. Власник за Месни одбор Народне одбране Васа Димитријевић. Уредник Михајло Милојковић. Београд: Штампарија „Давидовић”, год. 1, бр. 1 (1. мај 1926) – год. 16, бр. 60 (6. април 1941), ћир.

Уредници: Велибор Јанић, Милорад Павловић, Урош Бјелић, Марко Крстић, Предраг Стојановић, Милорад Павловић, Љубомир Богичевић.

24. **НАША ИСКРА.** Омладински ђачки часопис. Излази једанпут месечно у току школске године. Власник и уредник Ђорђе Ј. Киселиновић. Алексинац; Крушевац; Бијело Поље; Пљевља; (Алексинац: Штампариа Сретена Стојиљковића), год. 1, бр. 1 (1927/28). – год. 5, бр. 6/8 (1931/32), ћир.

Први број изашао је новембра 1927, а последњи марта-маја 1932. У Крушевцу су штампани бројеви 3, 4, 5/6 за 1929/30. год. Сарадници: Јанко Ђоновић, Радован Зоговић, Богдан Типлић, Алекса Ј. Маркишић, См. Штедимлија, Влада Владисављевић, Јунис Међедовић и др.

25. **НАША СТВАРНОСТ.** Часопис за књижевност, науку, уметност и сва друштвена и културна питања. Излази једанпут месечно. Власник и уредник Александар Вучо. Београд: Штампариа „Планета”, год. 1, бр. 1 (1.октобар 1936) – год. 4, бр.17/18 (април 1939), лат.

Покренут на иницијативу КПЈ као њен легалан орган, који је окупио напредну и револуционарну интелигенцију, мобилишући је у борби на антифашистичком фронту.

26. **НАШЕ ДОБА.** Излази једанпут месечно. Власник Љубомир Н. Спасојевић. Уредници: Вера Стефановић, Живко М. Јовановић, Сима Симић, Чеда Миндеровић, Велибор Глигорић и Миле Станковић. Београд: за радну групу „Наше доба” (Београд: Штампариа „Привреда”), год. 1, бр. 1 (1935) – год. 3, бр. 1 (1937), ћир. и лат.

Друштвена, културна и књижевна ревија у којој су сарађивали познати југословенски културни и јавни радници. Штампариаје: „Смиљево”, „Гундулић” и „Ђура Јакшић”. Од 1936. само су корице часописа штампане лат., остало ћир.

27. **НОВА БРАЗДА.** Месечник за сва културна питања. Излази једанпут месечно, осим у јулу и августу. Власник и уредник В. Николић. Београд: Штампариа „Привреда”, I/1939, лат.

Искључиво пише: Раде Драинац. Изашао је само јунски број часописа.

28. **НОВА ЕВРОПА.** Излази једанпут недељно (четвртком), петнаестодневно, месечно. Власници: Удружени покретачи „Нове Европе” и „Типографија” д.д.; Уредник Милан Ђурчин. Загреб: Радно коло „Нова Европа” (Тисак „Типографије” д.д.), 1920, књ. 1, бр. 1 (16. септембар) –1941, књ. 34, бр. 3 (26. март), ћир. и лат.

Оснивачи јужнословенске „Нове Европе” су: Јован Цвијић, Јосип Смодлака, Иван Мештровић, Тихомир Остојић, Милан Ракић, Коста Кумануди, Милан Грол, Светислав Поповић, Војислав Јовановић, Миодраг Ибровац, Бранимир Ливадић, Милан Ђурчин и др. У току свога излажења часопис је имао огроман број сарадника. Неки бројеви (бр. 1 и бр. 6 за 1939. годину) били су забрањени.

29. **НОВА СМЕНА.** Културна и књижевна смотра нових нараштаја. Излази почетком сваког месеца, осим августа. Власник и уредник М. Михајловић. Уредник Љубомир Јовановић. Београд: Штампариа „Привредни преглед”, год. 1, бр. 1 (мај 1938) – год. 2, бр. 5/6 (јун 1939), ћир. и лат.
Културна, књижевна и уметничка ревија. Сарадници листа: Станислав Винавер, Тодор Манојловић, Драго Жерве, Др Душан Кусовац, Др Свет. Стефановић, Момчило Настасијевић, Александар Дероко, Др Голенишев-Кутузов, Др Филип Медић, Др Н. Радојчић, Др Душан Стојановић и др.
30. **НОВИ ЛИСТ.** Часопис за сва савремена питања. Излази једанпут недељно. Уредник Мирослав Пинтар. Загреб: Мирослав Пинтар, год. 1, бр. 1-7 (1937), лат.
31. **ОБИТЕЉ.** Илустровани тједник. Излази сваке недеље; од 1943. излази два пута месечно. Уредник Јосип Андрић. Загреб: Хрватско књижевно друштво св. Јеронима, год. 1, Божићни бр. (дец. 1928) – год. 16, бр. 17/20 (1944), лат.
Поднаслови: од бр. 1 (1936) Илустровани тједник за хрватску породицу; од бр. 1 (1939) Илустровани часопис за хрватску породицу. Уредници: од бр. 1 (1939) Јосип Андрић и Кузма Москотело. Издавачи: од бр. 1 (1930) Конзорциј Јеронимских часописа; од бр. 1 (1932) Конзорциј Куће добре штампе.
32. **ПЕЧАТ.** Књижевни мјесечник за умјетност, науку и свекултурне проблеме. Излази једанпут месечно. Уредник Драго Иблер. Загреб: Библиотека независних писаца, књ. 1, бр. 1/2 (1939) – књ. 3, бр. 13/14 (1940), лат.
Од бр. 8/9 (1939) уредник Мирослав Крлежа.
33. **ПРЕГЛЕД.** Часопис за политички и културни живот. Излази једанпут недељно. Власник, издавач и уредник Гојко Круљ. Сарајево: Гојко Круљ (Штампариа „Обод”), год. 1, књ. 1, бр. 1 (7. Јануар 1927) – год. 15, књ. 17, св. 206 (фебруар 1941), ћир. и лат.
Од бр. 59 (1928) власник Јакша Кушан. Промене уредника: од бр. 53 (1928) Мирко Марковић и Јакша Кушан; главни уредник Јован Кршић; од бр. 59 (1928) уредник Јакша Кушан; од бр. 73 (1930) Боривоје Јевтић и Тодор Крушевац; од бр. 97 (1932) Јован Кршић и Тодор Крушевац. Од бр. 39 (1927) излази двапут месечно; од бр. 53 (1928) једанпут месечно.
34. **РАДНИК.** Орган Класног радничког синдикалног покрета за Хрватску и Славонију у Загребу. Излази сваког четвртка; сваког петка (од бр. 7/1936). Уредник Јурај Берманец. Загреб: Покрајински одбор УРСС, (Тискара Ц. Албрехт (Петар Ацингер), год. 1, бр. 1 (1936) – год. 3, бр. 98 (1938), лат.
Због цензуре или заплене нису изишли из штампе бројеви: 68, 82, 83, 88, 94, 97, 99, 100, 102, 104 и 106. Нумерација је ишла у наставцима.

35. **САВРЕМЕНИК**. Летопис Друштва хрватских књижевника. Излази једанпут месечно. Уредник Ђуро Шурмин. Загреб: Друштво хрватских књижевника, 1906-1941 (Тискара Ц. Албрехта „Маровић и дечак”), год. 1, књ. 1, бр. 1 (1906) – год. 29, књ. 1, бр. 3 (март 1941), лат.

Излази: од 1921. четири пута годишње; од 1926. месечно; од 1931. сваке суботе; од бр. 10 (1931) месечно; од 1940. излази два пута месечно (1. и 15. у месецу). Поднаслови: од 1907. Мјесечник Друштва хрватских књижевника; од 1914. Мјесечник Друштва хрватских књижевника у Загребу; од 1921. Мјесечник за књижевност и умјетност; од 1923. Мјесечник Друштва хрватских књижевника; од 1931. Тједник Друштва хрватских књижевника. Одговорни уредници: од књ. 2 (1906) Ђуро Шурмин и Бранко Дрехлер; од 1907. Бранимир Ливадић; од 1917. Бранимир Ливадић и Јулије Бенешкић; од 1919. Андрија Милчиновић и Јоза Ивакић; од 1920. Милан Марјановић; од 1929. Бранимир Ливадић и Артур Шнајдер; од 1923. Милан Беговић; од бр. 3 (1923) Милан Беговић и А. Б. Шианић; од 1926. М. [Милутин] Нехајев и Славко Жежић; од 1926. Љубо Визнер; од 1928. Љубо Визнер; од 1931. Винко Јанковић; од бр. 10 (1931) Милан Беговић; од 1936. Бранимир Ивакић; од 1936. Лука Перковић; од 1937. Станислав Шимић; од 1940. Илија Јаковљевић. Издавачи: од 1931. Милан Беговић; од 1936. Друштво хрватских књижевника.

36. **СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК**. Излази 1. и 16. свакога месеца. Власник Светислав С. Симић. Уредник Богдан Поповић. Београд: Електрична штампарија Павловића и Стојановића, год. 1, књ. 1, бр. 1 (феб. 1901) – год. 14, књ. 33, бр. 1 (јули 1914). Књ. 1, бр. 1 (сеп. 1920) – књ. 62, бр. 7 (апр. 1941), ћир.

Поднаслови: бр. 244, књ. 26 (1911) Споменица Доситеја Обрадовића 18111911; бр. 2, књ. 12 (1924) Споменица Јована Скерлића. Власник и уредник од бр. 57, књ. 9 (1903) Богдан Поповић, заступа уредника Павле Поповић; уредници: од бр. 1, књ. 14 (1905) Павле Поповић и Јован Скерлић; од бр. 1, књ. 18 (1907) Јован Скерлић; од бр. 10, књ. 32 (1914) Павле Поповић; од бр. 1, књ. 1 (1920) Богдан Поповић и Слободан Јовановић; од бр. 1, књ. 2 (1921) Војислав М. Јовановић, директори: Богдан Поповић и Слободан Јовановић; уредници: од бр. 2, књ. 4 (1921) Богдан Поповић и Слободан Јовановић; директори од бр. 3, књ. 5 (1922) Богдан Поповић и Слободан Јовановић, уредник Светислав Петровић; уредници: од бр. 1, књ. 6 (1922) Светислав Петровић и Миодраг Ибровац; од бр. 1, књ. 9 (1923) Светислав Петровић; уредници: од бр. 1, књ. 22 (1927) Јован М. Јовановић и Тихомир Р. Ђорђевић; од бр. 1, књ. 44 (1935) Јован М. Јовановић и Тихомир Р. Ђорђевић, уредник Милан Предић; одговорни уредници: од бр. 7, књ. 50 (1937) Јован М. Јовановић; од бр. 5, књ. 57 (1939) Милан Грол и Светолик Јовановић; уредници од бр. 5, књ. 58 (1939) Божидар Ковачевић и Радоје Ј. Кнежевић. Власници: од бр. 47

(1903) Љубомир Стојановић; од бр. 57 (1903) Богдан Поповић; од бр. 1, књ. 14 (1905) Љубомир Стојановић; од бр. 11, књ. 14 (1905) Војислав Вељковић; од бр. 5, књ. 16 (1906) Богдан Поповић; од бр. 1, књ. 2 (1921) Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић; од бр. 3, књ. 15 (1925) Јован М. Јовановић и Тихомир Р. Ђорђевић; од бр. 7, књ. 50 (1937) Јован М. Јовановић; од бр. 5, књ. 57 (1939) Милан Грол и Светолик Јовановић.

37. **СТОЖЕР**. Месечни часопис за науку и уметност. Излази једанпут месечно. Власник Душан Милић. Уредник Мих. Б. Станковић. Одговорни уредник Момчило Стаменковић. Београд: Штампарија Чоловића и Мађаревића, год. 1, бр. 1 (новембар 1930) – год. 6, бр. 4 (април 1935), ћир. и лат.

Уредници: Јован Поповић и Драгутин Милић.

38. **СТУДЕНТ**. Орган стручних економских и културних студентских удружења на Београдском универзитету. Излази двапут месечно. Власник и уредник Богдан Пешић. Београд: Графички уметнички завод „Планета” Срет. Ил. Обрадовића, год. 1, бр. 1 (15. март 1937) – год. 2, бр. 15/17 (25. јун 1938), ћир.

Лист револуционарних београдских студената ширио је и популарисао комунистичку идеју. Излазио је легално и био под сталном присмотром полиције. Да не би био укинут мењао је више пута наслов: Студент (1937-1938), Београдски студент (1939), Наш студент (1939-1940) и Нови студент (1940). После рата под насловом Народни студент излази од 26. фебруара 1946. Репринт издање (1937-1940) изашло 1977. у издању ГК ССО Београда и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” Сарадници: Р. Мартић, Јован М. Жујовић, С. Драгојевић, проф. др Асен Златаров, С. Боеско, Р. Лекић, Авдо Хумо, Јанко Ђонових, С. Драгојевић, Душан Костић, Милинко Ђурђевић, Милета Новаковић, др Јован Ђорђевић, др Ђорђе Мирковић, др Мих. Константиновић, др В. Арновљевић, др Илија Ђуричић, др Милан Бартош.

39. **УМЕТНОСТ И КРИТИКА**. Месечник за сва културна питања. Излази једанпут месечно, осим у јулу и августу. Власници и уредници: Велибор Глигорић и Радован Зоговић. Београд: Штампарија „Освит”, 1939, бр. 1 – бр. 4/5 (мај-новембар), лат.

Сарадници: Мило Николић, Ели Финци, Јован Поповић, Љуба Живковић, Илија Катић, Војислав Вучковић, Никола Петровић и инострани сарадници.

40. **ФРАЊЕВАЧКИ ВИЈЕСНИК**. Уредник Казимир Ивић. Излази једанпут месечно. Сарајево: Хрватска тискара д.д. / Високо: Босански фрањевци [фрањевачке Класичне гимназије], год. [1] 34, бр. 1 (јануар 1927) – год. 52, бр. ? (1945), лат.

Часопис је наставак ранијих листова: „Гласник босанских и херцеговачких фрањеваца” (бр. 1/1887); „Фрањевачки гласник” (бр.

2/1887-1901); „Серафински перивој” (1902-1913); „Наша мисао” (1914-1919). Одговорни уредници: од бр. 12 (1928) Б. Бардов; од бр. 10 (1929) Гавро Гавранић; од бр. 9 (1931) Петар Пејчиновић и Гавро Гавранић; од бр. 7 (1934) Војислав Пудић; од бр. 10 (1938) Витомир Павловић. Власник од бр. 9 (1931) за босанске фрањевце Јосип Маркушић, Београд. Од почетка рата 1941. излази у Београду.

41. **ХРВАТСКА ПРОСВЈЕТА.** Мјесечник „Кола хрватских књижевника”. Излази средином сваког месеца; од 1921. двапут месечно, сваког 10. и 25. од 1925. једанпут месечно; од 1932. једном месечно (осим српња и коловоза). Уредник Петар Грегц. Загреб: Коло хрватских књижевника, (Хрватска тискара д.д.), год. 1, бр. 1 (1914) – год. 27, бр. 8/10 (1940), лат.
Уредници: од бр. 9/10 (1914) Фран Гпава; од бр. 5/7 (1915) Фердо Рожић; од бр. 1 (1921) Љубомир Мараковић.
42. **ХРВАТСКА РЕВИЈА.** Мјесечник Матице Хрватске. Излази једанпут месечно. Уредник Стјепан Ившић. Загреб: Матица хрватска, год. 1, бр. 1 (1928) – год. 18, бр. 1/2 (1945); год. 1, св. 1 (1951) – год. 50, св. 2/3 (2000); год 1, бр. 1 (2001) - ; лат.
43. **ХРВАТСКА СМОТРА.** Часопис за књижевност, умјетност и друштвени живот. Излази сваког 1. у месецу. Уредник Керубин Шегвић. Загреб: Конзорциј „Хрватска смотра” (Тискара „Меркантиле“), год. 1, бр. 1 (март 1933) – год. 12, бр. 6/10 (октобар 1944), лат.
Од бр. 1 (1935) излази под насловом „Хрватска смотра”. Од бр. 1 (1935) поднаслов је Национални и социјални мјесечник; од бр. 1 (1938) Национални, социјални и књижевни мјесечник. Бр. 4 за 1937. год. и бр. 1 за 1938. год. су забрањени. Одговорни уредници: од бр. 1 (1934) А. [Авелин] Ћепулић; од бр. 1 (1935) Мато Никшић.
44. **ХРИШЋАНСКА МИСАО.** Часопис за хришћанска и друштвена питања. Излази једанпут месечно. Власник за Удружење универзитетски образованих богослова Стеван Димитријевић. Уредник Ђоко М. Слијепчевић. Београд: Штампарија „Светлост”, год. 1, бр. 1 (март 1935) – год 7, двоброј 1/2 (фебруар 1941), лат.
Часопис је васпитног и образовног карактера. Одговорни уредник од бр. 1 (1937) Здравко Јагодић.

Регистар места⁹⁵

Алексинач (1 часопис): 24.

Бања Лука (1 часопис): 16.

Београд (20 часописа): 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 29, 36, 37, 38, 39, 44.

Сарајево (3 часописа): 15, 33, 40.

Загреб (17 часописа): 1, 2, 6, 10, 12, 17, 18, 22, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 42, 43.

Нови Сад (1 часопис): 19.

Скраћен попис југословенских књижевних часописа и периодичних публикација са књижевним прилозима на српскохрватском језику уз истакнуте године у којима обрађују шпанске теме у четвртој деценији двадесетог века, које чине корпус нашег истраживања.

1. *Алманах савремених проблема*, Загреб (1932).
2. *АРС*, Загреб (1937).
3. *Београдске општинске новине*, Београд (1936).
4. *Венац*, Београд (1934, 1935).
5. *Воља*, Београд (1928).
6. *Глас омладине*, Загреб (1936, 1937).
7. *Гласник југословенског професорског друштва*, Београд (1938).
8. *Двадесети век*, Београд (1938).
9. *Живот и рад*, Београд (1939).
10. *Живот*, Загреб (1939).
11. *Задружна застава*, Београд (1939).
12. *Израз*, Загреб (1939).
13. *Јавност*, Београд (1937).

---

⁹⁵ Урађен по узору на „регистар места” из: Витошевић, Д. [и др.] *Српска књижевна периодика: 1768-1941 : попис и други прилози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984.

14. *Југословенски расвит*, Београд (1936, 1940).
15. *Католички свијет*, Сарајево (1937).
16. *Књижевна крајина*, Бања Лука (1931).
17. *Књижевни хоризонти*, Загреб (1937, 1938).
18. *Књижевник*, Загреб (1929, 1932, 1937, 1939).
19. *Летопис Матице српске*, Нови Сад (1937, 1939).
20. *Мисао*, Београд (1937).
21. *Млада култура*, Београд (1939).
22. *Младост*, Загреб (1935, 1936).
23. *Народна одбрана*, Београд (1930).
24. *Наша искра*, Алексинац (1931).
25. *Наша стварност*, Београд (1936, 1937).
26. *Наше доба*, Београд (1936, 1937).
27. *Нова бразда*, Београд (1939).
28. *Нова Европа*, Загреб (1937, 1938).
29. *Нова смена*, Београд (1938, 1939).
30. *Нови лист*, Загреб (1937).
31. *Обитељ*, Загреб (1931).
32. *Печат*, Загреб (1939).
33. *Преглед*, Сарајево (1934, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940).
34. *Савременик*, Загреб (1937, 1938, 1940).
35. *Радник*, Загреб (1936, 1937, 1938).
36. *Српски књижевни гласник*, Београд (1936, 1937, 1938, 1939).
37. *Стожер*, Београд (1930).
38. *Студент*, Београд (1938).
39. *Уметност и критика*, Београд (1939).
40. *Фрањевачки вијесник*, Сарајево (1935).
41. *Хрватска просвјета*, Загреб (1929, 1932, 1935).
42. *Хрватска ревија*, Загреб (1929, 1937, 1938, 1939, 1940).
43. *Хрватска смотра*, Загреб (1937).
44. *Хришћанска мисао*, Београд (1937).

БИОГРАФИЈА

Милица Иносављевић Вучетић рођена је 21. децембра 1984. године у Сремској Митровици. Друштвени смер гимназије „Иво Лола Рибар“ завршила је 2003. године у родном граду. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 15. априла 2009. године на смеру за шпански језик и хиспанске књижевности. Мастер на Катедри за иберијске студије завршила је 17. септембра 2010. године. Исте године уписала је докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је четири године била запослена по уговору о делу као сарадница у настави на матичној катедри. Учествовала је на научним скуповима, семинарима и конференцијама у земљи и иностранству. У више наврата се усавршавала у Шпанији. Од 2010. године запослена је на неодређено време као професор шпанског језика у ОШ „Свети Сава“ у Сремској Митровици, а од 2017. године и у ОШ „Добросав Радосављевић Народ“ у Мачванској Митровици. Течно говори шпански, енглески и каталонски. Служи се и немачким језиком.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милица Ицосављевић Вучетић

број уписа 10116 / Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Шпанске теме у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 26.02.2018.

Ми Вучетић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милица Иносављевић Вучетић
Број уписа 10116/Д
Студијски програм КЊИЖЕВНОСТ
Наслов рада Шпанске теме у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју
Ментор проф. др Јасна Стојановић

Потписани Милица Иносављевић Вучетић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 26.02.2018.

Ми Вучетић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Шпанске теме у југословенској књижевној периодици тридесетих година двадесетог века на српскохрватском говорном подручју

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 26. 02. 2016.

М. Вучевић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.